

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRĀ FAKULTĀTE

VALODA – 2022

*Valoda
dažādu kultūru
kontekstā*

XXXII Zinātnisko rakstu krājums
Proceedings of Scientific Readings XXXII

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS „SAULE”
2022

VALODA – 2022. *Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XXXII Zinātnisko rakstu krājums.
Atb. red. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”,
2022. 204 lpp.

Rakstu krājumā „Valoda – 2022. Valoda dažādu kultūru kontekstā” iekļauti
Humanitārās fakultātes XXXII Zinātnisko lasījumu materiāli.

Krājumā publicēti raksti par latviešu, lietuviešu, krievu, angļu, vācu u. c. valodas
dažādu līmeņu parādībām: diachroniskie, sinchroniskie un kontrastīvie pētījumi, tulklo-
šanas, lingvokulturoloģiskie un sociolingvistiskie jautājumi.

Visi raksti tiek anonīmi recenzēti.

Atbildīgā redaktore
Svetlana Polkovņikova (Daugavpils Universitāte)

Redakcijas kolēģija
Varvara Dobrovoļska (Krievijas Federācijas
Kultūras ministrijas Valsts krievu folkloras centrs)
Ina Druviete (Latvijas Universitāte)
Jeļena Goreglāda (Vitebskas Valsts universitāte)
Zaiga Ikere (Daugavpils Universitāte)
Rūta Kazlauskaite (Viļņas Universitātes Šauļu akadēmija)
Jeļena Koņicka (Viļņas Universitāte)
Jelizaveta Kostandi (Tartu Universitāte)
Anatolijs Kuzņecovs (Daugavpils Universitāte)
Regīna Kvašīte (Viļņas Universitātes Šauļu akadēmija)
Ilze Oļehnoviča (Daugavpils Universitāte)
Vilma Šaudiņa (Daugavpils Universitāte)
Irina Visocka (Novosibirskas Valsts universitāte)

Literārie redaktori un korektori
S. Meškova (angļu val.), J. Butāne-Zarjuta (latviešu val.),
V. Šaudiņa (lietuviešu val.), A. Kuzņecovs (krievu val.), M. Rumjanceva (vācu val.)

Māksliniece: S. Kukle
Maketētājas: M. Stočka, V. Štotaka

Redakcijas adrese
Humanitārā fakultāte, Vienības ielā 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija
e-pasts hf@du.lv

Kopš 2013. gada rakstu krājums „Valoda. Valoda dažādu kultūru kontekstā”
iekļauts „EBSCO Publishing” Starptautiskajā humanitāro zinātņu resursu datubāzē
(Humanities Source International Database).

LANGUAGE 2022. Language in Various Cultural Contexts. Proceedings of Scientific Readings XXXII. Ed. S. Polkovnikova. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press “Saule”, 2022. 204 p.

“Language 2022. Language in Various Cultural Contexts” contains Proceedings of Scientific Readings of the Faculty of Humanities XXXII.

This selection is devoted to the phenomena of various levels in Latvian, Lithuanian, Russian, English, German etc. languages, and represents works in diachronic, synchronic and contrastive linguistics. It also includes the issues on the research carried out into lingvo-cultural and sociolinguistic fields.

The articles are evaluated by anonymous reviewers.

Editor

Svetlana Polkovnikova (Daugavpils University)

Editorial Board

Varvara Dobrovolskaya (State Center of
the Russian Folklore of the Ministry of Culture
of the Russian Federation)

Ina Druviete (Latvian University)

Alena Garagliad (Vitebsk State University)

Zaiga Ikere (Daugavpils University)

Rūta Kazlauskaitė (Vilnius University Šiauliai Academy)

Jelena Konicka (Vilnius University)

Elizaveta Kostandi (Tartu University)

Anatoly Kuznecov (Daugavpils University)

Regina Kvašytė (Vilnius University Šiauliai Academy)

Ilze Oļehnoviča (Daugavpils University)

Vilma Šaudiņa (Daugavpils University)

Irina Vysotskaya (Novosibirsk State University)

Editorial Address

Humanitārā fakultāte, Vienības ielā 13, Daugavpils, LV-5401, Latvia
e-mail hf@du.lv

Collection of scientific articles “**Language. Language in Various Cultural Contexts**” is indexed in “EBSCO Publishing” Humanities Source International Database since 2013.

Saturs / Contents

DIAHRONIJA UN AREĀLIE PĒTĪJUMI

Анатолий КУЗНЕЦОВ. Некоторые графико-орфографические особенности <i>еров</i> в Зографском евангелии (Some graphic and orthographic peculiarities of <i>fers</i> in Codex Zographensis)	7
Михал МОРДАНЬ. Крестные имена подляшского местечка Боцьки и его окрестностей на рубеже XIX–XX вв. (Baptismal Names in the Town of Boćki and Its Vicinities in the Late 19 th and Early 20 th Centuries)	13
Elga SKRŪZMANE. Daudzveidīgā <i>uguns</i> G. Manceļa „Postillā” frazeoloģiskā aspektā (I) (Diverse Phrases with <i>Uguns</i> ‘Fire’ in “Postill” by G. Manzel: the phraseological aspect (I))	20

Валентина ЩАДНЕВА. Ретроспективный обзор названий утвари в говоре старообрядцев Западного Причудья (Retrospective Review of the Names of Utensils in the Dialect of the Old Believers of Western Peipus)	26
---	----

KONTRASTĪVIE PĒTĪJUMI UN TULKOŠANAS JAUTĀJUMI

Magdalena DĄBROWSKA. Забытые русские переводы <i>Замечаний Игнацы Красицкого</i> (Forgotten Russian Translations of the Notes by Ignacy Krasicki)	33
Regīna KVAŠĪTE. Kultūrspecifiskā leksika Regīnas Ezeras darbu tulkojumos lietuviešu valodā (Culture-Specific Lexis in Translations of Regīna Ezera’s Works into Lithuanian)	41
Laura KARPINSKA, Dace LIEPINĀ. Synonymy – the Lexicographic Stumbling Block of the Translation Process (Sinonīmija – tulkošanas procesa leksikogrāfiskais klupšanas akmens)	55
Dite LIEPA, Evija LIPARTE. Covid-19 pandēmijas leksika Latvijā un Lietuvā: kopīgais un atšķirīgais (The Lexicon of Covid-19 Pandemic in Latvia and Lithuania: similarities and differences)	61
Светлана ПОЛКОВНИКОВА. Иноязычные вкрапления в романе Мары Залите «Пять пальцев» и его переводе на русский язык (Foreign Language Word Insertion in Māra Zālīte’s Novel <i>Pieci pirksti</i> and Its Translation to Russian)	71
Natalja POŁAKOVA. Poetische Großstadtlandschaften Zwei Straßenbahn-Gedichte von Aleksandrs Čaks und Gerrit Engelke (Poetical Urban Landscapes. Tram Poems by G. Engelke and A. Čaks)	78
Jānis SĪLIS. Traditional Directions of Research in Latvian Translation Studies (2015–2020) (Tradicionālie pētījumu virzieni Latvijas tulkojumzinātnē (2015–2020))	85

Virginija STANKEVIČIENĖ, Daiva ZAVISTANAVIČIENĖ. Linguistic Tools of Meaning Creation in Lithuanian and English Online Media (Kalbiniai prasmės kūrimo įrankiai lietuvių ir anglų internetinėje žiniasklaidoje)	94
Viorika ŠESTAKOVA, Daiva ZAVISTANAVIČIENĖ. Corpus and Dictionary-Based Study of the Lexical Unit <i>crisis</i> in English and Lithuanian (Žodžio <i>krizę</i> vartosenos ypatumai lietuvių ir anglų tekstuose bei žodynuose)	101
Viktorija TATAUROVA, Diāna IVANOVA. Backtranslation and the Development of the Digital Competence (Atpakaļtulkšana un digitālās kompetences attīstība)	109
Vytautė VITKAUSKIENĖ, Aušra JANKAUSKAITĖ. Translation Strategies Used in Translating Culture-Specific Food Items from English into Lithuanian of <i>Blackberry Wine</i> by Joanne Harris (Стратегии перевода с английского языка на литовский язык наименований продуктов питания в книге Джоанн Харрис «Ежевичное вино» [ориг. «Blackberry Wine», лит. «Gervuogių vynas»])	116
SINHRONIJA: LINGVOKOGNITĪVAIS, LINGVOKULTUROLOGISKĀS UN SOCIOLONGVISTISKĀS ASPEKTS	
Jana BUTĀNE-ZARJUTA. Personvārdu derivatīvās variācijas jauniešu mutvārdū saziņā (Derivative Variations of Personal Names in the Oral Communication of Young People)	127
Lingita Lina HENRITIUSA. Metaforas par Latviju nacionālās identitātes kontekstā (Metaphors about Latvia in the Context of National Identity)	142
Linda LAUZE. Valodas līdzekļu izvēle mirušo personu identificēšanai (Choice of Language Means for Identification of Deceased Persons)	152
Dite LIEPA. Latvijas kā valsts raksturojums interneta komentāros Covid-19 pandēmijas laikā (Characterisation of Latvia as a State in the Internet Comments during the Covid-19 Pandemic)	158
SINHRONIJA: LEKSISKAIS, SEMANTISKAIS UN STILISTISKAIS ASPEKTS	
Vilija CELIEŠIENĖ, Daiva ZAVISTANAVIČIENĖ. Expressive Language Means in Online Media Headlines (Ekspresyviosios kalbos raiškos priemonēs interneto žīmiasklaidos antraštēse)	167
Sintija KAUĶĪTE. Pieturzīmes emuāru virsrakstos (Punctuation Marks in Titles of Blogs)	176
Ilga MIGLA. Leksēma <i>putns</i> latviešu frazeoloģijā (Lexeme ‘Putns’ (Bird) in Latvian Phraseology)	182
Silga SVIĶE, Sintija OZOLIŅA, Linda OZOLA-OZOLIŅA. Dot vārdu, lai nosauktu: Latvijā selekcionēto rododendru šķirņu nosaukumi (Naming of Plants: names of rhododendron cultivars bred in Latvia)	188
Ilze ŠTRAUSA. Flora kaķu vārdos (Flora in Cat Names)	198

Анатолий КУЗНЕЦОВ
(Даугавпилсский университет)

Некоторые графико-орфографические особенности *еров* в Зографском евангелии

Summary

Some Graphic and Orthographic Peculiarities of *jers* in Codex Zographensis

The Codex Zographensis dates from XI century, it was written after the failure of *jers*. Therefore both letters *jer* and *jer'* already had new phonetic meanings. One graphic peculiarity of Codex Zographensis makes difficulty in interpretation of these letters. In addition to usual glagolitic letters *ȝ* and *ȝ'* there is a symbol with inked circle on the tongue of letter and may be equal to *jer* corrected from *jer'* or to *jer'* corrected from *jer*. The author analyzes only endings of third person in present -*tȝ* and -*tȝ'* and comes to the conclusion that part of examples with "mean" *jer* represent *jer* corrected from *jer'*. In the dialect of the scribe there might be ending -*tȝ* or such ending was in copied manuscript, some Old Church Slavonic texts know this ending. But the scribe tried to keep to the norms of church language.

Key words: *Codex Zographensis, jers, correction, endings tȝandtȝi, norm*

*

Исследователи истории восточнославянских языков, наблюдая графические замены й↔е и ȝ↔օ древнерусских рукописях XI–XII вв., когда еще падение еров не охватило диалекты, объясняют такие замены влиянием южнославянских протографов и усвоением подобных написаний древнерусскими писцами. Однако полных систематических и сопоставительных описаний орфографии южнославянских рукописей мы до сих пор не имеем, и актуальным остается внимательное изучение графико-орфографических явлений старославянских памятников письменности. Эта статья посвящена описанию некоторых орфографических особенностей ЗЕ, отражающих историю еров в слабой позиции.

Зографское евангелие (далее – ЗЕ) датируется обычно XI веком, и эта рукопись уже отражает утрату *еров* в слабой позиции и их конвергенцию с гласными *e* и *o* в сильной позиции [Кузнецов 2018]. Интерпретация графико-орфографических и фонетических особенностей должна быть синхронной периоду утраты *еров* (ср. [Грунский 1907: 18], где *ерам* приписываются и старые, и новые фонетические значения).

Если «прояснение» уже завершилось, то для писца фонетическое значение букв *ерь* и *ер* изменилось по сравнению с тем, что они обозначали раньше:

€	ъ	ȝ	օ
\	/	\	/
[e]	[(т)’ø/(т)ø]	[o]	

В результате писец мог обозначить звук [e] или [o] двумя буквами на выбор, и в ЗЕ мы встречаем написания:

ѣ → е – Мф 5.25	въ тѣмьници, сп.	Мф 14.3	въ тьмыници;
е → ѣ – Мк 2.22	въ мѣхѣ вѣтъхи, сп.	Мф 13.52	вѣтъхаѣ;
ѣ → о – Мк 11.20	оукохѣшж, сп.	Ин 15.6	нсъшетъ;
о → ѣ – Лк 22.38	дѣкдѣльно, сп.	Лк 3.14	дөкольин.

Поэтому, например, этимологически правильные написания вряд ли могут свидетельствовать о сохранении какой-либо гласности там, где написан *ер* или *ерь* в слабой позиции. Это скорее следование орфографии антиграфа и протографа. В связи с этим возникает вопрос о фонетическом значении (чтении) этих *еров*. Возможно, что в этот период складывается особая книжная система чтения: любой *ер* (как сильный, так и слабый) читается как [o], а *ерь* как [e]. Такое чтение вступает в противоречие с живым произношением. Например, в тексте: ^{Мф 5.25} **Бѣдн
оукъштаѧл сѧ съ сѣпърьмъ скомы** скоро · доđеже еſи на пѣти съ інми · да не прѣдастъ
тебе сѣпърь сѣдн · і сѣдн та прѣдастъ слоусъ і въ тѣмьници вѣврѣжетъ та — как прочитывает писец вторую (подчеркнутую) строчку (не забудем, что в рукописи слова написаны слитно) — [с'ёсосоп'ер'ем'есвоим'e]? Скорее всего, он читает побуквенно и по слогам, приписывая всем гласным буквам значение гласного звука, а затем вникает в смысл и диктует себе с опорой на реальное произношение: [с'ё с соп'р'ем' своим'], сохраняя или пропуская на письме *еры* по своему усмотрению. Возможно, опытные писцы, особенно хорошо знающие наизусть традиционный евангельский текст, сразу читали его в соответствии со своим живым произношением. Чужое побуквенное произношение, при котором *ерь* и *есть*, *еръ* и *оно* читаются одинаково как [e] и [o], вероятно, усвоят и русские книжники еще в эпоху сохранения *еров* в древнерусской речи [Успенский 2002: 139–149].

Одна графическая особенность ЗЕ создает дополнительные трудности в интерпретации написаний с *ерами*. Обычно в глаголических рукописях, начиная с Киевских листков [Німчук 1983], *ер* имеет кружок на конце язычка, а *ерь* — засечку в виде маленькой скобки, и проблем неразличения этих букв не возникает:

Рисунок 1. КЛ **-era** = молниѧ 2vРисунок 2. КЛ **erъ** = праѣдѣ 2v

В ЗЕ у *ера* также на кончике язычка рисуется кружок (петля), а у *еря* кончик язычка с флагком:

Рисунок 3. ЗЕ ^{Мф 15.21} **ешꙗнъ** = ишьдѣ

Однако в ЗЕ, кроме подобных *ера* и *еря*, используется знак, который оказывается «средним», и его интерпретация как *ера* или как *еря* у публикаторов часто

зависит от этимологии той или иной морфемы. Обычно «средний» знак получает жирную точку, иногда небольшую, иногда потолще:

Рисунок 4. ЗЕ^{Мф 5.12} жолт = мълд

Рисунок 5. ЗЕ^{Мф 4.21} анэзэ = оимь

Такую транслитерацию дает В. Ягич [Jagić 1879: 3, 2], а Л. Мошинский относительно примера *мълда* делает замечание: «Jer w mъlда budzi wątpliwości» [Mośzyński 1961: 25], многие такие случаи были им отмечены в работе. Но знакомство с цифровой фотокопией всей рукописи дает повод сомневаться и во многих других случаях. Кстати, сам публикатор – В. Ягич – во многих случаях свои сомнения помещает в постраничные примечания.

В данной публикации далее сомнительная буква передается знаком Ь, в отличие от обычных *ера* ъ и *ера* ъ.

Одной из причин появления такого знака может быть простое заплывание петли чернилами: в отличие от верхней и нижней петли петлю на язычке писец часто рисует меньшего размера, иногда она вообще приплюснута. Однако в ряде случаев заплывшую петлю возможно рассматривать и как исправление, только в какую сторону оно осуществлялось: *er* → *еръ* или *еръ* → *er*?

Рассмотрим всего один фрагмент системы – окончание -ть 3 л. Презенса (формы аориста не берем), которое в эпоху до падения *еров* считается единственным у южных славян. Ему противопоставлено восточнославянское -ть. В ЗЕ это окончание представлено тремя вариантами: -ть, -ть и -ть. Пример с достаточно убедительным -ть всего один:

Рисунок 6. ЗЕ^{Мк 5.9} эро-т = есть

Из предложенных В. Ягичем чтений с *ерем* в окончании 3-го лица можно еще привести:

Рисунок 7. ЗЕ^{Мф 5.19} р+зз+о+т = наоуунтъ?

Рисунок 8. ЗЕ^{Мр 12.2} тъбззэ+т = прнметъ?

Признать здесь знак за *ерь* позволяет расположение кружка (или квадратика) ниже язычка. Пример №^{13.32} *бólē ёсть*, который Ф.Ф. Фортунатов приводит как единственный в ЗЕ [Фортунатов 1908: 37–38], является ошибкой в издании В. Ягича: в рукописи – *ъѡѡ ё* = *ёсть*, *ер* с кружком на язычке.

Остальные примеры делятся на 2 группы: с окончанием -*тъ* и окончанием -*ть* (далее подчеркнуты примеры, для которых В. Ягич предлагает в конце *ерь*).

В тексте Евангелия от Матфея отмечено более 450 примеров с флексией -*тъ* и 17 пример с флексией -*ть*:

- 5.16 *оу́зърать*, 5.18 *не пры́деть*, 7.24 *слышнть* (рис. 9),
- 10.2 *нарица́ть сѧ*, 11.18 *имать* (рис. 10), 12.45 *по́иметь*,
- 13.15 *разоумѣ́жть*, 13.33 *есть*, 13.44 *идеть*, 14.15 *есть* (рис. 11),
- 15.26 *нѣ́сть*, 24.30 *авитъ сѧ*, 24.47 *поставить*, 26.24 *бѣ́ждеть*,
- 27.26 *ра́спынжть*, 27.49 *прнде́ть*, 27.20 *прослать*.

В ряде из них можно подозревать исправление писцом *ерь* → *ер*, так как кружок на язычке или неправильной формы, или имеет какой-то кончик – следствие заморывания флажка:

Рисунок 9

Рисунок 10

Рисунок 11

Объем статьи не позволяет привести фотокопии всех примеров.

В Евангелии от Марка – более 430 примеров с флексией -*тъ* и 19 с флексией -*ть*:

- 1.24 *есть*, 2.10 *имать*, 3.21 *есть*, 4.12 *оу́зърать*, 4.15 *прнде́ть*,
- 4.16 *сѣ́ть*, 4.19 *подавлѣ́жть*, 4.20 *слышнать* (рис. 12), 5.39 *нѣ́сть*,
- 6.11 *бѣ́ждеть*, 8.3 *сѣ́ть* (рис. 13), 8.22 *коснѣ́ть*, 9.18 *иметь*,
- 9.48 *не оумнѣ́рать*, 10.30 *не имать*, 10.45 *да послоужать*,
- 13.12 *оубнї́жть*, 13.13 *бѣ́ждеть*, 13.15 *да не сла́зжать* (рис. 14).

Следы исправления:

Рисунок 12

Рисунок 13

Рисунок 14

В тексте Евангелия от Луки отмечено 735 примеров с флексией -тъ и 16 примеров с флексией -ть:

1.35 наре|уетъ съм, 1.36 да|уи|неть (рис. 15), 1.48 блажатъ|,
2.10 бѣдѣть, 7.22 вѣстѧтъ (рис. 16), 8.25 послу|ша|жать,
8.52 и|вѣсть сумрѣла, 9.23 хощетъ, 11.7 сѣть, 11.8 не дѣсть,
11.8 есть, 11.22 раздѣТЬ, 12.2 не разумѣТЬ| съм, 13.27 ре|уетъ,
16.29 имѣТЬ|, 22.21 есть.

Следы исправления:

Рисунок 15

Рисунок 16

В тексте Евангелия от Иоанна отмечено 661 пример с флексией -тъ и 22 примера с флексией -ть:

4.21 грѣдѣТЬ, 4.24 кла|нѣТЬ съм, 5.25 ожи|жать,
7.31 есть сътвѣрни|ль, 8.50 есть, 9.8 есть съдѣл, 9.16 не хранить,
9.31 есть (рис. 17), 10.28 не по|гыбнѣТЬ, 11.20 грѣдѣТЬ,
13.20 принѣмѣТЬ, 13.24 гѣТЬ, 14.17 не можеТЬ, 14.26 на|сѹнтиТЬ,
14.27 даТЬ, 15.5 сътвѣрнитъ (рис. 18), 16.21 имать, 16.21 роднить,
21.18 пѹштѣТЬ, 16.23 даТЬ|.

Следы исправления:

Рисунок 17

Рисунок 18

Первоначальное написание с *ерем*, который писец затем исправляет на *ер*, может быть обусловлено влиянием антиграфа или родным произношением писца. Передача окончания 3-го лица с *ерем* в конце отмечается и в некоторых других старославянских рукописях, в принципе различающих оба знака (см. [Diels 1932: 227]). Исправление же на -тъ, если в родном произношении писца было [-т'] и он первоначально писал *ерь*, диктовалось нормой книжного языка, которую писец стремился соблюдать.

Количественные данные следует рассматривать как относительные, поскольку в некоторых случаях трактовка знака затруднена. Но обращает на себя внимание, что появление знака Ъ в конце слова чаще всего связана с окончанием 3-го л. глаголов. В других категориях слов это случается очень редко, например, в конце существительных с конечным формантом -ТЬ, соответствующим нормативному -ТЬ, отмечены случаи:

Мф 6.13 напа́сть, ^{10.1, 28.18} вла́сть; ^{Мк 6.2} пръмъдро́сть (рис. 19),
10.8 пла́ть, ^{10.17} пътъ; ^{Лк 3.6} пътъ (рис. 20), ^{11.22} корнѣсть;
Ин 6.55 пла́ть;

а с тем же формантом, соответствующим нормативному -ТЬ, зафиксированы:
Мф 6.23 скѣтъ; ^{Ин 18.33} пытать, ^{20.1} събѣсть. Кроме того, встретились указательное местоимение ^{Мк 12.21, Ин 12.49} тъ, супин ^{Ин 4.15} поу́рзпать и причастие ^{Ин 20.1} възъдять.

Рисунок 19

Рисунок 20

Преобладание «среднего» знака именно в формах 3-го л. глаголов не говорит ли о том, что колебания и исправления связаны с существованием двух вариантов окончания у южных славян?

ЛИТЕРАТУРА

- Грунский, Н. *К Зографскому евангелию*. Санкт-Петербург: Тип. Имп. Академии Наук, 1907 (Сборник Отделения русского языка и словесности Имп. Академии Наук. Т. LXXXIII, № 3).
- Кузнецов, А. Отражение истории сильных еров в Зографском евангелии: традиции и процессы в живом языке. *Доклады на XVI международном съезде славистов* (Белград, 20.08.2018.–27.08.2018.) = *Referāti XVI starptautiskajā slāvistu kongresā* (Belgrada, 20.08.2018.–27.08.2018.) = *Contributions to the XVI international congress of slavists* (Belgrade, 20.08.2018.–27.08.2018.). Riga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, с. 35–49.
- Німчук, В. *Київські глаголичні листки. Найдавніша пам'ятка слов'янської писемності*. Київ: Наукова думка, 1983.
- Успенский, Б. *История русского литературного языка (XI–XVII вв.)*. Изд. 3-е, испр. и дополн. Москва: Аспект Пресс, 2002.
- Фортунатов, Ф. Старославянское -ТЬ в 3-м лице глаголов. *Известия ОРЯС Императорской АН. Т. XIII. Кн. 2*. Санкт-Петербург, 1908, с. 1–44.
- Diels, P. *Altkirchenslavische Grammatik. I. Teil: Grammatik*. Carl Winter Universitätsbuchhandlung: Heidelberg, 1932.
- Jagić, V. *Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus*. Berolini, 1879.
- Moszyński, L. *Ze studiów nad rękopisem Kodeksu Zografskiego*. Wroślaw–Warszawa–Kraków, 1961.

Михал МОРДАНЬ
(Университет в Белостоке)

Крестные имена подляшского местечка Боцьки и его окрестностей на рубеже XIX–XX вв.

Summary

Baptismal Names in the Town of Boćki and Its Vicinities in the Late 19th and Early 20th Centuries

The paper presents baptismal names given in the Orthodox and Catholic parishes of the town of Boćki situated on the Polish-East Slavic borderland, between 1895 and 1904. The anthroponyms are analyzed taking into consideration the religious diversity of the local community. The popularity of male and female baptismal names in the Orthodox and Catholic rites is presented. Similarities and differences are also described, both in the sets of most popular names and among anthroponyms that are less popular. Attention is drawn to the linguistic features, variants of forms used, and ways to adapt some Catholic names to the norms of the Russian language. A large role of the religious factor in the formation of the local anthroponymic system is emphasized.

Key words: *onomastics, anthroponymy, first names, baptismal names, Polish-East Slavic borderland*

*

I. Специфика антропонимии польско-восточнославянского пограничья обусловлена многими историческими, языковыми, религиозными и культурными факторами. Самым существенным является наличие разных этнических групп, в первую очередь – восточных и западных славян, и тесно сопряженное с ним присутствие двух христианских вероисповеданий – православия и католицизма. Немаловажную роль в формировании регионального ономастикона играет и языковое разнообразие, порожденное как поликультурным характером местного населения, так и административной принадлежностью этих земель в разные исторические периоды. К числу местностей, отражающих это социальное своеобразие, принадлежит городок (ныне село) Боцьки, первое упоминание о котором датируется концом XV или началом XVI в. [Maroszek 1976: 95; Maroszek 1999: 4; Romanik 2013: 17]. По историческим данным, основателем Ботек был Ян (Иван) Сапега [Sulimierski, Chlebowski, Walewski 1888: 270], а название городка восходит к имени *Бодко* (*Ботко*, *Ботько*, *Боцько*). Его первыми жителями, чьи имена отмечены в документах, были *Анцута*, *Мыц* и *Супрун* [Romanik 2013: 17]. Уже в начале XVI века здесь существовали православная церковь и римско-католический костел [Romanik 2013: 83, 115]. В обоих случаях приходы включали как жителей местечка, так и окрестных сел и деревень. Около 1700 г. городок стал собственностью рода Браницких [Maroszek 1976: 93], а затем семьи Потоцких [Sulimierski, Chlebowski, Walewski 1888: 270]. Как и в других городках Подляшья, в Боцьках быстро развивалось ремесло [Romanik 2013: 25, 29–30]. Свои услуги предоставляли сапожники, портные, шапочники, шорники, кожевенники, скорняки, золотильщики, а также

представители строительно-керамических, химических, текстильных, продовольственных, металлических и деревянных ремесел [Maroszek 1976: 113, 130–147, 186–187]. Многие из них были евреями. Перепись населения 1897 г. показывает, что в самом mestechke проживало 2636 жителей, из них 47% – христиане, а 53% – иудеи [Romanuk 2013: 30, 47, 178].

II. В годы 1895–1904 в православном приходе Успения Пресвятой Богородицы крещение приняли 1043 ребенка: 531 мальчик и 512 девочек. Употреблено при этом 75 мужских и 50 женских имен. Среди мужских имен самыми популярными (свыше 3%) оказались следующие: *Иоаннъ* (74), *Александъръ* (41), *Иосифъ* (31), *Антоний*, *Владимиръ / Владимиръ* (по 30), *Николай* (22), *Петръ* (21), *Андрей*, *Григорий*, *Стефанъ* (по 19), *Павелъ* (18), *Михаилъ* (17). Группу среднепопулярных имен (1–3%) составили: *Константинъ* (11), *Симеонъ*, *Феодоръ* (по 9), *Василий*, *Иаковъ / Яковъ*, *Никита* (по 8), *Георгий / Георгий*, *Лука* (по 7), *Игнатий*, *Романъ* (по 6). Небольшой популярностью (ниже 1%) пользовались: *Алексий / Алексъ*, *Сергей*, *Станиславъ*, *Фаддей* (по 5), *Викторъ*, *Димитрий*, *Евстафий*, *Евгений / Евгений*, *Максимъ*, *Фома* (по 4), *Артемий*, *Юакимъ*, *Кириллъ*, *Левъ*, *Трофимъ*, *Филиппъ*, *Феофиль* (по 3), *Афанасий / Афанасий*, *Гавриилъ*, *Илья*, *Исаакъ*, *Исидоръ*, *Кирикъ*, *Макарий*, *Митрофанъ*, *Онуфрий*, *Тимофей* (по 2). Единичными случаями представлены 26 имен: *Амвросий*, *Аркадий*, *Арсений*, *Архиппъ*, *Венедиктъ*, *Викентий*, *Герасимъ*, *Гордий*, *Дамианъ*, *Даниилъ*, *Долматъ*, *Дометий*, *Иона*, *Іуліанъ*, *Корнилій*, *Косьма*, *Михей*, *Назарій*, *Наркізъ*, *Никифоръ*, *Пантелеймонъ*, *Платонъ*, *Севастіанъ*, *Сильвестръ*, *Харитонъ*, *Феодосій*.

В группе женских имен наибольшей частотности нашлись: *Марія* (84), *Анна* (71), *Александра* (45), *Софія* (33), *Евдокія* (25), *Ольга*, *Параскева* (по 23), *Стефанида* (22), *Анастасія* (16). Среднепопулярными в данный период оказались антропонимы: *Віра*, *Надежда* (по 11), *Елена* (10), *Екатерина* (9), *Агафія*, *Домініка / Домника* (по 8), *Євгенія*, *Іуліанія*, *Ксенія*, *Соломонія*, *Өекла* (по 7), *Павла* (6). Набор мало-популярных антропонимов составили: *Антоніна*, *Наталія* (по 5), *Варвара*, *Ірина*, *Феодора* (по 4), *Агріпіна*, *Анісія / Онісія*, *Евфимія*, *Евфросинія*, *Лідія / Лідія*, *Таміана* (по 3), *Акилина*, *Дарія*, *Елісавета / Елизавета*, *Зіновія*, *Іустіна*, *Ларисса*, *Февронія*, *Христіна* (по 2) и 9 имен, использованных по одному разу: *Гликерія*, *Іулітта*, *Іулія*, *Любовь*, *Макріна*, *Маріна*, *Ніна*, *Феодосія*.

В аналогичный период в местном римско-католическом костеле в честь прав. Иосифа Обручника и св. Антония Падуанского крещение приняли 1678 новородившихся. Исследуемый источник дает информацию о 1673 окрещенных младенцах (5 записей невозможно восстановить из-за повреждения приходских книг) – 846 мужского и 827 женского пола. Общее количество употребленных имен составляет соответственно 859 и 838 единиц. Разница между числом крещений и суммой использованных имен заключается в двухименности, допускаемой Латинской церковью. Несмотря на это различие в именословной традиции обеих Церквей, анализируемый материал дает вывод о довольно редком употреблении двухименности среди местного католического населения. Количество записей, отражающих эту модель, составляет 1,4% всех крещений. Данная ситуация носит маргинальный характер, разрешая тем самым считать все имена вместе и включить в общий список при определении популярности. Учитывая число неповто-

ряющихся имен, в годы 1895–1904 было использовано 67 мужских и 75 женских антропонимов.

В репертуаре мужских имен в употреблении чаще всего были следующие антропонимы: *Іванъ / Янъ* (92), *Осипъ / Йосифъ / Йосифъ* (89), *Антонъ / Антоній* (81), *Францъ / Францискъ* (71), *Станиславъ* (68), *Александръ* (58), *Болеславъ* (38), *Владиславъ / Владыславъ, Сигизмундъ / Зыгмундъ / Зыгмунтъ* (по 29). Меньшая популярность присуща именам: *Казимиръ / Казимира* (24), *Брониславъ* (22), *Петръ / Петро* (21), *Адамъ* (19), *Павель* (17), *Игнатій* (14), *Чеславъ* (12), *Вацлавъ / Вячеславъ, Эдуардъ / Едуардъ* (по 11), *Адольфъ, Михаилъ, Степанъ / Стефанъ* (по 10). Спорадически появились имена: *Мечиславъ, Феликсъ* (по 8), *Викторъ* (7), *Андрей* (6), *Эдмундъ / Едмундъ, Карль, Константинъ* (по 5), *Викентій, Леонардъ, Єрома / Томашъ* (по 4), *Генрихъ, Ксаверій, Людвікъ / Людовікъ, Тадеушъ, Юльянъ* (по 3), *Альбертъ, Альбінъ, Альфонсъ, Георгій / Юрій, Каєтанъ, Лук'янъ / Луціянъ, Рохъ, Сатурнінъ* (по 2), а также 23 имени, засвидетельствованные один раз в течение всего десятилетия: *Альфредъ, Бальтазаръ, Богданъ, Валентій, Войтъхъ, Григорій, Домінікъ, Здзіславъ, Зінонъ, Іоахимъ, Каміль, Клеменсъ, Лаврентій (Вавжинецъ), Леонъ, Маріянъ, Марцелі, Матвій, Наполеонъ, Нарцізъ, Нікодимъ, Семенъ, Телесфоръ, Фабіянъ*.

Набор женских имен с высокой частотностью употребления содержит следующие антропонимы: *Маріянна* (96), *Анна* (73), *Йозефа / Йозефа / Йозефа* (59), *Янина* (34), *Казиміра / Казимира* (32), *Антоніна* (31), *Александра* (29), *Станіслава* (28), *Броніслава, Францишка / Франциска* (по 27), *Софія* (26). Имена: *Вікторія* (23), *Павлина / Паулина* (22), *Марія* (20), *Феліція* (17), *Геновефа* (16), *Стефанія, Ядвіга* (по 15), *Аделія* (14), *Леокадія, Розалія* (по 13), *Ванда, Емілія / Эмілія, Феофіла / Теофіля* (по 11), *Валентина / Валентина, Єва, Єкатерина / Катерина* (по 10), *Болеслава* (9) принадлежали к группе среднепопулярных. Остальные онимы отличались небольшой встречаемостью: *Цезарія* (8), *Кароліна* (7), *Аполонія / Аполлонія / Аполіонія, Валерія, Владислава / Владыслава, Сабіна* (по 6), *Альбіна, Гелена / Елена, Чеслава* (по 5), *Амелія, Анеля, Вероніка, Камилія, Констанція, Нікодема* (по 4), *Елісавета / Елизавета / Елизавета, Леонтини, Текля* (по 3), *Варвара, Домініка, Євгенія / Еugenія, Леонарда, Магдалена, Маргарита / Малгоржата, Рахеля, Юлія, Ярослава* (по 2). Однократно за десятилетний период были употреблены следующие 20 имен: *Аліна, Альбертина, Анастазія, Богумила, Вінцента, Зузанна, Ізабеля, Іоанна, Клементина, Конегунда, Ксавера, Луція, Марта, Марцелія, Петрунеля, Сатурніна, Схолястика, Філомена, Цирілля, Феодосія*.

III. Сопоставляя наборы имен окрещенных младенцев в обоих приходах, замечаются некоторые сходства. Итак, среди мужских имен самым популярным, независимо от вероисповедания носителя, было имя *Іоаннъ / Іванъ / Янъ*. Кроме того, в первом десятке по частотности употребления как у православных, так и у католиков оказались имена *Александръ, Йосифъ / Осипъ / Йосифъ и Антоній / Антонъ*, причем *Йосифъ / Осипъ / Йосифъ и Антоній / Антонъ* заняли одно из первых мест (правосл. – 3 и 4, катол. – 2 и 3). На популярность этих имен повлияли, вероятно, покровители католического прихода. Однако, как вытекает из приведенных данных, названные выше имена были в широком употреблении также среди местных православных. Остальные антропонимы первого десятка не совпадают. Имена,

популярные в православном приходе, в метриках католической церкви встречались реже: *Петръ, Стефанъ, Андрей, Григорій*; имена *Владиміръ и Николай* вообще не засвидетельствованы. Несомненно, избегание двух последних имен в католических семьях было связано с патриотическими факторами (*Владимиръ* – имя крестителя Руси, *Николай* – имя царей Российской Империи). Среди местных католиков в качестве самых частотных появились другие имена, причем, что примечательно, ни одно из них не входит в православные святыни: *Францъ, Станиславъ, Болеславъ, Владиславъ, Сигизмундъ, Казиміръ*. Необходимо упомянуть, что среди местного населения издавна и по настоящее время бытует мнение, что имена *Владимир* и *Владислав* считаются как будто вариантами одного антропонима (ср. форму *Владэ́к* – уменьш. как от *Владимиръ*, так и от *Владиславъ*). Их маркированность проявляется в конфессиональном аспекте, поскольку первое считается в народе «тиปично православным», второе – «тиปично католическим». Диссонанс между репертуарами мужских имен в обоих приходах наблюдается также в группе менее популярных онимов. В католических метриках отсутствует ряд имен, которые появились в православном приходе, например, *Никита, Платонъ, Стахий, Сергий, Артемий, Пантелеймонъ, Герасимъ, Филиппъ, Михей, Евфимий*. На их месте, в свою очередь, появились имена, не находящиеся в записях Успенской церкви: *Лаврентий, Леонардъ, Сатурнинъ, Мариянъ, Зинонъ, Камиль, Чеславъ, Эдуардъ, Адольфъ, Феликсъ, Карлъ, Рохъ, Телесфоръ, Бальтазаръ, Каэтанъ*. В большинстве это имена, выступающие исключительно в западных святыцах.

В списке самых популярных православных и католических женских имен оказались: *Анна* (на 2 месте) и *Александра* (правосл. – 3 место, катол. – 7). Необходимо обратить внимание на лидеров в «женском» перечне. В Успенском приходе это имя *Марія*, в приходе прав. Иосифа и св. Антония – имя *Маріянна*. Надо учесть, что среди католиков на протяжении нескольких веков имя *Маріянна* употреблялось в качестве «заменителя» имени *Марія*. Последним обычно не крестили детей в знак почёта к Божией Матери. В исследуемый период имя *Марія* занимает 14-е место по популярности. Остальные имена первого десятка православного рейтинга в списке католического прихода либо вообще отсутствуют (*Евдокія, Ольга, Параскева, Стефанида, Вѣра, Надежда*), либо крайне редки (*Анастасія* – 1 раз). Исключение составляет имя *Софія*, которое появляется в группе частых (но вне первого десятка – на 11 месте). Популярные имена католиков отсутствуют, в свою очередь, среди православных: *Юзефа, Янина, Казиміра, Станислава, Бронислава, Францишка*. Что характерно, все они присущи Латинской церкви. Среди других (менее частотных) женских имен, появившихся исключительно у православных, можно назвать, например, следующие: *Елена, Ксенія, Евфимія, Евфросінія, Лідія, Акилина, Дарія, Зиновія, Іустина, Любовь, Феодосія, Грикерія*. Католики крестили именами: *Ядвига, Изабеля, Вікторія, Аделя, Ванда, Цезарія, Сабіна, Анеля, Коненгунда, Філомена, Схолястыка, Петрунеля* и др.

Наличие пар онимов близких по звучанию или имеющих схожие квалитативные формы (типа *Евгенія – Геновефа, Стефанида – Стефанія* и упомянутые выше *Владиміръ – Владиславъ, Марія – Маріянна*) позволяет говорить о местной моде на определенные имена с одновременным влиянием этно-конфессионального фактора, заключающегося в: 1) ограничении Церковью употребления одного из этих

имен и/или 2) принадлежности носителя имени (его родителей) к тому или другому вероисповеданию.

IV. В наборе православных имен отступления от канонических форм немногочисленны. В рассматриваемом материале дифференциация вызвана, главным образом, фонетическими процессами: чередованием гласных (*Аѳонасій*, *Долматъ*, *Онисія*), смягчением согласных (*Косьма*, *Матрена*), их озвончением (*Елизавета*, *Наркізъ*), переходом гласного в согласный (*Яковъ*) и выпадением звуков (*Домника*), геминацией (*Ларисса*) или дегеминацией (*Агріпина*). В морфологическом плане наблюдается субSTITУЦИЯ финали (*Алексѣй*). В итоге появились разговорные или официальные литературные варианты. Форму *Ларисса* надо считать гиперкорректной, поскольку в списках имен – как церковных [Календарь 1998: 97], так и светских [Суперанская 1998: 393], исходным является вариант *Лариса*. Интересно, что в *Списке православных имен* [Spis 2011: 103] это имя выступает с удвоенным согласным. Некоторые антропонимы появились исключительно в формах нецерковных (*Долматъ*, *Ілья*, *Косьма*, *Наркізъ*, *Матрена*), другие – наряду с исходными вариантами (например, *Онісія* / *Анісія*, *Аѳонасій* / *Аѳанаſій*, *Домника* / *Доминика*, *Елизавета* / *Елиſавета*). Немногочисленны и графические расхождения: *Георгий* / *Георгій*, *Евфимій* / *Евгемій*, *Лидія* / *Лідія* и *Владиміръ* / *Владимиръ*.

Вопрос вариативности католических имен имеет несколько другой характер. Русский язык, повсюду присутствующий в официально-административной обстановке, был для местных поляков-католиков культурно чуждым. Это особо заметно в сфере крестных имен, где кроме факторов, связанных с религиозно-национальным самосознанием (например, употребление онимов, подчеркивающих этническую принадлежность и выраждающих патриотическую позицию), имеются также чисто лингвистические особенности [Abramowicz 1993: 30–36]. К ним можно отнести проблемы перевода личных имен, передачи без эквивалентных единиц и т.д. Итак, по-разному передаются имена, имеющие свои аналоги в восточных святыцах. Запись некоторых из них соответствует формам православных церковных имен: *Александъръ*, *Андрей*, *Антоній*, *Викентій*, *Георгій*, *Зинонъ*, *Ігнатій*, *Іосифъ*, *Константинъ*, *Лукіанъ*, *Михаїлъ*, *Никодимъ*, *Стефанъ*, *Фома*; *Варвара*, *Валентина*, *Ева*, *Екатерина*, *Елена*, *Елизавета*, *Емілія*, *Іоанна*, *Маргарита*, *Софія*, *Феодосія*, *Феофіла* и т.д. Однако наличествуют и другие варианты, хотя препятствий для образования церковных форм не было. Можно их подразделить на: а) польские или полонизированные: *Іоахимъ*, *Клеменсь*, *Луціянъ*, *Марцелі*, *Нарцызъ*, *Тадеушъ*, *Томашъ*, *Янъ*; *Анастазія*, *Валентына*, *Зузанна*, *Луція*, *Марта*, *Малгоржата*, *Рахеля*, *Текля*, *Теофіля*, *Эмілія*; б) русские – литературные и разговорные: *Антонъ*, *Матвей*, *Осипъ*, *Семенъ*, *Степанъ*, *Юрій*; *Катерина*. Имя *Лаврентій* (*Вавржинецъ*) записано священником в обоих языковых версиях.

Отсутствие последовательности характерно и онимам, не имеющим эквивалентов в восточнохристианском календаре. Итак, ряд женских имен, образованных от мужских, зафиксирован в польской языковой версии, вопреки возможности применить формы, созданные на базе русских (православных) мужских антропонимов: *Винцента* (ср. церк. *Викентий* > **Викентия*), *Марцелля* (ср. церк. *Маркелль* > **Маркелла*), *Никодема* (ср. церк. *Никодимъ* > **Никодима*), *Цырилля* (ср. церк. *Ки-*

рилъ > *Кирилла). К польским формам следует отнести также онимы *Анеля* (ср. церк. *Ангелина*) и *Магдалена* (ср. (Мария) *Магдалина*). Запись католических имен славянского происхождения не вызывает особых замечаний, поскольку они одинаково передаются (иногда за исключением места ударения) как польским, так и русским языком: *Болеславъ, Брониславъ, Богумила, Ярослава*. В других славянских именах имеется тенденция соблюдения норм русского языка: *Войтъхъ* (ср. польск. *Wojciech*), *Казиміръ / Казимиръ* (ср. польск. *Kazimierz*), в некоторой степени также *Мечиславъ, Чеславъ, Чеслава* (ср. произношение [u] в русском и польском языках). Наблюдается и ситуация, где в имени отражена фонетика польского языка (*Здзиславъ*). Кроме того, засвидетельствованы случаи разной записи славянского имени (*Владиславъ / Владыславъ*). Вариантность присуща и именам, перенятым из западноевропейских языков: *Людвикъ / Людовикъ, Сигизмундъ / Зыгмундъ / Зыгмунтъ, Францъ / Францискъ, Францишка / Франциска, Эдмундъ / Едмундъ, Эдуардъ / Едуардъ*. Другие имена, пополнившие в эпоху средневековья католические святцы, соответствуют или близки польскому звучанию: *Альбертъ, Альбертына, Камиль, Каролина, Ядвига* и др. На русский лад записаны имена *Карлъ* (ср. польск. *Karol*) и *Генрихъ* (ср. польск. *Henryk*). К вариантам смешанного типа следует отнести гибридные формы, имеющие разговорный оттенок: *Гелена* (ср. церк. *Елена*, польск. *Helena*), *Еugenія* (ср. польск. *Eugenia*), и *Конегунда* (ср. герм. *Kunigunda*, *Кунегунда*, в польск. звуч. *Kunegunda*).

Частотность употребления отдельных вариантов имен далеко не одинакова. Например, популярное католическое имя *Franciscus* появляется, главным образом, в варианте типичном для антропонимии западной Европы: *Францъ* – 67 употреблений, форма *Францискъ* появилась всего 4 раза, а «польская» форма **Францишкъ / *Францишекъ* вообще не засвидетельствована. В то же время его женский эквивалент чаще всего наличествует в польской версии – *Францишка* (23 употр.; ср. *Франциска* – 4 употр.).

В большинстве случаев вариативность употребления разных форм христианского личного имени приписана тому же самому священнослужителю. Например, имя, открывающее список самых популярных мужских антропонимов, в метриках Латинской церкви появляется в формах *Иванъ* (русская литературная) и *Янъ* (польская римско-католическая и гражданско-литературная). Обе эти формы записаны священником, который, что интересно, сам подписывался именем *Юаннъ*.

V. Как показал анализ, мода, которой следуют в настоящее время родители при выборе имени новорожденному ребенку, являлась важным мотиватором также на рубеже XIX и XX вв. Последствие ее влияния – наличие ряда общих онимов в записях обеих Церквей, особенно в группе популярных имен. С другой стороны, дифференциация набора имен жителей, родившихся на той же самой территории в одно и то же время, дает возможность сделать вывод, что большая роль в формировании местного антропонимикона несомненно принадлежала конфессиональному фактору.

ЛИТЕРАТУРА

- Православный церковный календарь.* Издательство Московской Патриархии, 1998. 112 с.
- Суперанская, А.В. *Словарь русских личных имен.* Москва: АСТ, 1998. 521 с.
- Abramowicz, Z. *Imiona chrzestne białostoczan w aspekcie socjolingwistycznym (lata 1885–1985).* Białystok: UW Filia w Białymstoku, 1993. 509 s.
- Maroszek, J. (wstęp, oprac. i tłum.). *Boćki.* Białystok: Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego, 1999. 40 s.
- Maroszek, J. Rzemiosło w miastach podlaskich w XIV–XVIII w. *Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce (XIV–XVIII w.).* Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: ZN im. Ossolińskich, 1976, s. 88–195.
- Romaniuk, Z. *Boćki na Podlasiu. Monografia historyczna.* Boćki: UG Boćki, 2013. 596 s.
- Spis imion prawosławnych w brzmieniu polskim i staro-cerkiewno-słowiańskim.* Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna, 2011. 110 s.
- Sulimierski, F., Chlebowski, B., Walewski, W. (red.). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* Tom I. Warszawa: Kasa im. Józefa Mianowskiego, 1880. 960 s.
Available: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/ (03.01.2022).

Elga SKRŪZMANE
(LU Latviešu valodas institūts)

Daudzveidīgā *uguns* G. Mancēla „Postillā” frazeoloģiskā aspektā (I)¹

Summary

Diverse Phrases with *Uguns* ‘Fire’ in “Postill” by G. Manzel: the phraseological aspect (I)

In the sermon-collection “Lang-gewünschte Lettische Postill” (1654) by G. Manzel, the lexeme *uguns* ‘fire’ appears:

- in hyphenated compounds (marked with double hyphen in “Postill”) that nowadays have turned into proper compounds (e. g. *uguns=grēks* > *ugunsgrēks* ‘conflagration’, lit. “fire-sin”);
- in coordinative word groups while forming a stylistically glowing density, a row of contextual synonyms (e. g. *zibeņi, uguns un sērs* “thunder, fire and sulphur”);
- in subordinative word groups (e. g. *uguns uzšaujas* “fire flames up”).

In fixed word groups, there has been attested the use of both direct meaning and figurative meaning (e. g. *uguns deg* “the fire burns”), and the phraseological units are striking by special expression (e. g. *uguns lec no acīm* “fire jumps from one’s eyes”).

In “Postill”, there appear also occasional variations of phraseological units created by Manzel. Comprehension of the phraseological meaning of word groups is changing from time to time, however, a place for the whole set of phraseological units should be found in dictionaries.

Key words: *hyphenated compound, coordinative word group, subordinative word group, phraseological unit, stylistic expression*

*

Georga Mancēla (*Georg Mancelius*) sprediķu krājuma „Lang-gewünschte Lettische Postill” (1654; „Ilgi gaidītā latviešu postilla”²) teksts ir interesanta 17. gadsimta latviešu valodas liecība. Autora valodas stils un izteiksmes līdzekļi pakārtoti mērķim padarīt sprediķus maksimāli iedarbīgus un pārliecinošus. Teksta ekspresiju vairo vārdu savienojumi un frazeoloģismi ar leksēmu *uguns* vairākos rakursos: *uguns* kā cilvēka ikdienas dzīves sastāvdaļa, tās tieša un pastarpināta saistība ar debesu un dievišķo gaismu – gara gaismu. „*Uguns* ir šķīstības, šķīstišanās vai dievišķības simbols daudzās reliģijās un kultūrās. Bet kristietībā Dieva un debesu gaismai parasti pretstata elles ugunis. [...] Simboliskas šķīstišanās paliekas ir ugunskuri...” [IV 1999: 535] Ar katru uguni jāprot sadzīvot vai tikt galā.³

Vārdu savienojumi ar leksisko komponentu *uguns* uzrāda vairāku veidu valodas elementu stabilos sakarus, kas ķemti pamatā grupēšanai. Pirmām kārtām nodalītas

¹ Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003) atbalstu.

² Turpmāk rakstā „Postilla”.

³ Šajā rakstā nav iekļauts *elles uguns* un frazeoloģisko salīdzinājumu *kā uguns* raksturojums.

defiskopas, vārdkopas un vārdrindas, izvērtējot un pievēršot uzmanību to semantiskam spilgtumam, ekspresijai un nozīmes niansēm, kas tuvina tās frazeoloģismiem.

Defiskopas

Tās mūsdienās lielākoties pārtapušas salikteņos, komponentus cauri gadsimtiem uzskatāmi vienojusi biedrūzīme (mūsdienās tās funkcijas pilda defise). „Postillas” un citu seno tekstu defiskopas no mūsdienu (parasti terminoloģiskām) defiskopām atšķiras ar komponentu saistījumu pakārtojumā. Piem.:

Jāņa-uguns ‘uguns, ko dedzina Līgo vakarā un Jāņu naktī.’ [Tezaurs.lv] – tiešā nozīmē lietots vārdu savienojums/vārdkopa: ..leelu Jahņa=Vgguni eedādse / apkahrt to tee [jāņabērni] lāhka zauru Nackti dseedadami / ka kadahß Kahsahß. (LP2 46, 5–6)⁴

uguns-rati un *uguns-zirgs(?)* ‘..ugunīgi rati ar ugunīgiem zirgiem, kuri aizveda pravieti Eliju debesis’ [Tezaurs.lv]

..Elias ee=juhx / no Däbbäfssu ar Vgguns=Rattem und Sirrgheem nabx / und no Krustu nojembs. (LP3 183, 17–18)

Piemērs saista uzmanību ar formālu jautājumu, vai G. Mancelis „Postillā” līdzās ugunsratiem minējis tikai zirgu vai arī ugunszirgu, jo biedrūzīmes lietojums pieļauj variantu *uguns=zirgs*. To pamato arī Bībeles teksts: ..tad nahze uggunigi Ratti / un uggunigi Sirgi / kas .. brauze Elias ar Wehtru.. (VD 1689: 2Ken 2:11); ..piepeši nāca ugunīgi rati un ugunīgi zirgi.. (Bīb.)

uguns-stabs ‘vertikāls, stabam līdzīgs uguns veidojums’ [Tezaurs.lv]

Vārdu savienojums izmantots neikdienišķas parādības raksturošanai, iespējams, draudzei aprakstoši vizualizēts vulkāna izvirdums (tāpat kā *mežazirgs – kanielis*): ..taß Paddebbes=und Vggun=Stabbs / kattri abbi=diwi tohß Jſraeliteļo Laudis apähnojušči gir.. (LP1 358, 13–15)

uguns-grēks ‘nekontrolējams degšanas process, kas saistīts ar materiālo vērtību bojāju un draudiem cilvēku dzīvībai..’ [Tezaurs.lv]

G. Mancelis vārdu savienojumu rakstījis tikai ar biedrūzīmi, joprojām šīs nelaimes apzīmēšanai latviešu valodā izmanto šo vārdu. Konstantīns Karulis norādījis, ka „vārds *grēks* aizgūts no senkrievu valodas, pamatā arī katviešu *greizs*.. sastopams arī nozīmē ‘nelaime’ un .. saglabājies salikteni *ugunsgrēks*” [LEV II: 312]. „Postillā” *uguns-grēks* ir aprakstīts kā negadījums vai Dieva uzlikts pārbaudījums, bet runa vienmēr ir par īstu ugunsgrēku: *Zick dries lätzahß Vgguns=ghrähx* / tad wiſša Mannta .. palleek Pähllnohß. (LP2 260{240}, 6–8; arī LP2 314{294}, 24–26; LP2 76, 4–7; LP2 297{278}, 19–21); *Zittu leek Deews apśirrgt .. zittam Vgguns=Ghräku pee=šuhta* / *zitts zittu Nhelaim räds: Wiſšu to Deews ick=kattram pee=šuhta* / *ghribbädams to Širrdi tam Zillwākam iſklaufſiet*. (LP1 190, 11–14)

⁴ Piemēri saglabāti interneta vietnes <http://www.korpuss.lv/senie/toc.jsp> rakstībā, tikai § [*Jeſus*] aizstāts ar § [*JEſus*]. Aiz piemēra norādīts „Postillas” daļas, lappuses un rindu kārtas numurs.

Vārdkopas

Vārkopas veido gan stilistiski neitrāli vārdkopu komponenti, gan arī atšķirīgas intensitātes stilistisko ekspresiju ietveroši vārdi. „Postillas” teksta stilistiskās ekspresijas aspektā saistošs ir faktors, ka vārdu savienojuma komponents (*uguns*) jau rāisa paaugstinātu interesi ar tiešajā nozīmē ietvertajām semantiski spilgtajām nozīmes niansēm. Ja arī citam vārdkopas komponentam piemīt stilistiska vai emocionāla nokrāsa, vārdkopai papildu ekspresiju piešķir komponentu nozīmu savstarpējā mijiedarbība. Piem.:

uguns uzšaujas ‘aizdegas, strauji izplatās liesmas’

Zick drieß warr Vgguns us=śchauteeß / tad paleek wiß taws Ghajums [ēkas] Pällnoħß. (LP1 522, 9–10)

Līdzās šai tiešajā nozīmē lietotai vienkāršai vārdkopai ar lielāku ekspresiju izceļas vairāki potenciāli frazeoloģismi – G. Manceļa okazionālismi, kā arī labi zināmu, klasisku frazeoloģismu neierasti varianti. Piem.:

uguns rij (ēd) ‘tieki iznīcināts, iet bojā ugunsgrēkā’

G. Manceļa izteiksmes īpatnību dēļ frazeoloģisms „Postillā” ieguvis gramatiski netipisku divdabja formu:

[Pastardienā] .. riedams Vgguns eet preekschan winju [Dievu] / und apkahrt winju leeli Wähtri /.. Laudis śohdohtz. (LP1 20, 4–6); ..pällno=pällnoħß darriet. Patteeß gir Deewa Duħmiba ka ehdins=Vgguns / sacka Moses.. (LP3 22, 26–28)

Arī formā *rīdams uguns* stabilā vārdu savienojumā *uguns rij* nozīmes skaidrojums „Postillā” izriet no tiešās nozīmes (*rit* 3. noz. ‘būt par cēloni tam, ka (kas) iet bojā, tiek iznīcināts (parasti par parādībām dabā)’ [Tezaurs.lv]), tomēr konteksta ekspresija sliecas pastiprināt pārnestās nozīmes lomu, – veidojas pārsemantizējums, jau minēto papildinot ar sarunvalodā izplatīto nozīmes nansi ‘ātri, negausīgi ēst’ un aptverot plašāku parādību loku – ne tikai dabas stihijas, bet arī pārdabisku/dievišķu spēku izraisītas nelaimes. Lai gan *uguns rij* ir plaši izplatīts stabils vārdu savienojums, tas nav fiksēts mūsdienu latviešu valodas vārdnīcās (tikai *uguns visu aprij* [ME IV: 294]) un nav atzīts par frazeoloģismu.

uguns lec no acīm ‘saka, ja .. saņem spēcīgu sitienu, ja ir spēcīgs, pēkšņs pārdzīvojums’

..Deews tohß [grēciniekus] ais=ghrahb ar śawu Dſällſa=Rohku .. / mätt tohß py Semmes / ka teem Vgguns no Atzeem lätz / und śohda.. (LP1 108, 19–21)

Frazeoloģisma *uguns lec no acīm* nozīmes skaidrojums atbilst frazeoloģisma *dzirk-steles šķīst gar acīm* nozīmes niansei (‘saka, ja .. saņem spēcīgu sitienu, ja ir spēcīgs, pēkšņs pārdzīvojums’ [LFV 297]); savstarpēji abi uzskatāmi viens par otra variantu. Vārdnīcās fiksēta arī citāda pieredze: *uguns nošķīst gar acīm* ‘saka, ja pēkšņi kas no-plaiksnās, nozib’ [ĒIV III: 586] un *acīs šķīla sajūsmas ugūnus* [ME IV: 294].

atraut caur uguni [ko] ‘zaudēt ugunsnelaimē’

Vārdkopa lietota pārnestajā nozīmē, „Postillā” uzskatāma par G. Manceļa okazionālismu, pilda tekstā frazeoloģisma funkciju, bet nav saglabājusies valodā kā pilnvērtīga frazeoloģiska valodas vienība:

[Zemnieks grib] .. *tha dsiewoht/ ka Deews nhe apskait / und jeb zaur Vgguni to [Dieva dāvanu] attraw..* (LP2 172, 13–14)
turēt uguni (ugunkuru) ‘uzturēt savu pārliecību’

Vārdam *uguns* līdzīgu semantisko uzslānojumu „Postillā” ieguvis vārds *ugunkurs* un ar reliģiskiem svētkiem saistītā vārdkopa *debesu vasarsvētku uguns*, kas ienes asociācijas kā *uguns* kontekstuālie sinonīmi ar to pašu pārnesto nozīmi, kura norāda uz ticību. Ekspresijas pastiprināšanai izmantots ne tik abstrakts, bet jēdzieniski ietilpi-gāks tēls – *ugunkurs*, t. i., kaut kas tāds, kas prasa rūpes, jāpieskata, jāuzmana, nepastāv tikai pats par sevi. Šeit fiksējams pārnestās nozīmes lietojums, bet ne frazeoloģisms. Sk. piem.:

..*ghribbu eß* [Dievs] *nahkt / und jums swehtiet / Eß ghribbu teitan mannu Vgguni und Vggunkurri turreht / Vnd kurr .. Wings* [Jēzus] *ghribb šawu Maja=weetu .. darriet.* (LP1 130, 24–30)

krit uz sirds [*debesu vasara-svētku uguns*] ‘ierosināt spēcīgu (te: reliģisku) pārdzīvojumu’

..*taß Däbbäfso Waßara=Śwähko Vgguns / taß Śwähzt Gharrs / us to Zillwäko Śirrdehm krittib / und tohß ißtaijšíjis.* (LP1 532, 6–8)

Frazeoloģisma *krist sirdī* (*krit uz sirds* ‘izraisīt (psihisku stāvokli)’ [Tezaurs.lv; *uz sirds* LKFV 428]) variants plaši izvērstās netipiskās apkaimes dēļ top svešāds, bet vienlaikus piesaista uzmanību ar precīzi definētu mirkli un objektu (svēto garu); to iespējams uzskatīt par attālu frazeoloģisma *iet pie sirds* (‘1. patikt.. izraisīt pozitīvas emocijas’ [LFV 1127]) variantu.

Raksta kontekstā vārdu savienojums *debesu vasarsvētku uguns* ir „Postillā” nepārastākais un apjomīgākais *uguns* kontekstuālais sinonīms, kas pilda frazeoloģisma apkaimes funkciju.

Cieši savijušās „Postillā” nākamās vārdkopas (*ie)dedzināt uguni* un *uguns deg* kā nozīmes, tā variantu dažādības un lietojuma ziņā, tāpēc tās aplūkotas vienuviet.

(*ie)dedzināt uguni* ‘strauji ierosināt garīgu (te: reliģisku) norisi’ [„Postillas” variants: *iededzināt sirdi ticības uguni* ‘pārliecinoši pievērst kristībai’]

uguns deg ‘piedzīvo stipras jūtas’ [„Postillas” varianti: *uguns deg mūžigi sirds altāri* ‘ir spēcīgu reliģisku jūtu, pārdzīvojuma varā’; *deg Dieva dusmības uguns* – formā *deg* [‘dedzina’] *tas uguns tās Dieva dusmības* ‘piedzīvo spēcīgu negatīvu [reliģisku] pārdzīvojumu’]

Minētie frazeoloģismi tekstā ir tuvu cits citam, piem., aicinājums aizstāt reālo pagānisko uguni ar aprakstoši nosaukto gara gaismu iedzīvinošo ticības uguni:

Ghribbi tu Vgguni ee=dädsenah / tad leetz deckt tha śwāhta Jahna Titzibu tawa Śirrdy. Tam Vggunim buhß muhschighe to (Śirrds.) Altari deckt / und muhscham nhe ißdfiſt. (LP2 46, 22–24); *Taß Śwähts Gharrs tohp šuhtietz muhszáhß Śirrdieß / taß ee=dädsenah teitan [sirdi] to Vgguni tahß Titzibas..* (LP2 11, 1–2)

Pirmajam vārdu savienojumam *iededzināt uguni* seko nepārprotams un ekspresīvs frazeoloģisms, ko pastiprina nākamā vārdkopa *uguns deg sirds altāri mūžigi*; tā „Postillā” tieši nozīmes pārnesuma dēļ iegūst frazeoloģiskumu: *mūžīgās uguns* nozīme

(‘piemiņas, godinājuma simbols..’ [Tezaurs.lv]) tiek attiecināta uz reliģisku simbolu (‘Dieva žēlastība ticīgo sirdīs’). Turklat *sirds* un *altāra* piesaukšana vienlaikus norāda uz autora vērtību sistēmu, to izpratni un amata pienākumu. Šis „Postillas” vārdu savienojums nav kļuvis par plašāk lietotu frazeoloģismu, nav izturējis laika pārbaudi un uzskatāms par okazionālu G. Manceļa darinājumu. Nozīme sasaucas ar vienu no leksēmas *uguns* tiešajām nozīmēm: ‘atrasties spēcīgu jūtu, pārdzīvojuma varā; spēcīgi izpausties (par psihiskām norisēm)’ [Tezaurs.lv].

Vārdnīcās nav īpaši izcelts vai skaidrots vārdu savienojums *degt uguni* (ir tikai salīdzinājuma konstrukcijā *degt kā uguni;* *degt kā ugunij* [Tezaurs.lv]), paejot garām tā pārnestajai nozīmei ‘aizsākt kādu norisi, darbību’.

Vārdu savienojums *deg Dieva dusmības uguns* „Postillā” raksturo negatīvu un nosodošu attieksmi:

Tah speesch nu to Kunghu JEsum nhe ween wiſſas Paſſaules Ghräki / bett winju dägg arri taſ Vgguns tahſ Deewa Duſmības / tee Lähbmi šitta winjam prettie us Meefſas und Dwehſeles / no ahrenes unnd no eekſchanas.. (LP3 181, 4–8; sk. arī LP2 352, 14–15)

Kā G. Manceļa vārdu spēli vai kalambūru iespējams uztvert reversīvo vārdkopu *ugunīga dusmība*. Tā „Postillā” akcentē uguns spēka iznīcinošo aspektu, kas nozīmes formulējumā vārdnīcās nav minēts vispār [sk. Tezaurs.lv]. Vārda nozīmes skaidrojums semantiski attāli atbilst motivētāvārda nozīmei ‘tāds, kam ir ugunij raksturīgas īpašības (parasti spožums, karstums..)’ un ‘loti straujš, dedzīgs’. Ar adekvātu nozīmi lietots arī vārdu savienojums *karsta un dedzīga ugunīga dusmība*. Piem.: *..ar ſawu karrſtu unnd dedſighu uggnighu Duſmību dädfina / iht ka ghribbātu Wings to wiſchkim pällno=pällnohſ darriet.* (LP3 22, 25–26)

Pat dusmu intensitātes iztirzājums „Postillā” norāda uz garīgo un morālo kategoriju nozīmīgumu.

Vārdrindas

Vārdu savienojumu, kura komponenti saistīti sakārtojumā, vārda meistars pratīs izmantot teksta iedarbīguma vairošanai. G. Mancelis, veidojot blīvējumus, „Postillas” valodā iekļāvis vairākas ekspresīvas vārdrindas, kas nav uzskatāmas par frazeoloģismiem. Te *uguns* ir kontekstuālu sinonīmu rindas komponents, kas lietots semantiskam mērķim blīvējumā, kurā savienoti vairāki dažādas nozīmes vārdi (*asinis, uguns, dūmi* un *zibeņi, uguns* un *sērs*). Vārdrinda izmantota kā gatava runas/rakstu formula, lai izraisītu nenovēršama, biedējoša pārspēka bailes. Neizrūkstoši viens no komponentiem ir *uguns*, acīmredzami respektējot uguns bīstamību. Sk. piem.:

asinis, uguns, dūmi

[Kungs ghrib] .. *Brienuma=Siemes doht / eekſchan Debbeſ und wirſon Semmes / Asſinis / Vgguni / Duhmus..* (LP1 20, 12–14)

zibeņi, uguns un sērs

Deeufs lix liet par Beſſdeewigheem Sibbinus / Vgguni und Šäbras / und dohſ teem Auku (Wähtru) par Allghu. (LP1 183, 20–21; sk. arī LP2 429{409}, 4–5).

mest uz galvas (kādam) sēru un uguni

Nedaudz atšķirīgs, bet satura ziņā tikpat draudīgā kontekstā sastopams vārdu savienojums, kas ietvēris ne tikai vārdrindu, bet arī frazeoloģisma potenciālu:

..Deews tahβ Bißscha=Sables ee=dädsenaja / und Šähras und Vgguni teem [grēciniekiem] us Ghallwas mette.. (LP1 181, 2–3)

Šādā „Postillas” kontekstā tas nav frazeoloģisms, bet mūsdienās, visticamāk, tas pats vārdu savienojums tiktu izmantots, norādot, ka pār kāda galvu birst bargi pārmetumi, t. i., ‘saņemt nosodījumu’.

G. Manceļa sprediķu valoda ir daiļrunīga un iedarbīga. „Postillas” teksts ļauj arvien atrast jaunu aspektu, lai iedziļinātos valodas elementu semantiskās un gramatiskās struktūras niansēs. Saglabājot spilgtu asociāciju saikni ar pamatnozīmi, arī atsevišķi vārdi un to savienojumi G. Manceļa tekstos kā noteikta laikmeta izpausmes forma sniedz iespēju ieraudzīt gan ko jaunu, gan laika gaitā notikušās pārmaiņas, gan novērtēt autora pārliecinošo valodisko lietpratību.

Secinājumi

Leksēma *uguns* kā komponenti ir sastopama defiskopās („Postillā” – ar biedrūzīmi), tās mūsdienās pārtapušas salikteņos (piem., *uguns=grēks* > *ugunsgreks*); vādrindās, veidojot stilistiski spilgtu blīvējumu – kontekstuālu sinonīmu rindu (piem., *asinis, uguns, dumi; zibeņi, uguns un sērs*) un vārdkopās (piem., *uguns uzšaujas*).

Stabilos vārdu savienojumos fiksējams tiešās un pārnestās nozīmes lietojums (piem., *uguns deg*), tostarp frazeoloģismi izceļas ar ipašu ekspresiju (piem., *uguns lec no acīm*).

„Postillā” sastopami G. Manceļa veidoti okazionāli frazeoloģismu varianti. Laika gaitā mainās vārdu savienojumu frazeoloģiskās nozīmes izpratne, bet vārdnīcās vajadzētu atrast vietu visiem frazeoloģismiem (arī apstrīdamiem).

AVOTI UN LITERATŪRA

- Bib._е – *Bibele*. Pieejams: <http://www.bibele.lv/bibele/bibele.php>
ĒIV – Kagaine, E., Raģe, S. *Ērgemes izloksnes vārdnīca*. 3. sēj. Rīga: Zinātne, 1983.
IV 1999 – *Ideju vārdnīca: Domātāji, teorijas un jēdzieni filozofijā, zinātnē, reliģijā, politikā, vēsturē un mākslā*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999.
LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2000.
LEV – Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Avots, 1992.
LKFV – Caubuliņa, D., Ozoliņa, N., Plēsuma, A. *Latviešu-krievu frazeoloģiskā vārdnīca = Латышско-русский фразеологический словарь*. Rīga: Liesma, 1965.
LP1, LP2, LP3 – Mancelius, G. *Lang-gewünschte Lettische Postill*. Riga: 1654. Pieejams: <http://korpus.lv/senie/toc.jsp>
ME – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Redīgējis, papildinājis un turpinājis Endzelins J. 1.–4. sēj. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.
Postilla – Mancelius, G. *Lang-gewünschte Lettische Postill*. Riga: 1654. Pieejams: <http://korpus.lv/senie/toc.jsp>
Tezaurs.lv – *Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca*. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv>
VD 1689: 2Ken – Vecā Derība. Otrā Ķēniņu grāmata. *Ta Swehta Grahmata Jeb Deewa Swehtais Wahrds, Kas Preeksch un pehz ta Kunga Jesus Kristus svehtas Peedsimschanas no teem swehteeem Deewa-Zilwekeem, Praweescheem, Ewangelisteem jeb Preezas-Mahzitajeem un Apustuleem usrakstihs: Tahm latweeschahm Deewa Draudsibahm par labbu istaisita.* [J. Fišera uzdevumā tulk. E. Glikss ar palīgiem K. B. Vitenu un M. Klemkenu]. Rīga: Johana Georga Vilkena izdevniecība, 1689. (Vecās Derības latviskojums)

Валентина ЩАДНЕВА
(Тартуский университет)

Ретроспективный обзор названий утвари в говоре старообрядцев Западного Причудья

Summary

Retrospective Review of the Names of Utensils in the Dialect of the Old Believers of Western Peipus

This article is a retrospective review of the names of utensils in the dialect of the Old Believers of Western Peipus. Analysis of the thematic group “Utensils” indicates a significant change in the dialectal lexicon, which is due to technical progress and the transformation of the economic structure. The disappearance of some utensils from the everyday life of Old Believers has led to loss of some words and transition of a number of dialectal words into inactive vocabulary. In the lexical composition of the seven examined subgroups, this is manifested in different ways. However, a vital part of these dialectisms is still preserved today, which is confirmed by their fairly wide representation in the contexts of various topics. The dialectisms of this group are mostly formed on the basis of the Russian language units, but the dialectal lexicon was also formed through loans from the Estonian language. This determines the regional specificity of the studied dialect.

Key words: *dialect, names of utensils, Old Believers, Western Peipus*

*

Совершенствование общественного производства является экономической закономерностью. Естественно, что технический прогресс на всех этапах развития общества приводит к хозяйственным и бытовым преобразованиям, которые отражаются и в наборе утвари, и в ее названиях. Цель данного ретроспективного обзора – проанализировать изменения в диалектном лексиконе староверов Западного Причудья. Объект рассмотрения – тематическая группа «Бытовая утварь». Диалектные названия рассматриваются на фоне общерусских лексем и с учетом эстонских заимствований.

В целом лексикон диалектоносителя представлен рядом разновидностей языковых единиц по происхождению:

1. Общерусские лексемы:

- 1.1. Исконно русские;
- 1.2. Заимствованные в разное время из разных языков и ставшие общерусскими.

2. Диалектные лексемы:

- 2.1. Русские по происхождению диалектизмы разного структурного типа;
- 2.2. Диалектные модификации общерусских лексем, представленные разнообразными вариантами;
- 2.3. Диалектные модификации адаптированных русским языком *разнозычных* заимствований прежних исторических эпох;
- 2.4. Эстонские заимствования и заимствования через посредство эстонского языка.

Предлагаемый обзор, учитывающий различные источники диалектизмов, охватывает номинации утвари разных тематических подгрупп. Следует уточнить, что далеко не вся традиционная хозяйственная утварь сохранилась. Поскольку ряд предметов обихода староверы уже не используют, то и отдельные их названия носители говора нередко вспоминают с трудом, а порой и вовсе не помнят. Утрату части диалектных названий подтверждают рукописные и звуковые записи речевого материала. Например, в студенческой работе, выполненной под руководством Т. Ф. Мурниковой в 1955 году, представлены слова *меси́ня* и *раство́рник* – глиняная посуда, в которой месили тесто для булочек [Умблея 1955: 54]. В более поздних материалах эти слова уже не встречаются. В записях диалектной речи староверов не отражено и слово *корчага*, которое упоминает Е. В. Рихтер [Рихтер 1976: 179]. При этом ряд лексем, отсутствующих в записях, частично закреплен в «Материалах для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики» [Немченко, Синица, Мурникова: 1963], например, *лівер* – лейка для полива, *балéя / балéйка* – низкая кадка для стирки белья.

Изменения быта староверов, способствовавшие введению в обиход новых видов изделий, затрагивали все рассмотренные нами тематические подгруппы. В итоге сохранение в их рамках традиционной старой лексики реализуется в разном объеме.

1. Печные инструменты и приспособления

Все слова данной подгруппы относятся к общерусской лексике. Это объясняется тем, что сами предметы являются неотъемлемой частью русской печи – центра традиционных староверческих домов. Долгое время пищу готовили именно в печи, а для быстрого приготовления еды предназначался кованый *тягáн*, под которым разгнечали огонь из лучинок. [Рихтер 1976: 179]. Рядом с печью всегда находилась печная утварь, которой пользовались при топке печи и приготовлении пищи: *ухваты, сковородники, большие хлебные лопаты и маленькие лопатки* для пирогов – всё это обязательный атрибут русской печи. В названной подгруппе представлено несколько диалектизмов:

Глуши́лка, туши́лка – бачок (на ножках, с крышкой) для гашения и хранения углей, которыми растапливают самовар.

Клю́кá – большая кочерга для размешивания углей и сгребания жара.

Ключкá – небольшая кочерга.

Катóк – деревянный валик из гладкого полена, который подкладывали под ухват, чтобы облегчить вытаскивание тяжелых горшков из печи.

Помелó – длинная деревянная рукоять с прикрепленным к ней пучком сосновых веток для очистки дна печи от угля и золы перед выпечкой.

Тягáн – железная подставка (для чугуна, котла) в виде обруча на ножках; при приготовлении пищи под установленным на шестке *тяганом* разжигали открытый огонь.

Хотя сейчас еду в печи готовят реже, чем раньше, приведенная русская по происхождению диалектная лексика актуальна по сей день. Исключением является слово *тягáн*, поскольку в таком предмете нужды уже нет, так как в домах есть не только дровяные, но и газовые плиты.

2. Кухонная посуда, кухонные устройства и приспособления

Долгое время для приготовления, хранения и подачи еды на стол служила гончарная посуда. Традиционные блюда хозяйки томили в *горшках*, запекали и тушили в *латках*. Со временем глиняную кухонную посуду для русской печи сменили сосуды из чугуна, которые появились в конце XIXв. Однако утварь из разного материала, но одного назначения и идентичной формы до сих пор называется одинаково: емкости из чугуна именуются и *чугунами* / *чугунками*, и *горшками*, как и сосуды из глины. Появившиеся позднее кастрюли из других металлов пригодны лишь для плиты, а в печи использовали разной величины *горшки*. В них также заваривали чай до появления в домах (предположительно, с середины XIX в.) *самоваров*, но в менее зажиточных семьях чай продолжали заваривать в *горшках*. *Самовар* же, несмотря на религиозные запреты, стал у староверов олицетворением достатка, благополучия и семейного уюта. Хотя сейчас *самоварами* пользуются лишь в особых случаях, их бережно хранят, а в быту применяют современные кипятильники, поэтому общерусская лексема *самовар* уже не столь на слуху, как раньше.

В списке диалектизмов данного раздела представлены также номинации разных устройств для обработки пищевых продуктов, небольших емкостей для хранения съестного и разнообразной мелкой утвари для занятий на кухне. Эти предметы или покупали, или мастерили сами. Сейчас в данной подгруппе сохранились следующие слова:

Бáнка = манёрка – бидончик (с крышкой и ручкой), сделанный из высокой жестянной банки из-под кильки.

Горшóк / горшéчек – глиняный или чугунный чашеобразной формы **сосуд** для приготовления еды в печи.

Колотúшка = *рогатка* – мутовка из верхней твердой части ствола ели.

Корéц – ковш с горизонтальной ручкой.

Крыжечка = *шíрка* / *широчка* – крышка.

Лéйка = *трéхтель* – воронка для переливания различных жидкостей или для изготовления домашней колбасы.

Маслобóйня – маслобойка (нередко самодельная, из дерева).

Прогонáлка – сепаратор для молока.

Поварéшка – половник.

Пры́ша/прýшма – тяжелое деревянное приспособление для утрамбовки капусты при засоле.

Прóтвень, -я, м. / прóтвень, -и, ж. / прóтивень, -и, ж. / прóтивинка, -и, ж. / прóтивни, -и, ж. – противень (если в литературном языке слово относится к м. р., то среди диалектных вариантов преобладают языковые единицы ж. р.).

Рогáтка = колотумика.

Секíра – небольшой легкий топорик для колки сахара или щепы на растопку.

Сковорóдá / сковорóдинка – сковорода.

Толкúчка / толкúшка = *пришва* / *пришма*.

Чáшка – глиняная или металлическая миска, а также чайная чашка.

Шíрка / шíрочка – крышка (слово неясной этимологии).

Диалектные названия этой подгруппы представлены не только русской по происхождению лексикой, но и эстонскими заимствованиями, которые используются параллельно с русскими диалектизмами:

Кульпа / кульпашка = *поварёшка* – половник.

Манёрка = *банка*.

Трэхтель = *лейка*.

3. Столовая посуда для приёма пищи

В номинациях столовой утвари для подачи блюд, сервировки стола значительно преобладают общерусские слова – как русские по происхождению, так и разноязычные заимствования разного времени: *ложка, вилка, кружка, тарелка, чашка* и многие другие.

В былые времена обычная староверская семья ела из одной миски деревянными *ложками*, которые, как правило, были крашеными и, по словам жителей Причудья, с очень стойкой краской. По будням на стол ставили простую посуду: деревянные блюда и глиняные *чашки* (= миски) с приготовленной едой, *кринки* с молоком, *кушины* (= кувшины) с разными напитками. В то же время изменения в ассортименте столовой утвари происходили постоянно. Уже в конце XIX в. широко пользовались разными видами индивидуальных тарелок, вилками [Рихтер 1976: 180]. Периодически появлялись всё новые и новые предметы как будничной, так и праздничной посуды: стаканы, рюмки, вазочки для варенья, сахарницы, металлические чайные ложки и т. п. При этом названия столовой и чайной утвари становились общерусскими, поэтому из немногочисленных диалектных слов в этой подгруппе можно назвать лишь следующие:

Блюдко – чайное блюдце.

Кринка – высокий глиняный сосуд без ручки и с широким горлом.

Кукшайн – глиняный кувшин с носиком и ручкой.

4. Бондарная утварь

В обиходе повсеместно бытовали разнообразные бондарные емкости из дерева: для заготовки и хранения содержащих жидкость съестных припасов, для стирки и пр. Здесь, как и в разделе кухонной посуды, наблюдаются и общерусские слова, и русские по происхождению диалектизмы. При этом часть из них также употребляется недифференцированно, например, у староверов взаимозаменимы наименования крупных бондарных сосудов, которые хозяйки называли и *бочками*, и *кадками*, и *ушатами*, а небольшую кадку именовали и *бочечкой*, и *кадочкой*, и *квашонкой*. Почти все слова этой подгруппы известны всем староверам по сей день, несмотря на то что данная утварь сейчас используется сравнительно редко, ибо нуждается в трудоемком уходе – в отличие от предметов из современных материалов. Практически вышли из употребления такие емкости, как *бадья/ бадёйка* и *лохáнь / лохáнка*. Судя по имеющимся контекстам, о последней порой даже вспоминают с трудом. Особо отметим диалектизм *квашонка*, поскольку он оказывается речевым вариантом сразу двух однокоренных, но разных слов: *квасник* и *квашня*. К основным диалектным лексемам в этой подгруппе относятся:

Бадьёйка – широкое деревянное ведро.

Бочёнька / бочоныши – небольшая бочка для разных целей.

Дошáн / дошиáн / дóшник – большой овальный бондарный сосуд на трех ножках с крышкой; предназначался для засолки мяса, рыбы, капусты.

Квасníк / квашиíк / квашиóнка – кадка, бочонок для квашения капусты, засолки огурцов, для заготовки впрок ягод и грибов.

Квасníк / квасñý – бочонок для приготовления кваса, с краном.

Квашиá / квашиóнка – широкая невысокая деревянная кадка для приготовления хлебного теста.

Лохáнь / лохáнка – невысокое овальное деревянное корыто для кормления животных, для сбора воды под умывальником (в этом случае емкость могла быть или на ножках, или без них иставилась на скамейку).

Стирáльница / стирáльня / стирúга (= тренога) – большая широкая и высокая лохань на трех ножках; использовалась для стирки белья, а иногда – для мытья детей.

Тренога (= стирáльница/ стирáльня / стирúга).

Кроме перечисленных русских слов, в подгруппе есть и два заимствования из эстонского языка, причем первое слово активно употребляется и в наши дни, второе же почти забыто:

Кíпка – деревянный сосуд с вертикальной ручкой; используется для продуктов, мытья посуды и др., но чаще всего – как шайка для воды в бане.

Вéрендик – небольшой бочонок объемом в четверть или половину бочки для соления рыбы, грибов, овощей и проч.

5. Долбленая утварь

Немногочисленные долбленные деревянные изделия предназначались для таких хозяйственных нужд, как размалывание зерна (*стопá*), кормление / поение скота (*жёлуб*). Ни то, ни другое в современном быту староверов сейчас неактуально, поэтому эта утварь уже отошла в прошлое. Однако *пέлька* и *ночвá* используются по сей день, поэтому в причудском говоре до сих пор значимы и их диалектные номинации.

Жёлуб – длинное корыто с округлёнными стенками, выдолбленное из расколового вдоль бревна; чаще использовали как поилку для скота.

Ночвá / почёвка / нечёвка – маленькое выдолбленное из целого куска дерева неглубокое продолговатое корытце с тонкими стенками; предназначено и для продуктов, и для обработки лука.

Пелька – выдолбленный из дерева совок для вычерпывания воды из лодки, а также лопатка с высокими бортами и длинной ручкой для пересыпания лука.

Стопá – ступа: высокий тяжёлый выдолбленный деревянный сосуд для толчения пестом овса, конопли.

6. Плетеная утварь

Плетеные изделия для переноски огородной, садовой, лесной продукции, выстиранного белья и т. п. до сих пор незаменимы во всех староверских хозяйствах и потому активно используются в быту, как и их наименования. Исключением является номинация *мостíна*, которую сейчас знают далеко не все носители говора. В составе приведенных ниже предметно-бытовых слов, кроме русских по происхож-

дению диалектизмов, есть и варианты лексемы, заимствованной говором из эстонского языка: *кóрфик / кóрфа*. Эти варианты называют один из самых распространенных в Западном Причудье видов корзин.

Заплéшная корзíна / заплéшник / заплéшница(=мостíна) – удлиненная корзина-кузов для переноски тяжелого груза (лука, грибов и пр.) на спине.

Кóрфик / кóрфа – круглая корзина из гибких прутьев или (реже) из древесных корней, с одной ручкой; предназначена для переноски разных овощей, даров леса и пр.

Люлька – большая продолговатая прямоугольная корзина с двумя ручками, чаще из лучины (для сбора и переноски лука, огородной зелени ипр.).

Люлечка – небольшая продолговатая прямоугольная корзинка из лучины, без ручек; применялась для разных целей, например, при сцеживании жидкости с продуктов.

Мостíна(=заплéшная корзíна / заплéшник / заплéшница) – корзина вообще, а также заплечная корзина.

Набýрка/ набýрочка – небольшая корзинка для сбора ягод, как правило, сплетенная из лучины; привязывали на пояс.

7. Емкости с обечайкой

Для обработки муки и крупы хозяйки Причудья по сей день пользуются такими предметами с обечайкой и сетчатым дном, как *решето* и *сито*, что означает и жизненность их наименований. Помимо этих общерусских названий, в речи носителей говора представлены также отдельные русские диалектизмы и весьма значимые когда-то эстонские заимствования, которые в свое время называли емкости, выполнившие роль меры. Любопытно то, что лексема *лукнó* в наших записях встречается редко, другие же слова, в том числе и заимствования, староверы всё-таки помнят, хотя сами предметы отошли в прошлое – как приметы прежней системы хозяйствования.

Грóхом – большое решето с крупными ячейками для просеивания зерна, очищения мороженой рыбы от льда, картофеля от земли (предмет практически утрачен).

Калимáт/ килимáт(= лукнó /лукóшко / мáтик) – овальный или круглый гнутый короб с жестким дном; первоначально – севалка и неофициальная народная мера веса / объёма; в быту использовался и как емкость для сыпучих продуктов или мелких предметов.

Лукнó /лукóшко (= калимáт / килимáт / мáтик).

Мáтик (= лукнó /лукóшко; калимáт / килимáт).

Кárбик / кárбик / кárбичек – коробочка вообще, а также обычно овальная небольшая коробочка с крышкой; делали из дранки либо бересты; предназначалась для еды, которую брали с собой рыбаки.

Анализ тематической группы «Утварь» свидетельствует о существенном изменении диалектного лексикона, что обусловлено техническим прогрессом и преобразованием хозяйственного уклада. Исчезновение части предметов из повседневного быта старообрядцев повлекло за собой как утрату отдельных слов говора, так и переход ряда диалектизмов в неактивный словарный запас. В лексическом

составе семи рассмотренных подгрупп это проявляется по-разному. Однако жизненно важная часть диалектизмов сохраняется и в настоящее время, что подтверждается их достаточно широкой представленностью в контекстах разной тематики. В основном диалектизмы данной группы образованы на основе исконно русских языковых единиц, однако диалектный лексикон формировался и на базе слов, заимствованных из эстонского языка. Последнее определяет региональную специфику исследованного говора.

ЛИТЕРАТУРА

- Немченко, В., Синица, А., Мурникова, Т. Материалы для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики. *Ученые записки. Т. 51. Филологические науки. Вып. 8А.* Рига: Латвийский гос. ун-т. 1963. 362 с.
- Рихтер, Е. *Русское население Западного Причудья (очерки истории материальной и духовной культуры).* Таллин: Валгус, 1976. 292 с.
- Умблея, Э. *Бытовая лексика Причудья.* Дипломная работа. Научный руководитель: Т.Ф. Мурникова. 1955. 69 с.

Magdalena DĄBROWSKA
(Варшавский университет)

Забытые русские переводы *Замечаний* Игнацы Красицкого

Summary

Forgotten Russian Translations of the *Notes* by Ignacy Krasicki

The article features a write-up of the Russian translation of Ignacy Krasicki's sketches from the *Notes* series published in "Vestik Evropy" (1807) and "Ukrainskiy vestnik" (1819) magazines. The series contains a total of 48 sketches first published in volume 6 of Krasicki's works from 1803. The Russian translation contains sketches *On old roads*, *Secret*, *About the knightly order*, *Romances*, and *Critics*. Sketches *About knightly order* and *Romances* were translated by M. Kachenovskiy, *Critics* – by P. Gulak-Artemovskiy. The translators of the other works are unknown. The article comprises the first attempt to discuss the translations of Krasicki's sketches from the translation studies viewpoint (translation strategy, translator's modifications, problems with the translation of – among others – poetic terms and quotations). What was held to be a dominating translation strategy was domestication. The translators' modifications consist in ignoring the description of the Polish culture realities (reference to the Polish translation of *Don Quixote* by Cervantes in sketch *Romances*). The translator of *Romances* faced a problem with translating the literature-scientific terms (literary class names). The quotations from Krasicki's satire *To the king* in sketch *About the knightly order* were replaced by a translator's comment. Despite the modifications, the translations were made as close to the originals as possible. The article also features a critical review of the scientific analyses of the translations of Krasicki's sketches.

Key words: *translation*, *Ignacy Krasicki*, "Notes", "Vestik Evropy", "Ukrainskiy vestnik", *domestication*

*

Цикл *Замечания* (польск. *Uwagi*) Игнацы Красицкого (1735–1801) – польского поэта, прозаика и публициста эпохи Просвещения – состоит из сорока восьми очерков, характеризующихся различной тематикой и нравственно-дидактической направленностью. Впервые они были опубликованы в 1803 году в шестом томе собрания сочинений Красицкого, подготовленного к печати Францишком Ксаверем Дмоховским (на нем основано современное издание: [Krasicki 1997]). Некоторые из них публиковались в 1798–1799 гг. в журнале «*Co tydzień*» [см. Gawałkiewicz 1952: 867–893]. Обычно исследователи называют их очерками, но это не единственное жанровое определение: наряду с ним употребляются термины «статья» [Dworak 1987: 510–511], «фельетон» и «эссе» [Goliński 1966: 182]. Исследователи жанровой природы цикла подчеркивают его публицистический характер или, вернее, сочетание особенностей художественной литературы и публицистики, конкретно-изобразительного и обобщающего типов повествования. В польской литературе второй половины XVIII – начала XIX вв., часто направленной на национальную проблематику (критика государственного строя и дворянства, разделы территории и т.п.), *Замечания* открывают другую – так сказать, общеевропейскую – перспективу и в этом смысле относятся в ней к исключениям. Традиции очерко-

вого жанра закладывал Мишель де Монтень (*Опыты*) и прежде всего он [см. Libera 1997: 5–18] является писателем, с которым автор *Замечаний* сравнивается чаще всего. Именно эта общеевропейская перспектива очерков Красицкого могла стать одной из причин интереса к ним русских переводчиков, не только замечающих ее, но и подчеркивающих ее в своей работе.

Конечно, в нашей статье мы затронем не только тему причин интереса переводчиков к очеркам польского писателя. Не менее важными являются вопросы, когда и где они были напечатаны и какова природа модификаций, привнесенных в текст переводчиками? И еще один вопрос, непосредственно вытекающий из заглавия настоящей статьи: почему русские переводы *Замечаний* следует считать забытыми?

В России *Замечания* вошли в читательский оборот благодаря усилиям редакторов периодических изданий начала XIX в.: прежде всего «Вестника Европы», в котором в 1807 г. были напечатаны четыре очерка (*O древних дорогах*, *O хранении тайны*, *Нечто для военных* и *O романах*; польские заглавия: *O drogach dawnych*, *Sekret*, *O stanie rycerskim, Romanse*) [Красицкий 1807а: 100–105, Красицкий 1807б: 105–111, Красицкий 1807в: 180–187, Красицкий 1907г: 188–194], а также «Украинского вестника», в котором в 1819 г. появился очерк *Критика (Krytyka)* [Красицкий 1819: 18–30]. Программу «Вестника Европы» разработал по европейским образцам Н.М. Карамзин, он и стал в 1802 г. его первым редактором. Особую ценность представляют в нем переводы сделанные Михаилом Каченовским, в руках которого «Вестник Европы» находился в 1805–1807, 1810–1813 и 1815–1830 гг. «Вестник Европы» стал местом публикации целого ряда материалов, связанных с польской литературой, в том числе с Красицким. К переводам Каченовского относится «восточная повесть» *Декан Бадайозский (Dziekan Badałoz)* [см. Dąbrowska 2021: 166–176]. То же самое можно сказать об издаваемом в 1816–1819 гг. при Харьковском университете «Украинском вестнике», в котором с 1817 г. активно печатался Петр Гулак-Артемовский, первый преподаватель польского языка в этом университете. Его перу принадлежит перевод *Речи на случай совершения памяти об Игнатии Красицком... (Mowa na obchód pamątki Ignacego Krasickiego, arcybiskupa Gniezien skiego, miana na posiedzeniu publicznym Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk dnia 12 grudnia 1801 roku)* Ф.К. Дмоховского [см. Егорова 2017: 113–126]. В «Вестнике Европы» очерки Красицкого были помещены в разделе «Литература и смесь». В «Украинском вестнике» очерк *Критика* был опубликован в разделе «Науки и искусства». На иностранную литературу прежде всего ориентировались редакторы «Вестника Европы», в открывавшем первый номер журнала *Письме к издателю* речь идет о необходимости выбрать «приятнейшее из [...] иностранных цветников» и пересадить «на землю отечественную», а также о том, что «хороший выбор иностранных сочинений требует еще хорошего перевода, надоально, чтобы пересаженный цветок не лишился красоты и свежести своей» [Карамзин 1802: 6]. Периодические издания начала XIX в. В. И. Кулешов справедливо называет «непрерывной, жизненной артерией между литературами» и местом «сокровенного обмена ценностями» [Кулешов 1965: 19].

Мы сказали, что в читательский оборот вошли *Замечания*, но на самом деле в руки русских читателей попали лишь их отдельные звенья. Читатели не знали,

что *О древних дорогах*, *О хранении тайны*, *Нечто для военных*, *О романах* и *Критика* входят в состав цикла, можно предполагать, что редакторы журнала не придавали этому значения или даже не знали об этом. Все они воспринимались на русской почве именно как отдельные произведения, а не, согласно авторскому замыслу, как части более обширной литературной единицы. Поэтому мы назвали переводы *Замечаний* забытыми.

Замечания как цикл не существовали в сознании русских читателей начала XIX в., и только в ограниченном виде они присутствуют в сознании современных исследователей переводов сочинений Красицкого на русский язык. Интересно, что важнейшие из них – отнюдь не историки русской литературы или специалисты по переводу, но библиографы. Главную роль сыграл коллектив библиографов под руководством Е. Соколинского, составителей сводного каталога серийных изданий России 1801–1825 гг. [Сводный... 1997]. Благодаря им мы узнали, что перевод *Нечто для военных* и *О романах* принадлежит Каченовскому (переводчик *О древних дорогах* и *О хранении тайны* неизвестен). В рамках цикла *Замечания* очерки не рассматриваются. Предшественником Соколинского и его коллектива была И. Л. Курант, редактор указателя переводов польской художественной литературы XVI – начала XX вв. в русской печати [Polska... 1986]. В нем наоборот: не называются имена переводчиков очерков напечатанных в «Вестнике Европы» (о Гулаке-Артемовском, переводе *Критики*, идет речь, так как его имя в «Украинском вестнике» указывается), но в контексте *О древних дорогах*, *О хранении тайны*, *Нечто для военных* и *Критики* упоминается цикл *Замечания* (*Романы* рассматриваются в его рамках).

Библиографы не задавались вопросом, что послужило переводчикам источником текстов, но занималась этим вопросом исследовательница восприятия басен Красицкого на украинской почве [Petlak 2008: 139]. Очерки *О романах* и *Нечто для военных* были опубликованы в журнале «*Cotydzień*», но вряд ли переводчики пользовались периодическим изданием. Скорее всего очерки взяты ими из собрания сочинений Красицкого, подготовленного Дмоховским. Об этом свидетельствуют слова «из соч. Красицкого», повторяющиеся в заглавиях переводов в «Вестнике Европе» и «Украинском вестнике» (в первом – также в *Декане Бадай-озском*).

Различия между оригиналами и переводами очерков Красицкого обнаруживаются уже на уровне заглавий. Это касается, с одной стороны, очерков *О романах* и *О хранении тайны*, и, с другой, очерка *Нечто для военных*. Употребление конструкции «о романах» и «о хранении тайны» (у Красицкого: «романы» и «тайна») обращает внимание читателей не на полный текст сочинения, но на его отрывки, которые непосредственно касаются европейских романов или результатов (не) сохранения тайны, т.е. они указывают на то, что составляет конкретный объект рассмотрения. Замысел Красицкого намного шире, особенно замысел первого очерка, в котором об истории и разновидностях европейских романов речь идет только в его второй части, первая же часть посвящена вопросу, как подобрать имя для ребенка (по традиции или по моде?, христианское имя или имя героя модного литературного произведения?). Хотя переводчиком сохраняется «связующее звено» обеих частей очерка *О романах*, которым являются слова «речь шла у нас до рома-

нов; остановимся над сим родом сочинений» [Красицкий 1807в: 184], теряется общий композиционный замысел. Другое дело с заглавием *Нечто для военных*: автор ссылается на рыцарскую традицию, сочетающуюся не только с военным делом и воинскими упражнениями, но и с особым кодексом поведения и чести, обрядами и доблестями, переводчик же сосредоточивает внимание читателей только на обязанностях, связанных с военной службой. Эту модификацию заглавия можно рассматривать в рамках доместикации, стратегии основанной на стремлении адаптировать текст к культурному коду получателей перевода, даже путем устранения или ограничения особенностей оригинала в языковом или содержательном плане.

В очерках Красицкого затрагиваются разные темы. Опираясь на их тематическую классификацию, предложенную Кларой Лещинской-Сковрон, можно сказать, что читатели «Вестника Европы» и «Украинского вестника», не смогли познакомиться только с одной группой очерков – о добродетелях и пороках; *Охранение тайны* принадлежит к очеркам, посвященным межчеловеческим отношениям, *О романах* и *Критика* посвящены литературным темам, в *Нечто для военных* речь идет о просвещении, в очерке *О древних дорогах* характеризуются повседневная жизнь и материальная культура [Leszczyńska-Skowron 2020: 366–370]. Другой вариант классификации содержится в книге Камилы Жуковской: здесь выделяются три группы, учитывающие не столько их тематику, сколько структурно-функциональные особенности; все очерки переведенные на русский язык относятся к первой группе, в которой автор ссылается на свой или чужой жизненный опыт, хотя во многих обнаруживаются черты последней группы, в которой он входит в своего рода диалог с выдающимися философами и поэтами [Żukowska 2016: 98–99].

Жизнь в Польше, ее прошлое и настоящее, упоминается главным образом в очерках *О романах* и *Нечто для военных*, и прежде всего их переводах замечается стратегия доместикации. Сведения о Польше и поляках, которые переводчик считает непонятными для русского читателя или ему ненужными, либо им устраниются, либо модифицируются, так как его главная задача – сделать восприятие текста удобным и легким для своих соотечественников. Если мы раньше говорили о том, что переводчиками подчеркивался общеевропейский контекст сочинений Красицкого, то речь шла именно об этом. Итак, в очерке *О романах* русский читатель не нашел упоминаний о труде ксендза Яна Квятковича, члена ордена иезуитов, и о польском переводе *Дон Кихота* Мигеля де Сервантеса (табл. 1), в *Нечто для военных* же вместо цитаты из сатиры Красицкого *К королю* появляется комментарий переводчика (табл. 2 – пример 2). Кроме того, в отрывке *О романах*, который условно можно назвать «каталогом» польских имен, сохраняются только имена, существующие в русской традиции или известные русским по истории (поэтому называется имя Елизавета – Elżbieta, но нет имени Świętochna). Возникает вопрос: вытекают ли модификации оригинального сочинения из замысла переводчика, или же он не понимал его на языковом или понятийном уровне, охватывающем также все авторские намеки? Следует сомневаться в том, что переводчик сделал сравнительный анализ очерка *Нечто для военных* и сатиры *К королю* и на его основании решил, что содержание одного стиха сатиры расскажет своими словами, а другой переведет (табл. 2 – пример 1).

Таблица 1.

Оригинал	Перевод
<p><i>Chociaż czytałem nie tylko kalendarze, ale i rok niebieski księdza Kwiatkiewicza, o tej nowej świętej nie mając żadnej wiadomości, wyszedłem z izby i spotkawszy księdza plebana, zagadłem go o świętej Pameli [Krasicki 1997: 312].</i></p>	<p><i>Много перечитал я календарей в век свой, однако же никак не мог вспомнить чтобы какая-либо Угодница называлась сем именем Увидевши приходского священника, я спросил его, не знает ли он святой Памели? [Красицкий 1807в: 181]</i></p>
<p><i>...a wszystkie naówczas w Hiszpanii używane przysłowia w onychże mieszczać, szacownym ten zbiór czyni, bo z niego poznajemy, iż wyroki obyczajności, gdy są prawdziwe i zwięzłe obwieszczone, powszechny zyskują szacunek, a stając się przysłowiami, biorą na siebie piętno ciągłej trwałości. Jakoż choć niedawnymi czasami ten romans dowcipno-krytyczny na polski język przełożonym został, ledwo nie wszystkie w nim zawarte przysłowia już się w języku naszym dawniej użyte znajdowały [Krasicki 1997: 316].</i></p>	<p><i>Почти все тогдашнего времени употребительнейшие испанские пословицы, помещенные в книге, достойны особливого внимания; они показывают там, что нравоучительные изречения, предложенные в связи и порядке, на долго остаются в памяти [Красицкий 1807в: 186].</i></p>

Таблица 2.

Оригинал	Перевод
<p><i>Niewielka pociecha ojczyźnie z bakałarzów.</i></p>	<p><i>Великая помощь государству от школьников!</i></p>
<p><i>Mądry przedysputował, ale głupi dobił</i> [Krasicki 1997: 360].</p>	<p><i>«Ученый на словах, невежда прав на деле.» [Красицкий 1807 г: 188]</i></p>
<p><i>Pierwsze moje zastanowienie było nad cytacją, którą rycerz za wyrok podał, a że jak dalej, niby to na poparcie, satyra przyświadcza:</i></p>	<p><i>Сперва вспомнил я о стихе, на которой сослался воин. Он взят из одной Польской сатиры, где сочинитель, чтоб доказать свое мнение, шутя приводит в пример безграмотного Короля Визимира [Красицкий 1807 г: 189].</i></p>
<p><i>Król Wizimir nie umiał pisać ani czytać</i> [Krasicki 1997: 360–361].</p>	

С проблемой идентификации исторических лиц, иногда заглавий их сочинений и их фрагментов сталкиваются переводчики всех очерков Красицкого. В очерке *Охранении тайны* упоминается римский историк Курций, сочинитель жизнеописания Александра Македонского, в *Критике – Зоил* и в его контексте Гомер (но Зоил и нарицательное имя завистливого и мелочного критика), а также Гораций, в очерке *О романах – Киропедия* Ксенофона, плутовской роман А. Р. Лесажа *Жиль Блас*, Г. Филдинг, О. Голдсмит, Апулей, *Смешные жеманницы* Мольера. В очерке *О древних дорогах* речь идет о географах Страбоне и Павсании, историке Диодоре

Сицилийском и прежде всего о государственных деятелях и строителях дорог (Аппий Клавдий и др.). В *Нечто для военных* наряду с Юлием Цезарем упоминаются гетманы Ян Тарновский, Станислав Жолкевский, Ян Замойский. Итак, Квяткович не так известен, по мнению переводчика, как названные гетманы, прежде всего второй, победитель русского войска при Клушине, поэтому имя священника устраниется, имена же полководцев сохраняются. Латинские сентенции и цитаты, как правило, приводятся без перевода на русский язык, например, в *Нечто для военных* «cedant armatogae» (Цицерон), в *Критике* «quandoque bonus dormitat Homerus» (Гораций, *Послание к Пизонам*; и в оригинале, и в переводе они – в искашенном виде [см. Krasicki 1997: 401 – комментарий]).

С особой проблемой столкнулся переводчик очерка *О романах*. Автор пользуется литературоведческими терминами, являющимися названиями больших прозаических форм. К ним принадлежат «romans» (в переводе Каченовского по-разному: «роман», «сказка», даже «роман или сказка»; табл. 3) и «powieść» («повесть»; табл. 4). О «повести» переводчик говорит также тогда, когда у польского писателя «przypowieści i bajki» (табл. 5). Получается сложная картина, свидетельствующая о терминологическом беспорядке, характерном для раннего этапа развития литературно-критической мысли. Беспорядок замечается тогда не только на русской и польской почвах, но также, о чем писала Зофия Синко, в немецкой и французской литературных практиках; его нет на английской почве, в связи с укоренением двух терминов – «romance» и «novel» [Sinko 1996a: 528; Sinko 1996b: 452–453].

Таблица 3.

Оригигал	Перевод
<i>Gdy się bohatystwo przykrzyć zaczynało, następły romanse sentymentowo miłosne</i> [Krasicki 1997: 317].	<i>Когда рыцарство надоело, появились романы любовно-чувствительные</i> [Красицкий 1807в: 187].
<i>A tu niech każdy osądzi, co użyteczniejszego ku czytaniu, zwłaszcza młodej wychowanicy, czy romans czy żywoty świętych</i> [Krasicki 1997: 313].	<i>Пускай же всякой судит, что полезнее читать, а особенно для молодой пурпомицы, сказки или жития святых</i> [Красицкий 1807в: 183].
<i>...postanowiła Imość nie brać imion z kroniki, ale z romansów</i> [Krasicki 1997: 312].	<i>...госпожа решилась брать имена не из летописей, но из романов или сказок</i> [Красицкий 1807в: 181].

Таблица 4.

Оригигал	Перевод
<i>„Cyropedia” bardziej zmierza ku powieści historycznej</i> [Krasicki 1997: 315].	<i>«Киропедия» подходит ближе к исторической повести</i> [Красицкий 1807в: 185].

Таблица 5.

Оригигал	Перевод
<i>Wielorakie są rodzaje romansów; pierwsze miejsce takowym dać należy, które ku snocie i obyczajności wiodą. Można w ich liczbie kłaść przypowieści i bajki, których jest cel chwalebny pod zabawy postacią mieścić zbawienne nauki [Krasicki 1997: 314–315].</i>	<i>Есть много родов сказок: первое место занимают те, которые ведут к честности, к благонравию. Сюда принадлежат повести, которые, питая любопытство, вместе сообщают понятие о науках [Красицкий 1807в: 184].</i>

История переводов сочинений Красицкого на русский язык началась в XVIII в.: в 1787 г. при втором издании *Жизни славнейшего г. Вольтера* был напечатан перевод повести о «человеке из Бадайоза», в 1794 г. в Калуге вышел перевод Г. Зельницкого *Истории* (под пространным заглавием *Странствование неумирающего человека...*). Переводами мы назвали их вслед за Вацлавом Валецким, но на самом деле они (прежде всего *Странствование неумирающего человека...*) являются не столько переводами, сколько переделками [Валецкий 2006: 14–17]. В XIX в. возможностей познакомиться с творчеством польского писателя стало у русских читателей намного больше, многие тексты, которые попали в их руки, можно назвать уже – несмотря на все появляющиеся в них неточности – переводами. К ним принадлежат очерки в *«Вестнике Европы»* и *«Украинском вестнике»*. Как они воспринимались русскими читателями – трудно сказать на этом этапе исследований. Рышард Лужны писал о «литературной славе» Красицкого в Восточной Европе [Łużny 1980: 319–327], но славным он стал не tanto благодаря очеркам, входящим в состав цикла *Замечания*, сколько благодаря другим произведениям.

ЛИТЕРАТУРА

- Dąbrowska, M. „Dziekan z Badajoz” Ignacego Krasickiego i jego przekład rosyjski. *Miedzy barokiem a Oświeceniem (Ignacy Krasicki i jego czasy)*. Red. S. Achremczyk, E. Figura-Oselkowska, J. Kielbik. Olsztyn: Instytut Północny im. W. Kętrzyńskiego, 2021, s. 166–176.
- Dworak, T. *Ignacy Krasicki*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1987. 579 ss.
- Gawalkiewicz, J. Krasicki w czasopiśmie „Co tydzień”. *Pamiętnik Literacki* 1952, nr 3/4, s. 867–893.
- Goliński, Z. *Nad tekstami Krasickiego. Studia*, Wrocław – Warszawa – Kraków: Ossolineum, 1966. 317 ss.
- Krasicki, I. *Uwagi*. Red. Z. Libera. Warszawa: Czytelnik, 1997. 414 ss.
- Leszczyńska-Skowron, K. *Niefabularna proza Krasickiego. Kazania, „Monitor”, „Uwagi”*. Warszawa: IBL PAN, 2020. 459 ss.
- Libera, Z. Ignacy Krasicki – myśliciel. Refleksje nad „Uwagami”. Krasicki, I. *Uwagi*. Red. Z. Libera. Warszawa: Czytelnik, 1997, s. 5–18.
- Łużny, R. Księcia Biskupa Warmińskiego sława literacka wśród Słowian wschodnich. *Slavia Orientalis* 1980, nr 3, s. 319–327.

- Petlak, A. *Recepcja bajkopisarstwa Ignacego Krasickiego na Ukrainie w XIX wieku*, Łódź: Wydawnictwo Biblioteka, 2008. 148 ss.
- Polska...: *Polska literatura piękna od XVI w. do początku XX w. w wydawnictwach rosyjskich i radzieckich. Bibliografia przekładów oraz literatury krytycznej w języku rosyjskim wydanych w latach 1711–1975*. T. 2. Red. I.L. Kurant. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986. 296 ss.
- Sinko, Z. *Powieść*. W: *Słownik literatury polskiego Oświecenia*. Red. T. Kostkiewiczowa. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1996, s. 452–460.
- Sinko, Z. *Romans*. W: *Słownik literatury polskiego Oświecenia*. Red. T. Kostkiewiczowa. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1996, s. 527–530.
- Żukowska, K. *Krasicki: reinterpretacja. Filozoficzno-antropologiczna analiza wybranych uątków twórczości Ignacego Krasickiego*. Łódź: Wydawnictwo Przypis, 2016. 136 ss.
- Егорова, К. Польская литература в Харьковском университете: начальный этап. *Из истории русской переводной художественной литературы первой четверти XIX века. Сборник статей и материалов*. Ред. В. Е. Багно. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2017, с. 113–126.
- Валецкий, В. Об одной книге в Польше и России. Почему именно этот роман Игнацы Красицкого так быстро был переведен на русский язык? *Петербургская библиотечная школа* 2006, № 1–2, с. 14–17.
- [Карамзин, Н. М.], Письмо к Издателю. *Вестник Европы* 1802, ч. 1, № 1, с. 3–8.
- Красицкий, [И.] О древних дорогах. (Из соч. Красицкого). *Вестник Европы* 1807а, ч. 34, № 14, с. 100–105.
- Красицкий, [И.] О хранении тайны. (Из соч. Красицкого). *Вестник Европы* 1807б, ч. 34, № 14, с. 105–111.
- Красицкий, [И.] О романах. (Из соч. Красицкого). [Пер. М. Каченовский]. *Вестник Европы* 1807в, ч. 34, № 15, с. 180–187.
- Красицкий, [И.] Нечто для военных. (Из соч. Красицкого). [Пер. М. Каченовский]. *Вестник Европы* 1807г, ч. 34, № 15, с. 188–194.
- Красицкий, [И.] Критика (из соч. Красицкого). [Перев. П. Артемовский-Г...к]. *Украинский вестник* 1819, ч. 15, кн. 7, июль, с. 18–30.
- Кулешов, В. *Литературные связи России с Западной Европой в XIX веке (первая половина)*. Москва: МГУ, 1965. 348 с.
- Сводный...: *Сводный каталог serialnych изданий России (1801–1825)*. Ред. Е. Соколинский. Т. 1 (А–В). Санкт-Петербург: РНБ, 1997. 835 с.

Regīna KVAŠĪTE
(Vilņas Universitātes Šauļu akadēmija)

Kultūrspecifiskā leksika Regīnas Ezeras darbu tulkojumos lietuviešu valodā

Summary

Culture-Specific Lexis in Translations of Regīna Ezera's Works into Lithuanian

The purpose of the research is to find out how the names of the realia of Latvian life are used into Lithuanian translated Regīna Ezera's books (culture-specific lexis).

A significant part of this lexicon consists of proper names: personal names (first names, surnames, nicknames), names of livestock (horses, cows) and domestic animals (cats, dogs), place names (names of towns and settlements, rivers, lakes and house names), as well as ergonyms (names of magazines and newspapers, products, etc.).

Proper names in translations are mostly used either in traditional forms or correctly rendered. Translators often comment on personal names and place names created on the basis of various associations and/or puns, which are understandable to Latvians without special comments.

Names of realia can be divided into two groups: 1) historical concepts (historisms) and 2) names of cultural and domestic phenomena and objects of different periods. There are not many such specific lexis in R. Ezera's texts, but the translations of historisms, foods, as well as the names typical of the holiday (St John's Day) and their comments are interesting.

Key words: *Regīna Ezera, the Latvian language, the Lithuanian language, translations, culture-specific lexis*

*

Ievads

Latviešu daiļliteratūras popularizēšana ārpus Latvijas ir saistīta pirmām kārtām ar tās tulkošanu, taču ne mazāk svarīga ir tulkojumu, tostarp arī to valodas izteiksmes, pētišana. Gan literatūrzinātnieku, gan valodnieku uzmanība nereti tiek pievērsta latviešu rakstnieku daiļdarbu tulkojumiem lietuviešu valodā. Šajā pētījumā analizēta avotvalodas un mērķvalodas tekstu leksika vienas no visvairāk lietuviski tulkošas latviešu rakstnieces Regīnas Ezeras¹ darbos [Kvašīte 2021].

Pētījuma mērķis ir noskaidrot, kā lietuviešu valodā atveidotai un/vai tulkoti R. Ezeras darbos sastopamie Latvijas reālijus nosaukumi, nosacīti saukt par kultūrspecifisko leksiku. Pētījuma objekts ir īpašvārdi – personvārdi (vārdi, uzvārdi, iesaukas), mājlopu un mājdzīvnieku vārdi, vietvārdi (pilsētu un citu apdzīvotu vietu, upju, ezeru nosaukumi un mājvārdi) un ergonīmi (preses izdevumu u. tml. nosaukumi), kā arī kultūras un sadzīves reālijus (historismu, svētku un ikdienas ēdienu, dzērienu, sadzīves priekšmetu)

¹ Vispārigajā lietuviešu enciklopēdijā (VLE) rakstīts *Regyna Èzera* (šķirkļa autors literatūrzinātnieks Silvestrs Gaižūns), taču citos avotos sastopama galvenokārt atbilstoša lietuviešu vārda forma *Regina*.

nosaukumi. Pētījums veikts ar sastatāmo un aprakstošo metodi, par avotiem izmantojot grāmatās publicētos R. Ezeras romānus un garstāstus lietuviešu valodā.

Regīnas Ezeras darbu tulkojumi lietuviešu valodā

Lietuviešu valodā tulkotas piecas R. Ezeras grāmatas, no kurām četras izdotas padomju laikposmā: *Laukinė obelis [Mežābele]* (1968), *Šilo baladē [Dzilnas sila balāde]* (1971), *Vasara truko tik dieną [Vasara bija tikai vienu dienu]* (1979), *Neregima ugnis [Zemdegas]* (1984), bet viena – atjaunotās neatkarības sākumposmā, apvienojot vienā grāmatā divus cikla *Pati ar savu vēju* romānus *Prievarta. Išdavystė [Varmācība. Nodenvība]* (1992). Visus šos darbus tulkojuši izcili latviešu literatūras popularizētāji: pa vienam darbam Laimons Tapins (*Laimonas Tapinas*), Irena Dovīdēniene (*Dovydēniēne*) un Lilija Kudirkienė (*Kudirkienē*), divus – Renata Zajančkauskaite (*Zajančkauskaitē*).

Divi R. Ezeras stāsti ir iekļauti kopkrājumos – krājumā *Žaliosios iliuzijų burēs [Zaļās ilūziju buras]* (1983) publicēts *Po giliu sniegu [Zem dzīļa sniega]*² (tulkojis Visvalds Bronušs (*Visvaldas Bronušas*)) un krājumā *Keturios latvių apysakos [Četri latviešu garstāsti]* (1990) – *Naktis be mēnulio [Nakts bez mēnesnīcas]* (tulkojusi krājuma sastādītāja Irena Sisaite (*Sisiaitē*)) (sk. avotu sarakstu).

Īpašvārdi Regīnas Ezeras darbu tulkojumos

Nozīmīgu kultūrspecifiskās leksikas slāni R. Ezeras darbos veido īpašvārdi: personvārdi (vārdi, uzvārdi, iesaukas), mājlopu (govju, zirgu) un mājdzīvnieku (kaķu, suņu) vārdi, vietvārdi – pilsētu un sīkāku citu apdzīvotu vietu vārdi, upju nosaukumi un mājvārdi, kā arī dažādi ergonīmi, piemēram, preses izdevumu, produktu nosaukumi (tie rakstā aplūkoti atsevišķi, kultūras reāliju nosaukumu sadaļā).

Jāsaka, ka šajā leksikas kopumā konstatēti gan atbilstoši tradīcijām atveidoti īpašvārdi (pārsvarā tas ir darīts pareizi), gan uz dažādu asociāciju un/vai uz vārdaspēļu pamata radītu vārdu lietojumgadījumi. Personvārdus un vietvārdus, kuri latviešiem ir saprotami bez komentāriem un netiek plašāk skaidroti avottekstā, tulkotajai nereti komentē parīdzēs, lai iepazīstinātu lietuviešu lasītājus ar latviešu vārdu specifiku. Šādu kultūrspecifiskās leksikas atveides paņēmienu samērā daudz ir romānos *Mežābele* (tulkojis L. Tapins), *Dzilnas sila balāde* (tulkojusi I. Dovīdēniene) un *Zemdegas* (tulkojusi R. Zajančkauskaite), taču pētījumā materiāls analizēts pēc lietošanas principiem, nevis konkrētiem avotiem.

Personvārdi

Daudzi R. Ezeras daiļdarbu varoņu vārdi un uzvārdi tulkojumos atveidoti atbilstoši latviešu īpašvārdu atveides lietuviski prasībām, par šiem jautājumiem ir rakstīts samērā daudz. Tomēr daži piemēri šķiet interesanti, piemēram, līdz šim nebija nācies konstatēt precīzu latviešu sievietes vārda *Maija* atveidojumu. Pat instrukcijā par latviešu īpašvārdu atveidi norādīts, ka divskaņa otro burtu pozīcijā pirms *j* izlaiž [plašāk sk. Kvašytē 2014], taču romānā tā netiek darīts (un tas ir pamatoti): *Pagātne ir dzīva mazās Olgas*

² Tas ir lietuviešu nosaukuma burtiskais tulkojums, jo neizdevās noteikt (un līdz ar to atrast) oriģinālu: Ezera R. Po giliu sniegu: 1. Hermanio Vējo sugrīzimas. 2. Nostalgija. Vertē Visvaldas Bronušas. *Žaliosios iliuzijų burēs*: šiuolaikiniai latvių apsakymai. Sud. A. Valionis. Vilnius: Vaga, 1983, p. 221–262. Šī iemesla dēļ stāsts nav analizēts pētījumā un netiek iekļauts avotu sarakstā.

*zilajās acīs, ar tām uz mani raugās Maija M 37 – Praeitis atgyja mēlynose mažosios Olgos akyse, jomis ī mane žvelgia Maija LO 33³. Tā kā lietuviešu valodai nav rakturīgi dubultotie līdzskāņi, bez izņēmuma visos personvārdos, kur tādi dubultojumi ir latviešu valodā, ieskaitot deminutīvus, tie tiek izlaisti: *Emma*, kā aizvien, projām nedzina, pabaroja, aplāpija NM 28 – *Emma*, kaip visuomet, neišvijo, pavalgydino, aplopē KLA 85; *Džemmai negribējās stāstīt, ka raudājusi Z 237 – Džemai nesinorejo pasakoti, jog apsiverkē NU 228; drusku iesnaudusies viņa [Daina] uztrūkstas, sauksama Annites vārdu NM 106 – valandēļu užsnūdusi, ji pašoka, šauksama Anyte KLA 157; kad Daina viņu uzrunā par Anniti (te man jālūdz piedošana valodniekiem par nepareizo pamazināmās formas atvasinājumu, kurā vainojama Annas māte), Tomis beidzot saprot, ka viņa priekšā ir „vidējā Apine” NM 37 – kai Daina pavadina jā Anyte (šiuo atveju turīu atsiprāsytī kalbininku dēļ netaisyklingai sudarytos mažybinēs formos – turēt būti Annīja, čia jau Annos motinos kaltē), Tomas pagalianu atpažīsta susitikēs „viduriniņā Apynē” KLA 94. Kā redzams, tulkojums papildināts ar pareizo atvasinājuma formu Annīja, savukārt spriežot pēc tā, ka uzvārda Apine lietuviskoju mā ir garais patskanis y, tas ir tīcīs tulkots, nevis atveidots.**

Atsevišķu grupu veido internacionālie svešcīlmes personvārdi, kuru formas latviešu un lietuviešu valodā atšķiras (šai grupai pieskaitāms arī iepriekš komentētais autores vārds). Tie tiek vai nu atveidotī (tiesa gan, ne vienmēr precīzi), vai (retāk) aizstāti ar latviešu analogu: *Blakus vagonā rosās Teodors un Kristīne NM 106 – Gretimame vagone kuičiasi Kristīnē su Teodoru KLA 157 (liet. Kristīna); Tā ir Mežsargu Renāte DzSB 46 – Čia Mežsargu Renatē ŠB 34 (liet. Renata); Brauc taču pie Alīdas – kas to nezina! – bet: „Sabīnes kundze, Sabīnes kundze” DzSB 54 – Juk atvažiuoja pas Alydą – kas to nezino – bet: „Ponia Sabīne, ponia Sabīne...” ŠB 42 (liet. Sabīna); Bet viņš [Kārlis] ar mani tā lepojas. „Manā Sabīnīte ...”. [...] Un Ādolfs viņš mil kā bez prāta DzSB 52 – Ojis taip didžiuojasi manimi. „Mano Sabīnytē“. [...] Ir Ādolfs myli stačiai beprotiškai ŠB 40 (liet. Adolfas); tas otrs ir Kazimirs, ko Monika sūtījusi man par ceļvedi M 48 – antrasis yra Kazimirs, kurj Monika pasiunītē man rodyti kelio LO 42 (liet. Kazimieras); mūsu stāsta pēdējais varonis Tomis Melnalksnis NM 16 – paskutinis mūsų pasakojimo veikējas Tomas Melnalksnis KLA 75. Atbilstoši latviešu vārda izrunai lietuviski šis vārds būtu jāatveido Tuomas, taču, ņemot vērā, ka lietuviešu valodā vārdu Tomas izrunā ar iso patskani o, attiecīgā norma nav izmantota („iš sulotyninto hebr. Thomas iš hebr. Tē'ōm „dvynys“ [no latīnizētās ebr. Thomas no ebr. Tē'ōm „dvīnis“] [Kuzavinis, Savukynas 1994: 350]; sal. „Toms → Tomass; Tomass aram. tē'ōm „dvīnis““ [Siliņš 1990: 308]).*

Vairākos tulkojumos ir konstatēti gadījumi, kad vārdā vai uzvārdā nepareizi atveidota latviešu burta o izruna – vai nu *uo* (kur jābūt *o*), vai *o* (kur jābūt *uo*): *Antons esot brigādes viņā galā, kur ļaudis plaujot miežus M 40 – Antuonas esqs kitame*

³ Lai nesarežģītu rakstu, citēti tikai teikumu jēdzieniski saprotamie fragmenti, izlaižot nebūtiskās daļas, bet izlaidumus atzīmējot tikai starp teikuma locekļiem, nevis sākumā un beigās. Līdz ar to teikums var sākties ar mazo sākumburtu. Reizēm, lai saturis būtu labāk saprotams, teikumi ir papildināti ar informāciju kvadrātieka vās. Pie piemēriem norādīts avota saisinājums un lappuse. Analizējamais vārds retināts, taču, lai pievērstu uzmanību kādam elementam, var būt arī treknrakstā.

brigados pakraštyje, kur pjauna miežius LO 35; Pūlos nedomāt, kā visu izskaidrošu Antonam un Monikai M 43 – Stengiuosi negalvoti, kaip visa tai išaiškinsiu Antuonui ir Monikai LO 38; Jānim Žālostībam, tas ir, mežinim, pa mūsu telefoni piezvanīja VVD 9 – Janiui Žaluostybai, tai yra girininkui, mūsų telefonu paskambino VTD 11; Anna Podniece ir Ulda Bučīņa atraitne M 168 – Ana Podniecē yra Uldžio Bučinio našlē LO 147. Minētajā (147.) lappusē šis uzvārds divas reizes ir tādā formā, savukārt citur ne vienu vien reizi lietots pareizi, piemēram, *Anna Podniece paraugās tā, it kā mani būtu kaut kas mainījies M 200 – Ana Podniecē pažvelgia ī mane taip, lyg manyje būtū kas pasikeitē LO 175*, tāpēc varētu pieļaut, ka pirmajā gadījumā tā ir korektūras klūda.

Interesanti ir personvārdi, galvenokārt uzvārdi, kuru nozīmes R. Ezera izmanto, radot savdabīgu varoņa tēlu, kā arī spēlējoties ar vārdiem. Lai lietuviešu lasītāji saprastu vārdu spēļu būtību, ir nepieciešams tulkošķīna komentārs (par to liecina papildinājums *Vert. past. vai latv.*)⁴: *Askolds. Ass vārds, nepakļāvīgs, nemilināms, nepamazināms. Ass-kold s. Kā assmens... asstrs... assns... Kā ass, ap kuru griežas Askolda nepieejamā pasaule Z 56 – Askoldas. Aštrus vardas, neklusnus, nesumaloninamas, nesumažybinamas. Ass-koldas* [Ass – (latv.)] Lyg ašmuo... aštrus... asnus... Lyg ašis* [Ass – ašis (latv.) (Vert. past.)], apie kuriā sukasī neprieinamas Askoldo pasaulis NU 53; visi puikas klasē zobojas – Galakrodzīniec... Krodziniec, izslāpuši esam, Atnes aliņu ar desām! DzSB 43 – visi klasēs berniukai šaiposi – Galakruodzīniec* ... [Krodziniece (tar. kruodziniece) – smuklininkē (lat.) Vert.] Smuklininke, mes ištroškom, Nešk alučio mums putoto! ŠB 31; Tavs papiņš ir nevis Galakrodzīnieks, bet Galakatordznieks! DzSB 118 – Tavo tētušis ne Galakrodzīniekas⁵, bet Galakatordzniekas* [Katordznieks – katorgininkas (lat.). Vert.] ŠB 103–104; mūsu direktors, kuram ir bargs⁶ uzvārds – Ūpis M 84 – mūsų direktorius, su baugia pavarde – Ūpis* [Ūpis – apuokas (latv.)] LO 74; tagad viņu [Jāni Žingulī] par Jāni Žvinguli vien saukājot! Z 392 – darbe jī [Janī Žingulī] dabar tik ir pravardžiuoja Janiū Žvinguliū* [Žvingulis – ikausimas, svaigulys (latv. šnek.) (Vert. past.)]! NU 379; [Guntars] pienāca klāt un stādījās priekšā: Nāburgs! Aiz neattapības, vai dienīj, bezmaz pavaicāju, kam nāburgs, kāpēc nāburgs? Būtu, hā, smalki izgāzusies! N 31 – priejo artyn ir prisistatē: Naburgas* [Nāburgs – kaimynas (latv.)]⁷! Nieko nesusivokdama vos nepaklausīau, Viešpatie, kieno kaimynas, kodēl kaimynas! Tai būčianu užsitraukusi gēdā! I 181; nezināju meklējamās personas uzvārdu [...]. – Bučīņa. – Kā? – Bučīņa M 162–163 – nežinojau ieškomo asmens pavardēs [...] – Bučinia. – Kaip? – Bučinia* [Bučinia – bučinys (lat.)] LO 142. Plašāk jāaplūko uzvārda Zilpaušs tulkojums: pirms kara mūsu kaimīju sauca par Andreju Zilpaušu M 163 – prieš karā mūsu kaimynas vadinosi Kiaušinienē LO 142. Šajā gadījumā tulkošķīna komentārs ir vai nu vairījusies no vulgāras atbilstības, vai arī nav sapratusi uzvārda Zilpaušs īsto*

⁴ Tādi gadījumi šajā rakstā apzīmēti ar zvaigznīti (*) un ierakstīti kvadrātiekvās aiz skaidrojamā vārda.

⁵ Būtu jābūt ar *uo*, kā iepriekš.

⁶ Pārdomas rada lietuviešu ipašības vārda *bargs* tulkojums ar lietuviešu *baugus*. Sal. *bargs – rūstus, griežtas, žiaurus* LLKŽ 2003: 105, savukārt *baugus* – [...] 3. *baigs, baismīgs* LLV 1995: 73.

⁷ Varētu raksturot precīzāk, ka tas ir sarunvalodas vārds – barbarisms no vācu valodas.

cilmi. Acīmredzot zili *pauti* (sal. *pauts* ‘1. Ola 2. parasti dsk. *pauti* Vīrieša vai dzīvnieku tēviņa sēklinieki’ (Bušs, Erntsone 2006, 349); sal. liet. *kiaušas* [*kiaušis*] ‘1. kiaušinis 2. sēklidē.’ [Zaikauskas 2007: 76]; *pautai* ‘sēklidēs’ (sin. *kiaušai*) [Zaikauskas 2007: 113]) lietuviski būtu jāatveido kā *mėlyni kiauš(i)ai*, resp. uzvārdū varētu tulkot kā *Mėlynkiaušis*. Lietuviešu iesauku vārdnīcā atrodama tāda iesauka, radusies tāpēc, ka cilvēks, būdams piedzēries, jautājis „Vai tavi pautipi ir zili?” („girtas klausia kitų *Ar tavo mėlyni kiaušiukai?* Grz.” [Butkus 1995: 307]). Savukārt vārdam *kiaušiniem* („keptuvēje iškeptas kiaušinu valgis” [uz pannas izcepts ēdiens no olām] LKŽ; ‘kul. olu sacepums’ LLV 1995: 226), lietuviešu sinonīmu vārdnīcā ir dots sinonīmisks dialektisms *pautienē* (sal. *kiaušinis – pautas* tarm.) [Lyberis 1980: 177]). Interesanti, ka lietuviešu iesauku vārdnīcā *Kiaušiniem* ir fiksēts kā vīra, kura iesauka ir *Kiaušinis*, sievas vārds [Butkus 1995: 262].

Iepriekš aplūkotais gadījums ar iesaukas sieviešu dzimtes formu *-iene* saistās ar citu šāda tipa personvārdu lietošanu tulkojumos. Atveidojot lietuviski R. Ezeras tekstos konstatētās sieviešu uzvārdū formas ar atbilstošo izskāпу, jāņem vērā neatbilstība starp oficiālo un neoficiālo personu nomināciju. Lietuviešu valodā tradicionāli ar izskāпу *-ienē* no vīra uzvārda tiek veidoti precētu sieviešu oficiālie uzvārdi (mūsdienās attiecīgās izskāņas var arī nepievienot [par to plašāk sk. Miliūnaitē 2013]), taču vispārējās nostādnes ir spēkā joprojām), toties latviešu valodā sieviešu uzvārdū atvasinājumi ar *-iene* ir raksturīgi neformālai sarunvalodai. Piemēram, *nekad vairs nebūs tādas Vizmas Vasarājas un ka uz laiku laikiem esmu kļuvusi „vecā Janvāra vedekla”, „Silapūpēžu” saimniece*, „meža tehnika cienīgā” un pat „*Valteriene*”, kā mani dažs saukā Baltās govs ciemā VVD 11 – niekada nebebus tokios Vizmos Vasarajos ir kad amžiams pasidariau „senio Janvario marti”, „*Silapūpēžu* šeimininkē”, „ponia miško techniķienē” ir net „*Valteriene*”, kaip vienas kitas pavadina mane Baltosios Karvēs kaimē VTD 13 (sal. latv. *Valteriene* – vīrieša, vārdā *Valters*, sieva (sarunvalodā); liet. *Valterienē* – vīrieša, uzvārdā *Valteris*, sievas uzvārds); *Kaimiņenes teica, ka Apīņiene esot muļķe NM 34 – Kaimynēs vadino Apīnienē kvaile KLA 91; Melānijai pēķšņi izlikās, ka tur kurina un kūpina neviens cits kā pati vecā Dūmīnīne Z 261 – Melānijai staiga pasirodē, kad ten kūrena ir šeimininkauja ne kas kitas, o pati senē Dūmīnīne NU 251; Resnā Maružiene, kas mums Rīgā dzīvo blakus dzīvoklī, par sarkano sauc arī manu tēvu... DzSB 43 – Storoji Maružiene, kuri Rygoje gyvena greta mūsu, raudonuoju vadina ir mano tēvq... ŠB 30. Izskāпу *-iene* daži tulkojāji izmantojuši, lai darinātu atbilstību vārdkopai ar komponentu *māte*. Tomēr šādas izvēles dēļ zudis izteiksmes sirsnīgums, tai piešķirta ikdienišķāka nokrāsa: *lai gan Bakulju māte nezina, kur Anna dzīvo, [...] viņu sameklēs mazā, jaukā milicijas Ināriņa!* M 155 – nors *Bakulienē nezino, kur Ana gyvena, [...] ja suras mažoji, mieloji Inarinia iš milicijos!* LO 136. Citi viet to aizstāj vārdkopā ar ipašības vārdu *senoji* ‘vecā’: *Kupenu māte viscaur cienīja tīribu un kārtību Z 130 – Senoji Kupena pernelyg mēgo tvarkā ir švarq [...] NU 12.* Piemēram, tautasdziesmu atdzējojumos vārdu *māte* bieži atveido ar *močia* [plašāk sk. Kvašīte 2008, 2018]. Citā gadījumā, nosaucot mitoloģisku tēlu, izmantota neitrālā atbilsme *motina* ‘māte’: *Taču savas trīs vēlēšanās es izniekoju, tāpat kā tanī tautas pasakā par Laimes māti, vīru, sievu un desu...* M 121 – *Tačiau savo trīs norus aš paverčiau niekais, taip pat, kaip toje liaudies pasakoje apie Laimēs motinq, vyraq, žmonaq ir dešraq...* LO 106. Tā tulko arī tad, ja no konteksta un/vai uzvārda formas*

vienskaitlī skaids, ka runa ir par konkrētas personas māti: *Sālzirņa māte iekur plīti un uzliek vārīties trumuli NM 89 – Salzirnio motina uzkuria viryklę ir pastato skardinj arbatinuką KLA 141.* Savukārt radniecības vārds *tēvs* uzrunā tulkots ar dēdē ‘tēvocis’ (avotos konstatēts tikai viens piemērs ar šādu vārdkopu): *Sniega tēv, kāpēc agrāk neteicāt, kāpēc nebrīdinājāt?* DzSB 187 – *Dēde Sniegai, kodēl anksčiau nesakēt, kodēl neperspējot?* ŠB 166.

Mājlopu un mājdzīvnieku vārdi

Atsevišķu ipašvārdu grupu veido mājlopu un mājdzīvnieku vārdi, kuru R. Ezeras daiļdarbos ir samērā daudz – vārdā tiek sauktī zirgi un govī, suņi un kaķi. Lietuviešu tulkojumos to vārdi tiek gan atveidoti (gramatiski lietuviskoti), gan tulkoti.

Zirgu vārdi veidotī no sugasvārdiem, kuri raksturo lopa dabu vai nosauc tā apspalvojumu: *Rakaris brida kā pa peleniem* VVD 9 – *Rakaris brido kaip per pelenus* VTD 11 (sal. sugasvārda *rakaris* atbilsme lietuviešu sarunvalodā ‘šnek. nutrūktgalvis, pramuštgalvis, padauža’ LLKŽ 2003, 597); [māte] *kliedza uz Bēri un uz Zigrīdu, kas neveda zirgu viļai pa prātam* NM 34 – [motina] *šaukē ant Bēri o ir Zigrydos, kam netaip veda arklī* KLA 91; *Bēris mūžīgi viņu* [piedzērušos saimnieku] *atvizināja mājās* DzSB 30 – *Bēris visada jj* [girtā šeimininkā] *parveža namo* ŠB 23–24 (bērs „zirga krāsas apzīmētājs – gaiši līdz tumši sarkanbrūns, arī brūns ar melnām krēpēm, asti un kāju apakšējo daļu” [Roze 2015: 412]; liet. *[juod]bēris* LLKŽ 2003: 110 – ‘kas tamsiai bēras (*apie arklī ar kumeli*)’ LKŽ).

Govju vārdi darināti no apspalvojuma apzīmējumiem un parasti tiek tulkoti, veidojot nosaukumus no atbilstošo krāsas atbilstīmē lietuviešu valodā: *Visi lopi pārnākuši, un, lūdzu, Dagles nav* DzSB 370 – *Visi galvijai sugrižo, o Margēs, šekit, nera* ŠB 24 (*dagls „melnraibs (parasti par cūkām”* [Roze 2015: 412]; sal. *dagla cūka – degla kiaulē* [LLKŽ 2003: 148]); *Bet Brūnaļa, tā lai kar zobus vadzī nepārsieta* DzSB 47 – *Ožaloji neperkelta tegu dantis ant tvoros džiauna* ŠB 35 (sal. *brūnaļa – žalē* (žala karvē) LLKŽ 2003, 125)); *Un rau, kur Dūmaļa jau lielā gabalā* DzSB 29 – *Ir žiū,* *Šēmoji jau kur nuējusi* ŠB 18 (sal. *dūmaļa – žalē*, dvylē (karvē) LLKŽ 2003: 177; *dūmals „1. zirga apspalvojuma krāsas apzīmējums – dūmains, tumšpelēks; 2. govs krāsas apzīmējums – tumši brūns, tumši pelēks”* [Roze 2015: 413]). Tulkot govs vārdu *Dūmaļa* kā *Šēmoji* nav precīzi, jo lietuviešu valodā ipašības vārds *šēmas* (‘šviesiai, melsvai pilkas, palšas’ LKŽ) nozīmē gaišpelēku, zilganpelēku (vēl sk. *pelnu pelēks – pelenu spalvos, šēmas* LLKŽ 2003: 541); *viņiem piederēja balta govs, kādas nevienam tuvumā nebija [...], jo visi turēja tikai Latvijas brūnās, – balta govs, vārdā Pārsla Z 241 – jie turējo baltā karvē, kokios niekas aplinkui neturējo [...], nes visi laikē Latvijos žalāsias, – baltā karvē, vārdu Snieguolē* NU 231 (sal. *pārsla – snaigē, snieguolē* LLKŽ 2003: 522). Savukārt vienā gadījumā izmantots pēc formas tuvāks, bet pēc nozīmes attāls vārds (tos saista tikai asociācija ar baltru krāsu): [Baltās govs ciemā] *vienīgais brīnumis ir Krūmiņu govs Sniedze – albīna* VVD 11 – [Baltošios Karvēs kaime] *vienintelis stebuklas yra Krūminu karvē Snaigē – albinosē* VTD 13 (latv. *sniedze – sniegstartē* LLKŽ 2003: 680; liet. *snaigē – sniegpārsla, sniegpārliņa* LLV 1995: 459).

Suņiem R. Ezeras darbos parasti doti vārdi, kuri tiem raksturīgi gan latviešu, gan lietuviešu tradīcijā, tāpēc to tulkojums grūtības nerada. Teikto var attiecināt arī uz

ciem daiļdarbos minētajiem suņu vārdiem, kuri neizceļas ar lielu savdabību: *vēl tagad, ja biezokņus nepieputinot pārāk dzīļš un paldens sniegs, Reksis derot par gluži krietnu paligu medībās VVD 17 – dar ir dabar, jei tankumynai ne per daug prinešti minkšto sniego, Reksis dar puikus padējējas medžioklēj VTD 20; Pirāts nepaceļ pat galvu – snauz piespiedis man silto sānu DzSB 18 – Piratas nē galvos nekelia – snaudžia, priglaudēs prie manes šiltā šonā ŠB 7; Kad mūsu Džekss izskrien uz šosejas un drusku parej, tad pilnvarotais draud ar protokolu un sodu Z 306 – Kai mūsu Džekas išleikia ī plentā ir trupučiukā paloja, igaliotinis kaipmat pagrasina rašysiąs protokolą ir uždėsiąs pabaudą NU 294; mans kādreizējais saimnieks iedzēries un varen labā omā meigināja iespraušt pīpi zobos ganu Duksim DzSB 77–78 – buvęs mano šeimininkas, īgēres ir labai gerai nusiteikęs, bandē īsprausti pypkę aviganiui Duksiui ī dantis ŠB 64; Tas ir Ulis, bet viņš nekož M 38 – Tai Ulis, bet jis nekanda LO 33; Barons piecelas, pieiet pie durvīm un sāk laipni luncināt melno asti NM 50 – Baronas pašoka, pribēga prie durū ir meilīai suvīzgina juoda uodega KLA 106; Mana tuvošanās pilnīgi vienaldzīgu atstāja arī citreiz tik modro Neronu Z 10 – Man artējant visiškai abejingas liko ir kadaise toks sargus Neronas NU 8; tā vēl nebija dzinējsuņa Morico jestrā un spalgā ķaukstēšana Z 109 – tai dar buvo ne skaliko Morico gaudus ir šaižus viauksējimas NU 104. Tikai vienā gadījumā tikusi mainīta tā paša vārda galotne, bet citā suņa vārds nav minēts – nosaukta tikai šķirne: *Un pirmā viņu [svešo] sadzirdēja Mīrte M 178 – Ir pirmoji išgirdo jī [ateivī] Mīrta LO 156; mežiņa taksis Jancīti dzinis [zaķi] turp, taisni uz turieni, kur mastā stāvējis viņš [Vilis Pērkons] Z 93 – giriniinko taksis gīnēs skeltalūpjī ten, stačiai ten, kur medžioklēs bare stovējo kaip tiktais jis NU 88–89.**

Kaķu vārdu pētījuma materiālā nav daudz: *Vai [tīgeris ir] tik liels kā Atvaru Murka NM 31 – Ar [tigras] tokio didumo kaip Atvaru Murka?* KLA 89. Pārsteidzoši, ka tulkojumā mainīts gan kaķa dzimums, gan vārds ir cits, turklāt tas lietots dažādi – vai nu deminutīvā (tā nav oriģinālā), vai nepamazinātā formā: *Kakene trinas gar stilbiem. Nu, Briska?* [...] Rimsties, Briska, ko tu vari ķerkstēt! NM 24 – *Katinas zulinasi palei kojas. Na, Miciuk?* [...] Liaukis, Miciau, kiek gali niaugzti! KLA 82; *Briska uzlec uz dīvāna, skatās apālām, zaļām acīm: dzišu vai nedzišu projām NM 25 – Micius strikteli ant sofos, spokso apvaliom, žaliom akim: vysi ar ne KLA 83.*

Vietvārdi

Šo īpašvārdu grupu veido gan reāli, gan rakstnieces izdomāti vietu vārdi. Reālie vietvārdi – pilsētu un mazāku apdzīvotu vietu, salu, kā arī upju un ezeru nosaukumi – lietoti gan tradicionālās lietuviešu valodas formās, gan precīzi atveidojot no latviešu valodas: *Tur, kur ganīju pērn, netālu no Ogres, saimnieks bija liels žūpa DzSB 36 – Ten, kur pernai ganiau, netoli Uogrēs, šeimininkas buvo baisus girtuoklis ŠB 23; iebāza runci maisā, iecēla laivā un pārveda pāri Daugavai uz Zaķu salu DzSB 37 – jkišo katinā ī maišā, jdejo ī valtī ir perkēlē per Dauguvā ī Zakių salą ŠB 24; uz papīra šķiet, ka Mūrgale atrodas bezmaz pie pašas Daugavas Z 18 – popieru ie atrodo, kad Mūrgalē beveik prie pat Dauguvos NU 16; Aiz Zvirgzdiņes celš mūs ieved jaunu, smuidru priežu mežā M 29 – Už Zvirgzdytēs kelias mus īveda jaunan vešlian pušyan LO 26; Uz kartes redzamā zilā stīdziņa ir Īdrīte, lai gan jašaubās, vai tur iekšā jebkad dzīvojis jel viens vienīgs ūdrs Z 18 – Žemēlapye matomas*

mēlynas siūlelis yra *Ūdrytē*, nors vargu ar bent vičvienaitē ūdra kada nors joje gyvenusi NU 16; *Man piederēja oriģinālākā memoriālā māja Ķīšezerā apkaimē NM 39 – Turējau gana originaliņu memorialiņu sodybā prie Kyšežero KLA 95⁸*. Tomēr daži no Latvijas vietvārdiem atveidoti nepareizi: *Saproties, iznāca vienreiz Skrīveros satikt Ziepnieku Kārlīti NM 71 – Žinai, susitikau aš kažkada Skryveriuose Ziepniekų Karlytē KLA 125*. Garstāsta *Nakts bez mēnesnīcas tulkojumā konstatēta kļūdaina pilsētas nosaukuma Cēsis atveide: Labāk vajadzēja braukt rīt, gaismā, ar autobusu cauri Cēsim NM 19 – Verčiau būčiau važiavēs rytoj, išaušus, autobusu per Cēsius NM 78* (sal. *Cēsis – Cēsys [= per Cēsis]*; par šī vietvārda atveides lietuviski variantiem sk. Kvašīte 2013). Līdzīgi, ievērojot tos pašus principus, tulkojāji rīkojas ar citiem, resp., autores radītajiem (literārajiem) vietvārdiem: *Visi tieši no kāzu galda bija aizbraukuši uz Grēkatīreli VVD 9 – Tiesiai nu vestuviņu stalo visi išvažiavo ī Grēkatyrelī VTD 11; Maija mūs pavadija. Netālu, līdz Zosugāršas stigai M 62 – Maija mus palydējo. Netoli, iki Zuosugaršos trako LO 54*. Reizēm ipašvārdi vai savienojumi ar tiem tekstā tiek tulkooti, piemēram, *Kilometrus trīs tālāk [...] spīguļoja divi ezeriņi līganiem krastiem – Lielais velniņš un Mazais velniņš M 194 – Už trijū kilometru [...] blyksi du ezeriukai lygiais krantais – Didysis Velniūkštis ir Mazasis Velniūkštis LO 170–171; Beidzot priekšā pamirdz Acs – neliels, apaļš meža ezeriņš, tāds nieks vien, bet skaists gan un dziļš kā bezdibenis DzSB 40 – Pagalīau priekyje sublīzga Akis – nedidelis apvalus miško ezerēlis, menkas lopiniukas, bet labai gražus ir gilus kaip bedugnē ŠB 28; Šeit ir Baltās goss ciems VVD 8 – Čia Baltosios Karvēs kaimas VTD 10; Šodien ganu tālu no mājām, pie Oļugravas DzSB 180 – Šiandien ganau toli nuo namu, prie Akmenē dabūbos ŠB 161.*

Mājvārdi

Īpaša uzmanība pētījumā pievērsta kopumam, kuru veido mājvārdi. Tradīcija piešķirt vārdus mājām (viensētām) nav raksturīga Lietuvai, tāpēc mājvārdu lietošana tulkojumos ir problemātiska, piemēram, lietuviešu lasītājiem var būt grūti atšķirt, kad runa ir par apdzīvotu vietu, kad par lauku viensētu (māju). Savukārt avottekstu analīze liecina, ka ļoti reti R. Ezera tos rakstījusi pēdiņās, kā tas tradicionāli pieņemts, līdz ar to arī tulkojumos tāds lietojums reti sastopams. Tādā gadījumā mājvārdi netiek ne tulkooti, ne papildus skaidroti: *tas, starp citu, nav nekāds ciems, tikai noras ielāps ar dažām mežstrādnieku mājām, kuras visas kopā sauc par „Biezumiem”* VVD 8 – nors čia, beje, joks ne kaimas, tiktais nedidelē laukymē su keliomis miško darbininku sodybomis, kurios visos drauge vadinas „Biezumi” VTD 10. Reizēm tulkojumā mājvārds tiek atveidots ar māju saimnieku uzvārdu, lai gan tie sakrīt tikai tad, ja runa ir par dzimtas māju: „*Tie ir sarkanie, tikai izliekas jēriņi,*” viņš [tēvocis] reiz teica par *Sniegu laudim. [...] kas par uzvārdu! Sniegs... DzSB 43 – „Jie raudonieji, tiktais dedasi ēriukais“, – kartājis [dēdē] pasakē apie Sniegu šeimq. [...] kokia pavardē! Sniegas... ŠB 30–31; Galu galā varu uz Sniegiem⁹ aiziet pati DzSB 43 – Pagalīau pas Sniegus¹⁰ galiu ir pati nueiti ŠB 30 (sal. Par to tu dabūji Mežsargus, visas*

⁸ Tulkojuma izdošanas laikā tāda bija pareizā forma, mūsdienās būtu Kyšežeras – Kyšežero.

⁹ Prievārds *uz* liecina, ka runa ir par viensētu, kurā dzīvo Sniegus ģimene, resp., tas ir mājvārds.

¹⁰ Prievārds *pas ‘pie’* liecina, ka runa ir par Sniegus ģimeni, resp., tas ir personvārds.

Griķu mantas, nav ko raudāt DzSB 225 – Už tai Tu gavai Mežsargus, visq Griķi y turtaq, nēra ko verkšlenti ŠB 203). Lai izvairitos no pārpratumiem, tulkojot mēdz pievienot lietuviešu nomenklatūras vārdu sodyba ‘viensēta’: Ligotnes laikam gan iznāktu manējai pašas tuvākās kaimiņmājas Z 271 – Lyguotnių sodyba [...] būtu pati artimiausia mano kaimynē NU 261; pa ceļam pietureja Varis, vezdams uz Cīruļiem tukšās kannas NM 19 – pakeliui sustojo Varis, vežes ī Cyrilius tuščius bidonus KLA 78. Lai padarītu māju nosaukumos iekodēto informāciju saprotamu lietuviešu lasītājiem, tulkojāji izmanto komentārus parindē: Tām ir skaists vārds, skaistāks par mūsu „Silapūpēžiem“. „Dzegužlejas“! VVD 10 – Tos sodybos gražus vārda, gražsnis negu mūsų Silapūpēžai. – Dzegužlejos! [Silapūpēži – „Šilo kukurdvelkiai“, Dzegužlejos – „Gegučių dauba“] VTD 12. Taču gadās arī nepareizi atveidotī mājvārdi: Atbrauca onkulis no Pelēčiem NM 105 – Atvažiavo dēdē iš Pelēčių [= Pelēčių] KLA 156.*

Ergonīmi

R. Ezeras darbos konstatētie ergonīmi ir galvenokārt laikrakstu, žurnālu, dzērienu un citu ikdienas dzīves priekšmetu oficiālie vai sarunvalodā lietojamie nosaukumi, retāk viens otrs kolhoza nosaukums u. tml. Tulkojāji tos vai nu transliterē, resp., raksta bez latviešu diakritiskajām zīmēm, vai tulko, bet reizēm aizstāj ar kādu sarunvalodā izplatītu nosaukumu: *pusdienās uz abiem viens kočījš „Ķemeru rūgtā“ [...] vai „Kalnu ozola“, nē, liekas, tomēr „ķemernieka“ NM 29 – perpiet dviese pusbutelī „Ķemerių karčiosios“ teištašēm [...] ar gal „Kalnu ažuolo“, ne, vis dēļo, regis, „Ķemerių“ KLA 86; Toties ir „Volgas strūdzinieks“ Z 72 – „Užtat yra vasisuko“ NU 68.* Ergonīmu lietojums mēdz atšķirties gan tajā pašā daildarbā, gan dažādos tulkojumos, piemēram, *Kas viņam [Jāzepam] būtu ko jaukties, sēdējis un šķirstījīs savu „Dadzi“ NM 15 – Rodos, ko gi jam kištis, sēdētu sau ir skaitinētu savo „Dadzj“ KLA 74; Lasīju „Literatūrā un Mākslā“ tavu rakstu NM 36 – Skaičiau „Literatūra un Māksla“ tavo straipsnī KLA 93; Kur tu to rāvi? Ā, „Veselībā“! NM 56 – Iš kur tu tai ištraukei? A, iš „Veselībos“! KLA 112; Vēl vecās „Atpūtas“ sadedzinās. Ko tad es iesākšu? No tā „Lai kmeta“ jau mušas mirst DzSB 204 – Dar senas „Atpūtas“ sudegins. Kā aš tada darysiu? Nuo to „Lai kmeto“ musēs dvesia ŠB 183; Ja jau būtu kaut kas [pastā] arī man, Alīda atvestu vakar. „Tēviju“, rau, atveda. Un „Lai kmetu“ DzSB 66 – Jeigu jau kas ir man būtu buvē, Alyda vakar būtu parvezusi. „Tēvijq“, žiū, parvezē. Ir „Lai kmetq“ ŠB 52–53; Vilis Pērkons, kas bijis jau tiku tikām „Tēvijā“ salasījies par plānveidīgas atkāpšanās priekšrocībām un lietderīgumu, nolēmis, ka arī pats varētu no šīm avižu gudribām šo to mācīties un smelties Z 98–99 – Vilis Perkuonas, „Tēvynēje“ jau prискaitēs apie planingo atsitraukimo pranašumus ir naudą, nusprendē ir pats šio to pramokti NU 94; Mans lasa „Lauku dzīvi“, fakti! VVD 167 – Mano skaito „Kaimogyenimq“, faktas! VTD 190.*

Reāliju nosaukumi Regīnas Ezeras darbu tulkojumos

R. Ezeras darbos lietotos reāliju nosaukumus var iedalīt divās grupās: vēstures jēdzieni (historismi) un dažādu laikposmu kultūras un sadzīves parādību, priekšmetu nosaukumi. Neraugoties uz to, ka šīs leksikas kopums analizētajos tekstos un to tulko-

jumos nav liels, turklāt konkrētas atveides likumsakarības saskatīt ir grūti, jāaplūko daži piemēri.

Historismi

No bezekvivalenta leksikas, par kādu bieži vien tiek uzskatīta kultūrspecifiskā leksika, klāsta R. Ezeras tekstos sastopams historisms *aizsargi*: *Esot uzdūrušies aizsargiem, vai Z 323 – Lyg buvo susidūrē su aizsargais* NU 312. Vārda *aizsargs* trešā nozīme ar attiecīgu komentāru fiksēta tulkojošajā vārdnīcā: *aizsargas* (Latvijos karinēs organizacijos narys) LLKŽ 2003: 30 [par lietojumu lietuviešu tekstos plašāk sk. Kvašytē 2012: 145–146]. Savukārt sinonīmiski lietotie sugasvārdi – salikteņi *zaļsvārči* un *zaļbikši* – lietuviski visos gadījumos tulkoti ar salikteni *žaliakelniai* ‘zaļbikši’: *ne jau pēc malkas brauc, bet partizānus tramdit ar [...] kādiem tur vēl zaļbikšiem* DzSB 143 – *juk ne malkų važiuos, o partizanų vaikyt su [...] kitokiaiis velniaiis žaliakelniaiis* ŠB 127 (redzams, ka lietuviešu tekstā izteiksme tēlaināka); *tie zaļsvārči, tie šmucmaņi ceturtdien līdīs mežā partizānus šaut* DzSB 120 – *tie žaliakelniai, tie šmučmaniai ketvirtadien lījs miškan šaudyti partizanų* ŠB 106. Reizēm tulkojumā pie historismiem parādās arī komentāri: *Vai šejenes dullie šu c maniai zinās, kas viņš tāds? M 191 – Argi čionykiščiai apykaviliai šū c maniai ** [Burž. Latvijos policininkai] *žinos, kas jis toks?* LO 167. Partizānu, pārnestā nozīmē (R. Ezeras rakstīts pēdiņās) sauktu par *meža laudīm*, nosaukums lietuviešu valodā ir burtiski pārtulkots: *nebija nekādas vajadzības, lai jau lielā gabalā būtu dzirdams, kad te ieradās vai gāja projām „meža laudis”* M 178 – *nebuvo jokio reikalo, kad visa apylinkē girdētu, kada čia atsiranda ar išeina „miško žmones”* LO 157. Sarunvalodā izplatītā nosaukuma *mežabrāļi* vietā tulkojumā izmantots oficiālais termins *partizanai* (latv. *partizāni*): *Paši pliki, basi, vēl mežabrāļus paklusām mitinājuši* NM 50 – *Patys pliki, basi, dar partizanus slapčiomis priūmdavo* KLA 106 [par pēckara partizānu nosaukumiem lietuviešu valodā, starp tiem arī *miškinis* ‘mežainis’, *miško brolis* ‘meža brālis’, plašāk sk. Gritēnienē 2018]. Atbilstoši termini lietoti avottekstā: *vēlāk tu esot kļuvis slavens partizānis* NM 71 – *paskum pasidarei garsus partizanas* KLA 125; *Atminējos pa ausu galam dzirdējusi, ka Vilis Pērkons bijis partizāns* Z 96 – *Prisiminiau viena ausim girdējusi, kad Vilis Perkuonas partizana vārs* NU 92.

Historismu grupai pieder latviešu sarunvalodai raksturīgais laikposma, kad Latvijas Valsts prezidents bija Kārlis Ulmanis, nosaukums *Ulmaņa laiki*, kura lietuviskoju mā saglabāts tikai personvārds: [Kristīne Tomam] *Jūs ar bijāt vēl tāds galigs knauķis. Diez vai gadu vecs vai vēl trūka no pilna gada. Vēl Ulmaņa laikā* NM 81 – *Jūs gi dar visai bambluukas buvot. Kažin ar metukus jau turējot, o gal nē nebuvo pilnū. Dar prie Ulmanio* KLA 134.

Pētāmajā kopumā lietuviešu valodā konstatēts arī kļūdaina tulkojuma gadījums: *Pukītis ir policijas iecirkņa priekšnieks, viņam jāzījō par katru svešu cilvēku, ko Kārlis pamana tuvumā* DzSB 29–30 – *Pukytis – apskrities policijos viršininkas, jam reikia pranešti apie kiekvienu svetimā žmogu, kurī Karlis apylinkēj pamato* ŠB 18–19. Lietuviešu vārds *apskritis* nosauc administratīvā iedalījuma vienību (sal. *apriņķis* LLV 1995: 46), savukārt *iecirknis* būtu jātulko kā *apylinkē* (precīzāk *policijos apylinkē*). Iespējams, tulcotāja gribēja izvairīties no šī lietuviešu vārda daudznozīmības, jo to jau lieto šajā teikumā citā (pirmajā) nozīmē: ‘1. apkārtne, apkāme; 2. iecirknis; 3. apīlinķe;

ciems (*Lietuvas administratīvi teritoriālā iedalijuma pamatvienība*)’ LLV 1995: 36, taču tādējādi lietuviešu tulkojumā Puķītis nosaukts par aprīņķa policijas priekšnieku. Padomju laikposmam rakturīgās reālijas, kuru nosaukumi, analizējot R. Ezeras darbu tulkojumus, izraisa pārdomas, ir *ciema padome* un *pagasts*. No iepriekš citētā lietuviešu vārda *apylinkē* nozīmēm redzams, ka Lietuvā padomju gados administratīvi teritoriālā iedalijuma mazākās struktūrvienības bija ciemi pagastu sastāvā (liet. *valsčius*), tāpēc burtiskais adreses tulkojums nav precīzs: *Adrese: Kuprānes c i e m a p a d o m e s „O r m a j o s” M 119 – Adresas: Kuprānēs c a i m o t a r y b a , U o r m a n i a i*¹¹ LO 104 (sal. *ciema padome* ist. – *apylinkēs taryba* LLKŽ 2003: 137). Toties latviešu sarunvalodā izplatītā salikteņa *pagastvecis* aizstāšana ar vārdkopu *valsčiaus galva* ir vietā, lai gan *pagastvecis* ir darināts no oficiālā amata nosaukuma *pagastvecākais* (sal. *viršaitis* LLKŽ 2003: 495): *Klist valodas, ka tu precoties [...] Runā, ka ar paša pagastveča meitu. DzSB 227 – Sklinda gandai, kad tu vedi [...] Kalba, kad paties valsčiaus galvos dukterj* ŠB 205.

Kultūras un sadzīves reāliju nosaukumi

Ne visi sadzīves reāliju nosaukumi ir kultūrspecifiski tiešajā izpratnē, tomēr reizēm pat ikdienas dzīves elementu atveidojums tulkojumā rada dažādas pārdomas, jo runa ir par atšķirīgām latviešu un lietuviešu reālijām. Piemēram, konditorejas izstrādājumu un ēdienu nosaukumi: *Gudroju, ko īsti izceps Sabīne man par godu: maizītes vai varbūt – kliņgeri? Ar rozinēm!* DzSB 18 – *Svarstau, kā Sabīne īskeps mano garbei: bandelių, o gal – riestainj? Su razinomis!* ŠB 7; *Bet vai pīrāgus... pīrāgus tu neizcepi?* Z 120 – *O ar bandelių... bandelių tu neiškepei?* NU 114. Pirmajā piemērā lietoto latviešu vārdu *kliņgeris* tulkojošajā vārdnīcā piedāvā tulcot kā ‘kul. riestē; kringelis šnek.’ LLKŽ 2003: 335, savukārt lietuviešu tulkojumā lietotajam vārdam *riestainis* latviešu valodā atbilst *baranka* LLV 1995: 426 (sal. *riestainis* „apskritas kvietinių miltu kepinys su skyle viduryje“, *riestē* „raityta bandelē“ LKŽ). Ja tajā pašā teikumā minētās maizītes lietuviski nosauktas pareizi (*bandelē* ‘kul. maizīte, smalkmaizīte’ LLV 1995: 71), šaubas rada otrajā piemērā minētā vārda *pīrāgi* lietuviskais tulkojums ar to pašu lietuviešu vārdu (sal. *pīrāgs* ‘pyragas’ LLKŽ 2003: 566). Jāpiemin tradicionālais latviešu ēdiens – pelēkie zirņi: *izsalkušie izsalušies vīri, zināms, [...] metīsies uz p e l ē k a j i e m z i r ņ i e m a r s a c e p t o s p e k ķ i* VVD 116 – *išalkē prišalē vyrai, aišku, [...] puls prie pilkujų žirnių su keptais lašinukais* VTD 133. Tā kā lietuvieši (izņemot tos, kuri pārzina latviešu virtuvi) tādus zirņus nepazīst (Lietuvā pelēkos zirņus neaudzē un uzturā nelieto), visdrīzāk, lasītāji negūs priekšstatu par konkrēto ēdienu, lai gan nosaukums pārtulkots precīzi – *pilkieji žirniai* LLKŽ 2003: 795.

Vēl viens R. Ezeras tekstos minētais nosaukums ir saldais ēdiens *debesmanna* (variants *debessmanna*), taču rakstniece to lietojusi drizāk pārnestā nozīmē, runājot par krāsām vai asociējot ar frazeoloģismu: *Ja man prasa lašukrāsu, tad es nesmērēju uz sienām dzērveņu debessmannu* NM 74 – *Jei manęs prašo kreminės [spalvos], aš neteplioju sienų spanguolių putēsi a i s* KLA 127; *Bet tu esi gatava to [sūdu] uzreiz saukt par debessmannu!* Z 307 – *O tu įmanydama vadintum jį [šūdą] dangaus mana!* NU 296. Tulkojumā ēdiens lietuviski nosaukts istajā vārdā, jo *debesmanna* ir

¹¹ Mājvārds atšķirībā no iepriekš aplūkotajiem avottekstā ir pēdiņās, bet tulkojumā bez tām.

tautā izplatīts, varētu teikt, sarunvalodas nosaukums, bet latviešu literārajā valodā to sauc par *uzputeni*, resp., ‘kul. musas, putēsiai’ LLKŽ 2003: 749. Interesanti, ka latviešu-lietuviešu vārdnīcā vārda *debesmanna* otrā – ēdiena – nozīme dota ar norādēm *pārn.* (pārnestā nozīme) *kul.* (kulīnārija) un atveidota ar hiperonīmu *deserts*: ‘1. mit. dangaus mana; 2. prk. *kul.* desertas’ LLKŽ 2003: 155.

Kultūrspecifiskās latviešu leksikas kopumu papildina svētku – Jāņu (liet. *Joninės*) – un ar tiem saistītu parādību, tostarp ēdiena (*jāņusiers*), nosaukumi: *Gan mētelis, gan cepure ir vasarīgi plāni un gaiši, jo šurp atkūlos ap Jāņiem NM 31 – Tieki paltas, tiek kepurē vasariškai ploni ir šviesūs, nes atsikūliau šicīa apie Jonines KLA 88; Ja ap Jāņiem [īsi pēc desmitiem] tā ir tikai tāda gaiša novakare, kad vienīgi garās ēnas vēstī, ka nakts vairs nav aiz kalniem, tad tagad tas ir jau dzīļš vakars M 102 – Jei apie Jonines tokiu metu dar tik šviesus pavakarys, kai vien ilgi šešēliai liudija, jog naktis ne už kalnu, tai dabar jau vēlus vakaras LO 90; reiz [Dzegu stacijā] Jāņu naktī pasažieri sarīkoja uguņošanu un dancošanu un gandrīz nodedzināja visu staciju NM 82 – sykij [Dzegu stotyje] Joninių naktī keleivīai surengē šokius su fejerverku ir vos stoties nesuplešķino KLA 135; Tad nu gan iznāca Jāņu naktis! Z 237 – Na ir joninių naktelē! NU 227; Brīnumaina nakts. Tādu pat žēl nogulēt – tāpat kā Jāņu nakti Z 248 – Stebuklinga naktis. Tokiņi ir miegoti gaila – nelyginant joninių naktī NU 238–239; maizei suns [Barons] nepieskaras, beidzot pat novēršas no smaržīgā Jāņu siera ar sīkajiem ķimeņu rakstīšiem NM 45 – duonos šuva neima, o paskui net nusisuka nuo kvapnaus Joninių sūrio su kmynu taškiukais KLA 102; čab klētis pakārti, aizmirsti un sakaltuši Jāņu vainagi rudens caurvējos Z 11 – rudenio vējū košiami čeža klētyse pakabinti, užmiršti ir sudziūvējoninių vainikai NU 10 (par latviešu Jāņiem latviešu daiļliteratūras tulkojumos lietuviešu valodā plašāk sk. Kvašīte 2018).*

Pie kultūrspecifiskajām reālijām var pieskaitīt viena priekšmeta nosaukumu: Šorīt, steigdamās uz fermu, viņa [Alise] prievidi iebāza romānā uz labu laimi Z 349 – Šīryt, skubēdama ī darbā, juosteļē ant nuomonēs kyštelējo ī romanā NU 337. Tulkojumā lietotā tulkojošajā vārdnīcā fiksētā pirmā no daudzām vārda *prievidē* atbilstīmēm ‘juostelē’ LLKŽ 2003: 584 tomēr neatklāj priekšmeta būtību (sal. *prievidē* ‘rakstaina (austa vai pīta) samērā šaura lente (kā) apdarei, rotāšanai, nostiprināšanai’ LLVV 6., 1987: 389); „ar roku austs, izrakstīts apsienamais; izrakstīta jostīņa” [Kursīte 2009: 365]).

Nobeigumā gribētos pieminēt, ka romānā *Zemdegas* ir konstatēts salīdzinājums ar Lietuvas dzīves reāliju – lietuviešu (nosauktām *leišu* vārdā) ogām: *šlipsi patiesām nopirkšu, tumšsarkanu, gandrīz brūnu kā gatavi leišu kirši NM 28 – tikrai nusipirkšu kaklaraisti, tamsiai raudonā, beveik bordīnā* kaip prisirpusios žagaryšnēs KLA 86. Šajā gadījumā oriģinālā un tulkojumā parādās atšķirīgi krāsu nosaukumi – *tumšsarkans, gandrīz brūns* un lietuviešu *bordinis* ‘bordo’.

Secinājumi

Pētījumā analizēti R. Ezeras daiļdarbos un to tulkojumos lietuviešu valodā konstatētie Latvijas reāliju nosaukumi (kultūrspecifiskā leksika). Nozīmīgu šīs leksikas daļu veido īpašvārdi: personvārdi (vārdi, uzvārdi, iesaukas), mājlopu (govju, zirgu) un mājdzīvnieku (kaķu, suņu) vārdi, vietvārdi (pilsētu un apdzīvotu vietu, upju, ezeru

nosaukumi un mājvārdi), kā arī ergonīmi (laikrakstu, žurnālu, produktu u. tml. nosaukumi).

Īpašvārdi tulkojumos pārsvarā lietoti vai nu tradicionālās formās, vai pareizi atveidoti. Uz dažādu asociāciju un/vai uz vārdaspēļu pamata raditus personvārdus un vietvārdus, kuri latviešiem ir saprotami bez komentāriem un netiek skaidroti oriģinālā, tulcotāji nereti komentē, lai iepazīstinātu lietuviešu lasītājus ar latviešu vārdu specifiku. Atsevišķu īpašvārdu grupu veido mājlopu (zirgu, govju) un mājdzīvnieku (suņu, kaķu) vārdi. Tulkojumos tie vai nu pielāgoti lietuviešu valodas gramatikai, vai (retāk) tulkoti.

Vietvārdi – gan reālie, gan rakstnieces izdomātie – pārsvarā atveidoti precīzi (iznēmums ir pilsētas nosaukums *Cēsis*, kurš lietuviešu valodā bieži tiek lietots vīriešu dzimtes vienskaitli). Tradīcija piešķirt vārdus mājām (viensētām) nav raksturīga Lietuvai, tāpēc tulkojumos ne vienmēr var atšķirt, kad runa ir par apdzīvotu vietu, kad par lauku viensētu (māju). Reizēm tulkojumā mājvārdu aizstāj ar māju saimnieku uzvārdu vai pievieno nomenklatūras vārdu *sodyba*. Latviešu nosaukumos iekodēto tēlaino informāciju tulcotāji parasti komentē parindēs.

Ergonīmus (laikrakstu, žurnālu, dzērienu un citu ikdienas dzīves priekšmetu oficiālos vai sarunvalodā lietojamos nosaukumus) lietuviski raksta bez latviešu diakritiskajām zīmēm vai tulko, bet reizēm aizstāj ar kādu sarunvalodā izplatītu nosaukumu.

Reāliju nosaukumus var iedalīt divās grupās: vēstures jēdzieni (historismi) un dažādu laikposmu kultūras un sadzīves parādību, priekšmetu nosaukumi. Šīs leksikas kopums analizētajos R. Ezeras darbos nav liels, taču interesanti ir gan historismu (*aizsargi, mežabräļi, ciema padome*), gan ēdienu (*kliņgeris, maizīte, pīrāgs, debesmanna, jāņusiers, pelekie zirņi*), kā arī svētku (Jāņi) raksturīgo nosaukumu lietojumgadījumi.

AVOTI (HRONOLOGISKĀ SECĪBĀ)

M – Ezera, R. *Mežabele*: Klāva Mazputniņa atvaļinājuma piezīmes. Riga: Liesma, 1966. 240 lpp.
LO – Ezera, R. *Laukinē obelis*: Klavo Mazputninio atostogu užrašai. Vertē Laimonas Tapinas. Vilnius: Vaga, 1968. 209 p.

DzSB – Ezera, R. *Dzilnas sila balāde*. Otrais izdevums. Riga: Liesma, 1973. 255 lpp.

ŠB – Ezera, R. *Šilo baladē*: romanas. Vertē Irena Dovydēnienė. Vilnius: Vaga, 1971. 231 p.

VVD – Ezera, R. *Vasara bija tikai vienu dienu*: stāsts. Riga: Liesma, 1974. 230 lpp.

VTD – Ezera, R. *Vasara truko tik dienā*: apysaka. Vertē Lilija Kudirkienė. Vilnius: Vaga, 1979. 262 p.

Z – Ezera, R. *Zemdegas*: fantasmagorija. Riga: Liesma, 1977. 416 lpp.

NU – Ezera, R. *Neregima ugnis*: fantasmagorija. Vertē Renata Zajančauskaitė. Vilnius: Vaga, 1984. 405 p.

NM – Ezera, R. *Nakts bez mēnesnīcas*: Mozaïka. *Saulespuķes no pērnās vasaras*. Riga: Liesma, 1980, 11.–107. lpp.

KLA – Ezera, R. Naktis be mēnuljo: Mozaika. Vertē Irena Sisaite. *Keturios latvių apysakos*. Sud. Irena Sisaite. Vilnius: Vaga, 1990, p. 71–158.

LITERATŪRA

- Bušs, O., Ernstsone, V. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga: Norden AB, 2006. 574 lpp.
- Butkus, A. *Lietuvių pravardės*. Kaunas: Aesti, 1995. 464 p.
- Gritenienė, A. Pokario Lietuvos partizanas publicistiniame diskurse. *Acta Linguistica Lithuanica*. LXXIX, 2018, p. 49–82.
- Kursīte, J. *Tautlietu vārdene*. Rīga: Nemateriālā kultūras mantojuma valsts aģentūra, 2009. 559 lpp.
- Kuzavinis, K., Savukynas, B. *Lietuvių vardų kilmēs žodynai*. 2.-asis fotogr. leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994. 391 p.
- Kvašite, R. Reginas Ezeras daiļrade lietuviešu valodā. Ozoliņš, Jānis, Šteinbergs, Ivars (sast. un red.). *Regina Ezera un Austrumeiropas literatūra*. Konferences kopsavilkumu krājums. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2021, 6. lpp.
- Kvašite, R. Par latviešu *Jāniem* lietuviski. *Dzīves lingvistika*. Veltījumkrājums profesoram Jānim Valdmanim. *Linguistics of Life*. A festschrift in honour of Jānis Valdmanis. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 87.–110. lpp.
- Kvašyté, R. Latvių kalbos tikriniai žodžiai lietuviškai: normos ir jų kaita. *Gimtoji kalba mokykloje* II. Straipsnių rinkinys. Šiauliai: Lucilijus, 2014, p. 42–49.
- Kvašite, R. Par Latviju lietuviski: īpašvārdu atveide presē. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi* 8. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2013, 32.–42. lpp.
- Kvašyté, R. Latvijos gyvenimo realijos lietuviškuose šaltiniuose. *Tarp Lietuvos ir Latvijos: lingvistinės paralelės. Starp Lietuvu un Latviju: linguistiskās paralelės*. Straipsnių rinkinys. Rakstu krājums. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2012, p. 139–155.
- Kvašite, R. Latviešu tautasdziešmas lietuviski: valodnieciskais aspekti. *Pedagoģija un skolotāju izglītība. Latvijas Universitātes Raksti*. 741. sēj. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 144.–155. lpp.
- Lyberis, A. *Sinonimų žodynai*. Vilnius: Mokslas, 1980. 504 p.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynai*. Prieiga per internetą: www.lkz.lt
- LLKŽ – *Latvių-lietuvių kalbų žodynai*. Sud. ir ats. red. Alvydas Butkus. Kaunas: Aesti, 2003, 821 p.
- LLV – Balkevičs, J., Balode, L., Bojate, L., Subatnieks, V. *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Zinātnieki, 1995. 656 lpp.
- LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6₂ sēj. Rīga: Zinātnieki, 1987. 733 lpp.
- Miliūnaitė, R. *Ką manote apie nepriesagines moterų pavardes?* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013. 359 p.
- Roze, A. *Caur krāsu logu. Par krāsu nosaukumiem latviešu valodā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2015. 496 lpp.
- Siliņš, K. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātnieki, 1990. 349 lpp.
- VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. I–XVI. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001–2009; T. XVII–XXV. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centrs, 2010–2015. Pieejams: <https://www.vle.lt/>

Laura KARPINSKA, Dace LIEPINA
(University of Latvia)

Synonymy – the Lexicographic Stumbling Block of the Translation Process

Summary

Synonymy – the Lexicographic Stumbling Block of the Translation Process

Over the last three decades the considerable technological advances have enabled people to process large masses of information; however, it has not resolved the eternal question of any interpreter or translator – which synonym to choose as synonymy does not mean sameness of meaning. Nor have bilingual and multilingual lexicographic sources been of great assistance as in most part they provide strings of apparently synonymous equivalents without sense indicators and illustrative examples providing contexts where the given synonyms could be used. Thus, the right choices are left to the discretion of interpreters and translators and their background knowledge and language proficiency. Practice shows that not infrequently it causes considerable problems for novice interpreters and translators and a more elaborate entry structure in free-access lexicographic sources would be highly advisable.

Key words: *synonymy, translation, lexicography, electronic*

Kopsavilkums

Sinonīmija – tulkošanas procesa leksikogrāfiskais klupšanas akmens

Pēdējo trīsdesmit gadu laikā tehnoloģiskie jauninājumi ir lāvuši apstrādāt lielu informācijas klāstu, taču tas nav atrisinājis jautājumu, ar kuru saskaras jebkurš tulks vai tulkotājs: kuru sinonīmu izvēlēties, jo sinonīmija nenozīmē nozīmju vienādību. Divvalodu un daudzvalodu leksikogrāfiskie resursi nav īpaši līdzējuši, jo pārsvārā tajos sniegti sinonīmu uzskaitījumi bez nozīmes norādēm un piemēriem, kuri ilustrē minēto sinonīmu lietojumu kontekstā. Tādējādi izvēle ir atstāta tulku un tulkotāju ziņā un ir atkarīga no viņu zināšanām un valodas lietpratības. Prakse rāda, ka nereti tas izraisa problēmas tulkiem un tulkotājiem – iesācējiem; pilnvērtīgāk izstrādāta šķirkļa struktūra brīvpiejas leksikogrāfiskajos resursos būtu ļoti vēlama.

Atslēgas vārdi: *sinonīmija, tulkošana, leksikogrāfija, elektronisks*

*

Proficiency in foreign languages is an asset, highly valued by the labour market the same as interpreting and translation skills that enable to provide access to required information as new trends of development require new designations for concepts and phenomena not known before.

This is also highlighted in the new ambitious school reform “School 2030” where translation is mentioned among other competences that should be developed already at school that states that a new in-depth course “Foreign Language II” is planned for secondary school pupils who have the B2 proficiency level and are interested in foreign language will read, analyse, translate and develop literary and academic texts [Online 1] that will enable them to apply the acquired skills during their studies at higher educational institutions and in their future professional capacity.

The desire to expand the range of competences that would enable individuals to fare better in life is highly commendable; however, it seems that sufficient attention has not been paid to all aspects of the translation process that may prove to become a painful stumbling block for aspiring novice translators and interpreters in their progress towards success. Synonymy seems to be perceived as a non-problematic issue in translation and thus nobody has been duly alerted to a problem that until now has been somewhat overlooked – the choice of the appropriate equivalent from a whole range of synonyms and the lexicographic resources as a reliable source of reference. Synonymy does not mean the sameness of meaning. It is both about the similarity as well as the contrast in the meaning of two or more words and the ensuing question if absolute synonymy is possible so that words can be used interchangeably in all contexts.

The issue of synonymy has been discussed already for a long time revealing a whole spectrum of views. Jackson [1988: 65] holds that *two words are synonyms if they can be used interchangeably in all sentence contexts* yet pointing out that such strict synonymy does not exist in a language. Lyons [1995: 61] admits that *absolute synonymy is extremely rare* because it is almost impossible to meet his requirements for this category of synonyms. He claims that: *Two (or more) expressions are absolutely synonymous if they satisfy the following three conditions:* (i) *all their meanings are identical;* (ii) *they are synonymous in all contexts;* (iii) *they are semantically equivalent (i.e., their meaning or meanings are identical) on all dimensions of meaning, descriptive and non-descriptive* [ibid.]. Hartmann and James provide a list of reasons for the impossibility of complete or absolute synonymy, stating that *no two words ever have exactly the same sense in terms of denotation, connotation, formality or currency* [2001: 135]. Together with the notion of absolute synonymy, Lyons [1995: 60] introduces two more kinds of synonymy: near-synonymy and partial synonymy. Near-synonyms are the expressions which are to some extent similar in meaning, but not identical. Partial synonyms are, on the other hand, expressions which meet the condition of identity of meaning, but do not fulfil the requirements of absolute synonymy. A more recent research study by Hoey [2009: 974] proposes the term introduced by Bawcom in 2003 [Bawcom 2003] – **similonym** – to designate loose synonyms with the same general reference that can be substituted in a range of contexts; however, not in all of them. Focusing on usage restrictions, Saeed [2013: 62] also underscores the fact that *the synonyms may be collocationally restricted*, while [Kroeger 2018: 108] underscores the possibility of collocational differences despite the similarity of meaning among synonyms. Thus, the overall conclusion could be that absolute synonyms that could be used interchangeably in all contexts do not exist and only those synonyms with similarity in meaning could be interchangeable in a limited number of contexts.

Ultimately the choice lies with the user – the speaker, the interpreter, the translator, the editor, which synonym should be selected and they have to rely on their linguistic background knowledge as well as linguistic intuition. Since each speaker has a different perception of synonyms, the choices will vary. Thus, the logical solution would be to resort to reliable lexicographic sources to resolve the problem of choosing the right word for the right occasion. As practice is the best test of any theoretical assumption, a brief exercise in translation helped to reveal some failings that could cause considerable embarrassment.

The translation community – students, novice and experienced interpreters and translators – increasingly rely on electronic lexicographic resources, thus, the study focused on four electronic sources freely accessible to the general public: the dictionary portal *Letonika.lv* (LE) [Online 2] and three large multilingual terminological databases: *Euro Term Bank* (ETB) [Online 3] (that can be accessed via the dictionary portal *Letonika.lv*), the *Latvian National Terminological Portal* (LNTP) [Online 4], and the *Interactive Terminology for Europe* (IATE) database [Online 5].

The entry structure of the selected electronic dictionary portal and multilingual terminological databases was investigated to detect the lexicographic treatment of (apparently) synonymous TL (target language) equivalents provided in the entries of these lexicographic resources. The treatment of apparently synonymous TL equivalents provided in the entries of these lexicographic resources was examined to determine if they have been listed as strings of apparently synonymous TL equivalents, or some additional microstructural elements (e.g. sense indicators, illustrative examples, definitions) have been provided to help the user select the most appropriate equivalent for the concrete context.

The text chosen for the brief exercise describes developments in the wake of sanctions imposed by the EU on Russian oligarchs in the context of the war waged by Russia against Ukraine. On March 27, 2022, the portal “Latvijas Sabiedriskie Mediji” (*Latvian Public Broadcasting*) published the synopsis of the publicistic programme “De facto”, which included the following paragraph: *Krievijas oligarhu arēstēto mantu Latvijā konfiscēt varētu, pierādot sankciju apiešanu vai nelegālu izcelsmi. Juridiski šī manta gan nav konfiscēta, bet iesaldēta vai arēstēta* [Online 6]. The text includes two Latvian legal terms that should be familiar to the general public – *arēstēt* and *konfiscēt*. In their turn, English language media, specifically “The Guardian” published an article “\$75m superyacht belonging to Russian oligarch seized in Gibraltar” in March 22, 2022, where it is pointed out that *A superyacht belonging to a sanctioned Russian oligarch has been seized in Gibraltar, becoming the latest vessel to be impounded by authorities* [Online 7] where two legal terms are used – to seize and to impound. The context leads to assume that the two terms are not synonyms as they incur distinct legal consequences.

The general explanatory dictionary *LEXICO* defines **to impound** as to 1. *seize and take legal custody of (something, especially a vehicle, goods, or documents) because of an infringement of a law* [Online 8] and the following explanation for the term **to seize**: 1.2. *(of the police or another authority) take possession of (something) by warrant or legal right* [ibid.]. *Black’s Law Dictionary* provides a more detailed explanation for the legal term **to impound**: *To place (something, such as a car or other personal property) in the custody of the police or the court, often with the understanding that it will be returned intact at the end of the proceeding.* 2. *To take and retain possession of (something, such as a forged document to be produced as evidence) in preparation for a criminal prosecution.* [BLD: 2211] and the following explanation for the term **to seize**: 1. *To forcibly take possession (of a person or property).* 2. *To place (someone) in possession.* 3. *To be in possession (of property).* 4. *To be informed of or aware of (something).* [BLD: 4237].

Letonika.lv (LE) lists the following English equivalents for two senses of the Latvian term *arēstēt*: 1. *(cilvēku [about a person]) to arrest, to apprehend, to put* smb. under*

arrest, to take smb. into custody, to run* in; 2. (mantas [about possessions]) to seize, to impound* [Online 2], and the following English equivalents for the Latvian term **konfiscēt**: *to confiscate; to seize; (uz laiku [temporarily]) to impound* [ibid.].

It can be observed that in this entry of the dictionary portal *Letonika.lv* two strings of apparently synonymous equivalents (corresponding to two senses of the term **arestēt**), have been provided. Each of these senses has been introduced by a single sense indicator (**about a person** and **about possessions**) that can help the user to select the correct group of equivalents; however, these sense indicators do not help the user to select the most appropriate term from the members of each list, since the apparently synonymous terms listed for both groups vary in meaning and application. Similarly, in the list of TL equivalents given for the term **konfiscēt**, only one equivalent has been supplied with a sense indicator (**temporarily**).

The *EuroTerm Bank* (ETB) lists only **to seize** as an English equivalent for the Latvian term **arestēt** and two English equivalents **to impound** and **to confiscate** for the Latvian term **konfiscēt** [Online 3].

The analysis of both entries in the multilingual terminological database ETB reveals that the scope of microstructural elements of this database is quite limited – the headword, one or several equivalents, information about the term source. The latter provides at least some information about the use of the concrete equivalent, but not explicitly and might not be useful for most translators and interpreters, at least not for the less experienced ones. If you click on “Show detailed”, the entry expands revealing the domain of the term, at times also illustrative examples and definitions, however, these microstructural elements, that can be particularly useful in the process of selection of the right TL equivalent, are provided inconsistently. Incidentally, this information has not been included in the entries analysed in this study.

The *Latvian National Terminology Portal* (LNTP) lists the following English equivalents for the Latvian term **arestēt** – **to arrest, to seize, to apprehend** and the following English equivalents for the term **konfiscēt** – **to confiscate, to impound, to seize** [Online 4].

The user interfaces of ETB and LNTP are quite similar – both terminology databases have a limited scope of microstructural elements, and both have expandable entries providing access to additional information on the term source (or collection) as well as occasionally illustrative examples and definitions; LNTP also indicates the date when the term has been confirmed. Even though LNTP presents a more extended list of apparently synonymous TL equivalents in the entries examined in this study, it should be noted that also in this database such information types as illustrative examples and definitions, are supplied only occasionally.

The IATE database does not provide any English equivalents for the terms **arestēt** and **konfiscēt** while listing English equivalents for the Latvian term **arrests** – **arrest** and **konfiskācija** – **seizure, confiscation, forfeiture** [Online 5].

The European Union terminology database IATE lists terminology used in EU documents and their translations, and the TL equivalents are accompanied by some context where the given word has been used. It should be noted that the microstructure of this terminology database also comprises such information types as, for instance, field labels, definitions and language level notes that also can help the user in the process of distinction among apparently synonymous terms. In all other samples entries

of the lexicographic sources discussed in this study the equivalents are listed without illustrations, sense indicators and more in-depth explanations (or it is done only occasionally), leading the user to assume that they are synonyms and can be safely used in most contexts. Thus, the only option how to ascertain if the chosen word is appropriate for the given context is to examine its meaning in an English explanatory dictionary – preferably, a specialized dictionary of legal terms.

Black's Law Dictionary (BLD) provides the following explanation for English terms that have been listed as synonyms in Latvian – English – Latvian lexicographic sources: **arrest** – *n.* 1. *A seizure or forcible restraint.* 2. *The taking or keeping of a person in custody by legal authority, esp. in response to a criminal charge; specif., the apprehension of someone for the purpose of securing the administration of the law, esp. of bringing that person before a court.* [Cases: Arrest 68(3). C.J.S. Arrest §§ 43–44.] – **arrest, vb.** [BLD: 333]; **apprehension** – *n.* 1. *Seizure in the name of the law; arrest.* [Cases: Arrest 68(4). C.J.S. Arrest § 45.] 2. *Perception; comprehension; belief.* 3. *Fear; anxiety.* – **apprehend, vb.** [ibid.: 314]; **to take smb. into custody – custody: n.** 1. *The care and control of a thing or person for inspection, preservation, or security.* 2. *Family law. The care, control, and maintenance of a child awarded by a court to a responsible adult.* 3. *The detention of a person by virtue of lawful process or authority.* – *Also termed legal custody.* [ibid.: 1161]; **to forfeit – forfeiture n.** 1. *The divestiture of property without compensation.* 2. *The loss of a right, privilege, or property because of a crime, breach of obligation, or neglect of duty.* • *Title is instantaneously transferred to another, such as the government, a corporation, or a private person.* [Cases: Controlled Substances 162; Forfeitures 1.C.J.S. RICO (Racketeer Influenced and Corrupt Organizations) § 30.] 3. *Something (esp. money or property) lost or confiscated by this process; a penalty.* – **forfeit, vb.** – **forfeitable, adj.** [ibid.: 1924]; **to confiscate – vb.** 1. *To appropriate (property) as forfeited to the government.* 2. *To seize (property) by authority of law.* [ibid.: 905].

Apparently, a combination of the information provided in the above discussed Latvian-English-Latvian electronic dictionary portal and terminological databases (mostly strings of apparently synonymous TL equivalents) and the information provided in a specialized dictionary of legal terms (definitions of the terms, sense indicators, illustrative examples), would help to compile a useful electronic lexicographic resource for the interpreters and translators struggling with the difficult task of selection of the most appropriate TL equivalent from a list of apparently synonymous equivalents.

Synonymy has always been a bit of a dilemma for novice translators as well as experienced translation specialists and likewise for the general public when the choice should be made concerning the most appropriate word to be used in line with the purpose of the message. It becomes even more complicated when synonymy is found in terminology as there is no strict requirement that the translator/interpreter should be an expert in the given specialised area.

It becomes all the more relevant in the light of the new school reform “School 2030” that is aimed at improving the employability and the career options of school graduates by amplifying their set of skills by translation skills. However, they should be helped along this path of acquiring new skills and well-designed dictionaries would prove a valuable asset.

Currently bilingual and multilingual lexicographic sources (printed and online) provide strings of apparently synonymous equivalents leaving the choice of the seemingly appropriate synonym in the target language to the discretion of the translator/interpreter without many options to check the correctness of the choice that has been made.

A brief review of the available lexicographic sources – printed and online – reveals that the microstructural elements, that provide additional information on the TL equivalents and help the users distinguish among them, are often not provided or it is done inconsistently. The problem could be solved by a more elaborate entry structure in free-access lexicographic sources.

Even though objections might be raised that the current lexicographic sources provide sufficient information and that any amplification would prove to be very time-consuming and effort-intensive still it would be an serious and valuable investment into the future of generations to come and as such it should not be ignored and neglected.

LITERATURE

- Bawcom, L. *Bawcom's Blossom*. Unpublished presentation given at the Tuscan Word Centre, May 2003.
- Black's Law Dictionary*, 8th ed., 2004. 4994 p.
- Hartmann, R. R. K. and James, G. *Dictionary of Lexicography*. London/New York: Routledge, 2001. 176 p.
- Hoey, M. Corpus linguistics and word meaning. Lüdeling, A., Kytö, M. (eds.) *Corpus Linguistics: An International Handbook*, Vol. 2, Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2009. 1353 p.
- Jackson, H. *Words and their Meaning*. Amsterdam: Routledge, 1988. 279 p.
- Kroeger, P. R. *Analyzing meaning: An introduction to semantics and pragmatics*. Berlin: Language Science Press, 2018. 482 p.
- Lyons, J. *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 376p.
- Saeed, J. I. *Semantics*, 4th ed., Oxford: Willey Blackwell, 2016. 471 p.

ONLINE SOURCES

- [Online 1] Available: <https://www.skola2030.lv/lv/macibu-saturs/macibu-jomas/valodu-joma>
- [Online 2] *Letonika.lv (LE)*. Available: <https://www.letonika.lv/>
- [Online 3] *EuroTermBank (ETB)*. Available: <https://www.eurotermbank.com/>
- [Online 4] *Latvian National Terminology Portal (LNTP)*. Available: www.termini.gov.lv
- [Online 5] *Interactive Terminology for Europe (IATE)*. Available: <https://iate.europa.eu/home>
- [Online 6] Leitāns, I. *Zīju analīze*. Available: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/zinu-analize/de-facto-krievijas-oligarhu-aresteto-mantu-latvija-konfiscet-varetu-pieradot-sankciju-apiesanu-vai-nelegalu-izcelsmi.a449850/>
- [Online 7] *The Guardian*. Available: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/22/superyacht-belonging-to-russian-oligarch-seized-in-gibraltar>
- [Online 8] *LEXICO: Oxford English and Spanish Dictionary, Thesaurus, and Spanish to English Translator*. Available: <https://www.lexico.com/>

Dite LIEPA¹

(LU Latviešu valodas institūts, Rīgas Stradiņa universitāte)

Evija LIPARTE

(pašnodarbināta tulkotāja)

Covid-19 pandēmijas leksika Latvijā un Lietuvā: kopīgais un atšķirīgais

Summary

The Lexicon of Covid-19 Pandemic in Latvia and Lithuania: similarities and differences

Rather than concentrating on lexical changes, the article focuses on the attitude of two related nations and languages (namely, Latvian and Lithuanian) towards the pandemic and its realities, aiming to determine how this attitude is expressed through language.

First, the article gives a general overview of linguistic changes in both countries: slogans and the use of officials' surnames in wordplay. After that, the focus shifts to universal concepts or universals that are considered to be common characteristics of the COVID-19 period both in Europe and the world in general: many foreign words (both new and previously known, albeit rarely used) and neologisms entered the Latvian and Lithuanian public vocabulary. Neologisms are both serious and light-hearted; therefore, it is highly unlikely that most of them will be part of future Latvian and Lithuanian. Finally, the article examines the use of military lexicon (including war and other metaphors) in the language of mass media, as this lexicon is subject to different opinions in modern society.

Key words: *Covid-19, pandemic, linguistic creativity, universal concepts (universals), military lexicon, metaphors, war metaphors*

*

Ievads

Kā liecina 2021. gadā veiktais „Latvijas faktu” un NEPLP kopīgais pētījums, pandēmijas ierobežojumi, kad lielākā daļa ekonomiski aktīvo iedzīvotāju tika aicināti palikt mājās, veicināja digitālo ziņu mediju auditorijas kāpumu [NEPLPLatvijas Fakti 2021]. Kā Latvijas, tā Lietuvas ziņu portāli ieviesa īpašas Covid-19 pandēmijai veltīta satursadaļas, savukārt sabiedrība izmantoja sociālos medijus un digitālo ziņu mediju komentāru vietnes, lai izteiktu savu attieksmi, diskutētu par pandēmijas ziņām un jaunumiem.

Lai gan mājsēdes noteiktie ierobežojumi samazināja tiešās komunikācijas iespējas, tajā pašā laikā tie pavēra plašas netiešās un attālinātās komunikācijas iespējas, diskutējot, ironizējot, izsakot savu viedokli, apšaubot, pārliecinot un arī salīdzinot. Komentējot savas valsts valdības lēmumus un pieņemtos ierobežojumus, kā arī profilakses pasākumus, tīši vai netīši tika pieminētas pārējās Eiropas valstis: kā tās tiek galā ar

¹ Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Mūsdieni latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001) atbalstu.

pandēmijas noteiktajiem ierobežojumiem un noteikumiem? Ārkārtas situācijās uz laiku slēgtās un daļēji slēgtās robežas neaizvēra digitālās saziņas telpu – šajā kontekstā par ierastu praksi kļuva skats pāri tuvējai robežai: kā ar gadsimta sērgu tiek galā igauņi, lietuvieši?

Autores jau rakstījušas² par pandēmijas izraisīto lingvistisko jaunradi leksikas un vārddarināšanas aspektā. Tāpēc šī raksta mērķis ir atspoguļot nevis leksikas pārmaiņas, bet divu radniecīgu tautu un valodu – latviešu un lietuviešu – attieksmi pret pandēmijas laiku un tās reālijām un šīs attieksmes atspoguļojumu valodā. Ierobežotā apjoma dēļ rakstā tiks pievērsta uzmanība tikai dažiem aspektiem: universālajiem jēdzieniem jeb universālijām, kas uzskatāmi par kopīgiem kovidlaika raksturotājiem Eiropā un pasaulē, kā arī dažām metaforām un attieksmei pret nepiemērotā veidā lietotiem jēdzieniem.

Lingvistiskās jaunrades vispārīgs raksturojums

Lietuviešu valodā jau pandēmijas sākumā pievērsta uzmanība koronavīrusa nosaukuma fonētiskajai (un arī semantiskajai) līdzībai ar arhaismu *koronē* ‘sods; mocības, nelaime’ [par to plašāk Aleksaité, Urnēžiūtē 2020 (4): 21]. Jāpiebilst, ka sarunvalodā latviski gan minētais vīruss, gan tā izraisītā slimība visbiežāk dēvēta par *kovidu*, savukārt lietuviešu valodā prevalē *korona*. Lietuviešu valodnieces A. Aleksaitė un R. Urnēžiūtē [Aleksaité, Urnēžiūtē 2020 (11): 3] norāda, ka 61,7% no jaunās leksikas ir jaundarinājumi ar sakni *koron-*.

Gan latvieši, gan lietuvieši aktīvi un atraktīvi izmanto valodas spēles paņēmienu apelativāciju jeb eponimizāciju, kur ipašvārds ar nozīmes pārnesumu tiek pārveidots par sugarsvārdu, iekļaujot tajā sabiedrībā zināmu personu uzvārdus. Latvijā pie tādiem minami Uga Dumpis (valsts galvenais infektologs), Krišjānis Kariņš (Ministrs prezidents) un Ilze Viņķele (nu jau bijusi veselības ministre): *Dumpis aicina sēdēt mājās, Kariņš saglabāt mieru, bet Viņķele – neaizrauties ar vīniem* [par to vairāk Liepa 2021b, Liparte 2020]; *Pēc šī trakā iepirkšanās kariņa slimību būs 3 reizes vairāk...; Kariņš posta, valstsgrība baro; Tūlīt Viņķele sadzersies viņķeli; Viņķele, beidz strēbt viņķeli; Viņķelis iet pa riņķi*. Atsevišķi jaundarinājumi iekļauti pārveidotos frazeoloģismos, kas nav uzskatāmi par agresīviem, negatīvi ironiskiem vai sarkastiskiem. Piemēram, tradicionālais frazeoloģisms *Pēc mums – kaut vai ūdens plūdi* pārfrāzēts par *Pēc kovidkariņa kaut ūdens plūdi*. Jaundarinājumā *kovidkariņš* izmantots Ministru prezidenta Krišjāņa Kariņa uzvārds. Tas izmantots arī citā okazionālā frazeoloģismā: *Kovidkariņš uz sēkļa* (jaundarinājums situācijā, kad nav zināms, vai Rīgā notiks 2021. gada pasaules čempionāts hokejā). Vides reklāmās izmantots arī atmodas laiku līdera Daiņa Īvāna priekšvārda pirmais burts *D* un uzvārds *Īvāns: Atmodai D. Īvāns. Mums – dīvāns. Paliec mājās*.

Arī lietuviešu valodā sastopama apelativācija jeb eponimizācija. Lietuvas veselības aizsardzības ministra Arūna Dulķa (*Arūnas Dulkys*) uzvārds ar nozīmes pārnesumu pārveidots par sugarsvārdu – *dulkē* ‘puteklis, pīslis’, *dulkinti* ‘celt/izdauzīt putekļus’, vulg. ‘izdrāzt’: *Dulkys – pat pats veselības ministra uzvārds atgādina par pandēmijas briesmām (pīslis biji, par pisli kļusi)*, bet jūs skaidrojat, ka tas nav bīstamāk par gripu;

² Sk. raksta beigās ievietoto bibliogrāfiju.

*Duļķim ir tāds uzvārds, kurš atbilst tam, kā viņš dzīvo un vada Veselības aizsardzības ministriju. Ietu viņš pa savu putekļaino celiņu kaut kur tālu...; Neizdrāz [citiem] smadzenes, putekļi! Celdams putekļus, pēc iespējas ātrāk pazūdi no ministra posteņa!. No pašreizējā Lietuvas prezidenta Gitana Nausēdas (Gitanas Nausēda) uzvārda – naujai ‘no jauna’ + sēdēti ‘sēdēt’ – veidots jaundarinājums Namsēda (ar nozīmi ‘mājsēdis’); no bijušā Lietuvas prezidenta Valda Adamkus (Valdas Adamkus) uzvārda jaundarinājums Pandamkus – Viņa Ekscelence vienmēr bija situācijas cilvēks. Daļu šo izteicienu radījuši t. s. brāļi pandēmvārdotāji koronalogīsmiem veltītos rakstos interneta laikrakstā *Bernardinai.lt*.*

Pandēmijas sākumā izplatītais sauklis latviešu un lietuviešu valodā *Mēs paliekam darbā jūsu dēļ. Jūs palieciet mājās mūsu dēļ! // Lieku darbe dēl tavēs. Lik namuose dēl manēs!* šķita kā pašmāju medicīnas darbinieku aicinājums. Latvijā šis teiciens aptaujā „Gada vārds, nevārds un spārnotais teiciens” pat izpelnījās 2020. gada spārnotā teiciena titulu – tik populārs un iecienīts tas bija. Tikai vēlāk kļuva zināms, ka veiksmīgā medīķu uzruna sākotnēji tapusi angļu valodā *We stayed at work for you, you stay at home for us!*, pēc tam tulkota citās Eiropas valstīs, piemēram, vācu valodā *Wir bleiben für Euch da. Bleibt für uns bitte Zuhause!* un attiecīgi arī latviešu un lietuviešu valodā. Vai teiciens tik populārs kļuva arī Lietuvā? Izrādījās, ka ne, jo Lietuvā par 2020. gada teicienu izvēlēts Paņevēžas mēra izteikums *Knygnešių tautos nesustabdysi!* (tulk. ‘Grāmatnesēju tautu neapturēsi’), kurā vilktas paralēles ar drukas aizlieguma laikiem, kad grāmatnesēji bija cilvēki, kuri, nereti riskēdamī ar dzīvību, cīnījās par gara gaismu tumsonības kliedēšanā, slepus izplatot grāmatas. Popularitāti ieguvušais teiciens ir plašāks un attiecināms uz pārvietošanās ierobežojumu pirms 2020. gada Lieldienām, kad, lai mazinātu slimības izplatību, Lietuvas iedzīvotājiem aizliedza doties uz citas pašvaldības teritoriju; drīkstēja būt tikai tajā, kurā dzīvo vai strādā: „Visus celiņus neaizšķērsosi. Mūsu, grāmatnesēju tautu, neapturēsi: ja gribēs kaut kur nokļūt, tad arī pa kanalizācijas caurulēm nokļūs.” Komentējot šo teicienu, sociālās tīklošanās vietnes Facebook.com komentētāji gan norāda, ka nevar salīdzināt mūsdienu egoistus ar tā laika idejas īstenotājiem, gaismas nesējiem, tāpēc tagadējos, šajā gadījumā – slimības nesējus pēc analogijas būtu iederīgāk saukt par „vīrusnesējiem” vai „kovidnesējiem”.

Pandēmijas laika universālijas un to apzīmējumi

Sabiedrības vārdu krājums tika papildināts gan ar jauniem, gan iepriekš zināmiem, taču retāk lietotiem terminiem, gan dažādiem jaundarinājumiem.

Reālijas, kas saistītas ar 2020. gadā sākušos koronavīrusa pandēmiju un cīņu ar to, pasaulē ir vienādas vai lidzīgas, tāpēc arī daudzi tās raksturojošie apzīmējumi dažādās valodās ir semantiski identi (piemēram, *slimība, maska, pote, ierobežojumi, burbulis*) vai internacionāli (piemēram, *vīrus, pandēmija, infodēmija, karantīna, izolācija un pašizolācija, (sociālā) distancēšanās, dezinfekcija, kontaktpersona, infekcija/inficēšanās, dezinfekcija, vakcīna, vakcinācija, imunitāte, komandantstunda*), tostarp arī tādi, kuri pārņemti no citām valodām kā barbarismi (latv. barb. *lokdauns* < angl. *lockdown* ‘blokāde’, latv. barb. *pīķis* < angl. *peak*, kr. *nuk* ‘vīrsotne’, latv. barb. *(na)morņiks* < kr. *намордник* ‘uzpurnis’) [Liepa 2021b, Liparte 2021a].

1. tabula

Aizgūti jēdzieni – universālijas

Angļu	Latviešu	Lietuviešu	Krievu
Covidiot UD	covidiotics // kovidiotics // kovididiots	kovidiotas ND	ковидиот // ковид-идиот // covid-идиот // КОВИДиот-19
lockdown	barb. <i>lokdauns</i> = <i>slēgšana</i> , vēlāk <i>mājsēde</i>	<i>lokdaunas</i> ND	локдаун СРЯКЭ
<i>infodemic</i> (Blend of information + epidemic UD)	<i>infodēmija</i> <i>plāndēmija</i>	<i>infodemija</i> ND	инфодемия СРЯКЭ
<i>plandemic</i> UD	<i>panikadēmija</i>	<i>plandemija</i> ND	пландемия СРЯКЭ
<i>panicademic</i> UD	<i>testdēmija</i>	<i>panikademija</i> ND	паникодемия
<i>testdemic</i> //	<i>dezinfodēmija</i>	<i>testdemija</i> (ND nav)	СРЯКЭ
<i>TestDemic</i> (UD nav)		<i>dezinfodemija</i> ND	<i>тестодемия</i> (СРЯКЭ nav)
<i>Disinfodemic</i> (UNESCO)			<i>дезинфодемия</i> (СРЯКЭ nav)
–	okaz., barb. <i>Fufeldē- mija</i> (sal. sleng. <i>fuflo</i> // <i>fufelis</i> // <i>fufels</i> 'meli, blēdība; muļķības, nieki' < ru. <i>фуфло</i> 't. p.')	okaz. <i>fufodemija</i>	фуфлонадемия // фуфлонидемия // фуфлоэпидемия // фуфлодемия СРЯКЭ
<i>peak</i> = 1. smaile, virsotne; 2. apogeja; kulmi- nācijas punkts; augstākā pakāpe	barb. <i>pīķis</i>	barb. <i>pikas</i>	<i>nuk</i> = smaile
<i>muzzle</i> = uzpurnis	<i>uzpurnis</i> // barb. <i>namor(d)ņiks</i> // <i>morņiks</i> = sejas maska	<i>antsnukis</i> = <i>uzpurnis</i> // <i>namornikas</i> // <i>namornykas</i> (ND nav)	намордник = узпурнис наморник наморник (ND nav)

Šādās – bieži vien emocionāli sakāpinātās – situācijās ar pierastiem un vispārizināmiem vārdiem ir par maz, tāpēc aktīvi tiek izmantots vārddarināšanas process, kad ar lingvistiskās jaunrades palīdzību tiek pārveidotās gan jau zināmas, gan radītas jaunas leksiskas vienības, kā arī paplašinātās līdzšinējās sinonīmijas iespējas. Talkā tiek ņemti gan tēlainās izteiksmes līdzekļi, gan valodas spēles elementi, gan meklēti neizsīkstošie vārddarināšanas resursi.

Vērtējot un analizējot lingvistisko jaunradi, secināts, ka publiskajā telpā (plašsaziņas līdzekļos, publikācijās, reklāmās, sociālo mediju komentāros u. c.) visvairāk izmantots sintaktiskais vārddarināšanas paņēmiens, darinot okazionālus salikteņus. Šī paņēmiena

produktivitātei ir vienkāršs izskaidrojums: tas ir samērā viegli izmantojams un elastīgs veids, kā apvienot vienā vārdā pat šķietami neiederīgas vārdu saknes (vai celmus). Pētot pandēmijas laika pārmaiņas čehu valodā, čehu tulkotājs un valodnieks M. Škrabals un žurnālists M. Kavka atzinuši: „Ciktāl runa ir par patiesām jaunām leksēmām, vis-vienkāršāk ir radīt salikteni, kura pirmā sastāvdaļa ir *korona*- vai tās saīsinātā versija *koro*- (kopumā ap 42% no jaunajiem ierakstiem)” [Škrabal, Kavka 2021]. Arī austriešu valodniece A. Lenca norādījusi, ka mūsu ikdienas komunikācijā par pašsaprotamiem kļuvuši vēl nesen nepazīstami apzīmējumi, tādi kā „Corona” un „Covid-19”, un tagad ar tiem veidojam dažādus salikteņus [Lenz 2020].

2. tabula
Universālijas salikteņu darināšanā dažādās valodās

Angļu/Vācu	Latviešu	Lietuviešu	Krievu
<i>der Maskomat</i>	<i>maskomāts</i>	<i>kaukomatas</i>	<i>маскомат</i> СРЯКЭ
<i>anti-vaxer //</i>	<i>antivakcīnētāji //</i>	<i>antiskiepininkas</i>	<i>антивакцинник //</i>
<i>anti-vaxxer //</i>	<i>antivakcīnisti //</i>	ND	<i>антивакцинщик</i>
<i>anti-vax UD</i>	<i>antivakši</i>		<i>СРЯКЭ</i>
	<i>pretvakcīnisti //</i>	<i>priešskiepininkas</i>	<i>антрививочник</i>
	<i>pretpotnieki //</i>	ND	<i>СРЯКЭ</i>
	<i>pretpošnieki</i>		
<i>der Impfungsgegner //</i>	<i>pošpretnieki</i>		
<i>Impfgegner</i>			
<i>der Vakzingegner</i>	<i>vakcīnpretinieki</i>		<i>вакцинодиссидент</i> СРЯКЭ
<i>Coronaland</i>	<i>Kovidistāna</i>	<i>Koronalandas</i> ND	<i>ковидленд [=Covid-19 slimnīca]</i> СРЯКЭ

E. Liparte interneta tekstos latviešu valodā fiksējusi vairāk nekā 1500 lietvārdu salikteņu, kas saistībā ar koronavīrusa pandēmiju lietoti (aktualizēti vai radīti) 2020. gadā un ir daudzveidīgi no vārddarināšanas viedokļa. Lielākā daļa no tiem pieder Covid-19 leksikas semantiskajam laukam: apzīmē dažādus priekšmetus, procesus, stāvokļus un parādības, kas saistīti ar šo slimību vai tās ierobežošanu, kā arī apraksta vīrusu, slimību vai raksturo cilvēkus pēc viņu rīcības pandēmijas laikā [Liparte 2021b].

Latviešu valodniece D. Nitiņa [Nitiņa 2004: 17] norādījusi, ka moderna cilvēka valodu raksturo „mode lietot salikteņus”, savukārt LU profesore A. Vulāne, pētot jaundarīnājumus dzejas valodā, kas pati par sevi ir emocionāli ekspresīva, atzinusi: „Salikteņa pirmais komponents ar savu semantiku variē, precizē, pārveido otrā komponenta nozīmi. Salikteņa komponentu nozīmes ne tikai savstarpēji iedarbojas, bet arī summējas, un rezultātā rodas jauns vārds, kurā notikusi satura transformācija. Šis process ir cieši saistīts ar kontekstu” [Vulāne 2000: 194]. Tādējādi salikteņa otrs komponents attālinās no konteksta un notiek pārbīde, dažkārt – nozīmes pārnesums. Tieks panākts vēl kāds efekts: saliktenī pirmais komponents it kā zaudē savu nozīmīgumu, pavājinās arī atributīvā attieksme pret otro komponentu, uzmanība koncentrējas uz otro komponentu, pirmais tikai papildina, konkretizē, precizē otrā nozīmi. Saliktenis

funkcionē kopējā asociāciju kompleksā un rada autoram vēlamo rezultātu [Vulāne 2000: 201].

Kara metafora un nepieciešams leksikas lietojums

Vēlamo rezultātu meklējot, pandēmijas laikā sabiedrības viedokļa paušanai meklēti arvien jauni vārdi – lingvistiskā attieksme izteikta pret dažadiem pandēmijas aspektiem. Izmantojot jau pieminētos atslēgvārdus, tiek meklētas jaunas nozīmes nianses, kas, pamatojoties uz nozīmes pārnesumu, pārsvarā ir uzskatāmas par metaforām (*kovidafēra, kovidizrāde, koviddebilisms, kovidhistērija, kovidkvotas, kovidproblēma, kovidinstrukcija, kovidofobija, kovidparodija, kovidprojekts, kovidtotalitārists, kovidfarss, kovidfobs, covidbululis, covidlabumi, coviddzīres, covidbrīvnākotne u. c.* [plašāk Liparte 2021a, b]). Kā norāda I. Druviete: „Spēja radīt un lietot metaforisko valodu rāda valodas lingvistisko kapacitāti” [Druviete 1992: 110]. Lai veidotu metaforas, sabiedrībā nepieciešams pieredzes fons, kas pandēmijas laikā ir informatīvi bagāts.

Kognitīvā metaforas teorija uzsver, ka metafora nav jāuztver tikai kā trops un izteiksmes veids, bet tā veic arī retorisko funkciju un tai ir arī veidotājfunkcija: tā veido nozīmes, interpretē tās un veido uztveri, konceptualizē pasaules ainu [Veisbergs 2008: 266–267]. Arī latviešu un lietuviešu valodā pandēmijas fons bijis laba augsne citāda veida nozīmes pārnesumiem: kara, uzbrukuma, aizstāvības, cīņas, pat apokalipses cīņas metaforām, uzsverot bīstamības un nekontrolējamības aspektu (karš, viļņi, dažādas dabas katastrofas, plēsīgi dzīvnieki) vai gluži pretēji – izdevīguma un kontroles aspektu (afēra, bizness, teātris, reliģija, mājdzīvnieki u. tml.).

Publicists P. Raudseps jau pašā pandēmijas sākumā (25.03.2020.) savā twiterkontā norāda, ka „pret vīrusu nepieciešamā ekonomiskā un sabiedriskā mobilizācija līdzvērtīga tam, kas notiek kara laikā” [Raudseps 2020a]. Žurnāla „Ir” rakstā „Tas ir karš” P. Raudseps izmanto atkārtojuma figūru – paralēlismu: „Strēlnieki salā metās virsū ložmetējiem. Mums jāsēž mājās un jāmazgā rokas.” Pats publicists gan atzīst: „Cilvēkiem patīk mētāties ar spilgtiem epitētiem un pārspilētiem salīdzinājumiem. Katastrofa, genocīds, sabrukums – šos vārdus laižam apgrozībā ar tik vieglu roku, ka tie devalvējušies tāpat kā pārāk lielā daudzumā sadrukāta nauda” [Raudseps 2020b]. G. Nagles rakstā „Supervaroni” šī paša žurnāla numurā lasāms: „Pagājis jau mēnesis, kopš Neatliekamās medicīniskās palidzības dienesta darbinieki Covid-19 epidēmijas dēļ strādā pastiprinātā režīmā. Kāda ir ikdiena cilvēkiem, kuri karā ar vīrusu ir frontes linijai vistuvāk?” [Nagle 2020] Arī pēc gada, pandēmijai turpinoties, P. Raudseps raksta: „Vēl cīņa nav galā. Frontes līnija ir novilkta slimnīcu gaiteņos” (žurnāls „Ir” 11.11.2021.): „Pandēmija nav īsts karš, bet tā ir tuvāk karam nekā jebkas, ko lielum lielais vairākums Latvijas iedzīvotāju ir piedzīvojuši. Uzbrucējs nav citas valsts karaspēks, tomēr vīruss ir nežēlīgs un neatlaidīgs. Tāpat kā karā, šo ienaidnieku nav iespējams uzvarēt bez drosmīgas rīcības un skaidras izpratnes, ka lielā mērķa vārdā gan politiķiem, gan sabiedrībai ir jābūt gataviem nest upurus” [Raudseps 2021].

To, ka koronavīrusa pandēmijas raksturošanai visā pasaulē visbiežāk un visvairāk tiek lietota kara metafora, atzīst arī Notingemas universitātes profesore B. Nerliha [Nerlich 2020]. Izņēmums, protams, nav arī latviešu un lietuviešu valoda. Taču attieksmē pret šo leksiku vērojamas atšķirības.

Militārā leksika, sevišķi pandēmijas sākumā, abās valodās lietota ļoti plaši, sevišķi oficiālajā (valsts amatpersonu, medicīnas darbinieku, plašsaziņas līdzekļu u. tml.) komunikācijā. Taču Lietuvā jau 2020. gada pavasarī un vasarā valodnieki, sociologi, analitiskās žurnālistikas pārstāvji sāka analizēt šo aspektu un uzsvērt tā negatīvās pusēs, proti, Covid-19 naratīva militāras leksikas un paveles izteiksmes (ja jau karš, tad arī komandas un dresūra) biežs lietojums it kā stigmatizē ar Covid-19 slimmojošos, turklāt viņi tiek izsekoti, ieslodzīti; savukārt sabiedrībā tas izraisījis vienas daļas neapmierinātību un noslāpējis citas daļas kritisko attieksmi, atceļot personisko atbildību [Zabarskaitė 2020]. Norādīts arī, ka pandēmijas naratīvs ir apliecinājis, cik daudz mūsu sociumā vēl palicis nebrīvas, no padomiskās pagātnes atnestas domāšanas. To ne vien pandēmijas krizes laikā, bet arī krietni biežāk izsakām vārdos tieši ar kara leksiku.

Arī medicīnas nozares speciālisti redz militārās leksikas, t. sk. kara metaforu izmantojuma, „tumšo” pusi un grib no tās izvairīties, publiski raksta un runā par to. ASV izdotais žurnāls „Oncologie Practice” vairāku autoru koprakstā izsaka viedokli pret kara metaforām, kas tiek izmantotas, ārstējot vēzi un Covid-19: „Veselības aprūpes darbinieku heroizācija ir sevišķi problemātiska. Kaut gan maz būtu tādu klinicistu, kuri noraidītu pateicību un pozitīvismu, ar kuru varoņa apzīmējums tiek piešķirts, pieņēmums, ka medīki ir varoņi, ir – aizņemoties citu kara metaforu – abpusgriezīgs zobens. Ja neskaita obligāto dienestu, militārie darbinieki armijā pieteicās brīvpārtīgi, apzinoties briesmas, kas draud kaujā – par spīti tām, jo viņus vadīja pienākuma apziņa kalpot ciemam. Šāda pienākuma apziņa vada arī daudzus veselības aprūpes darbiniekus, taču Covid-19 ir mainījis atsauces punktu veselības aprūpes kopienā – maz ir to, kuri izvēlējās profesiju, apzinoties, ka viņiem nāksies riskēt ar savu dzīvību, lai rūpētos par pacientiem, un vēl mazāk ir to, kuri paredzēja, ka viņiem nāksies strādāt ārpus savas specializācijas jomas, to, ka viņi nedēļām ilgi nevarēs tikties ar saviem tuviniekiem, to, ka pastāvēs risks apdraudēt savu ģimeni, „atnesot karu mājās”, vai savām acīm redzēt, kā kolēgi saslimst un atsevišķos gadījumos arī „zaudē cīņu” ar Covid-19” [Marron, J. et al.]. Iespējams, nākotnē ir rūpīgāk jāpārdomā šādu metaforu izmantojums, jo, kā aicina minētā raksta autori, „lietojot kara metaforas, ievērojet piesardzību – ētikas ziņā tās ir īsts mīnu lauks” [turpat].

Latvijas iestāžu (Valsts valodas centra, Latviešu valodas aģentūras) tīmekļvietnēs notika diskusijas un tika ievietoti skaaidrojumi, kā pareizi saukt slimību, kā dēvēt valdības izsludināto situāciju – ārkārtas vai ārkārtējā, kā varētu latviskot angliko lokdaunu, savukārt Lietuvā Valsts valodas komisija skaļāk un uzstājīgāk nekā Latvijā izteica iebildumus pret visā pasaulē plaši un nepareizi lietoto jēdzienu „sociālā distancēšanās”, ar kuru slimības izplatības sakarā tika domāta cilvēku fiziskā distancēšanās. Tāpēc Lietuvā rūpējās, lai sociālās distances un distancēšanās vietā tiktu izmantotas nepārprotamas vārdkopas: fiziskā distance, fiziskais attālums vai vienkārši attālums [VLKK]. Latvijā šādām leksisko nozīmju niansēm uzmanība netika pievērsta.

Nobeigums

„21. gadsimta trešā desmitgade sākusies ar jauniem pārbaudījumiem cilvēcei, kopīgajām globālajām grūtībām – klimata pārmaiņām, vardarbīgiem konfliktiem, ienākumu nevienlīdzībai un citām – piepulcējot jauna vīrusa izraisītu pandēmiju” [Druviete 2021: 7]. Lai gan pandēmijas laiks ierobežoja tiesās kontaktēšanās iespējas, tas, pateicoties

mūsdieni saziņas formām, kļuva par milzīgu un reizē pat šķietami netveramu lingvistiskās jaunrades lauku. „Nozīmīgas pārmaiņas sabiedrības vērtību sistēmā vienmēr atspoguļojas valodā, savukārt ar valodas starpniecību sabiedrība skaidrāk apzinās un precīzāk formulē realitāti” [Liepa 2021a: 133].

Latvijā un Lietuvā pārņēma t. s. lielo Eiropas valodu frāzes un teicienus, pielāgojot tos nacionālajai valodai un valsts situācijai; veidoja nopietnus un nenopietnus jaundarinājumus, kuru lielākā daļa, visticamāk, nebūs dzīvotspējīga. Bažas par jaundarinājumu ilgtspēju izsaka arī čehu pētnieki: „Ir neapšaubāmi grūti paredzēt, kuri no jauno vārdu lavīnas valodā iesakņosies uz palikšanu (faktiski tādu būs pavisam maz) un kuri – nē. Tā kā leksika ir valodas visdinamiskākais slānis (jo īpaši nemierīgos laikos), tas kalpo kā valodniecisku pārmaiņu augsne. Taču tik un tā ir labi, ka jaunie vārdi tiek reģistrēti vēl nepieredzētā apjomā un to dara ne vien valodnieki, bet arī nespeciālisti. Pat ja šie vārdi netiek iekļauti oficiālās vārdnīcās, tie palīdz veidot pilnīgāku un precīzāku mūsdieni valodas aprakstu, reģistrējot ne tikai literāro čehu valodu, bet arī neliterāro, tomēr mutvārdos bieži lietoto variantu” [Škrabal, Kavka 2021].

Kovidkrīzes laiks aktualizējis militāras leksikas lietojumu. Nepatiku pret to pauduši gan medīķi, gan valodnieki un sociologi. J. Zabarskaites vadītā diskusija pandēmijas laikā signalizējusi, ka postpadomju telpā tas var būt saistīts ar pagātnes mantojumu – padomju laika tradīciju, kad, dzīvojot aiz dzelzs priekškara, jebkurš ierastā dzīves ritma traucēklis vai ierobežojums (dabas kataklizmas, epidēmijas, resursu nepietiekamība) tika uztverts kā ienaidnieks, pret kuru jācīnās. Iespējams, tieši šis aspeks kļuva par pamatu militāras leksikas lietojumam latviešu un lietuviešu publicistikā. „Gluži tāpat kā nepieciešamas daudzveidīgas zināšanas, lai risinātu pasaules mēroga veselības problēmas, pastāv arī nepieciešamība pēc valodas daudzveidības un radošiem formulējumiem. Baktērijām nemitīgi veidosies rezistence pret zālēm, un vīrusi turpinās izraisīt epidēmijas vai kļūt endēmiski. Cilvēkiem jāiemācās sadzīvot ar mikrobioloģisko pasauli, un to daļēji var veicināt radošāku formulējumu izstrāde pret tādiem notikumiem kā pandēmija” [Walker 2020]. Piekrītot šai atziņai, īpaši 2022. gada Krievijas un Ukrainas kara kontekstā, būtu jāapzinās, ka īstā fronte, priekšējās līnijas un varoņi ir karā, tāpēc veselības nozarē būtu nepieciešama cita valodas jaunrade.

AVOTI UN LITERATŪRA

- Aleksaitė, A., Urnēžiūtė, R. Pandemžodžiai Lietuvoje ir svetur. *Gimtoji kalba*, 4(634), 2020, p. 17–21.
- Aleksaitė, A., Urnēžiūtė, R. Pandemijos kalba ir mes. *Gimtoji kalba*, 11(641), 2020, p. 3–7.
- Druviete, I. Metafora sarunvalodā. *Valodas aktualitātes – 1991*. Rīga: Zinātne, 1992, 102.–110. lpp.
- Druviete, I. Valodas pētījumi valstij, sabiedrībai, cilvēkam. *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 7.–17. lpp.
- Lenz, A. *Let's talk about corona. Alexandra N. Lenz, Linguistin an der ÖAW, über alte Ausdrücke in neuem Gewand und Sprachverhaltensmuster in Krisenzeiten*. 14.05.2020. Available: <https://www.oewa.ac.at/detail/news/lets-talk-about-corona/>
- Liepa, D. (2021a) Valodas jautājumu atspoguļojums plašsaziņas līdzekļos. *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 133.–153. lpp.

- Liepa, D. (2021b) Sabiedrības lingvistiskā jaunrade Covid-19 pandēmijas laikā: valodas izteiksmes līdzekļu raksturojums. *Valoda – 2021. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXXI Zinātnisko rakstu krājums.* Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2021, 158.–167. lpp.
- Liparte, E. Koronos eufemizmai, metaforos, žodžių žaismas latvių kalboje. *Gimtoji kalba*, 6(636), 2020, p. 30–34.
- Liparte, E. (2021a) Jauni nosaukumi un „senas dziesmas jaunās skaņās” – uz koronavīrusa laiku caur valodas prizmu raugoties. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 16, 2021, 102.–118. lpp.
- Liparte, E. (2021b) *Mājsēde, skorbuļera, tišmājis, sejauts* un citi – ieskats 2020. gadā lietotajos saliktais lietvārdos. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 25. Liepāja: Liepājas Universitāte, 2021, 107.–118. lpp.
- Liparte, E. (2021c) Ieskats 2020. gadā internetā lietotās nozīmīgas amatus Latvijā iepēmušo personu apsaukās. *Linguistica Lettica*, 29. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2021, 62.–91. lpp.
- Marron, J. et al. *Waging War on War Metaphors in Cancer and COVID-19*. Available: <https://ascopubs.org/doi/full/10.1200/OP.20.00542>
- Nagle, G. *Supervaroni*. 25.05.2020. Pieejams: <https://ir.lv/2020/03/25/supervaroni/>
- ND – Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas. Available: <https://ekalba.lt/naujazodziai/naujienos>.
- Nitiņa, D. *Moderna cilvēka valoda*. Rīga: Valsts valodas aģentūra, 2004.
- NEPLP\Latvijas Fakti 2021 – Pētījums par Latvijas iedzīvotāju medijpratību un mediju saturu lietošanas paradumiem. Pieejams: https://www.neplpadome.lv/lv/assets/documents/Petijumi/Petijums_par_Latvijas_iedzīvotāju_medijpratību_un_mediju_satura_lietošanas_paradumiem_2021.pdf
- Nerlich, B. *Metaphors in the time of coronavirus*. 17.03.2020. Available: <https://blogs.nottingham.ac.uk/makingsciencepublic/2020/03/17/metaphors-in-the-time-of-coronavirus/>
- Raudseps, P. (2020a) Available: <https://mobile.twitter.com/raudseps/status/1243098177898778624?lang=bg>
- Raudseps, P. (2020b) Available: <https://ir.lv/2020/03/25/tas-ir-kars/>
- Raudseps, P. Vēl ciņa nav galā. *Ir*, 11.11.2021, Nr. 45/46: 8.
- Škrabal, M., Kavka, M. *Merging Professional and Collaborative Lexicography: The Case of Czech Neology*. 14.02.2021. Available: <https://doi.org/10.1093/ijl/ecab003>
- UD – *Urban Dictionary*. Available: <https://www.urbandictionary.com/>
- Veisbergs, A. Pagātnes un šodienas latviešu politiskā metafora. *Valodniecības raksti*, 2. Riga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008, 266.–279. lpp.
- VLKK – Valstybinė lietuvių kalbos komisija. Kada „socialinė distancija”, o kada „fizinė distančia”? Pieejams: <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/14416-fizinio-atstumo-laikymasis-socialiniu-kontaktu-ribojimas>
- Vulāne, A. Okazionālo salikteņu aktualizācija P. Ērmaņa dzejā. *Valoda un literatūra kultūras apritē*. LU zinātniskie raksti, 624. Rīga, 2000, 192.–204. lpp.
- Walker, I. F. *Beyond the military metaphor*. Available: <http://www.medanthrotheory.org/article/view/5026/7122>
- Zabarskaité, J. *COVID-19 naratyvo pamoka: taisyk žodžiui vietą kaip svečiui patalq*. 16.07.2020. Available: <https://www.bernardinai.lt/covid-19-naratyvo-pamoka-taisyk-zodziui-vieta-kaip-sveciui-patala/>
- СРЯКЭ – Словарь русского языка коронавирусной эпохи. Санкт-Петербург 2021. Available: <https://iling.spb.ru/dictionaries/neology/coronavirus/dictionary.pdf?fbclid=IwAR0-qGlinmWpf2-sTmIew9JLWv8dBYCjQ5lwA5jr1O-MMzND7S3Ztxhtjtw>

VIETNES

Facebook.com

twitter.com

Latviešu valodas aģentūras tīmekļvietne *valoda.lv*

Valsts valodas centra tīmekļvietne <https://www.vvc.gov.lv/>

Vārdnīcu serveris *tezaurs.lv*

Светлана ПОЛКОВНИКОВА
(Даугавпилсский университет)

Иноязычные вкрапления в романе Мары Залите «Пять пальцев» и его переводе на русский язык

Summary

Foreign Language Word Insertion in Māra Zālīte's Novel *Pieci pirksti* and Its Translation to Russian

Māra Zālīte's novel *Pieci pirksti* (Five fingers) was first published in Latvian in 2013. The book gained great acclaim not only with a broad readership but also literary critics and scholars. The novel is translated to many languages and in 2019 there was published a Russian translation made by writer, journalist, and translator Roald Dobrovensky.

The object of the present analysis is a group of assimilated Russian words excerpted from M. Zālīte's novel *Pieci pirksti* and its Russian translation. The writer has not applied any specific graphical markers to the Russian words inserted into the narration; Russian lexical units are transliterated by Latvian language characters preserving their original phonetic form. Translated Russian words inserted in the Latvian language medium, due to the unexpectedness of their appearance and simultaneous recognizability, easily attract attention of a reader and sustain his/her interest as well as intensify the socio-cultural and value connotations of the context. This is especially clearly manifested in the highly original rendering of characters' speech.

The majority of excerpted samples demonstrate that in translation the stylistic expressivity of Russian insertions is completely or partially levelled, and this results in transforming the sense not only of individual expressions but also the structural and stylistic peculiarities of the original text on the whole. However, it is important to note that in a number of cases the translator uses such graphical markers as Latvian characters and italics for the purpose of endowing the expression with greater expression and distinctiveness.

Key words: *translation, Māra Zālīte's novel Pieci pirksti, Latvian, Russian, stylistics, expressive lexicon*

*

Первое издание романа Мары Залите «Пять пальцев» на латышском языке вышло в 2013 году¹. Книга мгновенно заслужила признание как у широкого круга читателей, так и у литературоведов и литературных критиков, была удостоена таких наград, как «Ежегодная Латвийская литературная премия 2013», «Большой читательский приз 2015» и др. В преддверии выхода романа с М. Залите состоялось интервью, в котором автор о своей книге сказала так: «Это очень реальные воспоминания. У меня еще есть время решить, дать ли книге подзаголовок «Автобиографический роман» ... Эту книгу я писала последние два года и, пафосно выражаясь, всю свою жизнь»² [LT 2013: 25].

¹ Māra Zālīte. *Pieci pirksti*. Rīga: Mansards, 2013.

² М.Залите родилась в 1952 году в Красноярском крае в семье ссыльных, в Латвию семья вернулась в 1956 году.

Сюжет романа основан на реальных событиях из жизни пятилетней девочки Лауры и ее семьи – возвращение в Латвию из ссылки в Сибирь во второй половине 20 века.

Роман по-прежнему является одним из самых известных произведений современной латышской прозы. Книгу высоко оценили профессионалы, это подтверждают их рецензии и отзывы: «книга вызывает удивление своим несомненным качеством; качество, которое иногда создается не характерным для автора почерком, подтверждая другую (новую?) степень творческой независимости, например, в использовании языка» (Янис Вадонс)³; «герои Залите интересные и сильные характеры, язык – динамический и образный» (Иева Лешинская)⁴, «книга написана великолепным языком»⁵ (Инга Гайле); «язык романа богатый и живой, интонационно дифференцированный с высокой степенью мастерства» (Арнис Корощевский)⁶ и др. Книга переведена на многие языки, в 2019 году благодаря писателю, журналисту и переводчику Роальду Добровенскому роман был опубликован на русском языке⁷.

В вышеупомянутом интервью поэт и переводчик Карлис Вердиньш заметил, что читателей романа несомненно удивит язык – полулатышский, полурусский, на котором после возвращения из Сибири говорит Лаура и ее семья, к тому же еще и выразительно ругаясь. М. Залите на это ответила следующее: «Вернувшись в Латвию, я лучше говорила по-русски, чем по-латышски. <...> Здесь [в романе] показан деградированный язык, каким он был в том хаосе. Может быть, меня будут упрекать, но я старалась показать этот язык максимально близко к реальности, аутентично – так люди говорили. *Самосвалы и бензовозы* – в то время в Латвии это был повседневный язык латышей» [LT 2013: 25].

Таким образом, целью данной работы является анализ функционирования ассимилированных русскоязычных вкраплений в романе М. Залите «Пять пальцев» и его русском переводе. Для включения в текст повествования русскоязычных вкраплений М. Залите не использует каких-либо особых графических маркеров, т. е. русские лексические единицы транслитерируются посредством латышской графики, сохраняя фонетический облик русского языка. Вероятнее всего, ввиду исторических и культурных обстоятельств для части латышской аудитории понимание русской лексики не будет затруднительным, однако читатели без лингвистической подготовки из-за русскоязычных вкраплений в той или иной степени могут дистанцироваться от текста. Чтобы облегчить восприятие текста читателям и избежать искажения исходного смысла, М. Залите в заключительной части книги размещает приложение «Толкования слов» (111 единиц), указывая, что «большая часть упомянутых слов заимствована из русского языка. У остальных указано лишь происхождение» [Zālīte 2013: 289]. Наличие у читателя необходимой ин-

³ <https://www.delfi.lv/kultura/news/literaturas-gada-balva/labakais-prozas-darbs-mara-zalite-pieci-pirksti.d?id=4436512>

⁴ <https://www.delfi.lv/kultura/news/literaturas-gada-balva/labakais-prozas-darbs-mara-zalite-pieci-pirksti.d?id=4436512>

⁵ <https://satori.lv/article/visi-pirksti-sap>

⁶ <https://www.ubisunt.lu.lv/lv/zinas/zina/t/19143/>

⁷ Мара Залите. *Пять пальцев*. С латышского перевел Роальд Добровенский. Riga: Dienas grāmata, 2019.

формации, бесспорно, способствует верному восприятию текста и достижению предполагаемого художественно-эстетического эффекта, например,

- Vai biedrs Majors nav atstājis kupejā savu furažku? [..]
 - Es nezinu. Kādu furažku? – Mamma brīnās. (Zālīte 2013: 34)
 - Товарищ майор не оставил в купе свою **фуражку**? [...]
 - Я не знаю. Какую **фуражку**? – удивляется Мама. [Залите 2019: 29]
- Dusja neko nesaprot, jo sobačij jazīk viņa mācīties netaisās.. [Zālīte 2013: 258]

Дуся ничего не понимает, когда не по-русски, и учить **собачий язык** она не собирается... [Залите 2019: 221]

В приложении существительное **фуражка** толкуется как ‘armijas serupe’ (букв. армейская шапка) [Zālīte 2013: 290], а словосочетание **собачий язык** – ‘suņu valoda’ (букв. собачий язык) [Zālīte 2013: 292]. В результате употребления иноязычного вкрапления в контексте осмысливаются не только объективные признаки наименования, но и ассоциативно связанные, поскольку русскоязычные лексемы по отношению к латышскому эквиваленту характеризуются как единицы с постоянной экспрессией. Иноязычные вкрапления являются эстетически значимыми единицами, которые в художественном тексте задают его временные и пространственные координаты, придают социокультурные черты эпохи, например, словосочетание «собачий язык» как грубое и презрительное наименование латышского языка⁸.

В романе наглядно воссоздан процесс русификации Латвии в послевоенный период и присутствие русского языка в различных сферах общественной жизни. Отношение к русификации и русскому языку маркируется с помощью различных выразительных средств, в том числе с помощью русскоязычных вкраплений, которые не только указывают на другую лингвистическую систему, но и реализуют целый спектр оценочных коннотаций. Нередко это проявляется при создании неповторимых речевых портретов персонажей, так как различного рода лексические и фразеологические индексы (по терминологии В. Карасика) «намеренно или ненамеренно выделяют языковую личность из общей массы» [Карасик 2004: 16]. В качестве примера можно привести контекст, в котором раскрывается художественный образ главной героини романа Лауры:

- Как ты [Лаура] говоришь? Господи боже мой, что это за язык? Я не понимаю ни слова! – Мима почти падает на кухонную табуретку, она в отчаянии.

Лаура смешалась. Как она говорит? Она говорит по-латышски. Это латышский язык. Мима не понимает? Как так может быть? [Залите 2019: 83]

⁸ См. статья «Архиепископ: помню, как латышский называли «собачим» языком» (10.02.2014) [<https://press.lv/post/arxiepiskop-pomnyu-kak-latyshskij-yazyk-naazyvali-sobachim>]

Достаточно ярко индивидуальные особенности речевой манеры персонажа раскрываются в конструкциях с прямой речью, например,

- Un čeremšu arī neraksim?
- Latvijā čeremša nemaz neaug. Te ir īsti, kārtīgi ķiploki. [...]
- Pagaidi, rudenī būs pilnas lazdas ar riekstiem. **Navalom.** [Zālīte 2013: 61]
- И **чевемшу** не пойдем искать?
- В Латвии **чевемша** не растет. Здесь хватает настоящего чеснока. [...]
- Подожди, осенью орехов будет сколько хочешь. **Навалом.** [Залите 2019: 52]

В приложении существительное *čeremša* толкуется как ‘savvaļas ķiploki’ (букв. дикорастущий лук) [Zālīte 2013: 290], а наречие *navalom* – ‘papilnam’ (букв. очень много) [Zālīte 2013: 291]. В оригинальном тексте посредством употребления русскоязычных однословных наименований высказывание становится более усложненным и выразительным, достигается не только семантическая конкретность, но и стилистическая контрастность, ср.: **дикорастущий лук** (в Сибири) – **настоящий чеснок** (в Латвии).

В результате сплошной выборки из текста оригинала был извлечен ряд русскоязычных вкраплений, которые не упомянуты в приложении, т. е. не имеют авторского лингвокультурологического комментария. Анализ словоупотребления таких лексических единиц показал, что чаще всего это обусловлено контекстом, в котором семантику русского вкрапления дублирует лексема латышского языка, ср.:

- Aleksandrs Ivanovičs. Jūs, pribalti, tēva vārdus nelietojat, zinu, zinu. Bet velti, zrja, jo tēva vārds ir svarīgs. [Zālīte 2013: 30]
- Александр Иванович. У вас, прибалтов, по отчеству называть не принято, знаю, знаю. И **зря**, отчество, отцово имя много значит. [Залите 2019: 25]

Латышская лексема *velti* непосредственно предшествует русскоязычному вкраплению *zrja* и невольно подготавливает читателя к его восприятию. Контактное употребление латышского и русского эквивалентов создает двоякий эффект: с одной стороны, стилистической оппозиции, с другой, семантической градации. Как видим, в русском переводе данная стилистическая черта полностью нивелируется.

В процессе восприятия текста для читателя повтор является неожиданным, что позволяет достичь и определенного эмоционально-стилистического впечатления. Приведем еще несколько контекстов, иллюстрирующих прием дублирования, например:

Pie velna mātes tās kājas, kas Madalīnai bija nosalušas aukstumā, k čortovojoj maķeri! – tik vai tā viņa bija Barakas dvēsele. ... Oi, Ciganka Moldovanka! [Zālīte 2013: 252]

К чертовой матери эти ноги, Мадалина отморозила их в Сибири, ну и что? – **к чертовой матери**, так как Мадалина была душой Барака. ... Ой, цыганка-молдаванка...[Залите 2019: 215]

- *Aizveries!* – Ritas mamma saka.
- *Zatkņis, dura ģerevennaja!* – Maņa tulko Dusjai. [Zālīte 2013: 254]
- Да замолчи ты! – говорит Ритина мама.
- **Заткнись**, дура деревенская! – переводит Маня специально для Дуси. [Залите 2019: 217]

В оригинале оба контекста характеризуются ярко выраженными негативными коннотациями, в том числе за счет русскоязычных вкраплений. Прием повтора является эстетически обоснованным, он способствует осознанию значимости определенных семантических и стилистических элементов, в данном случае – в грубой форме высказать пожелание избавиться от чего-либо неприятного или перестать говорить. Использование латышской лексемы и ее русскоязычного эквивалента в близком контексте можно рассматривать как способ семантизации иноязычной лексики с целью достижения более верного ее толкования, а также создания стилистического и эстетического контраста. К сожалению, в переводе данная стилистическая черта утрачивается.

На данный момент в транслатологии не существует единого подхода, предписывающего тот или иной вариант оформления иноязычных вкраплений в переводе, однако ученые указывают, что можно говорить о таком определяющем факторе, как взаимосвязь между языком вкраплений и языком перевода, т. е. процесс перевода усугубляется, если коррелирующие языки совпадают. В научной литературе отмечается, что «если язык вкрапления совпадает с переводящим языком [русским языком], вкрапление следует передавать при помощи нулевого перевода с сохранением написания на латинице с целью разграничения двух языков и указания на неоднородность речи» [Гацура, Тирбах 2020: 152]. Анализ экспериментированных примеров показывает, что чаще всего при переводе стилистический эффект русскоязычных вкраплений нивелируется, что ведет к изменению смысла не только отдельного высказывания, но и структуры оригинала в целом.

Утрата некоторой части информации при переводе неизбежна, что обусловлено рядом объективных причин, однако переводчик с целью сохранения тех или иных значимых смыслов может использовать ряд конкретных приемов и техник. В письменной речи одним из приемов, позволяющих сохранить специфику выразительных средств оригинала, является графическое выделение. В общей сложности констатировано 29 примеров, иллюстрирующих использование переводчиком такого графического средства выделения, как латышская графика и курсив. Благодаря графическому контрасту определенные элементы текста сосредотачиваются на себе внимание читателя и усиливают выразительный эффект.

На основе проведенного анализа можно сделать вывод о том, что переводчик использует курсив главным образом для того, чтобы графически выделить фрагмент, написанный латышской графикой. Заслуживает внимания следующий контекст, ср.:

- *Laura nebrauc uz Maskavu!* – Laura uzkliedz no augšas. [Zālīte 2013: 28]
- *Laura nebrauc uz Maskavu!* Лаура не едет в Москву! – кричит Лаура с самой верхней полки. [Залите 2019: 23]

Как видим, в переводе Р. Добровенского за латышским предложением *Laura nebrauc uz Maskavu!* непосредственно следует русское *Лаура не едет в Москву!* В результате в переводе наблюдается дублирование информации и создание стилистического эффекта контраста, так как латышские вкрапления в русском окружении из-за своей неожиданности и непривычности непроизвольно привлекают и удерживают внимание читателя. Также важно заметить, что вышеупомянутый пример иллюстрирует один из стилистических приемов М. Залите, а именно, контактное употребление латышского и русского эквивалентов, что придает высказыванию особую выразительность.

Использование латышской графики и курсива позволяет переводчику в своем тексте акцентировать элементы, значимые с точки зрения осмысления латышского оригинала и его эмоционально-психологического фона, например, владение русским языком или прием вспоминания латышского слова. Особое внимание привлекает фрагмент перевода, который изобилует графическими выделениями, ср.:

– Tētis nav vainīgs! Viņš gāja uz kačegarku, bet Tēti neņēma. Jo kačegarka ir svarīgs objekts! Par kranovšķiku arī neņēma. Tas arī ir svarīgs objekts. Varbūt Tētis tiks par gruzčiku, varbūt tiks uz stroiku vai brauks uz benzovoza, bet varbūt – uz betonamešalkas! Bet varbūt ies uz haltūrām. Haltūras nav tik svarīgi objekti, kur tādi kā Tētis nedrīkstētu strādāt, – Laura iekarsusi stāsta un priecājas, ka pēdējā mirklī atcerējusies to svarīgo vārdu – objekts. [Zālīte 2013:97]

– Папа не виноват! Он ходил в *качегарку*, но Папу не взяли. Сказали, *качегарка* важный *объект*! *Крановщиком* тоже не взяли. Тоже важный *объект*. Может, Папа пойдет в *грузчики*, может, на стройку или будет водить *бензовоз* или *бетонамешалку*! А может быть, займется *halturoi*. *Haltura* не такая важная, как *объект*, на которых Папе нельзя работать, раскрасневшись, доказывает Лаура и радуется, что в последний миг вспомнила это важное слово – *объект*. [Залите 2019: 82]

В оригинале и переводе две языковые системы, постоянно переплетаясь между собой, создают динамизм и смысловую многоплановость произведения с неповторимыми стилистико-эмоциональными оттенками. В переводе написание и выделение текста с помощью латышской графики наглядно разграничивает два языка и напрямую указывает на неоднородность речи, но отсутствие последовательности в использовании графических выделений усложняет понимание смысла переведенного текста и творчества писателя в целом.

Проведенный анализ позволяет сделать вывод о том, что иноязычные вкрапления в художественном произведении играют важную роль в создании художественного мира произведения и раскрытии творческого замысла М. Залите. Как показал анализ, при переводе данная лингвоспецифическая черта оригинала подвергается значительным трансформациям, что влечет за собой потерю целого ряда добавочных смыслов.

ЛИТЕРАТУРА

- Гацура, Н., Тирбах А. Перевод иноязычных вкраплений в тексте англоязычного романа Д. Таррт «Щегол» на русский язык. *Серия: Гуманитарные науки № 12, 2020, с. 152–158.* Available: <http://nauteh-journal.ru/files/55f2500b-543f-4515-b1a9-cd516e9091ee>
- Карасик В. И. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс.* Москва: Гнозис, 2004.
- LT – Bērna absolūtā brīvība. Kārļa Vērdiņa un Guntara Godiņa saruna ar Māru Zālīti. *Latvju Teksti*, Nr. 6 [16], 2013, 24.–27. lpp.

ИСТОЧНИКИ

- Мара Залите. *Пять пальцев.* С латышского перевел Роальд Добровенский. Rīga: Dienasgrāmata, 2019.
- Māra Zālīte. *Pieci pirksti.* Rīga: Mansards, 2013.

Natalja POŁAKOVA
(Hotel School Riga)

Poetische Großstadtlandschaften Zwei Straßenbahn-Gedichte von Aleksandrs Čaks und Gerrit Engelke

Summary

Poetical Urban Landscapes. Tram Poems by G. Engelke and A. Čaks

This paper is devoted to the topic of German and Latvian urban literature at the beginning of the 20th century. The aim of the paper is to compare two tram poems by Aleksandrs Čaks and Gerrit Engelke. Aleksandrs Čaks is the first Latvian writer whose works are distinctly urban. Čaks' poems are notable for their urban setting and modernity which put his work in the context of European literature.

The work by Gerrit Engelke reflects life in the industrial environment of a large town, including the rhythm of machinery and locomotives. The proofs of his collected poems under the title "*Rhythmus des neuen Europa*" did not reach him in time and the volume was published posthumously by Jakob Kneip in 1921.

Engelke's tram poem reflects the modern experience and has a key role in understanding, participating in, and portraying the city. Čaks' outsider position exemplifies a *flâneur*'s participation in and fascination with street life while displaying a critical attitude towards the speed and anonymity of modern life in the city.

Key words: *German and Latvian literature, A. Čaks, G. Engelke, urban literature, futurism, tram*

*

Der vorliegende Aufsatz befasst sich mit der Spezifität der Schreibweisen beider Autoren in ihren Straßenbahn-Gedichten. Es wird im Folgenden untersucht, welche Konzepte der Moderne in diesen Gedichten realisiert werden.

Einleitung

Die Großstadt gilt bekannterweise als Ort der Moderne. Der Vormarsch des Films als neues künstlerisches Mediums, die Modifikation der Kommunikation durch Telegraph und Telefon, die zunehmende Technisierung des Verkehrswesens, kurzum alle modernen Erscheinungsformen der technischen Zivilisation Anfang des 20. Jahrhunderts beeinflussten die Bewußtseinsstruktur des Menschen, es bildeten sich neue modernen Wahrnehmungsmuster, man kann sogar von der Herausbildung des urbanen Bewusstseins sprechen. Curt Pintus, der Herausgeber der expressionistischen Gedichtanthologie „*Menschheitsdämmerung*“, schreibt über die ästhetischen Wahrnehmungsweisen seiner Generation, die noch gesehen hat, wie die ersten elektrischen Bahnen zu fahren begannen. Diese Generation hat die ersten Autos erblickt, die jahrtausendelang für unmöglich gehaltene Eroberung der Luft in rascher Folge mitgemacht, sich rapid übersteigende Schnelligkeitsrekorde all dieser Entfernungsüberwinder, Eisenbahnen, Riesendampfer, Luftschiffe, Aeroplane miterlebt. [vgl. Pintus, in: Vietta, Kemper 1997: 11f.] „Wie ungeheuer hat sich der Bewusstseinskreis jedes einzelnen erweitert durch

die Erschließung der Erdoberfläche und der neuen Mitteilungsmöglichkeiten: Schnellpresse, Kino, Radio, Grammophon, Funktelegraphie.“ [ebd.]

Die Dynamisierung des Lebens eines Großstädters ist vor allem mit solchen modernen Errungenschaften verbunden wie Straßenbahn und Automobil. Diese Verkehrsmittel sind in den literarischen Werken Anfang des 20. Jahrhunderts stetig präsent. In Reiner Maria Rilkes „*Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge*“ beschreibt der sensible Beobachter gleich zu Beginn, wie die elektrischen Bahnen „läutend“ durch sein Zimmer rasen: „Automobile gehen über mich hin. (...) Die Elektrische rennt ganz erregt heran, darüber fort, fort über alles.“ [Rilke 1934: 8] In Alfred Döblins großem Roman „*Berlin Alexanderplatz*“ begleitet die Straßenbahn akustisch den Protagonisten während seines Gehvorganges in der Stadt. Einen wichtigen Platz nimmt Straßenbahn neben anderen Verkehrsmitteln bei Robert Musil ein. In seinem Roman „*Der Mann ohne Eigenschaften*“ bedient sich Musil einer Schachtel-Metapher: „*Die leuchtende, schaukelnde Schachtel, in der er fuhr, kam ihm wie eine Maschine vor, in der einige hundert Kilogramm Menschen hin und her geschüttelt werden, um Zukunft aus ihnen zu machen.*“ [Musil 1996: 360] Die Straßenbahn wird zu einer Ikone der literarischen Moderne, sie figuriert neben dem Auto und der Lokomotive als Symbol des technologischen Fortschrittes.

Gerrit Engelkes Gedicht „Auf der Straßenbahn“

Gerrit Engelke wurde am 21. Oktober 1890 als Sohn eines Textilwarenhändlers in Hannover geboren. Er lernt das Malerhandwerk. 1910/11 entstanden seine ersten Gedichte, die hauptsächlich von der Großstadt handeln. Nach Vermittlung Dehmels, der auch Engelkes literarisches Vorbild war, werden 1913 erste Gedichte des jungen Autors in der Zeitschrift „*Der neue Pathos*“ veröffentlicht. Im Oktober 1914 wird Engelke Soldat. 1917 erleidet er eine Verwundung am rechten Oberarm. Nach einem Genesungsurlaub wird er wieder eingezogen und stirbt am 13. Oktober 1918 in einem britischen Feldlazarett an den Folgen einer Schußverletzung.

1921 gab Jakob Kneip einen Gesamtgedichtband unter dem Titel „*Rhythmus des neuen Europa*“ heraus, der in einer Zweitaufage zu einer Gesamtausgabe Engelkes erweitert wurde.

Auf der Straßenbahn

*Wie der Wagen durch die Kurve biegt,
Wie die blanke Schienennstrecke vor ihm liegt:
Walzt er stärker, schneller.*

*Die Motore unterm Boden rattern,
Von den Leitungsdrähten knattern
Funken.*

*Scharf vorüber an Laternen, Frauenmoden,
Bild n Bild, Ladenschild, Pferderitt, Menschenschritt –
Schüttlernd walzt und wiegt der Wagenboden,
Meine Sinne walzen, wiegen mit!:
Voller Strom! Voller Strom!*

*Der ganze Wagen, mit den Menschen drinnen,
Saust und summt und singt mit meinen Sinnen.
Das Wagensingen sausebraust, es schwillt!
Plötzlich schrillt Die Klingel!–
Der Stromgesang ist aus –
Ich steige aus –
Weiter walzt der Wagen.*

(Aus: „Rhythmus des neuen Europa“, Jena 1921)

Engelkes Gedicht „Auf der Straßenbahn“ stellt einen Text dar, an dem man das Zusammenspiel von der Vorstellung elektrischer Energie und einer Veränderung der Wahrnehmung durch Beschleunigung beobachten kann. Das Gedicht beginnt mit einem dynamischen, fast kinematografischen Erscheinen der Straßenbahn im visuellen Wahrnehmungsraum des Lesers. In den nächsten Strophen vollzieht sich der Perspektivenwechsel. Die Perspektive wird unmittelbar in den Waggon hinein verlegt. Der Leser wird mit dem Erlebnis des beschleunigten Gefahrenwerdens und einer sich daraus ergebenden beschleunigten Wahrnehmung konfrontiert. Die Geschwindigkeit selbst wird zum Thema. Die Umwelt bietet sich dabei als synästhetisches Erlebnis oder als eine Reihe singulärer Momenteindrücke. Die visuellen Sinnesdaten werden mit akustischen vermischt. Die Eindrücke bleiben fragmentarisch und lösen einander auf. Ähnlich wie im Kino werden die Bilder im poetischen Text nur angedeutet. Hier konzentriert sich Engelke auf die akustische Seite der Wahrnehmung. Dazu dient die onomatopoetische Verbenwahl: *rattern, knattern, summen, schrillen, wiegen, walzen* sowie Alliterationen – *saust und summt und singt mit meinen Sinnen, weiter walzt der Wagen*. Alle Geräusche werden hier äußerst positiv – als Gesang – aufgefasst, die akustischen Reize zu einem ästhetischen Gesamtkunstwerk ergänzt. Dies korrespondiert mit Ansichten Russolos, dass Großstädter die Ohren für die neue Kunst der Geräusche geschärft haben müssen. Er spricht davon, dass Futuristen einen Genuss haben, wenn sie im Geist die Geräusche der Straßenbahn, des Explosionsmotors, der Wagen und der lärmenden Menge kombinieren. „Wenn wir eine moderne Großstadt mit aufmerksameren Ohren als Augen durchqueren, dann werden wir das Glück haben, (...) das Brummen der Motoren, (...) das Auf und Ab der Kolben, das Kreischen der Sägewerke, die Sprünge der Straßenbahn auf den Schienen (...) zu unterscheiden. Wir haben Spaß daran, den Krach der Jalouslyen der Geschäfte, der zugeworfenen Türen, den Lärm und das Scharren der Menge, die verschiedenen Geräusche der Bahnhöfe, der Spinnereien, der Druckereien, der Elektrizitätswerke und der Untergrundbahnen im Geiste zu orchestrieren“. [Russolo, in: Schmidt-Bergmann 1993: 237ff]

Sensibilisierung der Wahrnehmung

Engelkes lyrisches Ich reagiert auf die Neuerscheinungen der großstädtischen Reizüberflutung im Simmelschen Sinne – als eine „Steigerung des Nervenlebens“ (Simmel). Darauf deutet der Satz „Meine Sinne walzen, wiegen mit!“. Es ist der Typus des Großstädters, der sich „mit jedem Gang über die Straße, mit dem Tempo und den Mannigfaltigkeiten des wirtschaftlichen, beruflichen, gesellschaftlichen Lebens“ [Simmel, in: Fähnders 2010: 148] „Die psychologische Grundlage, auf der der Typus großstädtischer

Individualitäten sich erhebt, ist die Steigerung des Nervenlebens, die aus dem raschen und unterbrochenen Wechsel äußerer und innerer Eindrücke hervorgeht. Der Mensch ist ein Unterschiedswesen, d. h. sein Bewusstsein wird durch den Unterschied des augenblicklichen Eindrucks gegen den vorhergehenden angeregt; beharrende Eindrücke, Geringfügigkeit ihrer Differenzen, gewohnte Regelmäßigkeiten ihres Ablaufs ihrer Gegensätze verbrauchen sozusagen weniger Bewusstsein, als die rasche Zusammendrängung wechselnder Bilder, der schroffe Abstand innerhalb dessen, was man mit einem Blick umfasst, die Unerwartetheit sich aufdrängender Impressionen. [ebd.] Ähnlich reflektiert die Auswirkungen der großstädtischen Reizüberflutung auf den Menschen Ernst Wilhelm Lotz in seinem Gedicht „*Das sind die Straßen...*“, wo die psychische Erschütterung sowie akustische Bedrängung des Ich durch die Großstadt, deren autonomer Bestandteil die Straßenbahn geworden ist, thematisiert wird:

„Lärm stößt an Lärm schmerzhelle Klingeln schellen,
zersägend das Gehör. Wagen mit Eigen
erschüttern. Die Elektrische mit grellen
Schleiftönen nimmt die Kurve in den Gleisen.“

Und meiner Nerven Netz, so fein besaitet,
drin Perlen hängen aus dem ewigen Meer:
es ist als Teppich in den Staub gebreitet,
und gräßlich wälzt der Tag sich drüber her.“

(Zitiert nach Neumeyer, S. 242)

Noch wichtiger als die Beschleunigung ist für Engelke der Rhythmus: „Ich glaube, daß es keinen guten Künstler gibt“, lesen wir in seinem Kriegstagebuch, „der nicht nach irgendeiner Richtung hin, mehr oder weniger musikalisch ist. Ein vollständig unmusikalischer Dichter kann keiner von der ganz echten sein (...)“ [zitiert nach: Korber 1998: 246] Das Geheimnis dichterischen Schaffens sei, so Engelke, „unbewusstes Erreichen“ (...) desselben Grades der rhythmischen Schwingungen, den die dargestellten Dinge, also etwa eine Lokomotive, ein Baum, ein menschliches Herz innehaben (ebd.) Rhythmische Gestaltung wird hier als Form aufgefasst, die die tradierten lyrischen Formen ablösen soll. Im zitierten Straßenbahn-Gedicht wird ersichtlich, wie die Technik als Motiv einer solchen Poetik entgegenkommt, da sie mit den Maschinen Artefakte von wahrnehmbarer Rhythmisierung schuf. [vgl. Korber 1998: 247]

Einfluss des Futurismus

Der Einfluss des Futurismus mit seiner Begeisterung für den sich vor allem im Auto repräsentierenden Geschwindigkeitsrausch technischer Zivilisation ist bei Engelke evident. Die Attribute, die der Maschine zugeschriebenen sind, sind belebt. Die vitalistische Darstellung der modernen Verkehrsmittel stilisiert die Maschine, so Tessy Korber, „zu einer, nicht näher zu definierbaren, aber kraftstrotzenden Hybride: zu etwas primär außerordentlich Lebendigem, zu einem Ausbund elementarer Kraft und Leidenschaft.“ [Korber 1998: 248] Die Zusammensetzung „*Sausebrausen*“ ist im Gedicht von Engelke in den allgemeinen Steigerungsprozess einbezogen. Auch Marinetti stilisiert in seinem Gedicht „*An das Rennautomobil*“ mit einer Flut von Metaphern das Automobil zum Raubtier:

*Feuriger Gott aus stählernem Geschlecht,
Automobil, das fernensiüchtig
geängstet stampft, in scharfen Zähnen das Gebiß!
Japanisch-fürchterliches Untier, schmiede feueräugig
nach Horizonten gierig und nach Sternenbeute,
des Herzens teuflisches Töff – Töff befrei ich dir
zum Tanze auf der Erde weissen Straßen.*

[zit. nach Schmidt-Bergmann 1993: 269]

In seinem Gedicht bejaht Engelke ähnlich wie Marinetti in seinem Text „Zerstörung“ die Überwältigung des Ich durch die Straßenbahn: „*Ihr blendenden Straßenbahnen, die ihr vor Feuer trieft, rollt nur, rollt nur eure mächtigen Rädern über mein Herz.*“ (zit. nach: Calvesi 1987: 37)

Aleksandrs Čaks' Gedicht *Es stāvēju viens ... (Ich stand alleine...)* (1927)

*Stāvēju
viens es
uz bulvāra stūra
un mācījos tramvaja valodu.
B-r-r-r-rr ...
Un-i-im ...

Ak, ko gan teica
šis tramvaja vagons?...*

*Varbūt –
ka teica viņš:
mīlu –
ormānu sarkanai kulbai.*

*Varbut
lamāja kiosku brūno,
kas varēja stāvēt
zem kokiem
un klausīties
lapu
mūžīgos jokos.*

*Jeb
tas bij vaimanas,
neprātā
izkliegtas ilgas
pēc otra
tramvaja vāga
ar Nr. 216.*

B-r-r-n –

U-i-im –

*Ak,ko gan saka
šis
tramvaja vagons –*

*Varbūt
jūtas viņš
atstāts
un aizmirsts
kā es.*

*Un
ar savu riteņu rūkoņu
nesa man
vienīgi sveikas
ka brālim.*

*Ak, ko gan teica šis
tramvaja vagons?* (Aleksandrs Čaks – „Nepublicētie“ (awardspace.info))

Am Anfang des Gedichts „*Es stāvēju viens*“ („Ich stand alleine ...“) wird der genaue Ort der Beobachtung fixiert. Im Gegensatz zu dem ersten Gedicht, wo es um Geschwindigkeit und Fortbewegung geht, wirkt Čaks Gedicht von Anfang an sehr statisch. Die vielleicht-Sätze, sich wiederholende Fragen dienen allerdings als retardierende Stilmittel. Hier fehlt die Wiedergabe der Bewegung durch Metrum und Zeilenlänge sowie das schnelle Vorüber der Bilder. Čaks bemüht sich nicht wie Engelke darum, Erlebnisinhalt „Fahrt“ unmittelbar zu fassen, um die moderne Flut simultaner Sinneseindrücke ästhetisch-medial zu vermitteln. Die Straßenbahn wird nicht aufgrund ihrer Geschwindigkeit als neues Ideal der Schönheit gepriesen. Čaks lyrisches Ich verbindet mit der Straßenbahn kaum die Erfahrung der beschleunigten Zeit. Die Beziehung zwischen Subjekt und Raum wird in erheblichem Masse als Entfremdung realisiert. Das Objekt Straßenbahn ist dabei nur Ausgangspunkt für eine äußerst subjektive Auseinandersetzung mit der Außenwelt. Dabei gerät das lyrische Ich selbst in den Mittelpunkt der Darstellung, indem es sich mit dem personifizierten Objekt identifiziert. Es ist auffällig, dass sich der fragmentarische Charakter der Darstellung bei Čaks im Wechsel der Assoziationen manifestiert, die für den Autor gleichbedeutend sind.

Nicht das Mechanische einer Maschine wird hier hervorgehoben, sondern ihr werden menschliche Eigenschaften zugeschrieben, Geräusche und Töne, die die Maschine erzeugt, werden mit der menschlichen Sprache verglichen. Was hier metaphorisch als Vermenschlichung der Straßenbahn fungiert, kann auf die Befindlichkeit des Ich, auf die Fixierung von seinen eigenen inneren Zuständen bezogen werden.

Bei Čaks wird die Erfahrung des lyrischen Ich in der Großstadt angesiedelt. Die flanierende Figur erlebt dabei die Großstadt in ihrer Deutungsoffenheit. Die Großstadt wird explizit nicht thematisiert, sondern ist nur als Medium, als Handlungsort des lyrischen Ich präsent. Sein Beobachtungsort ist die Stadtmitte, der große Boulevard. Aus den Versen ist das Unbehagen des Dichters an der Großstadt zu spüren. Das Wort „alleine“ im Titel des Textes impliziert die Negativität der Erfahrung Großstadt, die als ein Ort der Einsamkeit und Entfremdung dargestellt wird. Čaks Position, sein

melancholischer Sprachstil implizieren eine kritische Haltung gegenüber der industriellen Moderne.

Fazit

Beide Gedichte kennzeichnen sich durch ein Ich, dessen „urbane Wahrnehmungsweise“ (S. Becker) sich gleich in der ersten Strophe manifestiert. Es ist jedoch auffällig, dass die Beurteilung des Modernisierungsschubes bei beiden Autoren divergiert, dass sie verschiedene Konzeptionen der Moderne realisieren. Sie widerspiegeln die ambivalente Stadtwahrnehmung, wenn die Großstadt mit ihr immanenter dynamisierten Bilderwelt, einerseits, bei Engelke, als positiv erfahrenes Lebensfeld aufgefasst wird. Andererseits, steht sie, im Fall Čaks, allegorisch für Einsamkeit, Entfremdung und Anonymität. Es ist ein Versuch des intellektuellen Großstädters, die negativen Begleiterscheinungen der technischen Zivilisation ästhetisch zu verarbeiten.

LITERATUR

- Calvesi, M. *Der Futurismus: Kunst und Leben*. Köln, 1987.
- Musil, R. *Der Mann ohne Eigenschaften*. Reinbeck: Rowohlt, 1996.
- Rilke, R. M. *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge*. Leipzig, 1934.
- Russolo, L. *Die Geräuschkunst*. in: Schmidt-Bergmann, 1993.
- Korber, T. *Technik in der Literatur der frühen Moderne*. Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 1998.
- Fähnders, W. *Avantgarde und Moderne 1880–1933*. 2. Auflage. J. B. Metzler Stuttgart, 2010.
- Schmidt-Bergmann, H. *Futurismus. Geschichte, Ästhetik. Dokumente*. Reinbek, 1993.
- Vietta, S., Kemper, H.-G. *Expressionismus*. München, 1997.

Jānis SĪLIS
(Ventspils Augstskola)

Traditional Directions of Research in Latvian Translation Studies (2015–2020)¹

Summary

Traditional Directions in Latvian Translation Studies (2015–2020)

This publication is a survey of Latvian translation scholars' last five years contribution to translatology in domains of research that so far have been traditional in almost 80 years long development of the research discipline in Latvia. In the first months after the beginning of data collection it is fairly impossible to create a list of priority directions and dominant trends arranged in a quantitatively descending order, as it was done in author's research covering previous decades. Nevertheless, it can already be observed that research continues in the fields of examining dictionaries that serve as translation aids, the constantly widening field of terminology topical for translation practice, the process of generation of translational terms, translation quality assessment, adequacy of source language and target language proper names in Latvian translations, linguistic and culture-specific translation problems, issues of simultaneous and consecutive interpreting. Research in some of the traditional domains is conducted by translation scholars having a substantial past experience, some other directions have attracted the attention of translatalogists who have started their research in translation studies during the last 5 to 7 years.

Several important new trends in Latvian translatology of the period from 2015 to 2020–2022 will be described in a separate publication.

The research directions mentioned above will form a foundation of a deeper analysis presented in a more voluminous publication several years later.

Key words: *translation studies, translatology, traditional, translation history, history of translation studies*

Kopsavilkums

Tradicionālie pētījumu virzieni Latvijas tulkojumzinātnē (2015–2020)

Šis pētījums ir vispārējs pārskats par Latvijas tulkojumzinātnieku pēdējo piecu gadu devumu translatoloģijas jomās. Ir gandrīz neiespējami izveidot sarakstu ar Latvijas translatologu pētnieciskām prioritātēm un dominējošiem virzieniem. Kā liecina autora pieredze, tas būs realizējams pētījuma nobeiguma posmā (2023. vai 2024. gadā). Tomēr tagad var konstatēt, ka pētījumi turpinās, piemēram, divvalodu terminoloģisko vārdnīcu kā tulkošanas palīglīdzekļu efektivitātes vērtēšanas jomā, tulkošanas praksei nozīmīgu nozaru aktuālās terminoloģijas izpētē. Turpinās tulkojumu kvalitātes vērtējuma kritēriju raksturošana, citvalodu īpašvārdu un personvārdu latviešu atbilstumu kvalitāte, tiek apspriestas lingvistiskās un kultūrspecifiskās problēmas, kā arī sinhronās un secīgās tulkojumzinātnes jautājumi. Dažās tradicionālās jomas darbojas tulkojumzinātnieki ar nozīmīgu pētniecības pieredzi, taču netrūkst arī vērtīga translatologu papildinājuma.

¹ This paper is supported by the National Research Programme project „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā/Diversity of Latvian in Time and Space” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

Vairāki nozīmīgi inovatīvi tulkojumzinātnes virzieni, kas Latvijā radušies un attīstījušies laikā no 2015. līdz 2020. gadam, tiks aprakstīti atsevišķā publikācijā.

Rakstā minētie translatoloģisko pētījumu virzieni tuvāko gadu gaitā tiks analizēti plašāk, tie kalpos par pamatu apjomigākai publikācijai.

Atslēgas vārdi: *tulkojumzinātnē, translatoloģija, tradicionāls, tulkošanas vēsture, tulkojumzinātnes vēsture*

*

Historiography of Translation Studies

Recently historiography is interpreted as a totality of historical research on a specialized topic in any research discipline: in the case under analysis it is Translation Studies (or Translatology). On the world scale research in translatological historiography was started around twenty years ago [Pym 1998, D’hulst 2001, D’hulst et al. 2010, Lambert 2008 and Lambert et al. 2010].

Larisa Schippel from Vienna University Centre of Translation Studies in her foreword to the collection of articles “Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies” has very precisely observed that interest in creating a development history of theoretical and applied translatology appeared when Translation Studies as an independent discipline gained growing recognition [Schippel 2017: 9]. In the times of the Iron Curtain separating East European and Western translation schools there existed mutual lack of information, with rare exceptions, about what was being done on either side. After the collapse of the Soviet Union, East European scholars tired from the relative standstill in further development of the existing Soviet schools were quite enthusiastic to acquire information about Western approach to the theory and applied studies of translation [see a more detailed explanation of this paradigm shift in Silis 2016a: 58–73; Silis 2016b: 133–148]. Western translation scholars became interested in East European Translation Studies around 25 years later when thanks to the initiative of Larisa Schippel and Cornelia Zwischenberger [Schippel 2017: 10] the Viennese symposium “Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation (Studies)” was held in December 2014 at the Vienna University Centre of Translation Studies.

Three years later, papers of this conference were published as a volume of proceedings (Schippel, Zwischenberger 2017). Authors from Romania [Jeanrenaud 2017: 21–46, Lungu-Badea 2017: 4776], Czech Republic [Jettmarová 2017: 99–126], Latvia [Sils 2017a: 127–148], Ukraine [Kalynchenko 2017: 309–338, Odrekhivska 2017: 513–535] and Poland [Woźniak 2017: 385–404] presented historiographical surveys of Translation Studies in their countries. The volume contains a number of articles focusing on particular issues of translatology that will not be discussed here in detail.

The process and scope of research in Translation Studies’ historiography is constantly widening – Lithuania [Leonavičienė 2018: 149–167], Czech Republic [Králová 2011: 115–122], Poland [de Boncza Bukowski and Heydel 2019], Hungary [Klaudy, Lambert et al. 1996], as well as Australia [Pym 2021: 1–16] could be mentioned here as separate examples taken from a wider choice of research groups and individual translation scholars.

Analytical description and theoretical conclusions covering Latvian translational publications of the period from 1984 to 2014 are based on the material of the Latvian Translatological Publications Corpus Bibliography comprising 1770 publications [Sīlis 2019a: 263–509]. It appears that quantitatively the most productive research in the period from 1991 to 2006 was conducted in the following domains of Translation Studies:

- 1) the intercultural aspect of translation,
- 2) descriptive analysis of particular translation problems,
- 3) formulation of target (Latvian) translation language norms and standards,
- 4) translation and creation of Latvian terminology in different research disciplines.

Later the list of quantitatively measured priorities of research (2007–2014) underwent certain changes:

- 1) particular issues of translation theory,
- 2) the intercultural aspect of translation,
- 3) translation and terminology,
- 4) specific (concrete) translation problems [Sīlis 2019a: 517–520].

It can be said that these lists of quantitative priorities reflected the central and peripheral domains of research interests of Latvian translatalogists relevant to socio-logical and sociolinguistic tendencies that developed from regaining full-scale independence of Latvia at the end of August, 1991. The intercultural issues of translation gained importance because there was the wish to become more vivid on the level of diverse international cultures, this could be achieved by translation of Latvian prose and poetry into “bigger” and “smaller” languages. Research of specific translation problems has been a more or less traditional tendency of the last 45 years. Independence showed the acute need to develop Latvian terminology in many domains where the development of Latvian scientific terms was deliberately suppressed by the ruling language policy of Russification; the same was topical in the standardization and normalization of Latvian as a translation language.

At present the research of the author of this study is continued in the next National Research Programme’s project “Development of Latvian Language in Time and Space”, title of the research theme is “Latvian Translation Language in Latvian Translatology (2015–2024): Historiographic Analysis in the Context of European Research”.

Most important traditional domains of translational research in Latvia (2015 – 2020)

This publication is the very first one addressing translational research in Latvia conducted during the last 5–7 years. This is done in the form of a brief overview therefore due to publishing requirements this survey has to avoid verbosity to preserve the full thematic scope of research.

1) Dictionaries as translators’ and interpreters’ aids

Andrejs Veisbergs has described the history and development of Latvian-English dictionary starting his research with the first dictionary of this type published in 1930 [Veisbergs 2015c: 134–160]; Ingrīda Kleinhofa, Sausana Hašaba and Anta Lazareva have compiled Latvian-Arab phrasebook [Kleinhofa, Hašaba, Lazareva 2017], that is

meant for wider audience, but can also be used, for example, by professionals; Klaus-Dieter Ludwig and Mudīte Smiltēna are authors of German-Latvian phraseological dictionary [Ludwig, Smiltēna 2015], Arvi Tavast, Merle Madisone and several other lexicographers have compiled a Latvian-Estonian Dictionary with 40 thousand entries [Tavasts, Madisone et al. 2015].

In 2015 a lexicographical conference was organized in Latvia, presentations were published in a separate volume of proceedings of State Language Commission [Bal-dunčiks, Veisbergs 2015].

2) Terminological issues and translation

Zaiga Ikere has examined philosophical terms as manifestations of a double cognitive system [Ikere 2014: 117–120], as well as revealed interrelations of word creation and translation [Ikere 2015: 103–110], terminologization and determinologization in the process of translation [Ikere 2018: 319–334] and other problems a translator has to cope with when translating philosophy [Ikere 2016: 845–850]. Larisa Iljinska, Oksana Ivanova, and Zane Seņko have analysed translation problems in economic texts, pointing out that due to cultural barriers there could be terminological mismatches in the source and target languages [Iljinska, Ivanova, Seņko 2016: 58–64]. Anita Načišcione has underlined the importance of cognitive theory in translation of metaphoric scientific terms [Načišcione 2019: 552–562]. Ieva Fibiga in several publications has proved that terminological metaphoricality has been extensively used already in medical texts of Ancient Greece [Fibiga 2015: 263, Fibiga 2018: 335–344].

Continuing the first steps [Sīlis 2005a: 120–127, Sīlis 2006: 459–467, Sīlis 2010: 123–130] in creation of Latvian terminology of translation studies Gunta Ločmele and Andrejs Veisbergs have done research in formation of Latvian translational terms [Ločmele 2016a: 85–92, Veisbergs 2016a: 142–149].

3) Translation quality assessment in target texts

Andrejs Veisbergs has described several quality assessment criteria [Veisbergs 2016c: 19], several authors have analysed qualitative correspondencies of proper (also personal) names in Latvian [Placinska 2015, Rūmniece 2015, Hajjima 2015: 175–180, Jērāne 2015: 133, Lācis: 2015: 8].

4) Linguistic and culture-specific problems in translations

Vita Balama has examined the depiction of the cultural environment in Latvian translations of Grisham's novels [Balama 2015: 5–12], Svetlana Koroļova writes about the problems of rendering cultural realia in English translations produced by non-native speakers of English [Koroļova 2015: 111–117], Zane Veidenberga seeks solution to the complicated task of transferring the connotations of Latvian Diminutives [Veidenberga 2015: 2], Jānis Sīlis continues his research of linguistic and culture-related problems in translation of Latvian Dainas into English [Sīlis and Sile 2019: 177–188].

5) Issues of simultaneous and consecutive interpreting

Andrejs Veisbergs has shown what problems wordplay can cause in interpreting [Veisbergs 2015a: 2–3, 2015b: 38–39]. A year later the 3rd edition of his book “Conference Interpreting” was published [Veisbergs 2016b] where he discusses a wide range

of interpreting-related issues – history of the profession, working environment and professional status, peculiarities of consecutive and simultaneous interpreting, other types of interpreting (chucotage, community interpreting, liaison interpreting, media interpreting, sign interpreting, etc.), professional ethics, interpreting scene in EU and Latvia. The book ends with a Latvian-English glossary of interpreting terms and speech samples for training purposes [Veisbergs 2016c].

Zane France has done research on allusions as a culture-specific unit in politicians' speeches [Šamšuro 2016: 124–129], she has continued research of culture-specific items in interpreting during the next years [France 2019: 291–303].

6) Manifestation of intertextuality of source texts in target texts

Jānis Sīlis has examined intertextuality in translation of a less traditional canonic text [Sīlis 2019b: 392–401], as well as intertextuality cases when translating allusions and parody [Sīlis 2021: 70–88]. Dzintra Lele-Rozentāle has done research on intertextuality in German and Latvian linguistic publications [Lele-Rozentāle 2015: 161–174].

7) Continuation of research in domains traditional for concrete authors

Gunta Ločmele continues to research translation of advertisements as reflection of the attitude towards the Latvian language [Ločmele 2016: 32–58], together with Helēna Gizeleza she has analysed the peculiarities of advertisement language in medicine [Ločmele, Gizeleza 2017: 221–231] and well as described values in Latvian translated advertisements. Svetlana Polkovnikova has continued to examine speech verb semantics in translations [Polkovnikova 2016: 144–155].

Conclusive remarks

This research article is based on the author's presentation delivered under the same title at the Daugavpils University Faculty of Humanities international research conference "XXXII Scientific Readings" held on January 27–28, 2022, and is supported by the National Research Programme project "Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā/Diversity of Latvian in Time and Space (N. VPP-LETONIKA-2021/4-0003)". The project started in December 2021 and will come to an end in 2024. The author's goal is to continue collecting information on translational publications in Latvia and to analyse them in the context of traditional and innovative translational research conducted in a number of East European, Central European, and West European countries using the available information.

Ten years ago the author's former student and colleague Sintija Blumberga stopped her research work at her Doctoral dissertation that would continue her research dealing with Latvian publication in translation studies from 1944 to 1968 [Blumberga 2008] to cover Latvian translational historiography of the period from 1969 to 1983. Her plan was to examine and analyse the translational publications of that period, and Jānis Sīlis would continue from 1984 to 2014. However, Blumberga's research was not even properly commenced, but Sīlis' research was completed and published in a monograph [Sīlis 2019a]. At present the author of this article is the single researcher dealing with the history of translation studies in Latvia from 2015 on. His intention is to offer an account on the historiography of Latvian translatology comprising the publications of the last 40 years. Together with Blumberga's research this will cover

65 years of the 80 years of post-war translatalogical in Latvia. In future someone should attempt to close the 15 years gap from 1969 to 1983 that has not been reflected in translation studies research.

LITERATURE

- Balama, V. Kultūrvides raksturojums Džona Grišama darbos un to tulkojumos: leksiski semantisko piemēru analīze. *Vārds un tā pētišanas aspekti. Rakstu krājums, 19 (2). Valoda un vide. Terminoloģija. Tulkošanas jautājumi.* Krājuma atb. red. Linda Lauze. Liepāja: LiePA, 2015, 5.–12. lpp.
- Baldunčiks, J., Veisbergs, A. (red.) Vārdnīcas un valoda. *Valsts valodas komisijas Raksti, 7. sēj.* Rīga, Zinātne, 2015.
- de Boncza Bukowski, P., Heydel, M. Polish Translation Studies in Action. *Concepts – Methodologies – Applications.* Berlin: Peter Lang, 2019.
- D’hulst, L. Why and How to Write Translation Histories. *Emerging views on translation history in Brazil.* São Paulo: Humanitas, 2001.
- D’hulst, L., Gambier, Y., Van Doorslaer, L. *Translation History.* John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2010.
- Fibiga, I. Latvian translations of metaphorical terms (Ancient Greek medical texts). *XII Tarptautinis baltistų kongresas. Vilniaus universitetas, 2015 m. spalio 28–31 d. Pranešimų tezēs = XII Starptautiskais baltistų kongress Viļņas Universitātē, 2015. gada 28.–31. oktobrī. Referātu tēzes = 12th International Congress of Balticists. Vilnius University, 28–31 October 2015. Abstracts.* Parengē = Sagatavoja = Edited by Birutė Kabāinskaitė, Vytautas Rinkevičius. Vilnius: 2015, 263. Pieejams: <http://www.baltistikongresas.flf.vu.lt/index.php/lv/par-kongresu> [skatīts 20.04.2022].
- Fibiga, I. Sengrieķu metaforiski medicīnas termini latviešu valodā. *Dzīves lingvistika. Veltijumkrājums profesoram Jānim Valdmanim.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 335.–344. lpp.
- France Z. The Dance and the Dancer: Translated Culture-specific Items vs. Interpreted and Their Degree of Intercultural Manipulation. *Bridging Languages and Cultures: Linguistics, Translation Studies and International Communication.* Dreijers, G., Dubova, A., Veckrācis, J. (eds.). Berlin: Frank & Timme. Verlag für wissenschaftliche Literatur, 2019, p. 291–303.
- Hajjima, A. Japāņu valodas vārdu transkripcija latviešu valodā = Transcription of Japanese Words into Latvian. *Latvijas Universitātes raksti. 803. sēj. „Orientālistika” = Scholarly Papers University of Latvia. Vol. 803 „Oriental Studies”.* Galv. red. prof. Leons Taivans. Rīga: Latvijas Universitāte, 2015, 175.–180. lpp.
- Ikere, Z. Translating Philosophy: A Philosophical Term as a Double Cognitive System. *Humanities and Social Sciences Review.* Nr. 03 (04), 2014, p. 117–120.
- Ikere, Z. Text in Philosophy: Word Creation and Translation. *Valoda 2015. Valoda dažādu kultūru kontekstā.* Daugavpils: Saule, 2015, p. 103–110
- Ikere, Z. The Translator’s Trials in a Philosophical Text. *3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences & Arts: SGEM 2016.* Vienna: 2016, p. 845–850.
- Ikere, Z. Filozofijas leksikas terminoloģizācija, determinoloģizācija un tulkošana. *Dzīves lingvistika. Veltijumkrājums profesoram Jānim Valdmanim.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 319.–334. lpp.
- Iļinska, L., Ivanova, O., Seņko, Z. Tulkošanas izaicinājumi ekonomikas nozares tekstos. *Terminrade Latvijā senāk un tagad.* Rīga: Zinātne, 2016, 58.–64. lpp.
- Jeanrenaud, M. Can We Speak of a Romanian Tradition in Translation Studies? *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies. (Transkulturalität – Trans-*

- lation – Transfer, 28). Larisa Schippel, Cornelia Zwischenberger (eds). Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 21–46.
- Jettmarová, Z. Czech Translation Theory and the Western Mainstream. *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies. (Transkulturalität – Translation – Transfer, 28)*. Larisa Schippel, Cornelia Zwischenberger (eds). Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 99–126.
- Jērāne, S. Īpašvārdū vārdnīca: jēdziena robežas un pāri tām. *XII Starptautiskais baltistu congress Viļņas Universitātē*. Birutē Kabašinskaitē, Vytautas Rinkevičius (eds). Vilnius: 2015, 133. lpp.
- Kalynchenko, O. History of Ukrainian Thinking on Translation. *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies. (Transkulturalität – Translation – Transfer, 28)*. Larisa Schippel, Cornelia Zwischenberger (eds). Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 309–338.
- Klaudy, K., Lambert, J., Sohar, A. (eds). *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica, 1996.
- Kleinhofa, I., Hašaba, S., Lazareva A. *Latviešu-arābu sarunvārdnīca*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017.
- Koroļova, S. Rendering Cultural Realia in English Translations Produced by Non-Native Speakers of English = Kultūras reālijū atveide tulkojumos angļu valodā kā svešvalodā. *Valoda – 2015. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums, XXV*. Atb. red. Svetlana Polkovnikova. Daugavpils: Saule, 2015, p. 111–117.
- Králová, J. Translation Studies in the First Years of Slovo a Slovesnost (SAS). *Acta Universitatis Carolinae – Philologica* 2. Prague: Charles University, 2011, p. 115–122.
- Lācis, V. Personvārdū atveides fonētiskais princips: tradīcijas un mūsdienu realitāte. *Studentu un pētnieku konference „Aktuāli jautājumi tulkojumzinātnē”*. Red. Jana Taperte, Marija Lapaine. Rīga: LU, 8. lpp.
- Lambert, J. Twenty Years of Research on Literary Translation at the Katholieke Universiteit Leuven. *Die literarische Übersetzung und Perspektiven ihrer Erforschung*. Harald Kittel (Ed.). Berlin: Erich Schmidt, 1988, p. 122–138.
- Lambert, J., Althoff, G., Fleuri, L. Interview with Joseph Lambert. *Scientia Traductionis*, n. 7, 2010. Florianópolis: Brazil Universidade Federal Santa Catarina, 2010, p. 207–234.
- Lele-Rozentāle, Dz. Intertextualität in deutschen und lettischen linguistischen Aufsätzen: Kontrastive Analyse und interkulturelle Interpretation. *Sprache in der Wissenschaft. Germanistische Einblicke*. Eglē Kontutytē; Vaiva Žeimantienė (Hrsg.). Band / Volume 111. Frankfurt a. M. u. a.: Peter Lang Edition, 2015, S. 161–174.
- Leonavičienė, A. Origins and Developments of Translation Theory in Lithuania. *Translationes*, Volume 10, Issue 1, published online December 2018, p. 149–167. [sk. 23.03.2022] Pieejams: <https://sciendo.com/article/10.2478/tran-2018-0004>
- Ločmele, G. Rakstiskās tulkošanas terminoloģijas izstrāde: LU pieredze. Terminrade *Latvijā senāk un tagad. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 70 gadu jubilejas konferencei veltīts īsrakstu krājums*. Rīga: Zinātne, 2016a, 85–92. lpp.
- Ločmele, G. Translated Advertising in Latvia as a Reflection of the Attitude towards the Latvian Language. *Sastatāmā un lietišķā valodniecība. Zinātniskie raksti. XVI sējums*. Red. A. Veisbergs. Rīga: 2016b, p. 32–58.
- Ločmele, G., Gizeleza, H. Reklāmas valodas īpatnības latviešu medicīnas žurnālos (1989–2014). *Vārds un tā pētišanas aspekti. Rakstu krājums*. 21 (1/2), Liepāja: LiepU, 2017, 221–231. lpp.
- Ludwig, K.-D., Smiltēna, M. *Deutsch-Lettisches Phraseologiewörterbuch* = *Vācu-latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. Red. Ieva Račko. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015.
- Lungu-Badea, G. Translation Studies in Romania. Their synchronic and deferred relations with European translation studies. A few directions of research. *Going East: Discovering New*

- and Alternative Traditions in Translation Studies. (*Transkulturalität – Translation – Transfer*, 28). Larisa Schippel, Cornelia Zwischenberger (eds). Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 47–76.
- Naciscione, A. The Role of Cognitive Theory in Translation of Metaphorical Scientific Terms. *Society, Integration, Education: Proceedings of the International Scientific Conference May 24–25, 2019. Vol. III.* Velta Lubkina, Antra Klavinska and Svetlana Usca (eds). Rēzekne: Rēzekne Academy of Technologies, 2019, p. 552–562.
- Odrelhivska, I. In the Realm of Translation Studies in Ukraine: Re-visiting Viktor Koptilov's Translation Concept. *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies.* (Transkulturalität – Translation – Transfer, 28). Larisa Schippel, Cornelia Zwischenberger (eds). Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 513–535.
- Placinska, A. *Portugāļu īpašvārdu atveide latviešu valodā: ieteikumi.* Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2015.
- Polkovņikova, S. Runas verbu semantiskā saistāmība oriģināltekstā un tulkojumā. *Valoda: nozīme un forma 7. Gramatika un saziņa. Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rakstu krājums.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016, 144–155. lpp.
- Pym, A. *Method in Translation History.* Manchester: St Jerome Publishing, 1998.
- Pym, A. *Contours of Translation Studies in Australia.* 2021, 1–16. [sk. 23.03.2022] Pieejams: DOI: 10.4324/9781003150770-20. <https://www.researchgate.net/publication/355823974>
- Rūmniece, I. *Grieķu personvārdu atveide latviešu valodā: jaungrieķu valoda. Ieteikumi.* Red. I. Skrastiņa. Rīga: LVA, 2015.
- Schippel, L., Zwischenberger, C. Introduction. *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies.* (Transkulturalität – Translation – Transfer, 28). Berlin: Frank & Timme, 2017a, p. 9–17.
- Schippel, L., Zwischenberger, C. (eds). *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies.* (Transkulturalität – Translation – Transfer, 28). Berlin: Frank & Timme, 2017b.
- Silis, J. Tulkojumzinātne vai translatoloģija? – *Latviešu valoda – robežu paplašināšana. Valsts valodas komisijas raksti. 1. sējums.* Galvenais red. Andrejs Veisbergs. Rīga: Valsts valodas komisija, 2005a, 120–127. lpp.
- Silis, J. Terminology of translation studies: Impact of English terminological patterns upon the formation of Latvian terms. *Valoda – 2006. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XVI.* Atb. red. Svetlana Polkovņikova. Daugavpils: Saule, 2006, p. 459–467.
- Silis, J. Developing Latvian Terminology of Translation Studies. The First Steps. Nijole Maskaliuniene (ed.) *Vertimo Studijos.* Vilnius: Vilniaus Universitetas, 2010, p. 123–130.
- Silis, J. History of translation studies in Latvia: Western turn and its impact on further development of the discipline. *Contrastive and Applied Linguistics XVI. LU HZF Research Papers.* Andrejs Veisbergs (ed.). Rīga: University of Latvia, Faculty of Humanities Department of Contrastive Linguistics, Translation and Interpreting, 2016a, p. 58–73.
- Silis, J. Latvijas tulkojumzinātnes pētījumu teorētiskā fona paradigmas maiņa periodā no 1984. gada līdz 1996. gadam. *Vārds un tā pētišanas aspekti. Valoda un vide. Terminoloģija. Tulkosanās jautājumi. Rakstu krājums 20(2).* Linda Lauze (red.). Liepāja: LiePU, 2016b, 133–148. lpp.
- Silis, J. Paradigm Shift in Latvian Translation Studies(1984–1993): on the Background of Seventy Years of Translatological Research in Latvia. *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies.* (Transkulturalität – Translation – Transfer, 28). Larisa Schippel, Cornelia Zwischenberger (eds) Berlin: Frank & Timme, 2017a, p. 127–148.

Sīlis, J. *Trīs gadu desmiti Latvijas tulkojumzinātnē. 1984–2014*. Ventspils: Ventspils Augstskola, 2019a.

Sīlis, J. Intertekstualitāte kanoniska oriģināldarba interpretācijā netradicionālā angļu avottekstā un tā latviešu tulkojumā. *Vārds un tā pētišanas aspekti, 23 (II)*. Laumane, Benita & Lauze, Linda (red.). Liepāja: LiepU, 2019b, 392–401. lpp. (Krājums izstrādāts ar Valsts pētījumu programmas projekta „Latviešu valoda” (Nr. VPP IZM-2018/2-0002) atbalstu.)

Sīlis, J., Sile, A. Linguistic and Culture-related Problems in Translation of Latvian Dainas into English. *Translation Landscapes – Internationale Schriftenzur Übersetzungs wissenschaft*. Band 3. Piotr Sulikowski, Anna Sulikowska, Emil Lesner (Hgg.). Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2019, p. 177–188.

Šamšuro, Z. Alūzijas kā kultūrspecifiska vienība politiķu runās. *Via scientiarum: starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums*. 3. laidiens. Sastādītājas I. Laizāne, I. Znotiņa. Ventspils, Liepāja: Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2016, 124–129. lpp.

Tavast, A. Madisone, M., Mandele, A., Neuliks, T., Tannenberga, A. *Latviešu-igauņu vārdnīca (40000)*. Rīga: Igauņu valodas fonds, 2015.

Veidenberga, Z. Transferring the Connotations of Latvian Diminutives for English-speaking Readership: Nora Ikstena's Naģe Translated by Margita Gailitis. *The 15th International Baltic Conference on Canadian Studies “Canada among Nations: what's in a Name?” / The Latvian Association for Canadian Studies, The Centre for Applied Linguistics at the University of Latvia. Friday, October 9, 2015. University of Latvia, Faculty of Humanities. Abstracts. 2015, 2*. Pieejams: http://www.hzf.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/hzf/zinas/Kanadas_konf_tezes.pdf [skatīts 23.03.2022.].

Veisbergs, A. Wordplay in Interpreting. *Abstracts. Aktuāli jautājumi tulkojumzinātnē*. Rīga: LU, 2015a, p. 2–3.

Veisbergs, A. Wordplay in simultaneous interpreting. *Abstracts of the Second International Conference on Cognitive Research on Translation and Interpreting*. Macau: University of Macau, 2015b, p. 38–39.

Veisbergs, A. Latviešu-angļu vārdnīca – vēsture, papildināšana un pārbūve. Vārdnīcas un valoda. *Valsts valodas komisijas raksti 7. sēj*. Rīga: Zinātne, 2015c, p. 134–160.

Veisbergs, A. Mutiskās tulkošanas terminoloģijas izveide – vēsture un šodiena. *Terminrade Latvijā senāk un tagad*. Rīga: Zinātne, 2016a, 142–149. lpp.

Veisbergs, A. Konferenču tulkošana. 3. Papildinātais izdevums. Rīga: Zinātne, 2016b.

Veisbergs, A. Tulkotās literatūras grāmatas 1918–1944 (avotvalodas, kvalitāte, apjomī un tendences). *Tēzes Starptautiskās konferences „Grāmata un sabiedriba Latvijā līdz 1945. gadam”*. Rīga: LNB, 2016c, 19. lpp.

Woźniak, M. Children's Literature and the Theory of Translation in Poland. *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies. (Transkulturalität – Translation – Transfer, 28)*. Larisa Schippel, Cornelia Zwischenberger (eds). Berlin: Frank & Timme, 2017, p. 385–404.

Virginija STANKEVIČIENĖ, Daiva ZAVISTANAVIČIENĖ
(Kaunas University of Technology)

Linguistic Tools of Meaning Creation in Lithuanian and English Online Media

Summary

Linguistic Tools of Meaning Creation in Lithuanian and English Online Media

Recently, there has been extensive discussion on the influence of the media in providing the reader with certain information and in order to shape his/her views on the processes occurring in society. The aim of this article is to find out the most recent verbal means in Lithuanian and English media and to determine which language means are employed to communicate information to the reader. The research analyses articles from Lithuanian online portals *delfi.lt*, *lrytas.lt*, *respublika.lt* and English media *medicalnewstoday.com*, *bbc.co.uk*, *theguardian.com* and *independent.co.uk* published in 2020–2021. They reveal the work of medical interventions, medicines, the quality of medical work and health care institutions and the risks arising from them.

Summarising, every world event leaves its own impact on history, language, culture, etc. Therefore, when analysing health-related articles, it is natural that most of them in 2020 and 2021 are related to pandemic and COVID-19. In the articles of 2020, both English and Lithuanian media are dominated by negativity and fear. They are expressed in newly coined nouns, verbs, figurative words or word combinations, metaphors that provide a special perspective on the perception and interpretation of the world, emphasizing certain ways of understanding reality. The press of 2021 is prevailed by neutral sentences with a positive emotional charge. Comparing the articles of both years, it should be noted that in the texts of 2021, in addition to the topic of the pandemic and its course, there is already a subtopic, i.e. articles on vaccination where readers are sent a message about both benefits and risks of vaccination.

Key words: *online media, meaning creation, term coinage, linguistic tools, online discourse*

Santrauka

Kalbiniai prasmės kūrimo įrankiai lietuvių ir anglų internetinėje žiniasklaidoje

Pastaruoju metu vis dažniau kalbama apie žiniasklaidos poveikį skaitytojui pateikiant tam tikrą informaciją ir norint suformuoti jo požiūrį į visuomenėje vykstančius procesus. Šiame straipsnyje siekiama išsiaiškinti pastaruoju metu dažniausias verbalines priemones lietuvių ir anglų žiniasklaidoje bei nustatyti, kokios kalbos priemonės vartojamos siekiant iškomuniikuoti informaciją skaitytojui. Tyrime aptarti 2020–2021 m. žinias klaidos portaluose “Delfi”, “Lietuvosrytas”, “Respublika”, “Medical news today”, “BBC”, “The Guardian”, “Independent” publikuoti straipsniai, kuriuose atskleidžiamas medicinos intervencijų, vaistų, medikų darbo kokybės bei sveikatos priežiūros ištaigų darbas bei iš jų kylantys pavojai.

Apibendrinant galima teigti, kad kiek vienas pasaulinio lygio įvykis palieka savus pėdsakus istorijoje, kalboje, kultūroje ir pan., todėl analizuojant su sveikata susijusius straipsnius natūralu, kad daugiausia jų 2020 ir 2021 m. yra susiję su pandemija ir Covid-19. 2020 metų straipsniuose tiek anglų, tiek lietuvių žiniasklaidoje vyrauja negatyvizmas, baimė, kuri išreiškiama naujai susikurtais daiktavardžiais, veiksmažodžiais, perkeltinę reikšmę turinčiais žodžiais ar žodžių junginiais, metaforomis, kurios suteikia ypatingą pasaulio suvokimo ir interpretavimo perspek-

tyvą, pabrėždamos tam tikrus realybės supratimo būdus. 2021 m. spaudoje daugiausia vyrauja neutralūs, teigiamą emocijinį krūvį turintys sakiniai. Palyginus abiejų metų straipsnius paminėtina, kad 2021 – ujų tekstuose be temos apie pandemiją ir jos eiga, jau atsiranda potemė – susiję su vakcinacija straipsniai, kuriuose skaitytojams siunčiamą žinutę apie vakcinacijos naudą ir pavoju.

Raktiniai žodžiai: *internetinė žiniasklaida, prasmės kūrimas, nauja žodžių kūrimas, kalbinės priemonės, internetinis diskursas*

*

Introductory remarks

There has been a plentiful discussion regarding the influence of the media in providing a reader with certain information and in order to shape his/her attitude towards certain processes taking place in society. It should be noted that the perception of texts is determined not only by the specific genre and function of the text, but often by the means of linguistic expression tools, which have had a great effect on the reader lately. The use of lexical units or grammatical forms, metaphors, phraseological units, intertextual elements, etc. in the media is often deliberate. By applying grammatical forms, evaluative words, syntactic structures, authors seek to make an impact on the reader's consciousness, feelings, attitudes, appreciation, opinion, and so on. Language resources are plentiful, and their presentation is manifold.

The significance of language in human life is well known to everybody. Language is the foundation of every nation as it passes on the experience, information, accumulated knowledge, etc. of previous generations of humanity. Language performs one of its main functions, i.e. communicative function. Without language, humanity would not have undergone the changes it has experienced so far. Depending on the words and the chosen function in a language, the subject discussed in communication process can be conveyed negatively, positively or neutrally. The basis of the communication function is the reader and the speaker, in other words the addressee and the addressant.

Online media are playing an increasingly important role among the media. Lithuanian online media are gradually weaning readers off traditional media (newspapers, radio, television). It significantly contributes to the formation of public opinion and the development of critical thinking. It can be claimed that online media have recently become one of the most important media sources for communicating information.

It should be mentioned that each author is individual, and individuality is reflected not only by meaning perception but also in linguistic features. The author's desire to visualize the changes in space and time of his creation encourages the use of various means of expression and their selection according to individual needs. In order to convey social facts, events are usually assessed through selected lexical means, which in the text perform a certain function (neutral lexis is associated with the information function, the use of terms – with the message itself); morphological features of texts (predominant use of nouns, pronouns) distinguish texts of informational and analytical substyles [Bitinienė 2007: 45], the use of a verb in the future tense can communicate predictions of past processes, possible changes in society [ibid.: p. 48]; syntactic features (sentence length, their structure) indicate the orientation to the addressee, the interaction with the dialogic language, the function performed (impact, emotional, etc.). Thus, consciously and unconsciously chosen means of expression intertwine in style, which

often depend not only on the interpersonal function (author, reader, described subject) but also on the author's approach to the subjects discussed. Roger Fowler [1991: 85–87] distinguishes four approaches to descriptive things: (a) his belief in the truth modality of the subjects in question (truth modality), which can vary from absolute certainty to complete disbelief in the certainty of described subjects; (b) obligation, where the writer expresses his views on what is to be done (should, should, must); (c) permission or consent (could, be allowed); (d) desirability, where the author expresses his/her agreement or disagreement regarding the described subject matter, it is expressed in a number of evaluative words.

Recently, the media are full of articles related to certain events that cause adverse effects and impact human consciousness, environment, etc., negatively. Such are the articles related to environmental protection (consequences of climate change, tsunami, nuclear power plants), social issues (migration, family relations, labour market), political problems (terrorism, armaments), health (seasonal flu, bird flu, swine flu Aids, Covid-19, vaccinations), economic (taxes), etc. To better understand and perceive the efforts of journalists to create pictorial texts and headlines, it is beneficial to analyse their manifestations. Recently, most of the discussion has been on the topic of health, so this article aims to reveal how qualitatively the media is able to present health-related information, what language tools it uses to communicate information to the reader.

The aim of this study is to find out the most common recent verbal means in Lithuanian and English online media and identify the linguistic tools of Lithuanian and English online media to deliver information to the reader.

The objective of the research is Covid-19 related articles in Lithuanian and English online media.

The research sample was taken from Lithuanian online portals *delfi.lt*, *lrytas.lt*, *respublika.lt*, English online portals *medicalnewstoday.com*, *bbc.co.uk*, *The guardian.co.uk* and *independent.co.uk*.

Analysis and discussion

This study focuses on Lithuanian and English media, the articles of 2020 and 2021 in particular, they were selected for the analysis of linguistic features of health discourse.

The articles in this category reveal peculiarities of medical interventions, medicines, the quality of medical work, and health care facilities, and the risks they pose. Different portals are chosen deliberately. They sometimes describe the same events, but they reveal a different level of interpretation when the original source of information is not delved deeply into, but the information presented has already been interpreted in some way by other journalists and editors.

After analysing the articles, it can be stated that in 2020 starting with March, most articles were related to the spread and consequences of the Corona virus. And only articles of 2021 show the exhaustion of this topic, or in other words, the authors perceive that there are other health-related issues that disclose health risks and accomplishments.

Assessing the emotional charge of Lithuanian online media articles of 2020 and 2021, it was found that the articles with the most negative charge dominated in 2020

(see Figure 1). This could be explained naturally, as the onset of the fear of the Corona virus raised many questions, multiple false comments, hesitations, etc. But the situation is completely different in the research period of 2021.

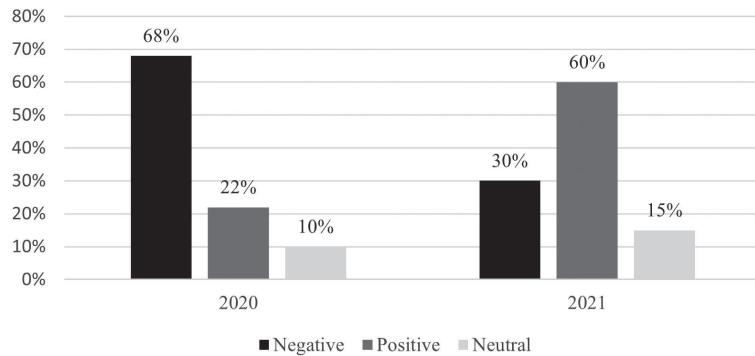

Figure 1. The ratio of emotional charge in Lithuanian online media in 2020 and 2021

As the diagram shows, the emotional charge in English online media is very similar, the percentage differs insignificantly. Thus, negative emotions prevail (see Figure 2).

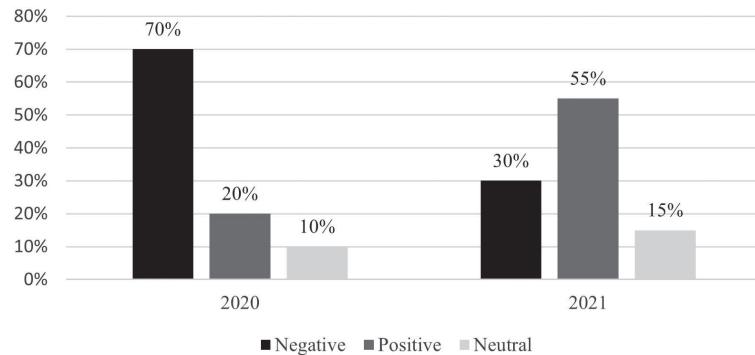

Figure 2. The ratio of emotional charge in English online media in 2020 and 2021

In a literal and figurative sense, negativity is very evident in the online media of 2020. It could even be said that it is one of the main features of the health-related press of the time. Negativity is expressed in texts by direct and neutral naming of the evils of life using strong words, e.g.: *oficialu, auga, mirė, viena klastingiausiu*, etc. The following are the examples: *Balandžio 16 d. Sveikatos apsaugos agentūros turima informacija, prabėgus dvimi savaitėms po paskutinės injekcijos, 9 245 paskiepytų asmenų COVID-19 testai buvo teigiami. 835 iš jų teko hospitalizuoti, o 132 skiepus gavę žmonės mirė*, **OFICIALU: Auga po skiepų užsikrėtusių amerikiečių skaičius**. The verbs in this context – *teko hospitalizuoti, mirė, auga* – carry the message to the reader that there is nothing positive about vaccination, as after the vaccine people continue to get infected and even die, and the information provided in the media is incorrect.

In the articles, it is possible to single out a much more subtle negativity when it is conveyed as a subtext, in other words, the reader must read between the lines, using particles *jau*, *net*, *dar*, and so on. For example: *Lietuvoje – 504 nauji užkrato atvejai, nuo COVID-19 mirė dar 7 žmonės, Gali prasidėti net regos ar klausos sutrikimai.* The word *dar* in this example is used with the numeral, it seems to send a message to the reader that mortality level is still increasing, and it is not clear when it will end. *Net* is a particle that emphasizes the message sent before that it is very scary because among other disorders, vision and hearing issues can also occur. Such intensifying particles in texts are quite common and their purpose in the text is to influence people's knowledge of certain things or even cause doubts that something is not yet known. Here are the examples from English online media:

- <...> *Record-breaking number of vaccines given <...>;*
- <...> *Covid staff shortages hit pre-Christmas trains <...>;*
- <...> *Children who lack sleep ‘show it in their faces’ <...>;*
- <...> *Britain’s excess death toll at the peak of the Covid-19 pandemic was the highest among 11 countries analysed by the Guardian <...>*

Record-breaking is associated with positivity, some amazing achievements. However, in this context, it expresses very deep negativity. *Staff shortages* definitely shows the negative side of the fight with the pandemics. The expression *show it in their faces* reveals how bad children are affected by this terrible disease and how they suffer. *Excess death toll* requires no further explanation as it carried a very sad meaning in itself.

Health-related articles are presented in a completely different way in 2021 in online media. As mentioned earlier, there are fewer articles with a negative emotional charge. The number of positive articles has significantly increased.

Another tool of meaning creation, i.e. metaphors, has to be studied. They are abundant in both Lithuanian and English online media. For instance: *RITS gydomų kovidinių ligonių skaicius nuo savo piko 145 taip pat svirdinėdamas traukia po truputį žemyn ir šio ryto duomenimis siekia 120, Teigiamų diagnostinių COVID-19 testų dalis rengiasi šturmoti 5 proc. žymę.* The saying *traukia po truputį žemyn* could be perceived by the reader as negative but knowing that it is about Corona virus, such saying is viewed positively. The very meaning of the word *šturmoti* means ‘a very aggressive attack or blow’ that is associated with combat. Another figurative meaning of this word emerges in the context. This phrase is comprehended as an urgent work, a campaign, the results of which will be evaluated positively. There is another example: *Taip pat skaiciuojami vakcinacijos „vaisiai“: vakciniuotų pirma doze mes jau turime 31 proc., o su imunizuotų procentu artējame prie 40 proc. – rašo profesorius.* The word *vaisiai* is associated with yield, result, abundance, which makes the reader feel positive and favourable.

In English online media, metaphors are used in articles to emphasize the meaning and attract the reader. The following are the examples:

- <...> *Is the world rolling out the vaccine fast enough? <...>;*
- <...> *Covid cases have hit plateau in parts of the UK, says top medical adviser <...>;*

- <...> South Africa accuses the UK and others of ‘knee-jerk’ reaction to new variant <...>;
- <...> Corona virus – the financial fallout <...>;
- <...> On the ‘front-line’ against Corona virus <...>;
- <...> Coronavirus: ‘No clear road map’ post-virus for struggling firms <...>;
- <...> Coronavirus has sent the world into ‘psychotic delirium’ <...>;
- <...> Postcard from Hong Kong: ‘The Zero Covid strategy has brought the city to its knees <...>;
- <...> Boris Johnson attacks anti-vaccine conspiracy theorists who spread ‘mumbo jumbo’ <...>;
- <...> How will pandemic end? Omicron clouds forecasts for endgame <...>;
- <...> ‘Damning’ report warns staffing crisis will prevent NHS recovery <...>.

As for the emotionally positive or negative charge in the text, new words have been coined in the Lithuanian language in health-related articles in pursuance of persuasiveness, clarity, or even having negative aspects. One of the examples would be the noun *corona*, the first meaning of which in Lithuanian is derived from the Latin language and means ‘crown’. However, during the pandemic, this noun took on a new meaning in medical terminology and became an abbreviated title for the Corona virus (Lat. *Coronaviridae*) family. The analysis of the articles revealed that a very large number of new words are created with this word in a relatively short period of time. A total of 30 of them are recorded. Nouns newly coined with a component *corona* have negative, positive, and neutral shades. The neutral meaning depends on the context, such as the *coronashow*, e.g. *Per koronašou į paviršių pradedė lėsti ižūlius manipuliacijos skaičiais ir squokomis, magiški faktų nuslėpimai ar atvirkštines jų interpretacijos*. The meaning of a word *šou* means a certain performance, i.e. an entertainment event (along with a spectacle) that is intended to impress the audience (for example, if a celebrity is involved). The use of this word is always associated with television programs that show undirected dramatic and funny situations, capture real events, where ordinary people participate instead of professional actors, a message is sent to the reader about an event with good emotions. However, the meaning of the word *coronashow* in online media texts takes on a different meaning, it refers to an artificially created, negatively charged event where people’s feelings, beliefs are manipulated, and it is not clear when it will end. The words *manipulacijos, pradedė lėsti, magiški faktų nuslėpimai* send a message to the reader that it is not an interesting and entertaining event.

Studying the texts, many newly coined derivatives with the word *corona* were identified which have a negative connotation. The following are the examples: *koronacirkas* / Eng. *coronacircus*, *koronadrama* / Eng. *coronadrama*, *koronainfekcija* / Eng. *coronainfection*, *koronagiltinė* / Eng. *coronadeath*, *koronakrizė* / Eng. *coronacrisis*, *koronadiktatūra* / Eng. *coronadictatorship*, *koronafobija* / Eng. *coronaphobia*, *koronagrėsmė* / Eng. *coronathreat*, *koronaisterija* / Eng. *coronahysteria*, *koronaneganda* / Eng. *coronamisfortune*, *koronamirtis* / Eng. *coronadeath*, *koronapanika* / Eng. *coronapanics*.

The below mentioned instances illustrate the new words. *Plečiantis globaliai koronapanikai, lengva pasijusti tarytum stebėtum itin aukšto pilotažo cirko magijos šou,*

kai atliekami triukai iš pirmo žvilgsnio atrodo realistinai ir smarkiai iutraukia. In this example, the phrase *aukšto pilotažo* communicates a highly valued thing. The phrase *cirko magijos šou* sends a message to the reader that it can also be entertaining, or even misleading or just giving us an impression rather than giving real facts.

Jei koronagiltinė lietuvių ir toliau nešienaus, tai Sveikatos apsaugos ministerija ir pakaruoklius, neatlaikiusius karantino sukeltos krizės, priskirs viruso aukoms. The word *giltinė* in Lithuanian means a symbol of death. The noun *koronagiltinė* is used to emphasize the fact that a person dies of corona virus.

There are also numerous English new words coined which are widely spread currently. Some words are made with the words *corona* and *covid*, while the others are not, but the examples are very interesting. There are only some provided here: *corona-coaster*, *Covid Waltz*, *Vaccine hesitancy*, *lockdowners*, *masklessness*, *Covideo party*, *social distancing*, *Coronacation*, *Coronageddon*, *quarantimes*, *quaranteams*, etc.

Conclusion

Analysis of the health-related articles disclosed that most of them in 2020 are related to pandemics and Covid-19. The articles of 2020 are dominated by negativity, fear, and obscurity, which are expressed by newly coined nouns, verbs, figurative words or word combinations, metaphors. They provide a special perspective on the perception and interpretation of the world emphasizing certain ways of understanding the new reality. The online media of 2021 is prevailed by neutral, positively charged sentences related to health.

Comparing the articles of both years it should be mentioned that in the texts of 2021, in addition to the topic of the pandemic and its course, there is already a subtopic, i.e. articles related to vaccination, in which the readers are sent a message about the benefits and risks of vaccination.

Linguistic research of journalistic style texts reveals a social assessment of facts or events as well as a direct impact on the reader.

LITERATURE

Fowler, R., *Language in the News. Discourse and Ideology in the Press.* London and New York; Routledge, 1991, p. 85–87.

Bitinienė, A. *Publicistinis stilius.* Vilnius: VPU l-kla, 2007, 45 p.

ONLINE SOURCES

<https://www.delfi.lt/>
<https://lrytas.lt/>
<https://respublika.lt>
<https://www.medicalnewstoday.com/>
<https://www.bbc.co.uk/>
<https://www.theguardian.com/>
<https://www.independent.co.uk/>

Viorika ŠESTAKOVA, Daiva ZAVISTANAVIČIENĖ
(Kaunas University of Technology)

Corpus and Dictionary-Based Study of the Lexical Unit *crisis* in English and Lithuanian

Summary

Corpus and Dictionary-Based Study of the Lexical Unit *crisis* in English and Lithuanian

Social, economic, and political changes worldwide induce variations in the lexis of languages. Some word meanings are extended, and new ones are coined.

This article analyses English and Lithuanian dictionary entries of the lexical unit *crisis*, also it looks into corpus seeking to evaluate connotational aspects of the given collocations. The method of corpus analysis is of an utmost importance in the study of collocations as it helps determine the relationship between textual linguistics and collocations.

The study of corpora of both languages determined the congruence of the main meanings of the word *crisis*. The prevalent collocations were identified in the areas of economics, finances, health and social life. The current topicalities complement the lemma *crisis* with newly coined medical terms – *corona* and *Covid-19*. These collocations conclude over 40,000 of the results in the studied English corpus.

Abundant collocations of ‘*crisis*’ with a certain modifier are presented in both corpora. Having researched the collocations and concordances the following conclusion can be made that Lithuanian corpus provides with a much smaller number of concordance lines (the total number is 107,684), whereas English corpus encompasses almost 3 million of concordances.

Key words: *corpus linguistics, connotative meaning, dictionary, search engine, collocation*

Santrauka

Žodžio *krizė* vartosenos ypatumai lietuvių ir anglų tekstuose bei žodynuose

Socialiniai, ekonominiai ir politiniai pokyčiai pasaulyje keičia ir kalbų leksiką. Kai kurios reikšmės praplečiamos, sukuriama naujos. Šiame straipsnyje analizuojami leksinio vieneto *krizė* vartosenos pokyčiai anglų ir lietuvių kalbų žodynuose ir tekstuose, norint įvertinti konotacinius aspektus. Tekstynų analizė yra labai svarbi, nes ji padeda nustatyti santykius tarp tekstinės lingvistikos ir kolokacijų.

Abiejų kalbų tekstynų bei žodynų analizė atskleidė, kad pagrindinės žodžio *krizė* reikšmės sutampa. Kolokacijos dominuoja ekonomikos, finansų, sveikatos ir socialinio gyvenimo srityse. Nūdienos aktualijos papildo lemą *krizė* naujais medicininiais terminais kaip *korona* ir *Covid-19*. Šios kolokacijos sudaro per 40 000 rezultatų anglų tekstyne.

Kolokacijos su žodžiu *krizė* vartoamos su modifikatoriais abiejuose tekstuose. Išanalizavus kolokacijas ir konkordansus, galima daryti išvadą, kad lietuviškasis tekstynas pateikia daug mažesnį skaičių konkordanso eilučių (bendras skaičius 107 684), kai tuo tarpu anglų k. tekstynas apima beveik 3 milijonus konkordansų.

Raktiniai žodžiai: *korpuso lingvistika, konotacinė reikšmė, žodynas, paieškos sistema, kolokacija*

*

Introduction

Corpus-based approach has been extensively applied both in language teaching and learning over the recent decades. Corpora are particularly useful in teaching domain-specific language use and professional communication. In carrying out research on language acquisition, corpus data provide a more accurate and exact description of language use. Moreover, they provide realistic examples of language usage. Broadly speaking, they cover all aspects of language.

Corpora have been used in language studies, that is proved by a number of scientific works. Linguists [Leech 1997, Biber, Conrad and Reppen 1998, McEnery, Xiao, Tono 2006] argue that corpus analysis is spotlighting in linguistics, lexicography, language learning. Data collected in corpora make linguistic analysis more objective and precise.

Theoretical background

Corpora as well as languages have certain features according to which they can be classified. Besides, the same corpus can possess one or more of these properties since corpora in Sketch Engine (SkE) come from different sources.

Sketch Engine can operate texts in any language, even in a rare and not so widely spread one. The initial languages were just Czech, Irish, and English. Later it expanded and is currently used as the major tool by lexicographers of Cambridge University Press, Macmillan, Harper Collins, Oxford University Press [Kilgarriff et al., 2014]. Currently, SkE comprises 400 corpora in over 90 languages.

SkE has evolved into the preponderant online corpus analysis tool encompassing possibilities to analyse KWIC concordances, provide frequency statistics, calculate co-occurrence patterns, and visualize contrasts.

James Thomas in his book on Sketch Engine [2016] focuses on the spheres of language teaching and learning and on the work with Sketch Engine, that provides valuable information on corpus linguistics for all language professionals.

In this article, the concept of a meaning is not discussed in more detail, but more attention is paid to the peculiarities of the use of a particular lexical unit.

Corpus methodology became extensively popular with the advancement of technology, when powerful highly sophisticated computers enabled to process and manipulate massive amount of information. Corpus can be defined in many ways; however, researchers [McEnery, Xiao, Tono 2006] agree that a corpus in modern linguistics must have the basic properties, there must be machine-readable authentic texts taken as a sample to represent a certain language.

Corpus linguistics covers a complex system of principles and techniques how corpora can be applied in language studies. However, according to McEnery, Xiao, Tono [2006] corpus linguistics should be rather considered a methodology since it is not limited to a particular aspect of a language.

Corpora are particularly useful in teaching domain-specific language use and professional communication. In carrying out research on language acquisition, corpus data provide more accurate and exact description of language use. Moreover, they provide realistic examples of language usage. Broadly speaking, they cover all aspects of language.

Lexicographers use corpus data extensively; it is of an utmost importance in dictionary compiling. It should be noted that since the 1990s corpora have been at the bases of almost all new dictionaries.

Machine-readable nature of the corpora makes it the most beneficial in lexicography. Authentic and inherent instances of the usage of a lexical item are accessible in a few seconds. Furthermore, a corpus imparts the rate of frequency and quantification. Corpus markup and annotation are similarly significant. Textual (e.g. register, genre, and domain) and sociolinguistic (e.g. user gender and age) metadata of some corpora enable lexicographers to provide a more accurate definition of the usage of the lexical item. Therefore, researchers and lexicographers can trace even the slightest meaning changes which can keep the dictionaries up to date.

Currently, most English learner dictionaries such as Longman Dictionary of Contemporary English (LDOCE, 3rd Edition), Oxford Advanced Learner's Dictionary (OALD, 5th Edition), Cambridge International Dictionary of English (CIDE, 1st Edition) are corpus-based.

Generally, corpora data are used to choose dictionary entries. Such learner dictionaries represent very important characteristic features, they cover quantitative information based on a corpus. Selecting the right lexis to define a dictionary entry is another important aspect; the choice of words also depends on frequency information provided in corpora. Besides, corpora are an indispensable source of providing real-life authentic examples in dictionaries.

Overall, it can be concluded that corpora have made a huge impact on dictionary compilers, lexicographers; they influenced the form and content of the dictionaries greatly. However, collocations benefited from corpora the most, in the sense that collocation data introduced from corpora into dictionaries impart an immense support to a learner.

Besides lexicography, corpora have been used broadly in lexical studies carried out by Partington [1998], McEnery and Wilson [2001], Schmitt [2004] and others. In the centre of those corpus-based lexical studies is collocation and collocational meaning. For over six decades many prominent linguists and other researchers, e.g. Hunston [2002], Merriam [2019] have been analyzing the issue of collocations in the variety of ways, scholars Gablasova, Brezina, McEnery [2017] investigated the use of collocations in language learning.

The great number of words as a matter of course render emotional associations, either positive or negative, suggest additional meanings and values not indicated in common dictionary definitions. One of the basic methods to express and determine the meaning of the word is connotation which represents various social subtleties and conveys cultural implications. Researchers Dickins, Hervey and Higgins [2016] and Baker [2011] distinguish different forms of connotative meaning, among which such types as associative meaning, affective meaning, collocative meaning are considered to be essential for their significance in language studies and translation.

Analysis and discussion

The research sample consists of dictionary data from Longman Dictionary of Contemporary English, Merriam-Webster Dictionary, Lietuvių kalbos žodynas, Encyclopedia Titanica, English Web 2020 Corpus, Lithuanian Web 2014, online media sources.

Semantic drift is a common phenomenon in the language. Lexis of the language constantly undergoes changes in a word's meaning. The word *crisis* originated from Greek, meaning 'turn, decision, result'. Originally, *crisis* denoted 'the turning point for better or worse in an acute disease or fever'. Now, according to the definition provided in Merriam-Webster Dictionary, it most commonly means 'a difficult or dangerous situation that needs serious attention'. (<https://www.merriam-webster.com/dictionary/crisis>)

In comparison to the aforementioned source, Longman Dictionary of Contemporary English defines *crisis* as 1) 'a situation in which there are a lot of problems that must be dealt with quickly so that the situation does not get worse or more dangerous'; 2) 'a time when a personal emotional problem or situation has reached its worst point' [<https://www.ldoceonline.com/dictionary/crisis>]. The meaning of *crisis* is expanded giving highlight not only to a dangerous situation but also distinguishing a complicated personal psychic condition. The most common collocations presented in that dictionary can be divided into the following categories:

- 1) **adjectives:** *an economic / political / financial etc. crisis; a constitutional crisis; a major / serious / deep / severe crisis; a worsening / deepening crisis;*
- 2) **verbs:** *create / cause / provoke a crisis; precipitate a crisis; face a crisis, resolve / overcome a crisis; handle a crisis; defuse a crisis; avert a crisis;*
- 3) **noun + crisis:** *a debt / food / housing etc. crisis; a cash crisis; an energy / oil / fuel crisis;*
- 4) **crisis + noun:** *crisis management; crisis point; a crisis situation; crisis talks.*

Definitions of the word *crisis* in Oxford Learner's Dictionaries, Cambridge Learner's Dictionary coincide with the abovementioned ones.

In order to evaluate connotational and emotional aspects of the given collocations and determine the most common areas of usage, English corpus was examined. For that purpose, there was Sketch Engine software tool used, which is a vital support for corpus analysis.

The most common and abundant group of collocations is related to the area of economics: *economic crisis, the global financial crisis, the banking crisis, fiscal crisis, debt crisis, budget crisis, the credit crisis, subprime mortgage crisis, sovereign debt crisis, a liquidity crisis, currency crisis, funding crisis, European debt crisis, the eurozone crisis, the euro crisis, the climate crisis, the ecological crisis, environmental crisis, the energy crisis, oil crisis.*

Two collocations: *humanitarian crisis* and *the refugee crisis* overlap with the political area.

The following areas of collocations are as follows:

- **social (including economic factor):** *the housing crisis, housing affordability crisis, food crisis, pension crisis, the homelessness crisis;*
- **medical:**
 - a) **disease aspect:** *the COVID-19 crisis, the COVID crisis, the coronavirus crisis, the pandemic crisis, the AIDS crisis, the Ebola crisis, the opioid crisis;*
 - b) **psychological aspect:** *a mid-life crisis, a midlife crisis, a mental health crisis public health crisis;*

- **politics:** *political crisis, a constitutional crisis, a diplomatic crisis, hostage crisis, the Syrian crisis, the Rohingya crisis, the migrant crisis, the migration crisis;*
- **adj / emphatic:** *the present crisis, the current crisis, ongoing crisis, the immediate crisis, recent crisis, the foreclosure crisis, a major crisis, impending crisis, serious crisis, worst crisis, severe crisis, acute crisis, deep crisis, a full-blown crisis, unprecedented crisis, protracted crisis, a succession crisis.*

All in all, collocations with the most frequent modifiers are related to economics, finances as crises in that area happen quite often in the world. An economic crisis is a period or negative economic situation in which economic variables deteriorate significantly. Depending on the intensity and duration of the economic crisis, other terms such as slowdown, recession, and depression are sometimes used. An economic crisis can affect supply, demand, or both. When the economic crisis is associated with money and banking problems it is called the financial economic crisis or simply the financial crisis.

Lithuanian language dictionary [<http://www.lkz.lt/>], which is the main and the biggest dictionary of the Lithuanian language, provides three main meanings of *crisis*; the first one is general, the word is defined as *staigus persilaužimas; sunki pereinamoji būklė* (Eng. ‘a harsh, sudden breakthrough, difficult transition’). The second meaning is related to the medical field: *greitas temperatūros keitimasis ir persilaužimas ligos eigoje* (Eng. ‘a rapid temperature change and breakthrough in the course of the disease’); the third meaning is related to the area of economics: *periodiškai pasikartojantis gamybos sumažinimas ar nutraukimas; prekių perprodukcia, kai nėra paklausos dėl žmonių nepajėgumo pirkti* (Eng. ‘periodic recurrent reduction or cessation of production; over-production of goods when there is no demand due to people’s inability to buy’).

However, a crisis situation can affect all areas, not only economics or medicine, but also there can be political crises, existential human crises, environmental energy crises or social crises. Encyclopedia Titanica presents the following Lithuanian collocations with the word *crisis* [<https://lt.encyclopedia-titanica.com/significado-de-crisis#menu-4>]:

- **Ekonominė krizė** (A negative economic situation with a significant deterioration in economic variables);
- **1929 metų krizė** (The crisis of 1929, or the Great Depression, is a period of great economic instability, marked by a deep economic downturn in the United States with serious consequences on the global scales);
- **Politinė krizė** (In the event of a political crisis, a certain state of affairs in a country can cause disruptions in the political space, which in turn will affect its citizens);
- **Raketų krizė** (The missile crisis is the name given to the Cold War conflict between Cuba, the Soviet Union and the United States. It is also called the October Crisis when in 1962 Soviet nuclear missiles were located on Cuban territory);
- **Egzistencinė krizė psichologijoje** (In psychology, existential crises, also known as evolutionary crises by psychoanalyst Eric Eriksson (1902–1994), are those that all individuals experience during their lives and they form an important part of a person’s evolution or growth);
- **Egzistencinė filosofijos krizė** (Existential crises are experienced by all individuals who seek to explore the problems and questions of human existence that arise in those moments);

- **Aplinkos krizē** (An environmental crisis is a situation that has a major impact on the environment. For example, the water crisis caused by the lack of water);
- **Poros krizē** (The couple crisis is a period of conflict over important issues in the relationship that can determine whether they stay together).

For Lithuanian corpus research the sample from Lithuanian Web 2014 was analysed. There were found 107,684 concordance lines all together with the lemma *crisis* in a singular form and six Lithuanian cases. For the analysis there were chosen collocations with *crisis* modifiers.

Collocations with ‘*crisis*’ can be classified into certain categories in accordance with the following areas:

- **Economic:** *pasaulinė ekonominė krizē, finansų krizē, bankų krizē, likvidumo krizē, energetinė krizē, energijos išteklių krizē, naftos krizē, žaliavų krizē, maisto prekių krizē, transporto krizē.*
- **Political:** *Prezidentūros krizē, prezidentinė krizē, valstybės krizē, demokratijos krizē, konstitucinė krizē, valdymo piramidės krizē, tradicinių partijų krizē, Europos institucijų krizē, Dinastijos krizē Lenkijos karaliui.*
- **Social:** *socialinė krizē, šeimyninė krizē, demografinė krizē, vertybių diskurso krizē, šiuolaikinė vertybių krizē, šiandieninio žmogaus krizē.*
- **Medical / health:** *sveikatos krizē, psichologinė krizē, psichiatrijinė krizē, psichosocialinė krizē, fizinė ir dvasinė krizē, asmeninė krizē, trejų metų krizē, Edipo kompleksas krizē, 6–7 metų krizē, paauglystės krizē, jaunystės krizē, vidurio amžiaus krizē, vyresnio amžiaus krizē, abstinencijos krizē, enokortikalino nepakankamumo krizē, tireotoksinė krizē, adrenokortikalino nepakankamumo krizē.*
- **Culture / art / media:** *kultūros krizē, logocentrizmo krizē, tradicinių teatro formų krizē, poetinės kalbos krizē, gili kultūros krizē, Lietuvos žurnalistikos krizē, kūrėjų krizē – dar ne muzikos krizē,*
- **Religion:** *Atgailos sakramento krizē, tikējimo Dievą krizē, religijos krizē, Krikščionybės krizē, Ikonoklastijos krizē, istorinė krikščionių krizē.*
- **Philosophy:** *egzistencinė krizē, jo dvasios krizē, pasaulėžiūros krizē.*
- **Other adj + crisis:** *užėjo laikina krizē, amžina krizē, permanentinė krizē, ilgalaikekrizē, šiandienė krizē, visuotinė krizē, didžiulė krizē.*
- **Emphatic words:** *kai mane užklupo krizē (Eng. when i stumbled upon the crisis), siautė baisi krizē (Eng. dreadful / horrific crisis raged), skausminga krizē (Eng. painful crisis), prasiveržusi politinė krizē (Eng. political crisis erupted), įsisiautusi politinė krizē (Eng. rampant political crisis), vėl grėsė krizē (Eng. threatening crisis), krizē sukrečia nusistovėjusį tapatumo jausmą (Eng. crisis shatters a settled identity feeling / sensation), akcijų rinkas pertanti krizē (Eng. crisis quaking share markets), daugiausia darbo vietų krizē nušlavė Jungtinėje Karalystėje (JK) (Eng. the majority of workplaces were swept by crisis), krizē jau įsisuko ir į pramogas (Eng. crisis encroached into entertainment), krizē gana didelė ir skausminga (Eng. extensive and painful crisis).*

Referring to the above mentioned instances it is obvious that Lithuanian collocations with modifiers are more diverse in comparison with English.

Study samples from the Internet sources reflect the current global economic and political situation: the most common were the collocations with COVID-19, corona,

and migrants. The following examples are taken from Lithuanian online newspapers, government sites, and other publicistic references. Quite often, these collocations appear in mass media headlines.

<...> **Koronos krizė:** Vokietija ekonomikai skiria dar 130 milijardų eurų <...> [<https://www.ahk-balt.org>], <...> **Korona** ir kitos sveikatos apsaugos *krizės* ... Kaip žmogui, taip ir visai visuomenei, krizės kerta per ... Kaip bus su **covid-19 krize?** <...> [<https://www.llri.lt>], <...> **Koronos krizė** turėtų būti pervaadinta koronos skandalu <...> [<https://www.ekspertai.eu>], <...> Tokiu būdu valdančioji koalicija nori **koronaviruso krizės** metu paskatinti didžiausią Europos ekonomiką <...> [<https://www.ahk-balt.org>].

<...> **COVID-19 krizės** valdymo struktūra, kurią Lietuvoje sudarė du valdymo centrai <...> [<https://www.tspmi.vu.lt>], <...> **COVID-19:** trečia didžioji *krizė* po Šaltojo karo... laisvai galime lyginti su Rugsėjo 11-aja ar 2008–2009 m. pasauline finansų krize. <...> [<https://www.lrt.lt>], <...> ES priemonės transporto srityje **COVID-19 krizės** metu – laikinas oro uostų laiko tarpsnių reikalavimų pakeitimas, kuriuo oro transporto bendrovėms ... <...> [<https://www.consilium.europa.eu>], <...> **Migrantų krizė:** ar išlaikėme egzaminą? Apie **migrantų krizę** kalbėjomės su Mykolo Romerio universiteto tarptautinės ir Europos Sąjungos (ES) teisės profesore Lyra Jakulevičiene, <...> [<https://www.teismai.lt>], <...> **Migrantų krizė:** kas laukia sulaikytų Lietuvoje ir kaip su ... <...> [<https://www.15min.lt>], <...> Migracija – tai ir išsūkis, ir galimybė Europai. Sužinokite, ką daro ES, kad įveiktu **migrantų krizę**. <...> [<https://www.europarl.europa.eu>].

Conclusion

As corpora encompass a broad scope of registers and genres, the corpus-based approach is highly appropriate for their research and investigation.

Having analysed the corpora of both languages it was identified that the main meanings of the word *crisis* coincide. The predominant collocations were distinguished in the areas of economics, finances, health and social life. Referring to the current topicalities the lemma *crisis* is modified by newly emerged medical terms – *corona* and *Covid-19*. These collocations constitute over 40,000 of the obtained results in the analysed English corpus.

Both corpora provide with the numbers of collocations of *crisis* with a certain modifier. Having researched the collocations and concordances the conclusion can be made that Lithuanian corpus presents much smaller number of concordance lines (the total number is 107,684), whereas English corpus includes almost 3 million of concordances.

LITERATURE

- Baker, M. *In Other Words*. London and New York: Routledge, 2011.
Biber, D., Conrad, S., Reppen, R. *Corpus Linguistics: Investigating*. 1998.
Dickins, J., Hervey, S., Higgins, I. *Thinking Arabic Translation* (2nd ed.). London and New York: Routledge, 2016.
Gablasova, D., Brezina, V., McEnery, T. *Collocations in Corpus-Based Language Learning Research: Identifying, Comparing, and Interpreting the Evidence*. *Language Learning: A Journal of*

- Research in Language Studies 2017, Volume 67, Issue S1 pp. 155–179. Available: <https://doi.org/10.1111/lang.12225>.
- Hunston, S. *Corpora in Applied Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Kilgarriff, A., Baisa, V., Bušta, J., Jakubíček, M., Kovář, V., Michelfeit, J., Rychlý, P., Suchomel V. *The Sketch Engine: ten years on. Lexicography*, 2014, Volume 1, 7–36 pp., DOI 10.1007/s40607-014-0009-9.
- Leech, G. *Introducing corpus annotation* in Garside, R., Leech, G., McEnery, A. *Corpus Annotation*, pp. 1–18. London: Longman. 1997.
- McEnery, T., Xiao, R., Tono, Y. *Corpus-based Language Studies: An Advanced Resource Book*. Published Routledge, 2006.
- McEnery, T., Wilson, A. *Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001.
- Merriam, Th. *Six-Word Collocations in Shakespeare and Sir Thomas More. Revisited. Notes and Queries* 66 (3): 415–16, 2019. Available: <https://academic.oup.com/nq/article/66/3/415/5531258?login=true>
- Partington, A. *Patterns and Meanings*. Amsterdam: John Benjamins, 1998.
- Schmitt, N. *Formulaic Sequences*. Amsterdam: John Benjamins, 2004.
- Thomas, J. *Discovering English with Sketch Engine: A Corpus-Based Approach to Language Exploration*. 2nd ed. Brno: Versatile, 2016. 228 p.

SOURCES

- Lithuanian language dictionary. Available: <http://www.lkz.lt/>
- Longman Dictionary of Contemporary English. Available: <https://www.ldoceonline.com>
- English; Merriam-Webster Dictionary. Available: <https://www.merriam-webster.com>
- Encyclopedia Titanica. Available: <https://lt.encyclopedia-titanica.com>
- English Web 2020 Corpus. Available: https://app.sketchengine.eu/#dashboard?corpname=preloaded%2Fententen20_tt31
- Lithuanian Web 2014. Available: <https://app.sketchengine.eu/#dashboard?corpname=preloaded%2Flttenten14>
- Oxford Learners' Dictionaries. Available: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>

ONLINE MEDIA SOURCES

- <https://www.ahk-balt.org>
<https://www.ekspertai.eu>
<https://www.ahk-balt.org>
<https://www.tspmi.vu.lt>
<https://www.lrt.lt>
<https://www.consilium.europa.eu>
<https://www.teismai.lt>
<https://www.15min.lt>
<https://www.europarl.europa.eu>
<https://www.llri.lt>

Viktorija TATAUROVA, Diāna IVANOVA
(Riga Technical University)

Backtranslation and the Development of the Digital Competence

Summary

Backtranslation and the Development of the Digital Competence

Backtranslation is a process of re-translating the text translated to the target language back to the source language, which is applied for multiple purposes, e.g. teaching, testing and research in translantology, and is considered to be an effective tool in presenting students with the differences which exist between the pairs of languages. The present research employs the texts referring to the three fields, namely economics, ICT, and science and technology, which were backtranslated with the application of machine translation analysed from the perspective of developing the digital competence of translation students. The digital world is developing exponentially, with a great number of monolingual and bilingual texts being added to the web every day. Due to a number of texts that are processed by the software, the precision of machine translation evolves rapidly. The aim of this research is to carry out the contrastive analysis of three back-translated texts on the word, sentence and text level. The two most common pairs of languages that the students of the programme Technical Translation, Riga Technical University specialise in are selected for the analysis: English – Latvian, English – Russian.

Key words: *backtranslation, machine translation, digital competence*

Kopsavilkums

Atpakaļtulkošana un digitālās kompetences attīstība

Atpakaļtulkošana ir mērķvalodā tulkošanas process avotvalodā, kas tiek izmantots vairākiem mērķiem, piemēram, mācīšanai, testēšanai un pētījumiem translatologijā, un tiek uzskatīts par efektīvu līdzekli noteiktu valodu pāru atšķirību prezentēšanā.

Pētījumā izmantoti teksti, kas attiecas uz trim jomām – ekonomiku, IKT, lingvistiku – un tehnoloģijām, kas saistītas ar mašīntulkošanu. Mašīntulkošana tiek analizēta tulkošanas programmas studentu digitālās kompetences attīstības perspektivā. Digitālā pasaule attīstās eksponenciāli, katra dienu tīmeklim tiek pievienots liels skaits vienvalodu un divvalodu tekstu. Mašīntulkošanas precizitāte strauji attīstās, jo programmatūra apstrādā vairākus tekstus vienlaicīgi.

Pētījuma mērķis ir veikt trīs atpakaļtulkotu tekstu kontrastējošo analizi vārda, teikuma un teksta limenī. Analīzei tiek atlasīti divi visizplatītākie valodu pāri, kuros specializējas Rīgas Tehniskās universitātes studiju programmas „Tehniskā tulkošana” studenti: angļu – latviešu, angļu – krievu.

Atslēgas vārdi: *atpakaļtulkošana, mašīntulkošana, digitālā kompetence*

*

Introduction

Many investigators have been interested in the translation study, the research of human-translated texts, and the translation techniques used by the humans. However, little attention has been paid to the study of the use of natural language processing tasks in machine translation. The basic reason for this may be a poor quality of the machine translated texts. But the recent advancements in machine translation have

motivated researchers to investigate the field. The present research aims at the contrastive analysis of the original texts pertaining to the three fields, namely economics (Econ), information and communication technologies (ICT), and science and technology (ST) and their back-translated versions. The texts have been translated to Latvian and Russian via the machine translation software – Google Translate and then translated back to English.

Machine translation

Chai Chua et al. [2017: 242] describe machine translation (MT) as *an approach to use computer to model the process of translating a human language to another human language*. The first step of machine translation of a text refers to decoding of the meaning of the source language (SL) text, while the second step concerns re-encoding of the decoded meaning into the target language (TL). The processes of decoding and re-encoding demand a certain level of ‘in-depth knowledge’ about the two languages. A number of methods and strategies have been used by the MT researchers to retain the original meaning of the source text (ST) into the target text (TT) i.e. the rules of grammar, *transfer rules, translation templates, statistical model, etc.* [ibid.] The process of machine translation includes *the decomposition of input source sentence into segments, matching of these segments against the examples database and identification of the corresponding translations from the matched examples to construct the target sentence.* [ibid.] Somers [1999] and Hutchins [2005] believe that the recombination process is the most challenging task for MT, as the relationship between the original context and segments from the input sentence is destroyed during the decomposition process. Chai Chua et al. [2017: 242] claim that if there is no specific information referring to the original input sentence, each of the segments becomes self-explicable and attributes its own context; this may lead to other interpretations and ambiguities. The mentioned scholars clarify that the well-recombined target translation does not absolutely determine the original input sentence’s meaning.

Backtranslation

Shuttleworth and Cowie [1997: 14–15] claimed that backtranslation is the process of re-translating the text that has been translated to the TL back to SL. In other words, backtranslation refers to the translation of the text from language A to language B and then to the translation of the text in language B back to language A. Shu-ling [2016: 815] states that the main difference between backtranslation and translation lies in the fact that backtranslation is directional. Shu-ling [2016: 815] points out that backtranslation has been used by contrastive linguists to compare syntactic, morphological, or lexical features of two or more languages.

Shu-ling [2016: 815–816] has summarized the four functions of backtranslation: (1) The application in the analysis of the quality of translation – backtranslation is a method used for assessing translation and showing what has been lost in the process of translation. As claimed by Feng and Li [2001: 92] *the testing function is incomparable of other methods so it should play a more important role in translation practice.* The researchers believe that backtranslation is the most direct and valid way to identify mistranslations. (2) The application in language and translation teaching – helps the teachers of translation to examine the works of their students and to identify the

drawbacks in the students' translation to modify the way of teaching. Kavalisuskien and Kaminskien [2007: 57] suggested that backtranslation increases the students' awareness of the differences in vocabulary, grammar, and style, and is one of the most crucial activities in the classroom. (3) Backtranslation is used as a method of language learning. Wang Qi [2009 as cited in Shu-ling 2016: 816] stressed that backtranslation increases the students' awareness of differences between the SL and TL, which is a way to strengthen their comprehension of the original English text. Frequently applied in language learning, backtranslation helps to master both the SL and the TL. (4) Baker [2002 as cited in Shu-ling 2016: 816] emphasized the role of backtranslation as a researching tool, as it helps to identify the linguistic forms and culture-specific problem-areas in translation. Backtranslation helps the students to acknowledge the common and diverse aspects of both languages, thus strengthening their writing and translation skills. [ibid.]

Method

The three journal articles representing various text types, namely Econ, ICT and ST were selected for the analysis. The articles were extracted from the newspapers dated December 2021. The articles selected for the analysis are: (1) *Griddle Maker To Go Public After Merger With SPAC* published in *The Wall Street Journal* from December 24, 2021 – Econ article; (2) *What is Quantum Computing?* – an extract from the article that comes under the heading *Dawn of a New Era* – published in the journal *How it Works*, Issue 159 from December 2021 – ICT article; (3) an extract of an article *The Miracle Workers* published in *Time* from December 24, 2021 – ST article. The previously mentioned article and extracts of the articles were translated into the Latvian and Russian languages with the help of Google Translate, as this software was indicated by the students as being the most frequently applied for translation. The articles were afterwards translated back to English. The Latvian and Russian backtranslations and the original articles were applied in the contrastive analysis, which was carried out on the word, sentence, and text level and involved the following criteria: (1) acceptable synonyms; (2) collocation; (3) prepositions; (4) articles; (5) tenses; (6) noun forms; (7) proper nouns; (8) word order; (9) pronouns; (10) modal verbs; (11) partly conveyed meaning; and (12) lost meaning.

Contrastive analysis of the articles and their backtranslations

The contrastive analysis of the original articles and their Latvian and Russian backtranslations has shown that the back-translated article referring to the ICT field is the most abundant in acceptable synonyms (e.g. *quirky* (OR – Original) and *peculiar* (LBT – Latvian backtranslation) and *bizarre* (RBT – Russian backtranslation); *alter* (OR) and *change* (LBT and RBT); *trailblazer* (OR) and *pioneer* (LBT and RBT). The back-translated versions of the Econ articles also involved the synonyms applied in the economic field, such as *anticipates* (OR) and *expects* (LBT and RBT); *submit financial statements* (OR) and *file financial statements* (LBT and RBT); *the deal goes through* (OR) and *the deal is closed* (LBT and RBT). The ST article also involves the acceptable synonyms (e.g. *sped up* (OR) and *accelerated* (LBT and RBT); *presto!* (OR) and *voila!* (RBT); *pick out* (OR) and *select* (LBT and RBT); *give it a shot* (OR) and *give it a try* (LBT and RBT). It was observed in the backtranslations of the ST article that in some instances instead of a synonym a descriptive phrase was used: *shared a habit* (OR) and

had a common habit (LBT and RBT); *evade the immune system* (OR) and *escape the effects of the immune system* (RBT). In other cases, the more general or referring to frequent vocabulary equivalent appeared: *encasing* (OR) and *placing* (RBT) vs *inserting* (LBT); *precious* (OR) and *valuable* (LBT). The researchers believe that the reason for substituting the original more elaborate and profound words for the words pertaining to the more general and high-frequent vocabulary might be the lack of Latvian and Russian equivalents in this field.

Collocation, which is the pair of words that can only go together to convey the intended meaning, usually raises concerns in the English language learners because of their volume, random character, and the tendency of the English language learners to use the word-for-word translation from their first language. To investigate the instances of collocations, the authors of this research employed Corpus of Contemporary American English (COCA) to evaluate the frequencies of the uses of the original and back-translated collocations. The analysis of the Econ text backtranslation revealed an instance of the backtranslation of the original *business projections* which was recorded in COCA corpus three times – twice in the texts of spoken genre and once in the magazine text dated 1992. As concerns its backtranslations, those were *business predictions* which appeared in RBT (zero instances in COCA corpus) and *business forecasts* found in LBT, which is believed to be more frequently applied collocation in comparison with the original form – five instances of its use were found in COCA. The back-translated form of the original collocation *combined efforts* (which appeared 12 times in COCA) is *joined forces*. In COCA it was identified much more frequently than the original – 797 uses. The researchers related the fact that the some of the collocations which appeared in the Econ backtranslated texts were applied more frequently in COCA than those used in the original text to the idea that there exist a number of equivalents in both Latvian and Russian languages for the terminological items related to the language of Econ.

The wrongly back-translated preposition can change the meaning of the whole passage. There were two cases of the wrongly applied preposition: (1) In the ST article the original *a casual office conversation by the copy machine* appeared as *conversation in the office with a photocopier* in its LBT version. (2) In the Econ text the original *before 2021* transformed into *during 2021* in its RBT version. As regards the application of the articles in the backtranslations, the two cases should be paid attention to: (1) The original *for disease after disease* in the ST article was changed to *for the disease after the disease* in its LBT. (2) The definite article *the* before *the coronavirus pandemic* was changed to an indefinite article *a* in its LBT version in the Econ article. All the backtranslations involved the instances of the wrong tense which influenced the meaning of the sentence (e.g. *a new vaccine is born* (OR) and *a new vaccine will be born*. (RBT) – ST article; *is raising \$142 million* (OR) and *will raise \$ 142 million* (LBT) – Econ article. The ICT and Econ article backtranslations involved the examples of the changes in noun forms, such as the original *financial predictions* was used in the singular form in its RBT – ICT article and *the supply chain disruptions* transformed into *a supply chain disruption* in LBT – Econ article. An occurrence of the wrong pronoun use was revealed in the ST article – the original *she* transferred to *he* in RBT. The ST and Econ articles

involved the proper nouns that took various forms not only when considering the LBT and RBT, but also within the backtranslated text of one language. For example, in the ST article the scientists' last names were *Kariko* and *Weissman* in their original form; in RBT they take two different forms – *Kariko* and *Weissman*, *Cariko* and *Weisman*; LBT employs the latter versions. The backtranslated versions of the Econ article involved the two different versions for the original *Mr. Dahle* – the Latvian *Mr. Dal* and the Russian *Mr Dale*. Only one case of the wrong word order leading to the change in meaning of the sentence was identified: *The Chinese quantum satellite Micius* (OR) appeared as *China's Micius quantum satellite* in RBT of ICT article.

There have been identified various cases of the change in modality in the Econ and ICT backtranslated articles. The following examples are extracted from the ICT article and its backtranslations. The original *which would allow messages to be passed away* was changed into *will allow messages* (RBT) – the function of *will* is to express the possibility or belief about the future, while *would* describes imaginary situations. Another example concerns the change of the original *Where quantum computers could really come into their own* into *quantum computers can really do the trick* (RBT) and *quantum computers can really manifest themselves* (LBT). Both backtranslations substitute the more tentative *could* expressing the possibility into more certain *can*.

As regards the cases of the partly conveyed meaning, those were found in all the back-translated texts. The most interesting instances are: (1) *eavesdropper* (OR) which is 'a person who listens to someone's private conversation without them knowing' [Cambridge Dictionary 2022] was used as a *listener* in LBT (ICT article); (2) *come into their own* (OR) which implies 'to be very useful or successful in a particular situation' [ibid.] and its LBT version *manifest themselves* (ICT article); (3) *photocopying articles* (OR) and its RBT form *copying articles*, which could mislead the reader and suggest that the researchers mentioned in the article were plagiarizing (ST article); (4) *readout of a virus's genetic sequence* (OR) which Cambridge University defines as 'information produced by electronic equipment, shown in print, on a screen or by sound' [ibid.] in LBT and RBT articles appeared as *reading of the genetic sequence of the virus* (ST article).

The occurrences of the meaning loss during the process of backtranslation were identified in the Econ and ST articles. The fact that there were no instances of the meaning loss in the ICT backtranslations was referred to the topicality of the field and the fact that machine translation learns from the amount of text existing on the Internet. The following are some of the examples from the Econ article backtranslation: (1) the heading *Griddle Maker To Go Public* (OR) was backtranslated as *Griddle Maker will be released* (LBT) – the phrase *to go public* means 'to issue shares to public' (Cambridge Dictionary 2022); (2) the expression *It's a very powerful driver – that emotion*, (OR) took various forms in RBT – "*powerful engine*", and LBT – "*strong rider*" – driver was originally used to imply 'a thing that initiates something, or cause something to happen' [ibid.]; (3) *withdrawals* (OR) which were referred back to 'the funds taken out from an account' appeared as *removals* in LBT; (4) the original sentence *The deal comes as some investors cool on publicly traded grill companies* was changed into the non-translatable form in RBT *The deal is closed when some investors cool down*

publicly traded barbecue companies. The following examples are extracted from the ST backtranslated articles: (1) the paragraph begins with *Things finally changed for Kariko in 1997* (OR) which is backtranslated as *Everything completely changed for Cariko in 1997* (RBT) and *Carico's cases finally changed in 1997* (LBT); (2) the original *fat bubble* was substituted with *fat bladder* in RBT.

Conclusion

The analysis of the backtranslations has shown that both the Latvian and Russian back-translated texts were of nearly the same quality. The problem areas for both the languages appeared to be tenses, modal verbs, phrasal verbs, and idioms. When selecting the specific areas which could be troublesome for each of the languages individually, that would be word order for the Russian language and articles for the Latvian. The application of machine translation for the analysis has pointed towards the fact that nowadays machine translation software can be quite effectively applied for the translation of the texts for the general meaning, as the overall quality of the backtranslations is comparatively high, and some of the sentences appearing in the Latvian and Russian backtranslations were identical with the original. Still, it should be considered that the quality of back-translation depends on the field the text refers to (e.g. its topicality, the number of equivalents between the pair of languages). Nevertheless, currently machine translated texts are far from the ones translated by the humans, as sometimes the meaning was lost or partly conveyed. What is more, machine translation is not culture-sensitive and cannot identify the areas where the cultural notes or cultural substitution should be used. All in all, it can be concluded that backtranslation is a useful tool when it comes to comparing languages in terms of the predefined criteria to identify the similarities and differences.

LITERATURE

- Cambridge Dictionary. Available: <https://dictionary.cambridge.org/> [Accessed on January 19, 2022], 2022.
- Chai Chua, C., Yong Lim, T., Soon, L., Kong Tang, E., Ranaivo-Malancon, B. Meaning preservation in Example-based Machine Translation with structural semantics. *Expert Systems with Applications*, 78, 2017, pp. 242–258.
- Feng, Q. H., Li, M. *Stylistic translation*. Shanghai: Shanghai Foreign Education Press, 2001.
- Hutchins, J. Example-based machine translation: A review and commentary. *Machine Translation*, 19 (3–4), 2005, pp. 197–211.
- Kavaliauskien, G., Kaminskien, E. L. *Translation as a learning tool in English for specific purposes*. Lithuania: Kalbotyra, 2007.
- Shu-ling, L. A Contrastive Study of English Source Text and Back-Translation Version and Its Application. *Sino-US English Teaching*, 13 (10), 2016, pp. 814–821.
- Shuttleworth, M., Cowie, M. *Dictionary of translation studies*. Manchester: St. Jerome Publishing, 1997.
- Somers, H. Review article: Example-based machine translation. *Machine Translation*, 14 (2), 1999, pp. 113–157.

APPENDIX 1. COCA CORPUS SCREENSHOTS

The screenshot shows the COCA Corpus interface with the search term 'business projections' entered. The results are displayed in a table with columns for ID, Date, Source, Author, and Text preview. The first result is from 2019, mentioning Fox_Ingraham and a desire to investigate President Trump's family. The second result is from 2000, mentioning WALTER RIESZO, BUSINESSMAN, and business projections for the next year. The third result is from 1992, mentioning USNWR and business tools.

	SEARCH	FREQUENCY	CONTEXT	ACCOUNT
(SHUFFLE)	☒ CLICK FOR MORE CONTEXT	NEW	SAVE TRANSLATE ANALYZE	
1 2019 SPOK Fox_Ingraham	• • Q	We will use every area of the law to investigate President Trump and has business projections and that of his family as well. We want to investigate anyone in his		
2 2000 SPOK CNN_WorldNews	• • Q	20 years. WALTER RIESZO, BUSINESSMAN (through translator): And the business projections for the next year range between a 5.5 percent and 6 percent increase.		
3 1992 MAG USNWR	• • Q	# BUSINESS TOOLS. Number crunchers with muscular requirements can typically crank out business projections with a venerable DOS spreadsheet like Lotus's 1-		

Figure 1. The instances of business projections in COCA corpus

The screenshot shows the COCA Corpus interface with the search term 'business forecasts' entered. The results are displayed in a table with columns for ID, Date, Source, Author, and Text preview. The first result is from 2012, mentioning andrewgelman.com and business forecasts being unreliable. The second result is from 2012, mentioning mindtools.com and workers being sick or on vacation. The third result is from 2009, mentioning CNN_Brown and overtime. The fourth result is from 2002, mentioning SuccessEstime and a magazine stand. The fifth result is from 1990, mentioning USAToday and business forecasts in debt payment plans.

	SEARCH	FREQUENCY	CONTEXT	ACCOUNT
(SHUFFLE)	☒ CLICK FOR MORE CONTEXT	NEW	SAVE TRANSLATE ANALYZE	
1 2012 WEB andrewgelman.com	• • Q	are determined by pathways of ideas that are inaccessible to the business forecaster, business forecasts are well known to be quite unreliable. # A lesson of the		
2 2012 WEB mindtools.com	• • Q	workers are out sick or on vacation, then hire temporary help. If business forecasts show a big increase in the near future, then carefully consider your two main		
3 2009 SPOK CNN_Brown	• • Q	overtime, and I think it's a mistake for investors to focus on business forecasts instead of looking at the intrinsic value of business (ph). (END-VIDEO-CLIP) C.		
4 2002 FIC SuccessEstime	• • Q	And everyone kept going from the computer to the magazine stand with the latest business forecasts , which she hated. But the door to the yard was a celebrati		
5 1990 NEWS USAToday	• • Q	they could wring out of the target business - which led to overly optimistic business forecasts in debt payment plans. Haas and his investment bankers kept the		

Figure 2. The instances of business forecasts in COCA corpus

The screenshot shows the COCA Corpus interface with the search term 'combine efforts' entered. The results are displayed in a table with columns for ID, Date, Source, Author, and Text preview. The results cover various years from 2012 to 1990, mentioning different sectors and entities like TechEnginTeacher, judithcurry.com, thechicatimes.com, smallcapnetwork.com, pso-world.com, TeachLibrar, SanFranChron, InfoSystems, FieldStream, WashPost, PBS_Newshour, and PBS_NewsHour. The text previews describe efforts in building skilled knowledge, collaborating, making the country prosperous, and various business ventures.

	SEARCH	FREQUENCY	CONTEXT	ACCOUNT
(SHUFFLE)	☒ CLICK FOR MORE CONTEXT	NEW	SAVE TRANSLATE ANALYZE	
1 2012 ACAD TechEnginTeacher	• • Q	21st Century workforce, educational institutions working collaboratively with the private sector will need to combine efforts in building a skilled, knowledge-k		
2 2012 BLOG judithcurry.com	• • Q	If he would be interested in collaborating, if you and he do decide to combine efforts , please be sure to let me know. I'd actually pay the		
3 2012 BLOG thechicatimes.com	• • Q	to follow a Chinese-style path that integrates the development of military and civilian sectors, combine efforts to make the country prosperous and the arm		
4 2012 BLOG smallcapnetwork.com	• • Q	last spring, Peet's and Starbucks were rumored to be in talks to jointly combine efforts to boost both brands' presence in grocery stores. Peet's founder,		
5 2012 BLOG pso-world.com	• • Q	isn't stupid enough to keep their servers restricted by region and will try to combine efforts with Soj to build the community. Sure, I can see Soj surviving		
6 2006 ACAD TeachLibrar	• • Q) # in Model B (Text Box 2), classroom teachers and teacher-librarians combine efforts for instruction, but formal planning of lessons is carried out separately.		
7 2005 NEWS SanFranChron	• • Q	which owned the rights to different novels about skyscrapers going up in flames – to combine efforts on " Inferno ." The budget escalated to \$14 million, allo		
8 1999 ACAD InfoSystems	• • Q	they would combine euro and Y2K efforts, 67 percent said that they would not combine efforts and 4 percent reported that they did not know if they would c		
9 1999 ACAD InfoSystems	• • Q	not combine efforts and 4 percent reported that they did not know if they would combine efforts . Similarly, Neaman Bond Associates (1997) found that rou		
10 1996 MAG FieldStream	• • Q	a hill that provides maximum visibility, it's also possible for two hunters to combine efforts . I like to grind antlers together while a companion pounds the grc		
11 1993 NEWS WashPost	• • Q	so much what St. Teresa does, " he said. " But when you combine efforts , then you start to see an impact on the neighborhood. "#		
12 1990 SPOK PBS_Newshour	• • Q	the opening and reform in North Korea, and I and Pres. Gorbachev agree to combine efforts along that line and I'm hopeful that this meeting will help greatly.		

Figure 3. The instances of combine efforts in COCA corpus

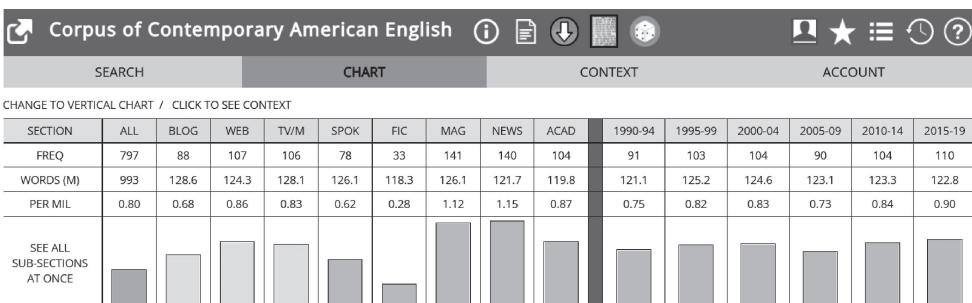

Figure 4. 'Joined forces' entry frequency by section

Vytautė VITKAUSKIENĖ, Aušra JANKAUSKAITĖ
(Vytautas Magnus University)

Translation Strategies Used in Translating Culture-Specific Food Items from English into Lithuanian of *Blackberry Wine* by Joanne Harris

Summary

Translation Strategies Used in Translating Culture-Specific Food Items from English into Lithuanian of *Blackberry Wine* by Joanne Harris

The following article presents the analysis of translation strategies applied in translating cultural realia, namely food and drink references, in Milda Dyke's translation of *Blackberry Wine*. The consideration of different translation strategies that were introduced by Mona Baker [1992], Javier-Franco Aixela and Eirlys E. Davies [2003], and the analysis of the strategies employed by the translator Milda Dyke in translating the novel *Blackberry Wine* into Lithuanian is carried out. Theoretical aspects and translation taxonomy are applied in the analytical part, taking into account the most frequent strategies employed for the translation of culture-specific drink and food entities.

The study investigates the two major groups of cultural references, specifically the names of food and drink items, which frequently cause rather complex and sometimes controversial issues while translating literary works. The peculiarities that are typical in the translation process are disclosed with the help of various translation strategies. The analysis has shown that Milda Dyke has used a diversity of translation strategies, which are presented in the article examining ST and TT culture-bound items.

Key words: *translation, translation strategies, culture-specific items, food and drink names, source text, target text*

Резюме

Стратегии перевода с английского языка на литовский язык наименований продуктов питания в книге Джоанн Харрис «Ежевичное вино» [ориг. «*Blackberry Wine*», лит. «*Gervuogių vynas*»]

В настоящей статье представлен анализ переводческих стратегий, используемых при передаче культурно-специфических реалий, а именно – наименований еды и напитков в переводе «*Blackberry Wine*», выполненным Милдой Дайк. Нами рассматриваются различные стратегии перевода, предложенные Моной Бейкер [1992], Хавьером-Франко Айксела и Эйрлис Э. Дэвис [2003] в сопоставлении со стратегиями, которые использовала Милда Дайк в своем переводе романа «Ежевичное вино» на литовский язык. В аналитической части работы излагаются теоретические аспекты и таксономия перевода с учетом наиболее частотных стратегий, используемых для перевода культурно-специфических лексем, обозначающих напитки и продукты питания.

Предметом настоящего исследования являются две основные группы культурных референций, а именно – названия продуктов питания и напитков, при переводе которых переводчик зачастую сталкивается с определенными трудностями и спорным моментами. Особенности переводческого процесса описываются при помощи анализа определенных переводческих стратегий. Анализ показал, что Милда Дайк использовала целый ряд раз-

личных переводческих стратегий. В настоящей статье культурно-специфические единицы в исходном тексте [ST] сопоставляются с их эквивалентами в тексте перевода [TT].

Ключевые слова: *перевод, переводческие стратегии, культурно-специфические реалии, наименования напитков и еды, исходный текст [ST], текст перевода [TT]*

*

Introduction

Translation is commonly considered as a tool of communication among countries, representing the diversity of cultures. When translation results in the absence of communication among different countries, it is viewed as a failure. Consequently, the process of rendering the message of the Source Text (ST) into the Target Text (TT) is understood as a complex activity which requires several dimensions in terms of a translator's expertise; first, a translator must accommodate to the linguistic conventions of the TT so that the translated piece reads smoothly; second, a translator must accommodate to the target culture so that the translated piece of text is culturally acceptable to the target reader.

Currently, the translation of different literary genres from the ST into the TT poses the issue of the quality of translation and, consequently, a helpful tool here is arguably the theory of translation, which is the realm of comparative linguistics, where dissimilar linguistic structures of the source language and those of the target language are revealed. The higher quality of equivalence in translation is achieved by means of the proper analysis and evaluation of the differences between the levels of the source language and target language [Masaitienė 1996.2 [11]: 79].

However, the diversity of approaches towards this issue is narrowed to some tendencies at different periods of time. The choice of translation strategies is individual. As a result, it is relevant to take into account the tendencies, difficult cases and the ways how to deal with these problematic cases in the process of translation. Since the translation of food and drink items is usually quite a challenging task, it may be helpful to examine how these cultural items can be translated from English into Lithuanian.

The aim of the given research is to highlight the theoretical and practical framework of translation strategies application in the process of translating culture-specific food names in Milda Dyke's Lithuanian translation of the novel *Blackberry Wine*. The consideration of translation strategies taxonomy proposed by prominent scholars in translation studies and the analysis of the strategies employed by the translator Milda Dyke of the novel *Blackberry Wine* into Lithuanian are discussed. Theoretical aspects are applied in the analytical part, taking into account the most frequent strategies employed in translation of culture-specific drink and food items by the translator Milda Dyke, the choices made by the translator are analysed as well.

The book analysed, *Blackberry Wine*, is abundant in culture-specific drinks and food items. The examined corpus involves 319 entities.

A contrastive descriptive analysis has been used as a research method to disclose the application of the specific translation strategies in translating items from the ST to the TT as well as to highlight the linguistic variations and semantic transformations that appear in the TT.

Common translation strategies in translation of cultural realia

Eirlys E. Davies' [2003] taxonomy and classification of translation strategies is the tool of the present analysis since it is centred on the translation of cultural realia. The examination of translation strategies by other scholars is also taken into account.

According to Chesterman [1997], *a strategy is a kind of process, a way of doing something* [Chesterman 1997: 88]. Lörscher [1991] defines translation strategy as *a potentially conscious procedure for the solution of a problem which an individual is faced with when translating a text segment from one language into another* [quoted in Chesterman 1997: 13].

Notably, the definitions above imply that a strategy is potentially conscious and goal-oriented. Translation strategies may also be defined in accordance with different aspects of translated texts which in turn are determined in terms of the purpose of the TT, the intended readership, generic and textual constraints of a text or publication, and the importance of the cultural item itself [Kaledaitė & Asijavičiūtė 2005: 32].

Newmark [1988] argues that translation problems caused by culture-specific words arise due to the fact that they are bound to the culture and are related to the *context of a cultural tradition* [Newmark 1988: 78]. Consequently, translation strategies are means to render culture-bound words of the SL text into the one of the TL.

As it has already been mentioned, for the purpose of this research, the terms introduced by Eirlys E. Davies [2003] for translation strategies will be applied. Milda Danytė states that Eirlys E. Davies' [2003] translation strategies *have an advantage of being abstract and simple in formulation* [Danytė 2006: 204].

According to Eirlys E. Davies [2003], translation strategies fall into several groups: *preservation, addition, omission, globalization, localization, transformation and creation* [Davies 2003: 72–89].

Translation strategies used in translating culture-specific drink items in Lithuanian translation of *Blackberry Wine*

Drink items play an important role in the novel *Blackberry Wine* as they indirectly display some features of the characters and their milieu. The following distinctive groups of culture-bound drink elements are distinguished in terms of the applied translation strategies: *preservation* and *addition*.

Table 1
Use of preservation in drink names

Source Text	Target Text
Joanne Harris, <i>Blackberry Wine</i>	Milda Dyke, <i>Gervuogių vynas</i>
1. [...] <i>the commonest Liebfraumilch to the imperious 1945 Veuve Clicquot, a humble miracle.</i> [9]	[...] <i>jprasčiausio Liebfraumilch iki kilmingojo 1945 metų Veuve Clicquot – kuklus stebuklas.</i> [9]
2. <i>Château-Chalon '58, Sancerre '71</i> [...] [10]	<i>Château-Chalon '58, Sancerre '71</i> [...] [10]
3. [...] <i>I'll make the best bloody wine in the south Chatto Cox 1975.</i> [58]	[...] <i>gaminsiu garsiausią vyną Pietuose Chatto Cox 1975.</i> [62]

4. Jay went in and ordered a blonde. [118]	Džei jėjo į kavinę ir užsisakė blonde,
šviesaus alaus. [121]
5. She poured another café-crème and
smiled. [197]	Išpilė dar vieną café-crème ir nusišyp-
sojo. [206]
6. Then they drank coffee with Armagnac. [34]	Paskui gérė kavą su Armagnac. [244]
-

Preservation is a translation strategy by which a ST item is preserved in a TT without any changes or phonological adaptations are used [Davies 2003: 72–73]. In the novel *Blackberry Wine*, there are cases of literal translation and straightforward translation of culture-specific drinks. In example (1) *Liebfraumilch* and *1945 Veuve Clicquot* are translated as *Liebfraumilch* and *1945 metų Veuve Clicquot*. According to the site of wine and alcoholic drinks, *Veuve Clicquot* is a brand of champagne, easily recognized by its distinctive bright yellow bottle labels. *Veuve Clicquot* was founded in 1772 by Philippe Clicquot-Muiron and played an important role in establishing champagne as the beverage of choice of European nobility and the wealthy bourgeoisie. *Liebfraumilch* is a sweet high quality white German wine of a very limited distribution and the tradition of this wine continues from the 18th century. The use of the original names is likely to have been driven by a wish of the translator to render uniqueness of the specific drinks and their association with wealth and nobility.

The names of drinks, such as *Château-Chalon '58* and *Sancerre '71* in example (2) are also translated directly because these kinds of drinks supposedly exist in other cultural backgrounds, the same as the prevailing French brand names of wine and spirits which do not need any explicitation on the part of the translator Milda Dyke.

In other cases, the meanings of culture-specific names of beverages are also maintained without any changes: *Chatto Cox 1975* in (3) is a direct translation because this kind of wine is also an international brand name and is suppositional for the target readers. Moreover, the brand name of this drink retains the foreignness of the ST and adds to the whole atmosphere of the story which is presumed to be nostalgic, idyllic, elevated, contemplative, and sophisticated.

Examples (4) *a blonde* and (6) *Armagnac* which is a type of brandy name, are maintained in the TT and are also culture-specific elements contributing to the setting of the story. Equally important are non-alcoholic drinks which belong to a different group in the case (5) *café-crème* are left the same in the TT assuming this is familiar to the reader.

In conclusion, most culture-specific drink items in the novel are typical French and German drinks. Using the strategy of *preservation*, drink items are translated directly. It is the most frequent strategy used by Milda Dyke and it causes no great difficulties for the translator as many of them have been already adapted and have their equivalents in the TL. Moreover, Milda Dyke has shown a great tendency of foreignization in translating unfamiliar elements, such as *Liebfraumilch* or *1945 Veuve Clicquot* without giving any additional information to the TT reader.

The strategy of *addition* is employed when the supplement information is needed for the translation of a CSI.

Table 2

Addition in translation of drink names

Source Text	Target Text
Joanne Harris, <i>Blackberry Wine</i>	Milda Dyke, <i>Gervuogių vynas</i>
1. [...] twelve beers Friday night [...] a single bottle of Californian red, so young you could almost smell the tannin [...] [11]	[...] dvylika alaus butelių, Kalifornijos raudonojo tokio nebrandaus, kad galėjai užuosti taniną. [11]
2. [...] a half bottle of Moët, a demoiselle, that loneliest [...] [11]	[...] pusė butelio Moët demoiselle, to rinktinio šampano [...] [11]
3. They toasted his dreams in warm Blackberry '73. [59]	Už svajones jiedu pakėlė šilto septyniashdešimt trečiųjų gervuogių vyno taures. [62]
4. In the diffel bag at his side the Specials lolled and gurgled with the train's movements [...] [71]	Kelioniniame krepšyje jam prie šono Ypatingieji vynai liulėjo ir gurgejo, traukinio sūpuojami [...] [75]
5. <i>The Specials</i> [134]	Keturi Ypatingųjų vynų buteliai [138]
6. In front of him, on the table stood the bottle of Elder '76. [103]	Priešais ant stalo stovėjo Šeivamedžio žiedų, 1976 metų vyno butelis. [106]

In example (1), *beers* is translated as *alaus butelių* where the word *butelių* explains the quantity which is expressed in both languages differently: the plural form of the noun *beers* is used in the ST, whereas the addition of the mentioned word *butelių* adds the necessary information needed in the TT.

Examples (2) and (3) also illustrate the use of the same strategy: (2) Milda Dyke has chosen to translate *that loneliest* as *rinktinio šampano* which makes the TT more explicit and expressive for the target reader. Example (3) warm *Blackberry '73* becomes *šilto septyniashdešimt trečiųjų gervuogių vyno taures* with an addition of *vyno taures*. Here, the decision to add the mentioned phrase accounts for the usual way of drinking wine in wine glasses.

In examples (4) and (5), *Specials* and *The Specials* have several varied translations: *Ypatingieji vynai* and *Keturi Ypatingųjų vynų buteliai*. The decision to add *Keturi vynų buteliai* also makes the information more explicit and it might be presumed that this is a kind of compensation. However, it is not always possible to translate a word or expression using a single translation strategy. This is why translation strategies are combined with each other in order to achieve the desired effect.

The bottle of Elder '76 becomes *Šeivamedžio žiedų, 1976 metų vyno butelis* in example (6). The addition of the word *žiedų* makes the alcoholic drink more explicit to the target reader.

To conclude, the names for culture-specific drinks are retained by adding explicit information for the TT readership. The information is given right after a CSI and the translator is faithful to the TT and tries to explain the possibly unfamiliar CSIs to the target reader.

As Eirlys E. Davie's [2003] translation strategies have been applied to analyse the data, the frequency of culture specific drink entities has varied according to their translation strategies: 114 instances of culture-specific drink items found in Milda Dyke's translation *Gervuogių vynas* displayed variation in translation strategies (see Figure 1).

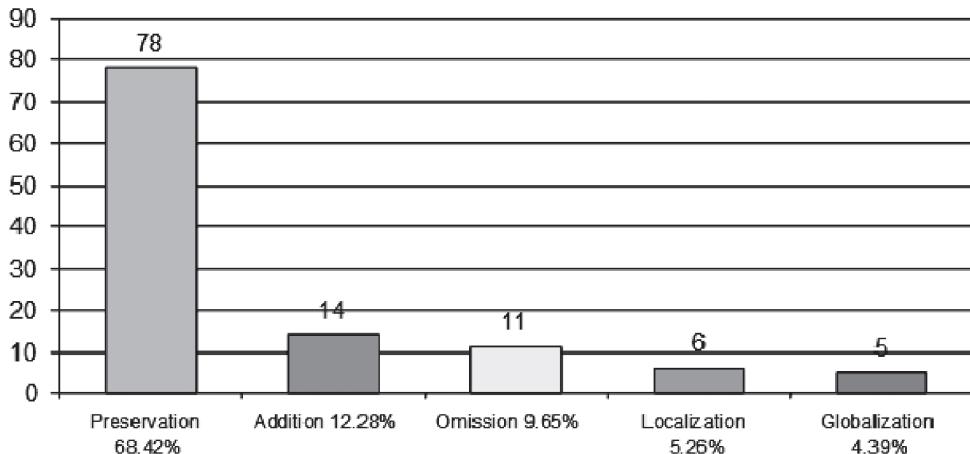

Figure 1. Translation strategies used in translation of culture-specific drink items in Lithuanian translation of *Blackberry Wine (Gervuogių vynas)* by Milda Dyke

Translation strategies used in translating culture-specific food items in Lithuanian translation of *Blackberry Wine*

Use of preservation

Along with the culture-specific drink items, culture-specific food items dominate in the novel *Blackberry Wine* and they play a significant role in the story. Taste and scent of food are a useful means for the characters of the novel in expressing their feeling of security or insecurity. Food as well as drinks bring magic and mystery into the life of the main character Jay Makintosh: the prevailing pleasure and joy of the associated memories that inspire Jay to write his works. Furthermore, the description of food relates to scent and taste which disclose the universality of food, making it easily understandable to the reader.

As in the case of culture-specific drink references, the majority of culture-specific food items were translated with the help of *preservation*. In the novel, there are examples of literal translation, as well as straightforward translation of food names. There are 7 cases out of 116 where culture-bound food items are left the same as they are in the ST:

Table 3
Use of preservation in translation of food names: identical preservation

Source Text	Target Text
Joanne Harris, Blackberry Wine	Milda Dyke, Gervuogių vynas
1. <i>The bar menu was not extensive, but the plat du jour – a generous omlette with salad and fried potatoes – was good.</i> [119]	<i>Baro valgiaraštis nebuvo ypač gausus, tačiau plat du jour – didžiulis omletas su salotomis ir keptomis bulvėmis buvo puikus.</i> [123]
2. <i>Tuberosa rubra maritima, tuberosa diabolica, tuberosa panax odarata [...]</i> [331]	<i>Tuberosa rubra maritima, tuberosa diabolica, tuberosa panax odarata [...]</i> [344]

The plat du jour remains *plat du jour* in example (1); it is the dish of the day which is not part of the regular menu and is served in a restaurant or bar on a particular day.

In case (2), the terms *Tuberosa rubra maritima*, *tuberosa diabolica*, *tuberosa panax odarata* are preserved. These are the Latin names of different plants that helped the main character Jay Makintosh to see the magic and mystery in gardening which became part of his life.

Most of the cases of the use of *preservation* display literal translations.

Table 4
Preservation of food names: literal translation

Source Text	Target Text
Joanne Harris, Blackberry Wine	Milda Dyke, Gervuogių vynas
1. <i>Wheat-grass juice, couscous salad, baby spinach leaves, yoghurts.</i> [15]	<i>Varpučio žolės sultys, salotos su kuskusu, smulkių špinatų lapeliai, jogurtas.</i> [15]
2. [...] <i>carrots, squash, tomatoes, artichokes, leeks – over 300 species alone – clove, sages, thymes, sweet bergamonts and a bewildering treasure store of medicinal herbs and vegetables collected on his travels [...]</i> [57]	<i>[...] morkos, moliūgai, pomidorai, artišokai, porai – per 300 rūšių vien svogūnų; dobiliukas, šalavijai, čiobreliai, salsvasis bergamotas, amžanti gydomųjų žolelių bei daržovių įvairovė, sukaupta kelionėse [...]</i> [60]

In example (1), *couscous salad, baby spinach leaves, yoghurts* are translated directly as *salotos kuskusu, smulkių špinatų lapeliai, jogurtas*, since these food names exist in the target culture and did not pose any difficulties for the translator. The name for *couscous* originates from Maghrebi Arabic *kuskusu*, meaning well rolled or formed and is served with fish. The preparation of couscous salads is becoming popular in various countries and has different ingredients in different countries, for instance pepper, honey, cinnamon, almonds, etc.

In case (2), *carrots, squash, tomatoes, artichokes, leeks, thymes and sweet bergamonts* are translated as *morkos, moliūgai, pomidorai, artišokai, porai, čiobreliai* and *salsvasis bergamotas*. Milda Dyke uses diminutive forms, such as *dobiliukas* and *čiobreliai*.

possibly to appeal to the small size of these items and in this way to show the feelings of love and care that gardening can bring to the characters of the book.

In conclusion, most of food items that are mentioned in *Blackberry Wine* are from the realm of flora and exist in the target culture. In the translation, the strategy of direct translation seems to be applied mostly. Furthermore, no food item mentioned in the ST is missed or changed in the TT.

Use of globalization

The translation strategy of *globalization* is described as the process when a CSI in question is generalized so that it becomes accessible to target culture [Davies 2003: 83]. There are 26 cases of *globalization*, regarding food which makes 12.81% of all cases.

Milda Dyke employs the translation strategy of *globalization* in order to make CSI more accessible to the target reader. The cases presented in Table 5 are mainly from two CSI categories: ecology and material culture.

Table 5
Use of globalization of food names

Source Text	Target Text
Joanne Harris, <i>Blackberry Wine</i>	Milda Dyke, <i>Gervuogių vynas</i>
1. 'A pert, garrulous wine, cheery and a little brash, with a pungent taste of blackcurrant,' said the label. [9]	„Gaivus, šnekus, gaivinq, rūgštakas su aitriu juodujų serbentų prieskoniu“, kaip tvirtina etiketė. [9]
2. Oh, this an that. Sandalwood. Lavender. Bit o High John the Conqueror. [43]	– Yra ir šio ir to, santalmedžio, levandų, jalapinio sukučio. [45]
3. He bit off the head of bid Jelly Baby with relish and chose another from the packet. [84]	– Su pasimègavimu nukando saldai-niuko galą ir iš pakelio iškrapštė kitą. [89]

In example (1), the expression a *pungent taste of blackcurrant* is translated as *juodujų serbentų prieskoniu*. Longman Dictionary of English Language and Culture Della Summers [1999] explains the word *pungent* as [of a taste or smell] strong, sharp, and stinging [Summers 1999: 1083]. In fact, Milda Dyke has not lost the resembling connotation of the word *pungent* by rendering it as *prieskoniu* which is closely associated with unusual taste of wine, bringing magic and transformation into Jay's life as a writer and gardener.

Equally important is example (2) where *High John the Conqueror* is globalized as *jalapinio sukučio*. In Merriam-Webster Online Dictionary, *High John the Conqueror* is explained as a reference to the number of roots to which magical powers are ascribed in American folklore, especially among the hoodoo tradition of folk magic. The root is named after a folk hero High John the Conqueror and this root belongs to Ipomoea jalapa family related to the Morning Glory and the sweet potato. The plant is known as bindweed or jalap root with a pleasant, earthy odour, but it is a strong laxative if taken internally. It is typically used in sexual spells of various sorts and it is also considered to bring luck for gambling [Merriam-Webster Online Dictionary]. The novel

protagonist Jay enjoys picking different kinds of plants and make preserves out of them. The scent that comes from different plants brings magic to Jay's gardening and inspires him to continue his writing.

In case (3), *the head of hid Jelly Baby* is globalized as *saldainiuko galq*, (back translation *the head of a small sweet*), which has a slightly different meaning. According to Della Summers [1999], *jelly baby* is *a small soft jelly-like sweet made in the shape of a baby, in a variety of colours, often eaten by children* [Summers 1999: 704]. This definition helps to explain the motivation of the translator to render *the head of hid Jelly Baby* as *saldainiuko galq*: the diminutive refers to a small size and the general word *saldainiuko* has been chosen because the name *Jelly Baby* does not exist in Lithuanian culture.

All in all, 205 culture-specific food items have been found in the translation (see Figure 2). There are 116 cases of *preservation* used in translation of food items which makes more than a half of all cases (57.14%).

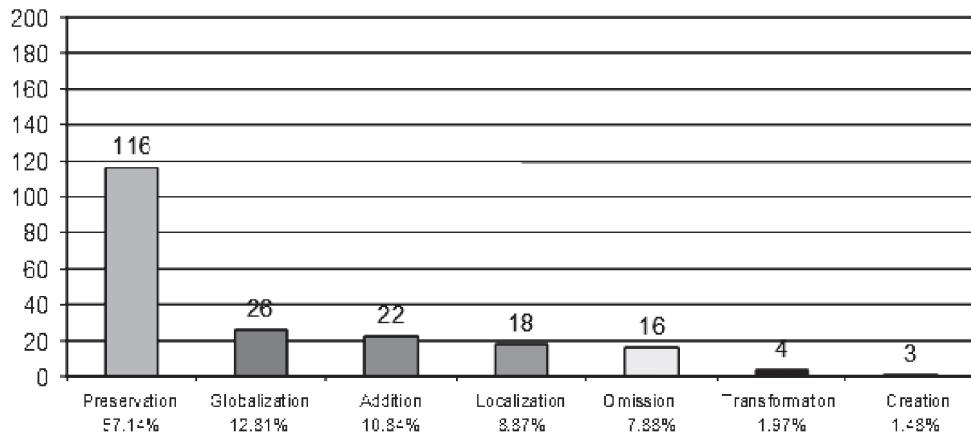

Figure 2. Translation strategies used in translation of culture-specific food items in Lithuanian translation of *Blackberry Wine* (*Gervuogių vynas*) by Milda Dyke

Conclusion

In the given article, only the most distinctive and vivid cases of the application of different translation strategies have been discussed. The aim of this paper was to see what translation strategies have been applied by the translator Milda Dyke in translation of Joanne Harris's novel *Blackberry Wine*. The analysis has showed that Milda Dyke has employed a variety of strategies.

According to the provided research data of drink and food entities, translation strategy of *preservation* has been applied extensively, whereas *addition* and *globalization* have been used not so widely.

Similarly to the translations of drink references, the strategy of *preservation* has been used most frequently rendering the meanings of food items. The names of food elements have been retained either using transliteration or maintaining the very names

of the items. Many preserved items are of foreign origin: French and German. However, in most cases, Lithuanian equivalents have been used to preserve the meaning of the specific food names.

The application of *addition* shows that the translator has considered all factors related to the intended target audience. There have been two kinds of *addition*: extra-textual in the forms of footnotes and intratextual i.e., included in the translated text itself. The target reader is assisted in understanding the cultural entities with the help of the provided explanations for drink and food references.

The strategy of *globalization* has been employed not so frequently as *addition*. *Globalization* provides the general meaning of culture-specific items without distorting the original meaning.

In general, the translator Milda Dyke finds appropriate ways to render the names of drink and food items into the target language by applying different translation strategies. Thus, Milda Dyke has succeeded in applying various translation strategies to meet the interests of the Lithuanian readers. Notably, this study has concentrated on the discussion of drink and food entities, while other research areas in terms of culture-specific items can also be carried out.

LITERATURE

- Baker, M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge, 1992.
- Baker, M. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London and New York, 2001.
- Chesterman, A. *Memes of Translation: the Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1997, p. 13–88.
- Danytė, M. “Lithuanian Translations of Canadian Literature”. *Darbai ir dienos*. Vol. 45[1], 2006, p. 195–213.
- Davies, E. E. “A Goblin or a Dirty Nose?” *The Translator: Studies in Intercultural Communication* 9 [I], 2003, p. 65–100.
- Hariyanto, S. *The Implication of Culture on Translation Theory and Practice*. 15 December 2021.
- Harris, J. *Blackberry Wine*. Great Britain: Black Swan, 2001.
- Harris, J. *Gervuogių vynas*. Vilnius: Versus aureus, 2006.
- Kalėdaitė, V. & Asijavičiūtė, V. Translation of Lithuanian Culture-Specific Items into English. *Kalbotyra* 55[3], 2005, p. 31–37.
- Kirkpatrick, B. *The Concise Oxford Thesaurus*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Masaitienė, D. ‘Apie vertimo ekvivalentiškumą’. *Darbai ir dienos*. 2 [11], 1996, p. 78–86.
- Newmark, P. *A Textbook of Translation*. London and New York: Prentice Hall, 1988.
- Summers, D. *Longman Dictionary of English Language and Culture*. 2nd ed. Harlow: Longman, 1999.

INTERNET SOURCES

- <http://merriam-webster.com> 10 December 2021.
- <http://www.translationdirectory.com/article634.htm>
- Online Etymology Dictionary. 2001. *Online Etymology Dictionary* Site. 19 November 2021.
<http://www.etymonline.com>
- <http://www.joanne-harris.co.uk/pages/aboutgeneral.html> 15 December 2021.
- <http://www.joanne-harris.co.uk/pages/articlespages/general/foodmagicwest.htm> 10 December 2021.
- <http://www.joanne-harris.co.uk/pages/bookpages/blackberrywine.html> 10 December 2021.
- <http://www.booksattransworld.co.uk/joanneharris/home.htm> 9 December 2021.
- <http://www.wineandalcohol.com/alcohol/veuve-clicquot-ponsardin-champagne> 15 November 2021.
- <http://www.foodreference.com/html/artliebfraumilch.html> 15 November 2021.
- <http://fosters.com.au/enjoy/beer/pureblonde.htm> 15 December 2021.

Jana BUTĀNE-ZARJUTA
(Daugavpils Universitāte)

Personvārdu derivatīvās variācijas jauniešu mutvārdu saziņā

Summary

Derivative Variations of Personal Names in the Oral Communication of Young People

In order to identify and systematize the linguistic material necessary for the study, a survey of Daugavpils young people (mainly secondary pupils and students) was conducted regarding the role of the name in youth communication. Respondents responded to the importance of first name and surname in everyday communication; the functionality of unofficial anthroponyms in various daily communication situations; the attitude of young people (the study summarizes the meta-linguistic comments provided by respondents) towards the use of unofficial anthroponyms in oral communication.

The various aspects of communicative situations – social roles, psycholinguistic nuances of communication partners, linguistic intent of communication providers – provide for a specific choice of language means, including the use of names and their different forms in diverse communicative situations. Each anthroponym is socially defined and performs an emotionally labeling function – naming, differentiating, and characterizing a nominee.

Key words: *socio-onomastic, personal name, derivation, youth, communication*

*

Ievads

Personvārdu kopumu veido oficiāli antroponīmi (priekšvārds, uzvārds, tēvvārds, daļēji arī pseidonīms) un neoficiāli antroponīmi (iesauka, hipokoristika, okazionāls personvārda pārveidojums, mīlvārdiņš, segvārds). Oficiālo personvārdu galvenā atšķirība – personas juridiskās identificēšanas funkcija, kas savukārt nepiemīt neoficiāliem personvārdiem.

Komunikatīvo situāciju dažādie aspekti – sociālās lomas, komunikācijas partneru psiholinguistiskās nianses, komunikācijas veicēju lingvistiskais nolūks – rada īpašu valodas līdzekļu izvēles jaunradi, tostarp personvārdu un to dažādo formu lietojumu dažādās komunikatīvajās situācijās. Katrs antroponīms ir sociāli noteikts un veic emocionāli marķējošu funkciju – dominantu nosaukt, diferencēt un raksturot: „Jebkuram personvārdam – gan oficiālam, gan neoficiālam – piemīt identificējošā funkcija, taču neoficiālo personvārdu funkcijas ir krietni daudzveidīgākas: tie tiek lietoti neformālā komunikācijā, pauž piederību noteiktai sabiedrības grupai (ģimene, draugi, kolēģi) un atklāj personu savstarpējās attiecības, kopienas etnisko identitāti.” [Kļavinska 2020] Saziņas veidi visspilgtāk atklājas dialogā, resp., runas situācijā, kur ir adresants un adresāts.

¹ Tika aptaujāti Daugavpils vidusskolēni un studenti – nosacīti vecumā no 15 līdz 30 gadiem. Aptaujā piedalījās divu Daugavpils pilsētas ģimnāziju, septiņu Daugavpils pilsētas vidusskolu un vienas Augšdaugavas novada vidusskolas, divu Daugavpils PIKC, divu universitāšu iestāžu audzēkņi, kopumā 799 respondenti.

Lai apzinātu un sistematizētu pētījumam nepieciešamo lingvistisko materiālu, tika veikta Daugavpils jauniešu (galvenokārt vidusskolēnu un studentu)¹ aptauja par personvārda lomu jauniešu komunikācijā. Respondenti sniedza atbildes par priekšvārda un uzvārda nozīmi ikdienas saziņā; par neoficiālo antroponīmu funkcionalitāti dažādās ikdienas saziņas situācijās; jauniešu attieksmi (pētījumā apkopoti respondentu sniegtie metalingvistiskie komentāri) par neoficiālo antroponīmu lietošanu mutvārdu saziņā.

Respondentiem tika uzdots jautājums par personvārda pārveidojumu lietojumu trīs ikdienas saziņas vidēs: mājās, draugu lokā, darbā. Šīs saziņas situācijas tika izvēlētas ar hipotētisku pieņēmumu, proti, katrā no minētām saziņas vidēm jaunieši izvēlas dažādus derivatīvos nominācijas paņēmienus saziņas dalībnieku uzrunā un ir vērojams atšķirīgs derivatīvo formantu raksturojums, kas tiek pielietots priekšvārdu un uzvārdu pārveidojumu izveidē.

Jauniešu valodā funkcionē daudzi un dažādi personvārdū pārveidojumi. Šīs neoficiālo personvārdū formas tiek darinātas vairākos veidos: atvasinot ar dažādiem afiksēm, reducējot, kā arī veidojot asociatīvas vārdū spēles: „Gramatiskās vienības – afksi, vārdformas un sintaktiskās konstrukcijas – arī ir valodas zīmes, un tās, tāpat kā leksiskās vienības, izsaka preferenciālās, pragmatiskās un lingvistiskās nozīmes.” [Бархударов 1975] Personvārdū pārveidojumu lietojums jauniešu komunikācijā rosina runāt gan par dažādu derivācijas formantu produktivitāti un aktualitāti jauniešu valodas antroponīmiskajā jaunradē, gan konkrētu morfoloģisku līdzekļu un to modeļu izmantojumu, paužot subjektīvu attieksmi pret uzrunas adresātu un komunikācijas situāciju kopumā. Neoficiālo antroponīmu darināšanā spilgti parādās ne tikai jauniešu nominācijas jaunrade, kreativitāte, bet arī atklājas latviešu un krievu valodas – pamatojoties uz apzināto lingvistisko materiālu – plašas derivācijas iespējas.

Metalingvistisko komentāru raksturojums

Analizējot iesniegtās atbildes *latviešu valodā*, personvārda pārveidotā formā jaunieši uzrunā draugus (256), dažus labus draugus (49), tuvu draugu (25), paziņas (20), draudzīgā sarunā (13); kopā sniegtas 363 atbildes par saziņas situāciju draugu lokā.

[tikai tuvus draugus, draudzīgus], [draugus jokojot], [dažus draugus], [tuvus draugus], [tuvākās draudzenes], [tikai tuvu draugu lokā], [tuvākos draugus], [dažus draugus, ar kuriem vairāk kontaktējos], [vienmēr draugus], [draugus, ja garš vārds], [draugus neformālā gaisotnē], [savas draudzenes draudzīgās situācijās], [tuvākos paziņas un labākos draugus], [pašus labākos draugus], [ja cilvēks man ir tuvs]

[Džonis, Gačo, Annuža, Kasparito – draugus un paziņas uzrunāju tikai tādā veidā. Dažiem pat īstos vārdus vairs neatceros]

Jaunieši norāda, ka personvārda pārveidotā formā ikdienā uzrunā ģimenes locekļus (64), radiniekus (41), bērnu (34), māsu (27), sievu (23), brāli (20), vīru (17), mammu (16), vecākus (12), mājdzīvnieku (3); kopumā 257 atbildes, kas raksturo savstarpēju nomināciju ģimenes lokā:

[dažreiz ģimenes locekļus], [tikai mazus bērnus, ar tiem runājot], [maigās pārveidojuma formās – tuvus cilvēkus], [ģimenes locekļus, tuviniekus atkarībā no mana garastāvokļa], [jaunākos radiniekus]

Temporālais kritērijs norādīts 94 atbildē, kad jaunieši minēja, ka pārveidotā formā neuzrunā nevienu (53), visus (29), reti kuru (12):

[personvārdu pārveidojumus nekad nelietoju], [personvārdu pārveidojumus parasti nelietoju], [nepraktizēju nosaukt citus cilvēkus personvārdu pārveidojumos], [neizmantoju šādus pārveidojumus]

[uzrunāju pēc vārda], [pārsvarā uzrunāju vārdā, pašai arī nepatīk, ja manu vārdu pārveido. Atsaucos tikai uz savu pilnu vārdu], [cenšos neizmantot personvārdu pārveidojumus un iesaukas, jo man nepatīk, kad to dara citi ar manu vārdu], [uzrunāju tikai pēc vārdiem], [visus saucu tikai pilnā vārdā, neizmantoju pārveidojumus un iesaukas]

[es vienmēr visus cilvēkus uzrunāju tādā vārdā, kuru viņi man nosauca, kad mēs iepazināmies]

[es saucu draugus tikai pilnā vārdā]

Mācību vidē (78) jaunieši uzrunā klassesbiedrus (51), kursabiedrus (27):

[kursabiedru bariņā jokojoties mēdzam saukt viena otras vārdus un uzvārdus pārveidojot vīriešu dzimtē]

Tāpat norādīts, ka dažādās saziņas situācijās priekšvārda pārveidojuma forma diferencē viena vārda īpašniekus (49). Konkrētas situācijas šajā grupā netiek aprakstītas.

19 atbildēs minēts, ka personvārda pārveidojuma forma kā nominācijas un uzrunas līdzeklis tiek izvēlēts jokojot:

[joka pēc dažreiz pieaugušos], [kad jokoju, kad gribu pacelt garastāvokli tuviniekiem], [par kādu pajokojot]

Interesanti bija konstatēt izteikumus, ka personvārda pārveidojumos tiek uzrunātas personas, pret kurām jaunietis izjūt nepatiku (10):

[pārveidojumos „nedraugus”], [man nepatīkamas personas], [lai aizvainotu, aizkaitinātu kādu]

Jaunieši norāda, ka personvārdu variatīvo lietojumu nosaka komunikatīvais nolūks, piemēram, kad adresants vēlas izteikt pozitīvu attieksmi, un neformāla saziņas vide:

[tuvās attiecībās ar kādu], [kad pacilāts noskaņojums, pozitīva attieksme pret cilvēku], [jokojot vai kad kaut ko gribu palūgt cilvēkam]

[neformālās komunikācijās], [neformālās situācijās], [dažreiz neformālajā komunikācijā], [īpašas svarīgas personas]

Personvārda pārveidojuma izvēli var noteikt paša adresāta vēlme vai oficiālā personvārda „sarežģītums” jeb apzināta tiekšanās pēc valodas ekonomijas – reducējuma formas saziņā:

[ja vārds ir garš], [tos, kuriem gari vārdi], [cilvēkus, kas paši sevi sauc pārveidotā formā]

[pēc uzvārdiem, īsāk, saīsinot vārdu], [personvārdu pārveidojumos ir īsāk un interesantāk saukt]

Vienā komentārā atzīmēta un salīdzināta latviešu un krievu neoficiālā personu nominācija:

[visi krieviskie vārdi tiek pārveidoti uz īsāku, piem., Aleksandra > Saša, Jekaterina > Katja utt. Latviešiem ir savādāk]

Aptaujas atbildēs *krievu valodā* jaunieši norādīja, ka personvārda pārveidotajās formās jaunieši uzrunā² ģimenes locekļus (97), radiniekus (52), vecākus (43), māsu (31), mājdzīvnieku (24), suni (18), mazus bērnus (13), kakji (10), mammu (8); kopumā 296 atbildes:

[когда надо что-то попросить у родителей], [к маме, к папе, когда прошу отпустить меня куда-либо], [к младшей сестре], [к близким родственникам], [только к девочкам и детям], [к домашнему животному]

Šajā lietojuma grupā bija interesanti konstatēt, ka pārveidotā formā tiek uzrunāti mājdzīvnieki. Lai būtu precīzi, dzīvnieku vārdi onomastikā tiek apzīmēti ar terminu zoonīmi, nereti sarunvalodā – iesaukas (*кличка*).

Draugu lokā (295) jaunieši personvārda pārveidojuma formā uzrunā draugus (81), draugu (69), meiteni (39), draudzeni (33), meitenes (29), dažus draugus (26), paziņas (18):

[в дружеских компаниях], [ко всем друзьям и знакомым], [к молодому человеку], [к друзьям, которые разрешают называть себя], [к некоторым друзьям], [к друзьям, которые разрешают называть себя], [в дружеской компании], [среди друзей в компаниях], [к друзьям в школе и на улице], [к близко знакомым мне людям], [к лучшей подруге], [обычно так зову друга]

Temporālais kritērijs (46) norādīts kategorijā ‘bieži’ (19) un ‘nevienu’ (27):

[не использую никаких форм]

Personvārda pārveidotā formā jaunieši uzrunā klassesbiedrus (38) un dažādās neformālās situācijās (26), kur raksturots saziņas dalībnieku vecums un oficiālā priekšvārda „*непаросигумс*”:

[в неформальной обстановке], [только в неформальной обстановке]

[к людям младше меня по возрасту]

[если имя длинное]

Nereti personvārdu derivatīvās variācijas tiek lietotas ar konkrētu komunikatīvo nolūku – jaunieši caur šādu nominācijas formu pauž simpatijas, pozitīvu noskaņu, tuvas attiecības starp saziņas dalībniekiem:

[когда человек мне очень нравится], [когда надо кого поддержать, успокоить], [по общению к близким людям], [когда хорошее настроения], [с которыми я пытаюсь построить дружеские отношения], [когда что-то произошло и надо смягчить удар], [к близким мне людям], [к близким людям]

² Когда и к кому Вы обращаетесь с помощью уменьшительных и других производных форм имени?

всегда], [когда мне что-то нужно или просто хочется лаского называть человека], [к любимым людям], [тех, с кем в хороших отношениях]

Vai tieši otrādi – lai paustu kādu negatīvu emociju:

[к людям, достающим меня, что-бы их этим смутить]

Priekšvārda pārveidojumi jauniešu mutvārdū saziņā situatīvi derivatīvajā aspektā

Iepriekš tika aplūkoti jauniešu oficiālie personvārdi un to loma ikdienas mutvārdū saziņā. Viena no biežāk izmantotajām nominācijām jauniešu saziņas dalībnieku vidū ir priekšvārda pārveidojumi ar daudzām emocionālī vērtējošām konotācijām: „[...] viss valodā var iegūt kādu īpašu, speciālu nozīmi. Ne vien paši vārdi kā tādi, bet arī to formas var veikt kādu sevišķu uzdevumu, pildīt kādu papildu lomu, tieši vai netiesi paust kādu mūsu attieksmi pret izteikto informāciju, pret notikumiem un ar tiem saistītajām personām. Vārdformas var palīdzēt iedvest noteiktu pārliecību, veidot kādu tēlu, vīziju, vai arī tās vienkārši pastiprināti piesaista kaut kam uzmanību. Un, protams, tās var būt neitrālas un pildīt savu pamatuzdevumu.” [Nītiņa 2014]

Apkopotajā lingvistiskajā materiālā jauniešu priekšvārdu pārveidojumi veido apmēram 400 vienības. Analizējot pārveidojumus, kas darināti uz priekšvārda pamata, jāteic, ka nereti viena pārveidojuma forma ir vairāku vārddarināšanas paņēmienu rezultāts³. Tomēr var runāt par jauniešu komunikatīvās antroponīmijas dažām priekšvārdu pārveidojumu darināšanas tendencēm: priekšvārda afiksāciju⁴; priekšvārda reducēšanu; pārveidojumi pēc citvalodas priekšvārda parauga.

Respondentiem tika uzdots jautājums par priekšvārda pārveidojumu lietojumu trīs ikdienas saziņas vidēs: mājās, draugu lokā, darbā. Ievērojot iesniegtā raksta noteikto apjomu, šajā pētījumā ir analizēta tikai viena komunikācijas vide – jauniešu priekšvārdu pārveidojumi ģimenes lokā.

Jauniešu priekšvārdu pārveidojumi ģimenes lokā

Pēc Daugavpils jauniešu sniegtajām atbildēm aptaujā par personvārdiem mutvārdū komunikācijā, tika konstatēts, ka *mājās, ģimenes lokā*⁵ galvenokārt tiek lietotas dažādas personvārdu (visbiežāk – priekšvārda) formas, deminutīvi pārveidojumi, hipokoristikas. 280 atbildēs latviešu valodā norādīts, ka šādi jaunieši tiek uzrunāti mājās.

[Dačuks, Dacīte, Dačulīte – jauki mīlyvārdiņi, nav iespējams mani uzrunāt rupjā iesaukā. Visas Daces ir sirsnīgas]

[Jūtos ērti, kad mani sauc Robis. Kad kļūšu vecāks, būšu Roberts – lai glaunāk skan]

³ To, kādā pārveidojumu grupā iekļauta attiecīga priekšvārda forma, nosaka primārais pārveidojumu veids.

⁴ Priekšvārdu pārveidojumiem raksturīga ārēja afiksācija, kad priekšvārda saknei vai reducētai formai tiek pievienots attiecīgs derivācijas formants, piemēram, Ira > Iruks, Olga > Olite, gan iekšēja afiksācija, kad sākotnējā personvārda forma tiek mainīta, piemēram, hipokoristikisks vai okazionāls pārveidojums, reducējums, un pievienots sufikss, piemēram, Laura > Luliks, Aleksandrs > Sašuks, Edgars > Ega.

⁵ Kādi Jūsu personvārda pārveidojumi parasti tiek lietoti mājās?

61 atbildē minēts, ka jaunieši tiek uzrunāti tikai pilnā vārdā, bez jebkādiem pārveidojumiem un milinājumiem:

[netiek lietoti personvārda pārveidojumi]

12 atbildēs norādīts, ka jaunieši mājās tiek uzrunāti apelatīvajā nominācijā, kas norāda ģimenes locekļu radniecības statusu:

dēls, meita

Tostarp ģimenes nominācijā tiek izmantoti arī radniecības deminutīvi:
dēliņš, meitiņa

27 atbildēs minēts, ka mājās jaunieši tiek uzrunāti iesaukā, precīzāk – ģimenes iesaukā, mīlvārdīņā, tostarp priekšvārda deminutīvā:

Sīkais, Saulīte

[mājās pilnā vārdā mani gandrīz nesauc, tikai iesaukā], [loti reti, kad grib mani nokaitināt, sauc mani par Dāvīti]

2 atbildēs konstatēts, ka jaunieši ģimenes lokā tiek uzrunāti pronomenā – vien-skaitļa 2. personā *tu*.

Afiksālās priekšvārdū derivatīvās variācijas

280 jauniešu atbildēs norādīts, ka mājās, ģimenes un radinieku lokā tiek uzrunāti priekšvārda pārveidotā formā. Apzinātie derivāti veido lielu daļu lingvistiskā materiāla, kas darināti ar afiksācijas paņēmienu. Afiksālie derivāti veido visplašāko no jauniešu individuālā priekšvārda atvasināto personvārdu pārveidojumu grupu.

Latviešu valodā pastāv vairāk nekā sešdesmit deminutīvformantu [Vulāne 2007], to varianti; visbiežāk vārddarināšanā izmanto derivatīvās izskaņas -iņš, -iņa, -ītis, -īte, -iņš, -iņa, -elis, -ele, -ulis, -ule, -uks, -uka u. c.

Piedēklis *-uk-* ir sens deminutīvpiedēklis. Šis derivatīvais tips mūsdienu valodā parasti tiek izmantots neoficiālajai saziņai nepieciešamo lietvārdu atvasināšanā. To lietojumu ierobežo sociālais aspekts – šādus atvasinājumus – ar piedēkli *-uk-* – parasti izmanto draugu, tuvinieku vai loti labi pazīstamu cilvēku lokā [Vulāne 2013]. Piedēklis saistās ar vīriešu dzimtes galotni, bet neoficiālo personvārdu darināšanā tiek izmantoti gan sieviešu, gan vīriešu dzimtes antroponīmi. Sieviešu personvārdu pārveidojumi vīriešu dzimtē ar attiecīgā piedēkļa izskaņu sarunvalodā pauž mīluma, sirsnīguma, humora noskaņu.

Jauniešu priekšvārdu pārveidojumu grupu ar derivatīvo izskaņu *-uk(s)* / *-čuk(s)* veido derivāti, kam priekšvārda pamat formas saknei vai priekšvārda reducētai daļai pievienots attiecīgais piedēklis.

-uk-: Dārta > Dārtuks, Dzintra > Dzintruks, Eva > Evuks, Irina > Iruks, Iveta > Ivuks, Laila > Lailuks, Lana > Lanuks, Laura > Lauruks, Linda > Linduks, Madara > Maduks, Mārīte > Māruks, Rita > Rituks, Sandra > Sandruks, Sintija > Sintuks, Zelma > Zelmuks

-čuk-: Dace > Dačuks, Dana > Dančuks, Daniela > Dančuks, Sintija > Sinčuks, Solvita > Solčuks, Una > Unčuks

Formantu saplūsmē ir vērojama līdzskaņu mijā:

Elīza > Eližuks, Ilze > Ilžuks, Lonija > Loņuks, Rasma > Rašuks, Zane > Zaņuks

Priekšvārdū pārveidojumu grupā konstatēti derivāti ar iekšēju afiksāciju, kad sākot-nējā priekšvārda pamatforma nav uzreiz atpazīstama:

Alīna > Aļuks, Anita > Anūka, Inese > Inčuks

Ar piedēkli *-uk-* darināti vīriešu priekšvārdū deminutīvderivāti, kas tiek izmantoti saziņā ģimenes lokā. Šādi derivāti tiek darināti, gan priekšvārda saknei, gan lielākoties reducētai formai pievienojot derivatīvo formantu:

-uk-: Ivo > Ivuks

Aleksandrs > Sašuks, Daniels > Daņuks, Edgars > Edžuks, Valentīns > Vaļuks

-čuk-: Gatis > Gačuks, Jānis > Jančuks, Pēteris > Pičuks, Rihards > Ričuks

Jauniešu priekšvārdū pārveidojumu derivācijā ir produktīvs formants *-ik-* ar afiksālām variācijām un izskaņu *-iks*:

-ik-: Bažena > Baženiks, Irina > Iriks, Jolanta > Joliks

-(č)ik-: Bažena > Baženčiks, Diāna > Diančiks, Jeļena > Ķenčiks, Vera > Verunčiks

-usik-: Aina > Ainusiks, Anastasija > Nastjusiks, Ineta > Inetusiks, Samanta > Samantusiks

Vīriešu priekšvārdū pārveidojumi ar derivatīvo formantu *-ik-* konstatēti dažos gadījumos:

-ik-: Eduards > Ediks, Ēriks > Ērčiks, Ričards > Ričiks

Kā rāda apkopotais antroponīmijas materiāls, priekšvārdū pārveidojumiem ar derivatīvo izskaņu *-uks* un *-iks* ir sena tradīcija. Šīs derivācijas formants ir produktīvs gan mūsdienu neoficiālās antroponīmijas sistēmā, gan bijis arī senākajā – J. Laganovskis norāda par saziņā lietotajiem deminutīvatvasinājumiem Krāslavā 20. gadsimta 20.–30. gados (*Aļuks < Aleksandrs, Stasjuks < Staņislavs; Ontiks < Ontons, Juriks < Juris*) [Laganovskis 1987].

Piedēklis *-iņ-* ikdienas saziņā tiek izmantots personvārdū radniecības terminu deminutīvos. Mūsdienu latviešu valodā šīs derivatīvais tips nav produktīvs, jo pastāv vairāki personvārdi, piemēram, uzvārdi, kuriem ar šo piedēkli nav deminutīva nozīmes [Vulāne 2013]. Daugavpils jauniešu priekšvārdū pārveidojumos šīs deminutīvpiedēklis ir konstatēts:

-iņ-: Anna > Anniņa, Arta > Artiņa, Ausma > Ausmiņa, Baiba > Baibiņa, Biruta > Birutiņa, Dārta > Dārtiņa, Dita > Ditiņa, Ieva > Ieviņa, Inga > Indziņa, Lauma > Laumiņa, Laura > Lauriņa, Lāsma > Lāsmiņa, Līga > Līdziņa, Līga > Līgiņa, Madara > Madariņa, Maija > Maijiņa, Marta > Martiņa, Paula > Pauliņa, Rasma > Rasmiņa, Ruta > Rutiņš, Sandra > Sandriņa, Solvita > Solvitiņa, Viktorija > Vikiņa

Vīriešu priekšvārdu pārveidojumos dominē derivāti ar piedēkli *-iŋ-*, lielākoties pamatvārda saknei pievienojot deminutīva piedēkli:

-iŋ-: Artūrs > Artiņš, Artūrs > Artūriņš, Matīss > Matīsiņš, Renārs > Renāriņš, Renāts > Renātiņš, Viesturs > Viesturiņš

Piedēklis *-it-* ir tradicionāls deminutīva darināšanas līdzeklis. Ar šo formantu tiek veidoti jauniešu priekšvārdu pārveidojumi, kas lietoti jauniešu ģimenē, tuvinieku lokā. Derivatīvais formants tiek pievienots priekšvārda saknei, retos gadījumos – okazionālam pamatformantam:

-it-: Agnese > Agnesīte, Diāna > Diānīte, Elīza > Elīzīte, Ilze > Ilzīte, Jana > Janīte, Laine > Lainīte, Liene > Lienīte, Madara > Madīte, Māra > Mārīte, Zane > Zanīte

Anita > Ancīte, Annija > Ancīte, Liāna > Lincīte, Vineta > Vincīte
Olga > Olīte

Piedēklis *-it-* izmantots afiksālos paplašinājumos:

Jana > Janucīte, Līga > Līgucīte

Vīriešu priekšvārdu pārveidojumos šāds derivāts konstatēts tikai viens:

Aleksis > Aleksīts

Derivātus ar piedēkli *-ul-/uļ-* var uzskatīt par klasiskiem deminutīviem, kas sastopami jauniešu saziņā ģimenes lokā:

-ul-: Santa > Santulis

-uļ-: Daniela > Danuļa, Evita > Evituļa, Inna > Inuļa, Laura > Lauruļa, Marta > Martuļa, Rita > Rituļa, Sandra > Sandruļa, Viktorija > Vikuļa

Aleksandrs > Sašuļa

-uļ(ok)-: Ilvija > Ilvuļoks

-uļ(k)-: Samanta > Samantuļka

Šis piedēklis mūsdienās ir mazproduktīvs neoficiālo antroponīmu darināšanas līdzeklis, „viena no piedēkļa senajām nozīmēm ir deminutīva nozīme, kas paglābusies vien dažos atvasinājumos [...], kā arī sarunvalodā lietotajās hipokoristikās” [LVG 2013].

Jauniešu priekšvārdu pārveidojumu derivācijā produktīvs ir piedēklis *-uc-*. Šīs vārdformas lielākoties ir ar vīriešu dzimtes izskaņu:

-uc-: Arta > Artuce

-(uc)is: Agnese > Agucis, Aiga > Agucis, Baiba > Baibucis, Daiga > Daigucis, Eva > Evucis, Ilga > Ilgucis, Ilga > Gucis, Ilvija > Ilvucis, Inga > Ingucis, Iveta > Ivucis, Jana > Janucis, Katrīna > Katrucis, Katrine > Katrucis, Līga > Līgucis, Līva > Līvucis, Megija > Megucis, Natālija > Natucis, Rita > Ritucis

-(uc)ītis: Eva > Evucītis

Ar derivatīvo formantu *-uc-* konsatatēti arī vīriešu priekšvārdu pārveidojumi:

-uc-: Ervīns > Ervucis, Niklāvs > Nikucis, Raivis > Raivucis

Tāpat arī derivatīvā izskaņa -(c)is konstatēta vīriešu priekšvārdū pārveidojumos, kas tiek lietoti ģimenes lokā:

-cis: Jānis > Jancis, Juris > Jurcis, Pēteris > Pēcis

Derivatīvais formants -š- tiek izmantots jauniešu priekšvārdū pārveidojumu veidošanā. Līdzīgi kā iepriekšējie deminutīvie varianti, pārveidojumi ar šo formantu jauniešu ģimenes lokā funkcionē kā deminutīvi, pārveidojumi ar mīlinājuma nokrāsu, ko lieto tuvinieku starpā:

-š-: Arianda > Ariša, Karīna > Kariša, Patrīcija > Patriša

Pārveidojuma pamatā ir oficiālā priekšvārdū hipokoristika:

-(u)š-: Ksenija > Ksjuša, Marija > Maņuša, Nadežda > Nadjuša, Rita > Rituša, Valentīna > Valjuša, Viktorija > Vikuša

Iļja > Iljuša

Salīdzinot ar citiem derivatīvajiem formantiem, jauniešu vārddarināšanas jaunradē konstatējami mazāk produktīvi derivatīvie līdzekļi:

-č-: Anna > Anča, Gita > Giča, Solvita > Solča

-ce: Anita > Ance, Dana > Dance, Inese > Ince

Nereti sieviešu priekšvārdū pārveidojumi veidotī kā vīriešu dzimtes vārdformas, izmantojot iepriekš minētās izskaņas. Savukārt vīriešu priekšvārdū pārveidojumi ir sastopami ar derivatīvo formatu -č- un sieviešu dzimtes galotni -a-:

-ča: Gatis > Gača, Gints > Ginča, Pēteris > Pēča, Raitis > Raiča, Reinis > Reiča

Ar piedēkli -ēn- darina arī personu nosaukumus ar pamazinājuma nozīmi un personvārdū deminutīvus. Īpašvārdiem var būt ne tikai pamazinājuma nozīme, bet arī sadzīviskuma, nevērības vai savējības nokrāsa [Vulāne 2013]. Šāds priekšvārdū pārveidojums konstatēts viens:

-ēn-: Alīna > Alinēns

Analizējot Daugavpils pilsētas jauniešu neoficiālo antroponīmiju, latgaliskais komponents tika konstatēts tikai dažos gadījumos – iesauku vākumā. Priekšvārdū pārveidojumu materiālā tika iesniegts viens priekšvārdū deminutīvs ar sufikstu -eit- (kas atbilst latviešu literārās valodas -īt-):

Anna > Anceite

Līdzīgi secina lingviste A. Kļavinka par Kaunatas pagastā apzinātiem personvārdū pārveidojumiem: „[...] piemēros netika fiksēti latgaliskajām izloksnēm raksturīgie piedēkli -eit-, -ēn-, lai arī raksta autores pieredze liecina, ka ikdienas saziņā latgaliski runājošie šādus priekšvārdū atvasinājumus lieto.” [Kļavinska 2020]

Daugavpils jauniešu neoficiālās antroponīmijas klāstā konstatēts liels skaits atvasinājumu ar slāvu antroponīmiem raksturīgajiem derivatīvajiem formantiem – lielākoties ar piedēkli -k-. Vēsturiski priekšvārdū saīsinājumi ar derivatīvo formantu -k(a) tiek uzskatīti par nievājošiem. Avotos [piem., Суперанская 1969; Бондалетов 1983] norādīts, ka līdz 20. gadsimta sākumam Krievijā šādi tika uzrunāti zemnieki un zemāko

kārtu pārstāvji. Savukārt slāviste A. Vežbicka akcentē, ka mūsdienās priekšvārdu atvasinājumi ar -ka ir polisēmiski, turklāt nevis ar negatīvu, bet gan ar neutrālu vai pat pozitīvu konotatīvo nokrāsu – pozitīva nokrāsa piemīt atvasinājumiem no pilna personvārda, piemēram, *Tatjanka* (sal. ar latviešu personvārdu deminutīviem). Neitrāli atvasinājumi tiek darināti no hipokoristikām, piemēram, *Romka*, *Saška*. „[...] formants -ka piešķir vārdam ekspresivitāti, tuvību, aizbildniecību (uzrunājot bērnus) u. tml.” [Вежбickая 1996].

Daugavpils jauniešu antroponīmijas piemēros formants -k- vairākās afiksālajās variācijās funkcionē derivātos, kam pamatā ir gan pilns priekšvārds:

-ka: Agata > Agatka, Evita > Evitka, Kristīne > Kristinka

Jans > Janka, Jānis > Janka, Vadims > Vadimka

gan lielākoties slāvu priekšvārdu hipokoristika:

Anna > Aņka, Anna > Aņutka, Jūlija > Juļka

Ričards > Rička, Romans > Romaška

Dažos derivātos bez iepriekšējas informācijas ir grūti atpazīt primāro personas priekšvārdu:

Alīna > Alīka, Elīza > Elīka, Jolanta > Jolka, Žanete > Žaņka

Derivāti ar formantu -k- tiek darināti vairākos paplašinātos afiksālajos atvasinājumos, lielākoties ar slāviskām derivatīvajām izskaņām, pievienojot tās priekšvārda saknei vai priekšvārda hipokoristikas formai:

-(oč)ka: Bažena > Baženočka, Diāna > Dianočka, Dina > Dinočka, Ira > Irinočka, Jana > Janočka, Laura > Lauročka, Marta > Martočka, Vera > Veročka

-(eņ)ka: Anastasija > Nasteņka, Nadežda > Nadeņka, Olga > Oļeņka

Aleksandrs > Sašeņka

-(eč)ka: Anna > Aņečka, Olga > Oļečka, Valentīna > Valečka

Aleksandrs > Sašečka, Aleksandrs > Sašuļečka

-(usj)ka: Jeļena > Ķenusska

-(š)ka: Agnese > Agneška [pl. Agnieszka], Arianda > Ariška, Ira > Iriška, Irēna > Ireška

Gļebs > Gļebuška

-(ič)ka: Anžela > Anžeļička

-(uņ)ka: Marija > Mašuņka, Marta > Marsuņka

-kins: Eva > Evkins

Visi šie priekšvārdu derivati funkcionē nepārprotami kā deminutivi, ģimenes mīļvārdiņi tuvu cilvēku lokā. Paplašinātie afiksālie atvasinājumi ar formantu -k- pauž viennozīmīgi pozitīvu emocionāli vērtējošu konotāciju, kas raksturo sociālās vides – ģimenes, tuvinieku lokā – saziņas dalībnieku savstarpējās attiecības.

Jauniešu derivatīvajā jaunradē, kas izpaužas neoficiālo antroponīmu darināšanā, funkcionē arī citi slāvu valodām raksturīgie afiksālie līdzekļi:

-*usja*: Evita > Evitusja, Ineta > Inetusja, Marita > Marusja, Viktorija > Vikusja

-*(t)ja*: Ineta > Inetja

Artūrs > Artja, Edvīns > Edja

-*uha*: Evita > Eviuha

Iļja > Iļuha

-*uņa*: Rita > Rituņa

-*aša*: Raimonds > Raimaša

Aptaujā par priekšvārdū pārveidojumiem ģimenes lokā piedalījās pāris jaunieši ar dubultvārdiem – oficiālo priekšvārdū veido divi komponenti. Šie jaunieši norādīja, ka mājās viņus uzrunā divkomponentu priekšvārda pirmajā derivatīvī nepārveidotajā komponentā:

Alise Evelīna > Alise, Lana Anastasija > Lana, Rēzija Marija > Rēzija

vai pirmā komponenta afiksāli vai okazionāli pārveidotā derivātā:

Megija Krista > Meguce, Lueta Marija > Lule, Lū, Lulū

Pēc vārda morfoloģiskā sastāva visi iepriekš minētie derivāti funkcionē kā deminutīvi un ietver emocionāli pozitīvu subjektīvu attieksmi. To pamato arī minēto pārveidojumu funkcionalitāte attiecīgā komunikācijas vidē – mājās, ģimenes un radu lokā.

Reducējumi priekšvārdū derivatīvajās variācijās

Viens no produktīvākajiem priekšvārdū ikdienas formu darināšanas veidiem ir vārdu reducēšana. „[...] personvārdū sistēmas raksturīga īpatnība ir daudzie un dažādie priekšvārdū, retāk uzvārdū, īsinājumi (*Zēja* no *Zinaidas*, *Ladze* no *Vladislava* u. tml.). Šādus īsinājumus lieto ne tikai latgalieši – salīdzinot ar citiem, daudz līdzības atklātos ar leisu valodā lietojamiem saīsinājumiem, bet tipoloģisko – arī ar citu tautu personvārdiem.” [Leikuma 2008] Reducējumu pamatideja – lietošanas vieglums. Īsināt var visus vārdus, taču reducēt personvārdus saziņā ir ikdienišķāk. Personvārdū reducēšana ir strukturāls, morfoloģisks un objektīvs process [Суперанская 1969]. Daugavpils jauniešu priekšvārdū reducējumu grupā iekļauti priekšvārda īsinājumi pēc citvalodas priekšvārdū parauga.

„Strupināšanu kā abreviēšanas paveidu izmanto, no vārda (parasti – salikteņa) atmetot tā beigu (apokope), sākuma (separācija // aferēze) vai vidusdaļu (sinkope) un tādējādi radot jaunu leksēmu.” [Vulāne 2013; arī Гарячук 2009] Pēc jauniešu iesniegtā antroponīmiskā materiāla, lielākoties reducējumos no pamatvārda saglabājas pirmā vai pirmās divas zilbes:

Agnese > Agne, Beatrisa > Beta, Jolanta > Jola, Jolanta > Jole, Ilvija > Ilva, Katrīne > Kate, Kristiāna > Krista, Kristīne > Krista, Larisa > Lara, Lolita > Lola, Madara > Mada, Madere > Made, Margarita > Marga, Mārīte > Māre, Megija > Mega, Narine > Nara, Natālija > Nata, Raimonda > Raima, Regīna > Rega, Rudīte > Rude, Sabīne > Saba, Santa > Sana, Sigita > Siga, Signe > Siga, Silvija > Silva, Simeona > Sima, Sintija > Sinta

Monika > Moņa, Renāte > Reņa, Sintija > Siņa

Raimonds > Raimo

Reducējumi var būt divzilbju, ar nelokāmo fināli *-i/-ī*. Derivatīvais formants *-i* ir samērā jauns, mūsdienu vārddarināšanas līdzeklis [Гарагуля 2010], kas raksturīgs jauniešu neoficiālās antroponīmijas sistēmai:

-i: Diāna > Di, Gabriela > Gabi, Elizabeta > Eli, Elīna > Elli, Iveta > Ivi, Lilija > Lili, Laura > Lari, Megija > Megi, Nellijsa > Nelli, Oksana > Oksi, Sarmīte > Sami, Sandra > Sanri, Viktorija > Viki

-ī: Elīna > Elī, Evita > Evī, Kristīna > Krī, Linda > Lī, Līva > Lī, Ludmila > Ludi

Uzrunājot ģimenes lokā, jauniešu priekšvārdi var tikt reducēti līdz vienas zilbes derivātam:

Adrija > Ada, Adrija > Ade, Agnese > Aga, Amanda > Ama, Egita > Ega, Ingrīda > Iga, Irita > Ita, Karīna > Ka, Kristīne > Kriss, Ruta > Ru
Askolds > Asis, Česlav > Čess, Raimonds > Rai

Jauniešu priekšvārds var tikt reducēts priekšvārda sākumā, reducētu derivātu veidojot ar priekšvārda beigu daļu:

Aelita > Lita, Ilvija > Vija, Ludmila > Mila, Mairita > Rita, Olita > Lita, Ramona > Mona
Einārs > Nārs

Oficiālie priekšvārdi var radīt asociācijas ar citu priekšvārdu, veidojot atsevišķu jauniešu priekšvārdu reducējumu grupu:

Dace > Dārta, Daniela > Dana, Diāna > Dina, Elīza > Līze, Elizabeta > Elija, Emīlija > Emma, Evelīna > Eva, Evīja > Eva, Evita > Eva, Ineta > Ina, Ingrīda > Inga, Iveta > Iva, Katrīne > Kate, Keita > Kate, Kristīne > Tina, Ligija > Lidija, Ligija > Ligita, Ligija > Līga, Ligita > Līga, Mairita > Maira, Margarita > Margo, Mārīte > Marita, Nikole > Nika, Viktorija > Viktora Aleksandrs > Aleksis, Aleksandrs > Alekss, Dainis > Danila, Damians > Damins, Daniels > Danila, Edgars > Eds, Jānis > Jans, Krišjānis > Krišs, Mārtiņš > Mārcis, Mihails > Miks, Ralfs > Alfs, Ričards > Ričs, Rihards > Ričs, Ritvars > Ričs, Viktors > Viks

Jauniešu iesniegtajā materiālā apzinātas vīriešu priekšvārdu reducējumu formas ar sieviešu dzimtes derivatīvo galotni *-a*:

-a: Edgars > Edža, Edgars > Ega, Edvarts > Edža, Guntars > Guņa, Raimonds > Raima, Uģis > Uga

Apkopotajā lingvistiskajā materiālā par jauniešu priekšvārdu pārveidojumiem ģimenes lokā apzināti gadījumi, kad jauniešu priekšvārds pārveidots tā, kad nevar atzīmēt konkrētu derivācijas formantu. Šie pārveidojumi ir attiecīgās vides – mājas, ģimenes locekļu – motivēti derivāti un bez norādes uz oficiālo priekšvārdu nav nemaz atpazīstami. Šādus jauniešu priekšvārdu pārveidojumus varētu raksturot kā individuālus, lielākoties okazionālus ģimenes mīlyārdiņus, ģimenes iesaukas:

Agrita > Guča, Aiga > Guncis, Baiba > Bārbele, Baiba > Biba, Baiba > Bibuks, Biruta > Bigi, Darja > Duņa, Diāna > Didiks, Diāna > Didja, Elīza > Ejīza,

Elīza > Eļuksis, Elvita > Etka, Ērika > Erķuls, Ēika > Ēiciņa, Ilvija > Iļa, Ilze > Zizis, Ilze > Zuze, Ilze > Žuks, Karīna > Kara, Kristena > Krikse, Kristiāna > Kicis, Kristīne > Kika, Kristīne > Kitī, Kristīne > Krika, Kristīne > Kriseka, Larisa > Lala, Laura > Luliks, Luīze > Lule, Marina > Mima, Melisa > Misja, Oļesja > Ķeisana, Suzanna > Zjuzja, Zaiga > Zuzīte, Zane > Žanis
Alģerts > Aļiks, Didzis > Dzidzis, Ingars > Indzis, Jānis > Čuks, Juris > Muris, Kaspars > Kapšuks, Kipa < Kristaps, Kristaps > Kriksis, Pēteris > Pičs, Uģis > Jūdžiņš

Derivāti nepārprotami funkcionē kā deminutīvi un ietver emocionāli pozitīvu subjektīvu attieksmi saziņas dalībnieku savstarpējās attiecībās. To pamato minēto pārveidojumu funkcionalitāte attiecīgā komunikācijas vidē – ģimenes un radu lokā:

„Emocionālie izteiksmes līdzekļi bez pamatinformācijas norāda arī uz autora attieksmi pret runas objektu vai adresātu – dod pozitīvu vai negatīvu emocionālo vērtējumu: cildinājumu, uzslavu, nievājumu, nicinājumu, nosodījumu, nopēlumu, izsmieklu utt. vai izsaka emocionālo noskaņu – oficiālu, svinīgu, familiāru, humoristisku, ironisku, satīrisku u. c.” [Rozenbergs 1995]

Pēc citvalodas vārddošanas tradīcijas veidotī priekšvārdū pārveidojumi

Ikdienas saziņā jaunieši lieto ne tikai latviešu valodas morfoloģiskai sistēmai tipiskus priekšvārdū pārveidojumus, bet arī pēc citvalodas personvārda parauga pārveidotus. Tās ir galvenokārt slāvu personvārdu sistēmai tradicionālās hipokoristikas:

Anastasija > Nastja, Anastasija > Stase, Anna > Aņa, Anna > Aņuta, Annija > Aņa, Antoņina > Toņa, Darja > Daša, Elīna > Eļa, Elvīra > Eļa, Genovefa > Geņa, Irīna > Ira, Jekaterīna > Katja, Jeļena > Ķeņa, Jūlija > Juļa, Katrīna > Katja, Līlija > Liļa, Lonīja > Ļona, Marija > Maša, Miroslava > Mira, Nadežda > Nadja, Natālija > Nataša, Nellijs > Neļa, Olga > Oļa, Svetlana > Lana, Svetlana > Sveta, Tatjana > Taņa, Valentīna > Tina, Valentīna > Vaļa, Valērija > Lera, Veneranda > Veņa, Veronika > Nika, Viktorija > Vika
Aleksandrs > Saša, Aleksejs > Ķoša, Dmitrijs > Dima, Jurijs > Jura, Mihails > Miša, Romans > Roma, Vladimirs > Vlads, Vladislavs > Vlads

Šajā grupā iekļaujami arī jauniešu priekšvārdū pārveidojumi, kam pamatā ir saziņas dalībnieku individuālās asociācijas ar citvalodu priekšvārdū:

Aleksandra > Alekса, Inese > Nesija, Justīne > Džastīna, Ksenija > Ksju, Laura > Lauretta, Marīta > Marītīne, Mārīte > Mari, Paula > Pauli
Deniss > Džonni, Neilands > Nellijs, Raimonds > Raimeni, Romualds > Romio

Priekšvārdū pārveidojumi latviešu jauniešu komunikācijā funkcionē galvenokārt kā deminutīvi, uz ko norāda produktīvkie derivācijas formanti. Tāpat pozitīva emocionāla konotācija piemīt daudziem priekšvārda reducējumiem un cita veida pārveidojumiem, ko nosaka konkrēta komunikācijas situācija.

„Neoficiālajiem priekšvārdiem piemīt gan neitrāla (retos gadījumos negatīva), gan pozitīva stilistiskā nokrāsa. Hipokoristiskiem vārdiem galvenokārt ir neitrāla konotatīvā nozīme, bet atvasinājumiem ir raksturīgs ne tikai aksioloģisks, emocionālās un stilistisks saturu uzslāņojums, bet tie ir arī etnolingvistiskās situācijas raksturotāji.”

[Kļavinska 2020] Tādējādi jauno vārdu (neoficiālo antropoņīmu) varam lietot tikai tad, ja zinām, uz kādu objektu tas vērsts un ko nozīmē: „Daudz ko nosaka konteksts, tas, kā atvasinājums ar to sabalsojas un saspēlējas. Okazionāls darinājums var klūt par kādas īpašas noskaņas radītāju, īpašu zemteksta nozīmju paudēju un nianšu atklājēju.” [Nītiņa 2014] Antropoņima jaunrade veidojas konkrētā saziņas situācijā, runas aktā, un saziņas dalībnieku reakcija uz to ne vienmēr ir viennozīmīga – neoficiālie antropoņīmi, tostarp neformālie personvārdi derivāti, – spēj raisīt dažādas emocijas – gan labvēlību, gan pretreakciju.

Priekšvārdū pārveidojumus, kas funkcionē jauniešu mutvārdū komunikācijā, var iedalīt divās grupās: tradicionālās hipokoristikas, kas visiem ir zināmas un atpazīstamas bez konteksta, un afiksālie pārveidojumi, okazionālie priekšvārdū darinājumi, kuri nereti pēc morfoloģiskā sastāva norāda uz komunikatīvās situācijas ekspresiju. Okazionālisms – ‘valodas vienība (vārds, vārdu savienojums u. tml.), kas ir individuāli veidota izmantošanai tikai attiecīgajā tekstā’ [Tēzaurs]; ‘vārds, kas tiek izmantots vienu reizi konkrētai situācijai, konkrētā tekstā vai runas akfā’ [Taparyla 2010]; okazionāls ‘nejaušs’ [Tēzaurs]. Okazionālismi veic mākslinieciski stilistisku funkciju un pauž individuālu raksturojumu: „Dažreiz jaunu vārdu iniciē parasti saziņas dalībnieki, īpašas saziņas situācijas, un nereti šie vārdi vairs netiek lietoti kaut kur; kā atsevišķs speciālvārds (*nonce-word*) minimālam lietojumam. Dažreiz šādu vārdu reproducē saziņas dalībnieku mazas grupas, kā, piemēram, ģimenes loks, draugu kompānija, atsevišķas institūcijas. [...] daudzas mazas grupas izmanto individuālus, privātus vārdus un lieto tos komunikatīvā situācijā. [...] Šie jaunie vārdi var tikt popularizēti, izplatīti plašākās vidēs vai tieši otrādi – noslēgti to šaurā lietojumā. [...] tiem piemīt šaurs situatīvs raksturs.” [Barber 1966] Nereti ir grūti viennozīmīgi spriest par priekšvārda derivātu „mīlinājumu” vai citām emocijām, kas iekļautas pārveidojumā, jo dažādās sociālās vidēs un runas situācijās vieni un tie paši sufksi var tikt izmantoti ar atšķirīgu emocionālu nolūku. Līdz ar to jāsecina, ka jebkuram personvārda (priekšvārda) pārveidojumam piemīt subjektīva vērtējošā konotācija atkarībā no tā, kurš runas situācijā kuru uzrunā.

Nobeigums

Priekšvārdū pārveidojumi jauniešu komunikācijā (šajā gadījumā – mājās, ģimenes un radu lokā) funkcionē kā deminutīvi, uz ko norāda produktīvākie derivācijas formanti. Tāpat pozitīva emocionāla slodze piemīt priekšvārda reducējumiem un cita veida pārveidojumiem, ko nosaka konkrēta komunikācijas situācija. No derivācijas viedokļa jāņem vērā tipiskums un okazionālisms priekšvārdū pārveidojumu izveidē un to lietojumā. Personvārdū pārveidojumi tiek darināti, izmantojot gan latviešu un krievu valodā regulāri lietotos deminutīvi piedēkļus, gan citvalodu formantus.

Apzinātais materiāls un veikta analize pierāda, ka oficiālo personvārdu (lielākoties priekšvārdu) pārveidojumi un hipokoristikas ir būtisks jauniešu komunikatīvās antropoņīmijas kopums. Priekšvārda redukcija un afiksācija ir galvenie vārddarināšanas paņēmieni, kas veido lielāko daļu pārveidojumu. Lai gan, no vienas pusēs, jaunieši mutvārdū saziņā izmanto kreativitāti okazionālu antropoņīmu darināšanā un to veidošana var šķist haotiska, sistematizējot materiālu, tika saskatīti konsekventi lietoti atsevišķi derivācijas formanti un to sistemātisks izmantojums.

LITERATŪRA

- Barber, Ch. *Linguistic Change in Present-Day English*. London, 1966.
- Kļavinska, A. Priekšvārdū neoficiālās formas: Rēzeknes novada Kaunatas pagasta piemēri. *Valoda – 2020. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXX Zinātnisko rakstu krājums*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2020, 237.–248. lpp.
- Laganovskis, J. *Pasaules atklāsme*. Rīga: Liesma, 1987.
- Leikuma, L. Sibīrijas latgaliešu personvārdi laika griežos. *Valodniecība, latvistikā: Latvijas Universitātes raksti*. 728. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008, 43.–80. lpp.
- LVG – *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.
- Nitiņa, D. *Ne tikai gramatika: rakstu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2014.
- Rozenbergs, J. *Latviešu valodas stilistikā*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995.
- Tēzaurs – *Latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <http://tezaurs.lv/>
- Vulāne, A. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013, 190.–299. lpp.
- Vulāne, A. Deminutīvs bērna emocionālajā pieredzē. *Vecuma grupu valodas īpatnības Latvijā: lingvistiskais, sociālais un kultūras aspekts. Bērnība*. Rīga: RPIVA Bērnu valodas pētījumu centrs, 2007, 79.–92. lpp.
- Бархударов, Л. С. *Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода*. Москва: Международные отношения, 1975.
- Вежбицкая, А. *Язык, культура, познание*. Москва: Русские словари, 1996.
- Гарагуля, С. И. *Антропонимия в лингвокультурном и историческом аспектах. На материале английских личных имён*. Москва: Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2010.
- Гарагуля, С. А. *Антропонимическая pragматика и идентичность индивида (опыт системного описания личных имён в США)*. Автореферат. МГУ им. М. В. Ломоносова, 2009.
- Суперанская, А. В. *Структура имени собственного. Фонология и морфология*. Москва: Наука, 1969.

Lingita Lina HENRITIUSA
(Latvijas Universitāte)

Metaforas par Latviju nacionālās identitātes kontekstā

Summary

Metaphors about Latvia in the Context of National Identity

Nowadays, with the help of decorations and mass media, the rituals of the Latvian Independence Day play an important role creating a common mood, a thrill of the holiday, a sense of belonging to Latvian people. The paper examines whether the overall excitement of the holiday has an impact on the use of language, in particular metaphors, during the holiday season.

The topic of the paper includes the analysis of metaphors in surveys distributed on social networks (time periods from 1 February to 9 February 2022, 11 to 18 November 2016, and 3 to 11 April 2017), the surveys are based on the production tasks.

The theoretical framework of this paper is mainly based on the study by George Lakoff and Mark Johnson “*Metaphors We Live By*”, in which the authors developed a theory of conceptual metaphor.

This paper demonstrates that metaphors are a common phenomenon in describing Latvia during the time of holidays and beyond it.

Key words: *conceptual metaphor, Latvia, identity*

*

Mūsdienās, kad pasaule norisinās Covid-19 izraisītā krīze, kad notiek Krievijas militārā agresija Ukrainā, ir vērts palūkoties uz šķietami perifēru izpētes tēmu: vai globālie notikumi pasaule un Latvijā atstāj iespaidu uz metaforu lietojumu par Latviju. Tāpat ķemams vērā, ka pēdējo gadu laikā, pateicoties medijiem, sociālajiem tikliem, pasākumiem, dekorācijām ielās, patriotiskiem raidījumiem televīzijā un radio, ar masu mediju palīdzību Latvijas iedzīvotājiem tiek radīts koppiederības noskaņojums. Rakstā pētīts, vai koppiederības noskaņojums un svētku savilnējums atstāj iespaidu uz valodu, konkrētāk, metaforu lietošanu interneta vidē svētku laikā.

Jaunās sociālās mijiedarbības formas internetā liek pārdomāt nozīmi tādiem jēdzieniem kā kopiena vai identitāte. *Identitāte ir viens no visbiežāk lietotajiem un apspriestajiem jēdzieniem humanitārajās un sociālajās zinātnēs*. Ar identitāti cieši saistīta piederības izjūta rada drošību, norobežojot „mēs” no „viņiem” un izceļot savas grupas pozitīvās īpašības vai arī uzsverot „viņu” negatīvās iezīmes [Rozenvalds, Zobena 2014: 9]. Par šo noslēgtību, izvairīšanos no „svešniekiem” raksta arī Zigmunds Baumans (*Zygmunt Bauman*) „Plūstošajā modernitātē”. Centieni turēt „citādos”, „svešos” noteiktā attālumā, ievērot distanci, izvairīties no nepieciešamās komunikācijas, vienošanās un savstarpējas uzticēšanās nav tikai iedomāta, tā ir pat droši sagaidāma, īpaši nacionālo svētku laikā, kad cilvēki izjūt lielāku piederību noteikai kopienai [Bauman 2000: 107–109]. Attiecīgi var izvirzīt hipotēzi, ka Latvijas valsts svētku laikā latvieši pastiprināti centīsies norādīt uz savas valsts pozitīvajām īpatnībām produkcijas uzdevuma ietvaros.

Raksta temats aptver metaforu analīzi aptaujās, kas izplatītas sociālajos tīklos Draugiem.lv, Facebook.com, Twitter.com laika posmā no 2022. gada 1. līdz 9 februā-

rim, no 2016. gada 11. līdz 18. novembrim, kā arī no 2017. gada 3. līdz 11. aprīlim; aptauju pamatā ir ierobežotais produkcijas uzdevums. Novembris kā datu ieguves laiks tika izvēlēts, jo 18. novembri, Latvijas Republikas proklamēšanas dienu, saskaņā ar pētījumu „Mēs. Svētki. Valsts: Valsts svētku svinēšanas socioloģiska izpēte” atzīmē 66% latviešu un 46% cittautiešu, Latvijas Republikas deklarācijas pasludināšanas dienu (4. maiju) atzīmē tikai 30% latviešu un 21% cittautiešu [Zepa 2008: 65–79].

Raksta teorētiskais ietvars balstās Džordža Leikofa (*George Lakoff*) un Marka Džonsona (*Mark Johnsons*) pētījumā „Metaforas, ar kurām mēs dzīvojam” („*Metaphors We live By*”, 1980). Pētījuma autori izmanto jēdzienu „konceptuālā metafora” kā tehnisku terminu, lai uzsvērtu, ka metaforas var savienot ne tikai vārdus un frāzes, bet arī idejas pamatvārdus, un uzskata, ka gandrīz visi mūsu nesataustāmie koncepti, piemēram, mīlestība, nodokļi, cenu inflācija, tiek veidoti un saprasti ar asociācijām caur tveramiem konceptiem, tādiem kā fiziskais tuvums, fiziskais ierobežojums vai fiziskais augstums [Ritchie 2013: 22].

Kopumā jāteic, ka definēt metaforu nav viegli, definīcijas var mainīties atkarībā no izvirzītajām teorētiskajām perspektīvām. Raksta autore piedāvā aplūkot būtiskākās atšķirības starp tradicionālo metaforas koncepciju un konceptuālo metaforu teoriju, norādot uz to biežākajām funkcijām:

Tradicionālās metaforas koncepcija	Konceptuālā metaforas teorija
Metafora ir vārdu īpašība, tas ir lingvistisks fenomens.	Metafora ir konceptu, nevis vārdu īpašība.
Metafora tiek izmantota mākslinieciskiem un retoriskiem mērķiem.	Metaforu funkcija – labāk izprast dažus jēdzienus, ne tikai mākslinieciskā vai estētiskā mērķa vārdā.
Metafora ir balstīta uz līdzību starp divām vienībām, kuras tiek salīdzinātas un identificētas.	Metafora bieži nav balstīta uz līdzības principa.
Metafora ir apzināta un iepriekš apdomāta; lai spētu radīt labas metaforas, ir nepieciešams talants.	Metafora tiek izmantota ikdienā, komunikācijā starp vienkāršiem cilvēkiem, nevis tikai literāri starp literāri talantīgiem prātiem.
Metafora ir runas figūra, bez kurās cilvēki var iztikt; tā tiek izmantota kā specifiksts un nav neizbēgama daļa cilvēku ikdienas komunikācijā.	Metafora nav tikai lingvistisks rotājums, bet neizbēgams process cilvēka domāšanā un argumentācijā [Kövecses 2010: 9–10].

Līdz ar to var secināt, ka metafora ir ne tikai literatūrinātnieku vai filozofu izpētes lokā, bet arī kognitīvo zinātņu pētniecības objekts. Turklat tieši kognitīvās zinātnes veic pavērsienu metaforas izpētē, norādot, ka tā nav raksturīga tikai mākslas vai literatūras tekstos, bet ir nozīmīga domāšanas un ikdienas valodas sastāvdaļa.

Konceptuālajās metaforās viens pieredzes domēns tiek izmantots, lai saprastu cita domēna pieredzi. Konceptuālās metaforas pamatā ir avota domēns (*source domain*) un mērķa domēns (*target domain*), kā arī kopu attēlojumi starp tiem. Svarīgi uzsvērt, ka tipiski avotu domēni ir vairāk konkrēti vai fiziski nošķirti koncepti, savukārt mērķa

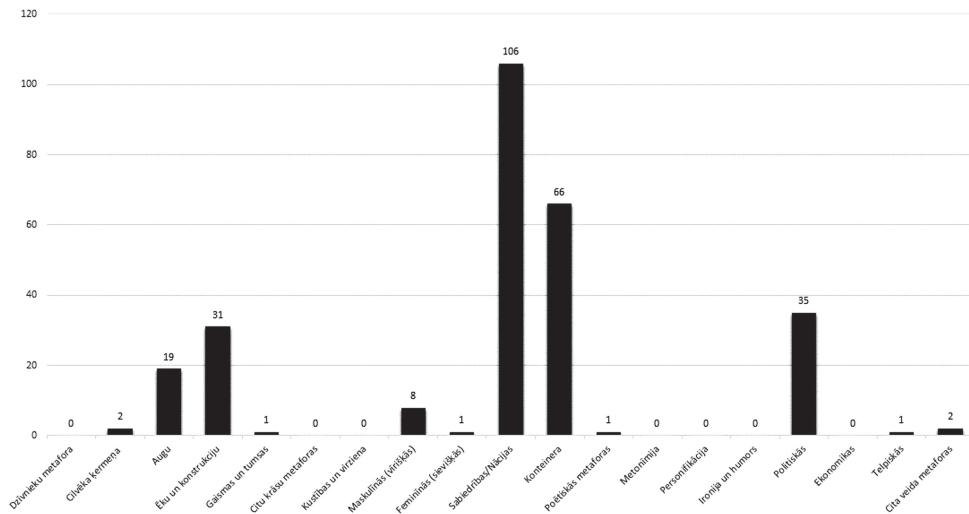
domēni ir abstrakti un mazāk nošķirti. Izprast konceptuālu metaforu nozīmē zināt kopu projekcijas/kartējumus, kas attiecas uz doto avota un mērķa pāri, respektīvi, zināt savienojumus, izprast asociācijas, to kontekstu [Kövecses 2010: 9].

Lai sekmīgi spētu atklāt piedāvātā raksta tēmu, autore ir izvirzījusi šādas 22 metaforu kontentanalizē kategorijas: dzīvnieku, cilvēka ķermēņa, augu, ēku un konstrukciju, gaismas un tumsas, citu krāsu metaforas, kustības un virziena, maskulīnās (vīrišķās), feminīnās (sievīšķās), sabiedrības un nācijas, konteinera, poētiskās metaforas, metonīmija, personifikācija, ironija un humors, pozitīva konotācija, neitrāla konotācija, negatīva konotācija, grūti nosakāma konotācija, politiskās metaforas, ekonomiskās metaforas, telpiskās metaforas.

Konotācijas ir izslēdzošas analizes kategorijas, piemēram, viens metaforas gadījums nevar vienlaicīgi būt pozitīvs vai negatīvs, turpretī pārējās analizes kategorijas nav izslēdzošas, tas ir, viena metafora vienlaicīgi var tikt kategorizēta kā sabiedrības/nācijas, kā arī konteinera.

Lai sekmīgi varētu iegūt datus par metaforu ikdienas lietojumu, tika izstrādātas trīs aptaujas anketas, kurās respondentiem bija jāpabeidz apgalvojums „Latvija ir _____” (ierobežotais produkcijas uzdevums) [Bryman 2012: 249], papildinot to ar vārdiem, kas pirmie ienāk apziņā. Pirmā aptaujas anketa tika publicēta sociālajos tīklos Facebook.com, Twitter.com, Draugiem.lv laika posmā no 2016. gada 11. novembra līdz 18. novembrim, respektīvi, Latvijas valsts svētku laikā; otra neitrāla laika posmā no 2017. gada 3. līdz 11. aprīlim, savukārt trešā no 2022. gada 1. februāra līdz 9. februārim, kas ir ievērojams laika posms sakarā ar Covid-19 izplatību, inflācijas laiku; tāpat šis posms ir būtisks ar to, ka aptaujas anketā iegūtie dati tiek iegūti pirms Krievijas karadarbības Ukrainā.

Kopumā pētījumā piedalījās 813 respondentu, pirmajā aptaujas anketā – 173, otrajā aptaujas anketā – 221, trešajā aptaujā – 419. Aptauja tika izstrādāta, izmantojot rīku *Google Forms*.

1. attēls. Svētku laika produkcijas uzdevuma metaforu lietojums

Pirmajā jeb svētku laiku aptaujā piedalījās 173 respondenti, attiecīgi viņi sniedza arī savu atbildi ierobežotajā produkcijas uzdevumā, respektīvi, papildināja teikumu „Latvija ir _____”. No 173 atbildēm 151 gadījumā ir identificējama metafora. Biežāk identificētās metaforu kategorijas ir politiskās metaforas, kas pirmā ierobežotā produkcijas uzdevuma ietvaros ir identificētas 35 reizes, konteinerā, kas ir identificētas 66 gadījumos, sabiedrības un nācijas, kas ir konstatētas 106 reizes.

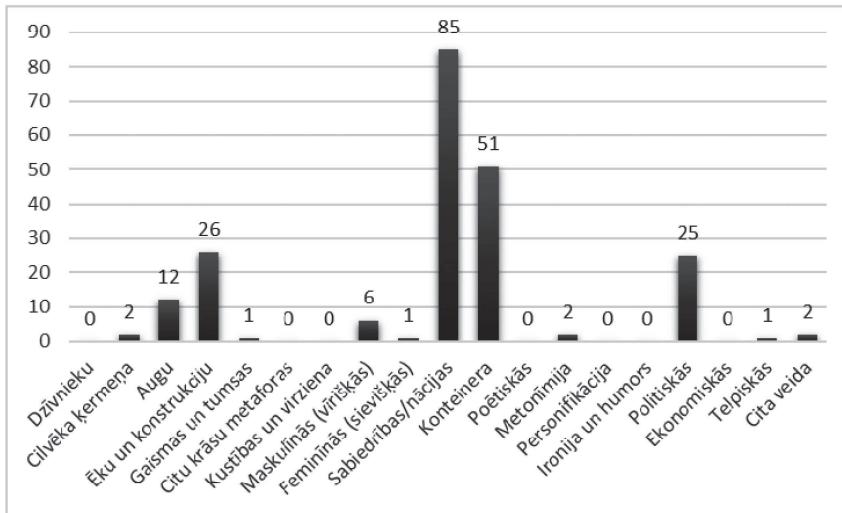
Svarīgi norādīt, ka metaforas savā starpā mēdz pārklāties. Tā, piemēram, lielākā daļa ēku un konstrukciju metaforu ir kategorizētas arī kā konteinerā metaforas, jo vairumā gadījumu respondenti ir norādījuši, ka „*Latvija ir mājas*”, respektīvi, ēka, bet tajā pašā laikā tas ir noteikts konteiners ar ierobežotu virsmu. Visos astoņos maskulīno jeb vīrišķo metaforu gadījumos respondenti ir norādījuši, ka Latvija ir tēvzeme vai tēvu zeme, bet tikai vienā no respondentu atbildēm var kategorizēt feminīno jeb sievišķo metaforu. Pozitīvas konotācijas vēstījums ir konstatēts 129 gadījumos jeb 88%, neitrāla konotācija 3 gadījumos jeb 2%, grūti nosakāma konotācija 7 gadījumos jeb 5%, savukārt negatīva konotācija 8 gadījumos jeb 5%, līdz ar to var secināt, ka Latvijas valsts svētku laikā produkcijas uzdevuma ietvaros valda kopīgs svētku savilņojums.

Grupā „sievietes” aptaujā piedalījās 137 respondenti, metaforu var konstatēt 120 gadījumos, turklāt grupā „vīrieši” aptaujā piedalījās 36 respondenti, no tiem metaforu var konstatēt 31 atbildes gadījumā.

Starp sievietēm (137 respondenti) nav iespējams identificēt nevienu dzīvnieku, citu krāsu, kustības un virziena, poētisko, ekonomisko metaforu, kā arī nevienu no metaforas vēstījumiem nav konstatējama personifikācija vai ironija un humors. Taču pirmā ierobežotā produkcijas uzdevuma ietvaros ir iespējams identificēt vienu gaismas un tumsas metaforu, vienu feminīno jeb sievišķo metaforu (piemēram, „*Latvija ir māte*”), kā arī vienu telpisko metaforu (piemēram, „*Latvija ir maza, bet „liela” valsts*”). Divos gadījumos ir iespējams identificēt cilvēka ķermeņa metaforu (piemēram, „*Latvija ir mana sirds, manas mājas*”, „*Latvija ir mana Dzimtene, mana mīļākā zeme, manas mājas, mana dvēsele, mans viss*”). Tāpat divos gadījumos ir iespējams identificēt cita veida metaforas, piemēram, („*Latvija ir mana mīļā Dievzemīte*” – reliģiskā metafora), metonīmiju var konstatēt divos gadījumos. Starp sievietēm ir iespējams nošķirt sešas maskulīnās jeb vīrišķās metaforas (piemēram, „*Latvija ir Tēvzeme*”), divpadsmit augu metaforas (piemēram, „*Latvija ir skaista un brīnišķīga zeme*”).

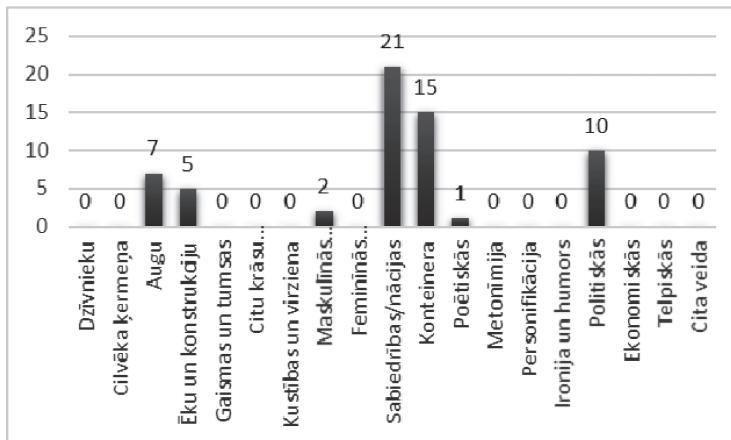
Visbiežāk lietotās metaforu kategorijas starp sievietēm ir politiskās metaforas (piemēram, „*Latvija ir valsts*”; vai „*Latvija ir brīva un demokrātiska valsts*”), kas identificētas 25 gadījumos, ēku un konstrukciju (piemēram, „*Latvija ir manas mājas*”), kas identificētas 26 gadījumos; konteinerā metaforas identificētas 51 gadījumā, ar konteinerā metaforām tiek saprasta konkrēta telpas daļa jeb konteiners ar ierobežojošu virsmu un ar iekšpuses – ārpuses orientāciju [Lakoff, Johnson 1980: 29–30], līdz ar to vairumā gadījumu konteinerā metaforas pārklājas ar ēku un konstrukciju metaforām, jo respondētās 26 gadījumos norāda, ka Latvija ir viņu mājas, tāpat konteinerā metaforas pārklājas ar politiskajām metaforām, jo valsts ietver noteiktu teritorijas daļu, respektīvi, noteiktu konteineru. Sabiedrības un nācijas metaforas var tikt identificētas 85 gadījumos, sabiedrības un nācijas metaforas ietver arī politiskās metaforas, jo konkrēta valsts var tikt saprasta ar noteiktu nāciju, konkrētu valstisku iekārtu, kas raksturo

vienu nāciju. Viens no biežāk minētajiem sabiedrības un nācijas piemēriem ir „*Latvija ir [mana] dzimtene*”, kas sieviešu dzimuma grupā ir sastopams 57 reizes.

2. attēls. 11.–18. novembra produkcijas uzdevuma metaforu šķirums starp sievietēm

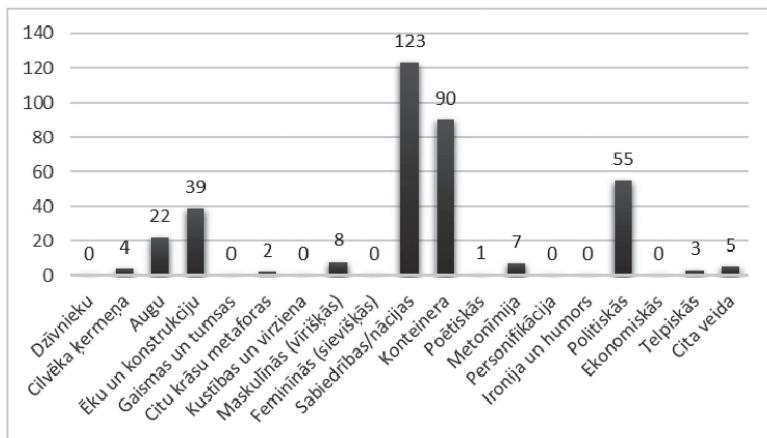
Starp viriešiem (36 respondenti) nav iespējams identificēt nevienu dzīvnieku, cilvēka ķermenē, gaismas un tumsas, citu krāsu, kustības un virziena, feminīno jeb sievišķo, ekonomisko, telpisko metaforu, tāpat nav iespējams konstatēt nevienu metonīmiju, personifikāciju vai metaforu, kurā būtu ietverta ironija un/vai humors. Taču var tikt identificēta viena poētiskā metafora („*Latvija ir visskaistākā, tik un tā*”), divas maskulinās jeb vīrišķas metaforas (piemēram, „*Latvija ir tēvzeme*”), piecas ēku un konstrukciju metaforas, septiņas augu metaforas (piemēram, „*Latvija ir zeme, ar skaistu dabu*”).

3. attēls. 11.–18. novembra produkcijas uzdevuma metaforu šķirums starp vīriešiem

Tāpat kā starp sievietēm, arī starp vīriešiem populārākās metaforu kategorijas ir politiskās – identificēti 10 gadījumu (piemēram, „Latvija ir neatkarīga valsts, kurā esmu piedzimis”), konteineru – 15 gadījumu, sabiedrības un nācijas – 21 gadījums. Līdz ar to var secināt, ka nav novērojamas atšķirības metaforu kategorijās starp respondentu dzimumiem. Jānorāda, ka vīriešu gadījumā ēku un konstrukciju metaforas veido tikai 8% no kopējā metaforu skaita, turpreti sieviešu – 12%, līdz ar to sievietes biežāk raksturo Latviju kā mājas, bet vīrieši izvēloties augu un politiskās metaforas.

Ārpus svētku laika aptauja norisinājās no 3. līdz 11. aprīlim (respektīvi, ārpus Latvijas valsts svētku laika) sociālajos tīklos Draugiem.lv, Facebook.com, Twitter.com. Otrā aptauja tika izveidota, lai varētu noskaidrot, vai ārpus svētku laika Latvija tiek raksturota ar tām pašām kategoriju metaforām, ar kurām respondenti to raksturo svētku laikā. Aptaujā piedalījās 221 respondents, no tiem 179 sievietes un 42 vīrieši, metaforas var tikt identificētas 182 gadījumos. Tāpat kā pirmās produkcijas ietvaros, arī šajā populārākās 3 kategorijas ir politiskās metaforas, kas identificētas 55 reizes, konteineru metaforas 90 reizes, kā arī sabiedrības un nācijas metaforas, ko var identificēt 123 reizes.

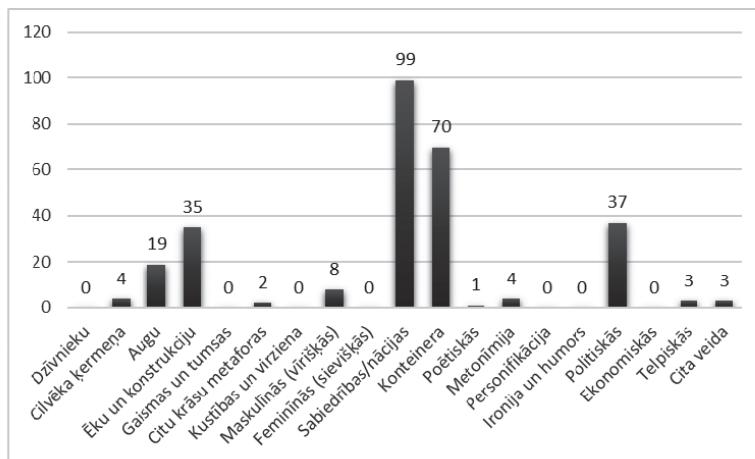
4. attēls. Ārpus svētku laika produkcijas uzdevuma metaforu lietojums

Pozitīvas konotācijas vēstījums ir identificēts 161 gadījumā jeb 73%, neitrālas konotācijas vēstījums 49 gadījumos jeb 22%, negatīvas konotācijas vēstījums 7 gadījumos jeb 3%, grūti nosakāma konotācija – 4 gadījumos jeb 2%.

Otrajā aptaujā piedalījās 179 sievietes, metaforu var identificēt 148 gadījumos; 42 vīrieši – metaforu var identificēt 34 gadījumos.

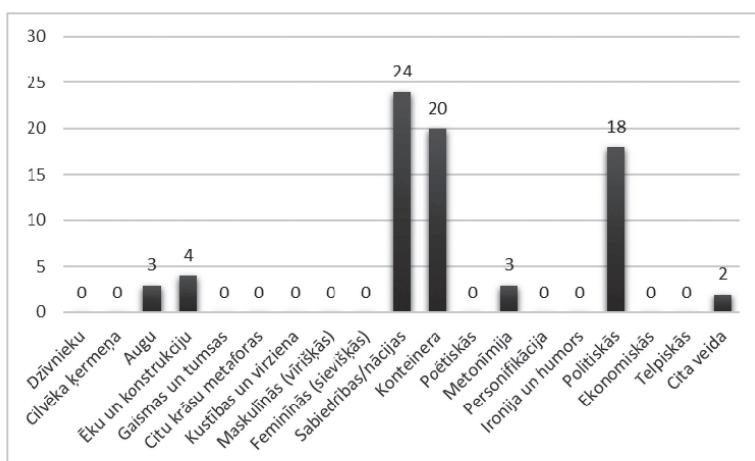
Visbiežāk lietotās trīs metaforu kategorijas (laika posmā no 3. līdz 11. aprīlim) sieviešu starpā ir politiskās metaforas, ko var identificēt 37 gadījumos, konteineru, ko var identificēt 70 gadījumos, kā arī sabiedrības un nācijas metaforas, ko var konstatēt 99 gadījumos no kopējā metaforu skaita. Svarīgi norādīt, ka, ņemot vērā biežāk lietotās metaforu kategorijas, starp sieviešu Latvijas raksturojumiem gan svētku laikā, gan ārpus svētku laika nav novērojamas būtiskas atšķirības. Kāpēc dominē sabiedrības un nācijas metaforas? 1. Respondenti mēdz norādīt, ka Latvija ir viņu dzimtene, respektīvi,

norādot piederību konkrētai nācijai, līdz ar to respondenti jūtas piederīgi vienai konkrētai iztēlotajai kopienai. 2. Kā tas tika norādīts pirmajā jeb svētku produkcijas uzdevuma analīzē, sabiedrības un nācijas metaforas ietver arī politiskās metaforas, jo konkrēta valsts var tikt saprasta ar noteiktu nāciju, konkrētu valstisku iekārtu, kas raksturo vienu nāciju.

5. attēls. Ārpus svētku laika produkcijas uzdevuma metaforu šķīrums starp sievietēm

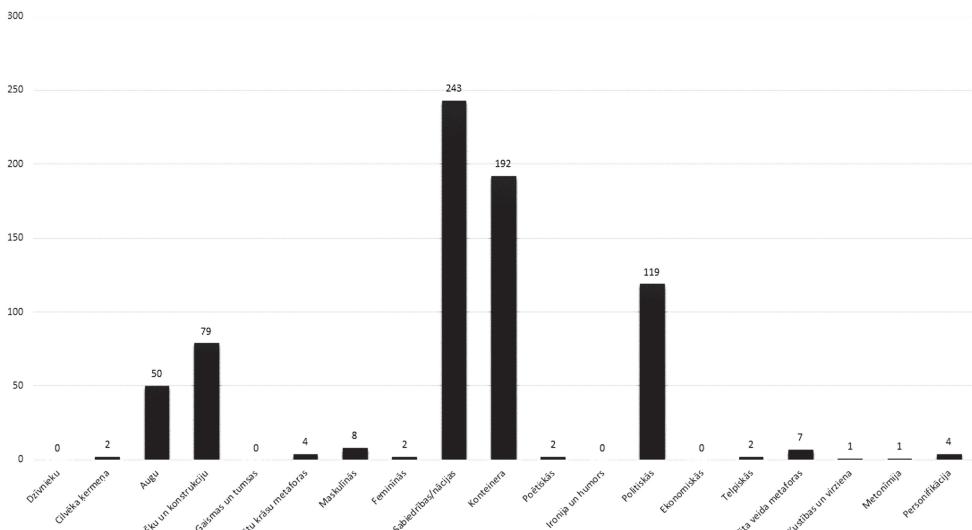
Tāpat kā starp sievietēm, arī vīriešu gadījumā no 3. līdz 11. aprīlim biežāk lietotās metaforu kategorijas ir politiskās, kas identificētas 18 gadījumos (tostarp „Latvija ir korupcija”; „Latvija ir viena brīnišķīga, brīnumliela un brīnumlaba valsts”), konteinera, kas identificētas 20 gadījumos, kā arī sabiedrības un nācijas metaforas, kas identificētas 24 gadījumos (tostarp „Latvija ir liela nācija”). Arī produkcijas uzdevumā no 11. līdz 18. novembrim vīriešu starpā dominē šīs pašas metaforu kategorijas.

6. attēls. Ārpus svētku laika produkcijas uzdevuma metaforu šķīrums starp vīriešiem

Gan respondentu sieviešu, gan respondentu vīriešu vidū dominē pozitīvas konotācijas vēstījumi, piemēram, grupā „sievietes” ir identificēti 142 pozitīvas konotācijas vēstījumi, kas veido 79%, 32 neitrālas konotācijas vēstījumi, kas veido 18%, trīs negatīvas konotācijas vēstījumi, kas veido 2%, divi grūti nosakāmas konotācijas vēstījumi, kas veido 1%. Turklāt vīriešu grupā ir identificēti 19 pozitīvas konotācijas vēstījumi, kas veido 45%, 17 neitrālas konotācijas vēstījumi, kas veido 40%, četri negatīvas konotācijas vēstījumi, kas veido 10%, kā arī divi grūti nosakāmas konotācijas vēstījumi, kas veido 5%.

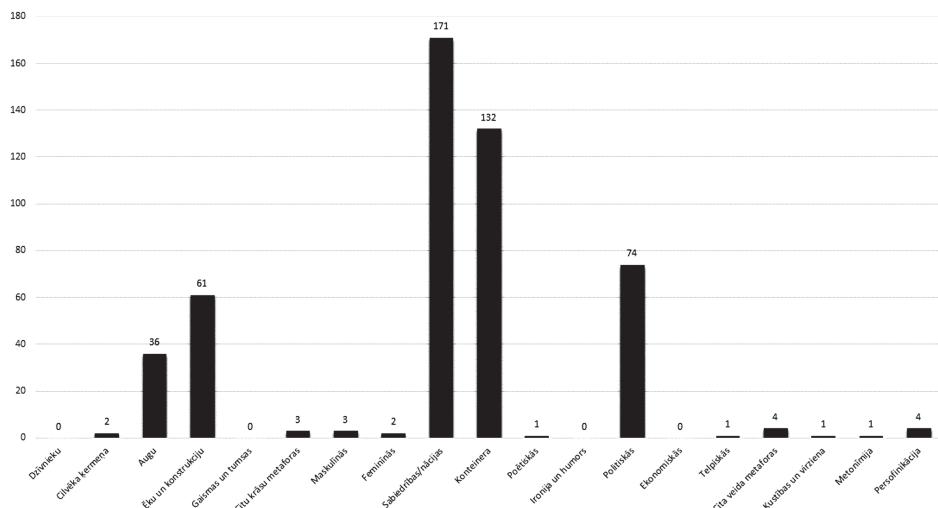
2022. gada produkcijas uzdevumā piedalījās 419 respondentu, metaforu iespējams identificēt 362 gadījumos.

7. attēls. 2022. gada produkcijas uzdevuma metaforu lietojums

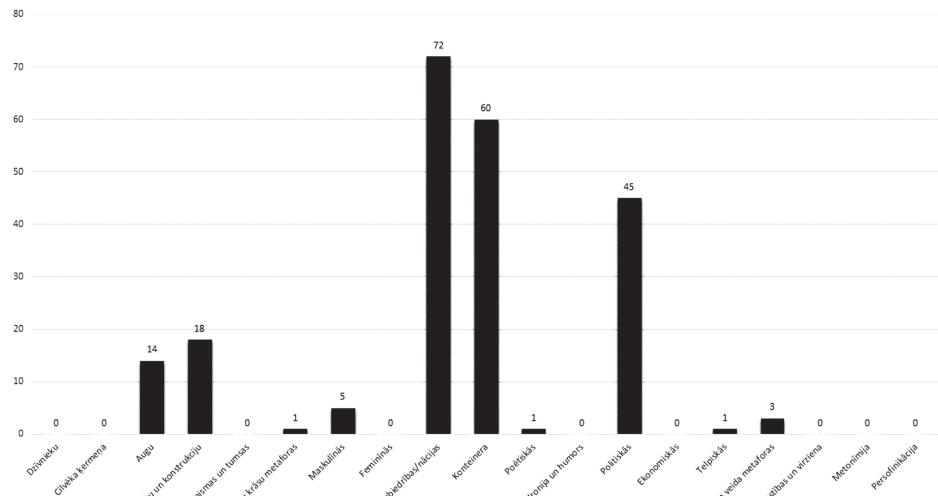
Tāpat kā iepriekšējās aptaujas anketās, visizplatītākās ir sabiedrības/nācijas metaforas – 243 gadījumi, konteīnera – 192, politiskās – 119. Pozitīvas konotācijas vēstījumi identificēti 258 reizes jeb 61,7%, piemēram, „Latvija ir mana mīļā zeme”, neitrāli – 139 reizes jeb 33,1%, piemēram, „Latvija ir valsts”, negatīvas – 18 reizes jeb 4,2%, piemēram, „Latvija ir bedre”, grūti nosakāma konotācija – 3 reizes jeb 0,7%.

Kopumā 2022. gada produkcijas uzdevumā piedalījās 304 sievietes, metaforu var identificēt 265 gadījumos jeb 87%. Visbiežāk var identificēt politiskās metaforas – 74 gadījumos, konteīnera – 132 gadījumos, sabiedrības/nācijas – 171 gadījumā. 2022. gadā nav iespējams identificēt nevienu dzīvnieku, gaismas un tumsas, ekonomisko metaforu. 2 gadījumos ir iespējams identificēt cilvēka ķermeņa metaforu. Šajos gadījumos ir tīcis norādīts, ka „Latvija ir dvēsele vai sirds”, 3 citu krāsu metaforas, piemēram, „Latvija ir zaļa valsts”, 3 maskulinās, tostarp „Latvija ir tēvzeme”, 2 feminīnās – „Latvija ir māte”, 36 augu metaforas, 61 ēku un konstrukciju, piemēram, „Latvija ir manas mājas”; tāpat var tikt identificētas poētiskās, telpiskās, kustības un virziena, kā arī metonīmija, katra vienā gadījumā.

8. attēls. Metaforu šķirums starp sievietēm, 2022. gads

Kopumā 2022. gada aptaujas anketā piedalījās 114 vīrieši. Metaforu var identificēt 97 gadījumos jeb 85%. Visbiežāk (tāpat kā sievietēm) var identificēt politiskās metaforas – 45 gadījumi, konteineru metaforas – 60 gadījumi, sabiedrības/nācijas – 72 gadījumi. 2022. gada aptaujas anketā starp vīriešiem nav identificējama dzīvnieku, cilvēku ķermeņa, gaismas un tumsas, feminīnās, ekonomiskās, kustības un virziena u. c. metaforas. Toties var identificēt 14 augu metaforas, piemēram, „Latvija ir zeme”, 18 ēku un konstrukciju metaforas, piemēram, „Latvija ir manas mājas”, 5 maskulinās – „Latvija ir tēvzeme”, 3 cita veida, tostarp reliģiskās, piemēram, „Latvija ir Dievzemīte”. Tāpat var identificēt citu krāsu, poētiskās, telpiskās metaforas, katru vienā gadījumā.

9. attēls. Metaforu šķirums starp vīriešiem, 2022. gads

Līdz ar to var secināt, ka metaforas ir bieži sastopams fenomens, raksturojot Latviju gan svētku laikā, gan ārpus tā. Starp metaforu kategorijām nav novērojamas būtiskas atšķirības to lietojumā Latvijas valsts svētku laikā un ārpus svētku laika. Visos produkcijas uzdevumos biežāk lietotās metaforu kategorijas ir sabiedrības un nācijas, konteinerā, politiskās metaforas.

LITERATŪRA

- Bauman, Z. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2000, pp. 107–109.
- Bryman, A. *Social Research Methods*. (4nd ed.) New York: Oxford University Press, 2012. 249 p.
- Kövecses, Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. (2nd ed.) New York: Oxford University Press, 2010, 9 p.
- Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1980, pp. 8–163.
- Ritchie, L. D. *Metaphor*. New York: Cambridge University Press, 2013, 22 p.
- Rozenvalds, J., Zobena, A. Priekšvārds. *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 9. lpp.
- Zepa, B. Mēs. *Svētki. Valsts: Valsts svētku svinēšanas socioloģiska izpēte*. Rīga: Baltic Institute of Social Sciences, 2018, 65.–79. lpp.

Linda LAUZE
(Liepājas Universitāte)

Valodas līdzekļu izvēle mirušo personu identificēšanai¹

Summary

Choice of Language Means for Identification of Deceased Persons

Issues related to human mortality are analysed in many branches of science such as demography, anthropology, sociology. Up to now researchers have focused on epitaphs in humanities. During the time of pandemic, news about the number of infected persons and their death has become a part of our daily life. The aim of the present paper is to deal with the choice of language means for identifying the deceased persons.

Aggregated material is texts of the social media, funeral announcements and condolences published in regional newspapers “Liesma” and “Kurzemes Vārds”. When analysing the identification of deceased persons, attention is paid to the use of the first name, surname, and the person’s social role. The term *social role* is used in the wide sense including position, profession, degree of kinship, family member, and other language means.

Results of previous research reflect the growth of colloquialism in Latvian, therefore a tendency to prefer the use of first name is observed. The research question is whether this tendency could have affected the canon of language means for identifying the deceased persons. Recently some titles have been given without a first name or surname of the deceased persons in social media. In some condolences only their first name is mentioned. Therefore, one can answer the research question partly in the affirmative.

Key words: *language means for identification, deceased persons, funeral announcements, condolences, social media*

*

Rakstā pieteiktās tēmas izvēli ir noteikuši vairāki lingvistiski un ekstralīngvistiski faktori. Saistība starp personas identifikāciju un uzrunas lietojumu [Lauze 2021] ir rosinājusi turpināt valodas līdzekļu izvēles izpēti. Pandēmijas apstākļos par ikdienu kļuvusi Slimību profilakses un kontroles centra ziņa par jauniem inficēšanās gadījumiem un mirušo skaitu noteiktās vecuma grupās, papildus norādot faktu par personu vakcināciju, kas pieder statistikai un kur konkrētu aizgājēju spēj identificēt ierobežots cilvēku loks. Subjektīva interese un zināms izbrīns ir radies, pamanoj vietējā laikrakstā tādas līdzjūtības, kur persona ir identificēta daļēji, neminot tās uzvārdu. Iepriekš ir secināts, ka „*līdz ar demokrātijas pastiprināšanos sabiedrībā un sarunvalodas izmantojuma paplašināšanos publiskajā sfērā un lietišķajā vidē, vērojama tendence, ka daļa speciālistu dažādās jomās (medicīnā, pedagoģijā, apkalpojošajā sfērā) savas identitātes apzīmēšanai izvēlas nosaukt tikai vārdu, nevis vārdu un uzvārdu*” [Lauze 2021: 152]. Pētījumā ir izvirzīts jautājums, vai minētā tendence varētu ietekmēt kanonu valodas līdzekļu

¹ Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Mūsdieni latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001) atbalstu.

izvēlē, kas ir saistīts ar mirušo personu identificēšanu bēru paziņojumos un līdzjūtibās.

Ar cilvēku mirstību saistītie jautājumi tiek analizēti daudzās sociālo zinātņu nozarēs. Pēteris Zvidriņš ir norādījis, ka „*mūsdienās jau ir izveidojusies integrāla zinātņu sistēma, kuras pētišanas objekts ir iedzīvotāji*” [Zvidriņš 2022]. Iedzīvotāju mirstība tiek raksturota demogrāfijā, socioloģijā, statistikā, gerontoloģijā, epidemioloģijā u. c. Antropoloģijā tiek izdalīts arī atsevišķs virziens *nāves antropoloģija* (sk. Žabicka 2022). Humanitārajās zinātnēs var minēt literatūrzinātni, kur, piemēram, Zanda Gūtmane ir analizējusi totalitārisma traumas Baltijas valstu literatūrā [Gūtmane 2019]. Dažādiem valodas līdzekļu pētījumiem ir nozīmīgas epītāfijas: „*Latvijā plašākais kapu uzrakstu vākums ir Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta (LU LFMI) Latviešu folkloras krātuves kolekcija (LFK [2101])*. To veido vairāk nekā 20 000 epītāfiju. Apzinātas 225 Latvijas kapsētas, reģistrētie piemiņas uzraksti aptver laiku no 19. gs. lidz 21. gs. sākumam” [Grīnvalde 2022]. Olga Senkāne ir analizējusi Latgales kapu kultūru semiotiskā aspektā. Karina Krieviņa ir raksturojusi Bārtas kapsētvidi kultūrvēsturiskajā skatījumā, bet Nīcas pagasta Verbeļu kapos – personvārdus piemiņas zīmu uzrakstos [Krieviņa 2017; Krieviņa 2021]; pašlaik doktorantūras studijās ir pievērsusies kapsētu lingvistiskajai ainavai.

Rakstā tiks analizēts, kuri valodas līdzekļi tiek izvēlēti – vārds, uzvārds, amats, dzimums, sociālā loma u. c. –, lai identificētu mirušu personu. Terms *sociālā loma* ir lietots plašākajā izpratnē, ietverot amatu, profesiju, radniecības pakāpi, lomu ģimenē un citus faktorus. Ekscerpētais materiāls ir 453 bēru paziņojumi un līdzjūtibas divu reģionālo laikrakstu „Kurzemes Vārds” (397 sludinājumi) un „Liesma” (56 sludinājumi) sludinājumu sadaļā, kas publicēti 2021. gada septembrī un oktobrī. Papildus izmantoti ap 50 sociālo mediju teksti, kas fiksēti sociālās tīklošanās vietnēs Twitter un Facebook, dažādos ziņu un informatīvi izklaidējošos portālos, kā lsm.lv, delfi.lv, tvnet.lv, nra.lv, la.lv, jauns.lv u. c.

Personas identificēšana atkarībā no pieejamās informācijas pilnībā vai daļēji ir saistīta ar tās identitāti. Sociolingvistikā, valodas filozofijā un kultūrā, kā arī citās zinātņu nozarēs identitātes jēdziens tiek pētīts indīvīda, sociālās grupas un valsts mijiedarbībā, kurā iezīmējas individuālais un kolektīvais līmenis [par termina *identitāte* izpratni sk. Druviete 2018: 7–11]. Latvijā lielāka pētnieku uzmanība ir pievērsta nacionālajai identitātei [Druviete 2018: 8; Klave, Šūpule 2013]. Terminu *identitāte, nacionālā identitāte* un *lingvistiskā identitāte* lietojums plašāk raksturots kolektīvās monogrāfijas „*Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse*” (zin. red. I. Druviete) nodaļā „*Valoda un identitāte*” [Druviete, Požarnova 2021]. Var pievienoties Agitas Lūses atziņai, ka „*jēdziens „identitāte” skatāms mijiedarbībā ar jēdzienu „identifikācija” – gan viens, gan otrs norāda, kā cilvēku kopīgi veidotā pasaule un konkrētu kopienu un individu vieta tajā tiek pakļauta daudzdimensionālai klasificēšanai*” [Lūse 2021].

Vārdam *identificēt*, no kura ir darināti abi lietvārdi *identificēšana* un *identifikācija*, ir šādas nozīmes: 1. ‘Uzskatīt vai pieņemt par identisku (kam), vienādot (ar ko)’. 2. ‘Pazīt, arī noteikt (pēc kādām pazīmēm), atzīt par īsto’ [sk. <https://tezaurs.lv/identific%C4%93t>].

Dzīves laikā ir iespējams, ka norisinās pašidentifikācijas process un personas identitāte vēl turpina veidoties. Mirušu personu identificēšanā iesaistās citi cilvēki. Šādā

gadījumā valodas līdzekļu izvēlē ir svarīga savstarpējo attiecību pakāpe, vai aizgājējs ir bijis tuvs – personīgi pazīstams – sabiedrībā zināms – svešs cilvēks. Jāņem vērā arī saziņas situācijas raksturs, vai mirušas personas identificēšana notiek privāti vai publiski. Galvenais personas identificēšanas rādītājs ir vārds un uzvārds, taču privātā saziņā informatīvi pietiekama var būt arī personas sociālā loma.

Piemēram, pa telefonu sarunājas kolēģes A un B. A atvainojas B, ka jāmaina ieplānotais apsriebes laiks, jo jādodas uz bērēm.

B: *Kāds tuvs cilvēks?*

A: *Vecākā māsa. [LL 26.01.2021.]²*

Pat tādā gadījumā, ja saziņas partnerim nav zināms mirušās personas vārds, minētā sociālā loma liecina, cik tuvs cilvēks otram runātājam ir bijis aizgājējs.

Lai miršanas paziņojumā vai līdzjūtībā izvēlētos piemērotus valodas līdzekļus, ir būtiski identificēt aizgājēju pēc kāda no viņa identitātes rādītājiem. Praktiskajā materiālā ir izdalīti pieci mirušo personu identificēšanas veidi:

- 1) personas vārds un uzvārds

Mūžībā aizgājusi AUSTRĀ LAZUKO³ (18.09.1943. – 29.08.2021.) [Liesma 31.09.2021.]

RIP Arnis Līcis 8. I 1946 – 21. I 2022. Silvija Brice [Facebook 21.01.2022.]

Izsakām visdzīlāko līdzjūtību Monvidam un piederīgajiem, Dzintru Putniņu zaudējot. [Kurzemes Vārds 20.09.2021.]

- 2) personas vārds, uzvārds un sociālā loma

Mirusi viena no slavenākajām Latvijas frizerēm Vera Kuročkina un viņas vīrs Vitālijs Varlanovs. [jauns.lv 23.12.2021.]

2021. gada 30. oktobrī mūžībā pāragri devies mūsu slimnīcas izcilais sirds kirurgs Jānis Volkolakovs. Stradiņa slimnīca @Stradina_slimn [Twitter 01.11.2021.]

Mūžībā devusies mamma, ome, vecome un ķimijas skolotāja MIRDZA BLĪGZNA (dz. Liekna, 19.07.1929. – 25.09.2021.). [Liesma 29.09.2021.]

- 3) personas vārds

Sirsniņā līdzjūtībā esam kopā ar Aijas tuviniekiem. [Liesma 21.09.2021.]

Izsakām visdzīlāko līdzjūtību ģimenei, AGNESI pāragri zaudējot. [Kurzemes Vārds 29.10.2021.]

Ai, Mārtiņ, Mārtiņ.. Paldies par visu. [Pēc komponista Mārtiņa Brauna aiziešanas mūžībā.] Klass Vavere [Facebook 24.10.2021.]

- 4) personas vārds un sociālā loma

Mūsu visdzīlākā līdzjūtība Mārai Persei, dēlu Ludi mūžībā pavadot. [Liesma 31.08.2021.]

² LL – raksta autores mutvārdu tekstu kartotēka.

³ Piemēros saglabāts teksta oriģinālais izcēlums.

Skumstam par mūsu klasesbiedrenes UNAS pēkšņo aiziešanu Mūžībā. [Kurzemes Vārds 29.09.2021.]

Mūsu visdzīlākā līdzjūtība Irēnai Bružei ar ģimeni, miloto meitu un māmiņu Agnesi Mūžības ceļā pāragri pavadot. [Kurzemes Vārds 28.10.2021.]

5) sociālā loma

Skumju brīdī esam kopā ar Jāzepu, no brāļa atvadoties. [Liesma 10.08.2021.]

.. tad atnāk ziņa. Par vienu klasesbiedru mazāk. aismabaltina @aismabaltina [Twitter 23.01.2022.]

Šodien apglabājām antivakseru ģimenes locekli, sieviete 49 gadi, pilns spektrs riska grupai. Edgars @massbeat [Twitter 22.01.2022.]

Pirmajā un otrajā gadījumā var būt norādīti arī mirušās personas dzīves dati, kas ir īpaši svarīgi, ja vienas vai dažādu paaudžu cilvēkiem ir vienāds personvārds sakritības vai ģimenes tradīcijas dēļ, kad dēlu nosauc tēva vārdā. Reizēm sievietēm mēdz minēt dzimto jeb meitas uzvārdu, kurš viņai ir bijis pirms laulībām. K. Krieviņa ir konstatējusi, ka arī Verbeļu kapsētas epitāfijās „uzraksti ar sievietes pirmslaulību uzvārdu ir reti sastopami” [Krieviņa 2021: 75]. Tomēr atsevišķu sociālo grupu pārstāvji, piemēram, klasesbiedri, mirušo sievieti var identificēt tieši pēc dzimtā uzvārda, tāpēc nav pamata šo informāciju bēru sludinājumos ignorēt.

Trījos no pieciem konstatētājiem mirušo personu identificēšanas veidiem ir izmantots kāds (vai vairāki) no sociālās lomas apzīmējumiem, kas latviešu valodas sintaksē ir uzskatāmi par pielikumiem, kam bieži ir identitātes attieksmes ar paskaidrojamo vārdu [Beitiņa 2009: 126]. Var piekrist Jānim Valdmanim, ka pielikums apzīmē „nojēgumu, kas ir vairāk vai mazāk idents ar raksturojamā vārda nozīmi” [Valdmanis 1989: 40]. Tomēr jāapzinās, ka tas ir papildu rādītājs personas identificēšanā.

Piektajā gadījumā tekstei, iespējams, ir ietekmējušas pielikuma lietojuma īpatnības sarunvalodas sintaksē, kur ir raksturīgi, ka teikumā nav verbalizēts kāds semantiski nozīmīgs teikuma loceklis. Viena pati sociālā loma, kas izvēlēta mirušās personas identificēšanai, pēc būtības ir pielikums, kas ir saistīts ar apzīmējamo vārdu sintaktiskajā nullformā. Ir izpētīts, ka „sarunvalodā personas denotāta funkcijā tiek lietots vai nu īpašvārds – personas vārds un/vai uzvārds – vai nu nodarbošanās, amata, radniecības, tautības u. tml. apzīmējums. Ja izteikumā ir vārds māsa, tad komunikācijas partneriem parasti ir zināms, ka viņu sauc Baiba. Un otrādi – ja izteikumā ir īpašvārds Baiba, tad ir zināms, ka viņa ir viena runātāja māsa” [Lauze 2004: 141]. Tomēr šādu valodas praksi nevajadzētu paplašināt un izmantot publiskajā saziņā. Tādējādi nav atbalstāma sociālajos medijos sastopamā tendence – virsrakstos, kas parādās dažādos ziņu un informatīvi izklaidējošos portālos, izmantot tikai mirušās personas sociālo lomu potenciālo lasītāju uzmanības piesaistīšanai. Piemēram:

Mūžībā devies izcils latviešu zinātnieks. [nra.lv, 29.12.2021.]

Miris pazīstams Krievijas komponists un mūzikis. [tautaruna.lv, 30.11.2021.]

Latvijā no Covid-19 mirusi septiņu bērnu mamma. [lsm.lv, 18.12.2021.]

Var piebilst, ka raksta pirmajā teikumā parasti aizgājēja personvārds ir minēts.

Līdz ar sociālo mediju lomas palielināšanos sabiedrības dzīvē sašaurinās laikrakstu lasītāju loks, tāpēc daļa cilvēku izvēlas publicēt miršanas paziņojumus un līdzjūtības sociālās tiklošanās vietnēs. Jāpiekrit, ka „*elektroniskajā vidē pastāv vairāki saziņas stili*” [Kristals 2019: 209]. Aizgājēja personvārds var tikt izmantots kā tēmtura sastāvdaļa. Praktiskā materiāla fiksēšanas laikā 2021. gada nogalē un 2022. gada sākumā sociālās tiklošanās vietnēs Facebook un Twitter ir konstatēti divi šādi tēmturi: #Pieminot MārtiņuBraunu un #EdvīnsZariņš. Sociālo mediju tekstiem ir raksturiga multimodalitāte, kur „*apvieno mutiskās un rakstiskās saziņas īpašības, kā arī tādus dažādus formātus kā teksts, audio, video un attēls*” [Millere-Brēma, Oto, Puntšū 2021: 16]. Ilustrācijai daži piemēri:

- 1) teksts + fotogrāfija ar mirušo personu

Mudite Gaiševska, RIP, (centrā) dejo. Liāna Langa Bokša @liana_langa [Twitter 16.01.2022.]

- 2) teksts + hipersaitē

Mans vīratēvs... Cilvēks ar jaunības garu, optimismu un asu prātu līdz pat pēdējam mirklīm.. Gunta Krastiņa [Facebook 13.01.2022.]

Tādējādi sociālo mediju tekstos mirušu personu identificēšanai tiek lietoti papildu vizuālie un/vai audiālie līdzekļi.

Raksta nobeigumā var secināt, ka mirušu personu identificēšanai bēru paziņojumos laikrakstā „Kurzemes Vārds” un „Liesma” tiek izmantots 1. un 2. modelis, kur abos ir ietverts aizgājēja vārds un uzvārds; līdzjūtības tiek lietoti visi modeļi, bet dominē 5. modelis, kurā nosaukta tikai viņa sociālā loma; sociālo mediju tekstos ir raksturīgs 1., 2. un 3. modelis, kā arī multimodalitāte.

Atbilde uz ievadā minēto pētījuma jautājumu ir daļēji apstiprinoša. Vajadzētu apzināties, ka miršanas paziņojumi un līdzjūtības, kas no rakstītāja viedokļa šķietami var būt adresētas samērā tuvu cilvēku lokam, tiek publicēti laikrakstu sludinājumu daļā un sociālās tiklošanās vietnēs un tie pieder pie publiskas, nevis privātas saziņas. Šādos gadījumos tekstā lietot vārdu un uzvārdu (precētām sievietēm – meitas uzvārdu) ir arī cieņa pret aizgājēju un sabiedrību kopumā, lai nerastos nekādi pārpratumi mirušu personu identificēšanā. Laikrakstu redakcijas bēru paziņojumu un līdzjūtību tekstu pieņemšanas laikā tiek aicinātas pievērst uzmanību šim ieteikumam.

LITERATŪRA

- Beitiņa, M. *Mūsdienī latviešu literārās valodas sintakse*. Liepāja: LiePA, 2009. 240 lpp.
- Druviete, I. Identitāte, valoda, valodas politika. Redaktores ievadvārdi. *Nacionālās identitātes sociolingvistiskie aspekti*. Rakstu krājums. Zin. red. I. Druviete. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2018, 7.–20. lpp.
- Druviete, I., Požarnova, V. Valoda un identitāte. *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse*. Kolektīva monogrāfija. Zin. red. I. Druviete. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 29.–39. lpp.
- Grīnvalde, R. Epitāfija. *Nacionālā enciklopēdija*. Atjaunots 2022. gada 9. martā. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/121794-epit%C4%81fija>

- Gūtmane, Z. *Totalitāisma traumu izpausmes Baltijas prozā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2019. 591 lpp.
- Kristals, D. *Mazā valodas grāmata*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2019. 286 lpp.
- Klave, E., Šūpule, I. *Nacionālā identitāte un diskurss: teorētiskās refleksijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013. 98 lpp.
- Krieviņa, K. Bārtas kapsētvide kultūrvēsturiskajā skatījumā. *Bārtas dzīpari. Valoda. Kultūra. Tradīcijas. Īaudijs*. Liepāja: LiePA, 2017, 279.–332. lpp.
- Krieviņa, K. Personvārdi Nicas pagasta Verbelu kapu piemiņas zīmju uzrakstos. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 25. Liepāja: LiePA, 2021, 71.–82. lpp.
- Lauze, L. *Ikdienas sažīja: vienkāršs teikums latviešu sarunvalodā*. Liepāja: LiePA, 2009. 195 lpp.
- Lauze, L. Personu identificēšana un uzrunas lietojums latviešu valodā. *XIII Starptautiskais baltistu kongress „Baltu valodas laikā un telpā”*. Referātu tēzes / XIII Tarptautinis baltistu kongresas „Baltu kalbos laike ir erdvēje“. Pranešimų tezēs / XIII International Congress of Balticists “Baltic Languages in Time and Space”. Abstracts. Sast. / Sud. / Comp. K. Mežapuķe. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2021, 151.–152. lpp. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/56659> DOI: 10.22364/sbk.13.bvlt.tk
- Lūse, A. Identitāte. *Nacionālā enciklopēdija*. Atjaunots 2021. gada 20. decembrī. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/129717-identit%C4%81te>
- Millere-Brēma, J., Oto, F., Puntšū, M. Komunikācija, masu mediji un sabiedriskās diskusijas. *Digitalizācija un sabiedrība: rakstu krājums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2021, 15.–25. lpp.
- Senkāne, O. *Latgales kapu kultūra semiotiskā aspektā*. Referāts konferencē „Ebreju Rēzekne” 2016. gada 18. martā Latgales vēstniecībā „Gors”. Video: Kaspars Balamovskis [sk. 2022. gada 12. janvāri]. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=AHrAqcaYtl8>
- Valdmanis, J. Teikums. *Ceplītis, L., Rozenbergs, J., Valdmanis, J. Latviešu valodas sintakse*. Rīga: Zvaigzne, 1989, 13.–141. lpp.
- Zvidriņš, P. Demogrāfija. *Nacionālā enciklopēdija*. Atjaunots 2022. gada 22. aprīlī. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/976>
- Žabicka, A. Nāves antropoloģija. *Nacionālā enciklopēdija*. Atjaunots 2022. gada 24. aprīlī. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/103879-n%C4%81ves-antropolo%C4%A3ija>

Latvijas kā valsts raksturojums interneta komentāros Covid-19 pandēmijas laikā¹

Summary

Characterisation of Latvia as a State in the Internet Comments during the Covid-19 Pandemic

After two years of the pandemic, the Latvian public responded to new developments particularly strongly during the third state of emergency. This was especially true regarding the people who were unwilling to get vaccinated: their ire, anger and even swearing were aimed not only at the other part of the public, who got vaccinated, observed the imposed restrictions, and supported the government's policy, but also at the government leaders and the state itself.

The article offers an insight in the comments made during the third state of emergency in Latvia (from October 11, 2021 to February 28, 2022), selected via the *Sketch Engine* platform by entering the keywords “š*valst*” (“th*country”); in total, 858 comments matched the selected criteria. In addition, attention was paid to the lexis used in the comments (according to the context provided by the platform): low colloquial and slang, neologisms, figurative means of expression.

The aim of the article is to analyse the mood characterising the Internet comments and the expressed attitude towards Latvia, evaluate the linguistic means used in the comments, as well as determine whether there are grounds to discuss collective awareness, national identity, and patriotism within the context of the divided society during the pandemic.

Key words: *Covid-19, pandemic, the third state of emergency, comments, public attitude, word group “this country”*

*

Ievads

„Pandēmija mums ir parādījusi, ka sabiedrība brīvā, demokrātiskā valstī var sašķelties vēl dramatiskāk nekā okupētā zemē. Vakcinētie pret nevakcinētajiem, tauta pret varu – šķiet, ka šīs plaisas kļūst aizvien dziļākas. Un pāri visam spēcīgā emociju gamma, kas valda cilvēkos un iepriekš nav novērota tik plašā mērogā. Dusmas un agresija, bailes un panika, sociālais absurds un grēkāžu meklēšana ir tikai spilgtākās izpausmes” [Mukāne 2021].

Demokrātiskai sabiedrībai ir, par ko izteikties, turklāt tā – atšķirībā no totalitāras sabiedrības – nekad nebūs pilnībā apmierināta. Digitālo ziņu mediju auditorijas kāpumu pandēmijas ierobežojumu laikā, kad lielākā daļa ekonomiski aktīvo iedzīvotāju tika aicināti palikt mājās, apliecinā „Latvijas faktu” un NEPLP 2021. gada veiktais kopīgais pētījums [NEPLP\Latvijas Fakti 2021]. Turklat tieši sociālajiem medijiem ir būtiska

¹ Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001) atbalstu.

loma sabiedrības veselības jautājumu aktualizēšanā, līdz ar to mazākums, kas iestājas pret noteikto pienākumu, var skaļi izteikties, iespējams, izmantojot arī verbālas agresijas taktiku, kas izpaužas tokiskā valodas lietojumā [Pascual-Ferrá et al.].

Rakstā tiek piedāvāts ielūkoties trešās ārkārtējās situācijas – no 2021. gada 11. oktobra līdz 2022. gada 28. februārim – *Sketch Engine* platformā atlasītajos komentāros, izmantojot atslēgvārdus š* valst*. Kopumā pēc šiem atslēgvārdiem tika atlasīti 858 komentāri. Paralēli – atbilstoši platformā pieejamajam komentāra kontekstam – tika pievērsta uzmanība arī izvēlētās leksikas lietojumam: vienkāršunai un žargonam (slengam), jaundarinājumiem, tēlainās izteiksmes līdzekļiem.

Norādāmais vietniekvārds šī adjektīva funkcijā blakus lietvārdam *valsts* interneta komentāros tika izvēlēts apzināti, jo norādāmie vietniekvārdi var kalpot kā stilistiski ekspresīvs līdzeklis. „Vietniekvārdiem kā vārdšķirai raksturīgi, ka tie reālijas nevis nosauc, bet uz tām norāda” [Mežale 2021: 124]. Turklat, kā min E. Mežale, norādāmajam vietniekvārdam adjektīviskā lietojumā parādās sarunvalodas ekspresija – lietojums emocionālās ekspresijas pastiprinātāja nozīmē un lietojums bez situatīvas vai intertekstuālas references jeb lietojums noteiktā artikula nozīmē.

Raksta mērķis – analizēt interneta komentāros pausto noskaņojumu un attieksmi pret valsti trešās ārkārtējās situācijas laikā un vērtēt komentāros izmantotos valodas līdzekļus; kā arī apzināt, vai pandēmijas laikā sabiedrībā ir pamats runāt par kolektīvo apzinu, nacionālo identitāti un patriotismu.

Kā atzīst sociolingvistes I. Druviete un V. Požarnova, jautājums par kolektīvo identitāti ir sarežģīts, jo saistīts „ar grupas piederības sajūtu, kas attīstās socializācijas procesā un var tik apzināti vai neapzināti kavēta vai veicināta – gan sabiedriskās domas, gan politisku vai administratīvu lēmumu līmenī. Šo procesu mēdz saukt par identitātes konstruēšanu” [Druviete, Požarnova 2021: 31]. Kā norāda abas pētnieces, identitātes apziņas nostiprināšanos ietekmē visdažādākie tekstu tipi – tai skaitā arī komunikācija sociālās tīklošanās vietnēs.

Pievēršoties nacionālās identitātes jautājuma pētniecībai diskursā, socioloģes E. Klave un I. Šūpule norāda: „Noteiktas ideoloģijas nosaka noteiktas sociālās identitātes un interešu veidošanos, jo ideoloģiskās shēmas ietver ne tikai vērtību kategorijas, bet arī grupas dalībnieku, aktivitāšu, mērķu, pozīciju un resursu kategorijas, kas iekļaujas plašākā sabiedrības kultūras kontekstā ar tās zināšanām, vērtībām un patiesībām” [Klave, Šūpule 2013: 80].

Zināšanas, vērtības un patiesības pandēmijas laika ziņu komentētājiem bija dažādas. No absurdām un maldīgām atsaucēm uz viltus ziņām un pētījumiem līdz standartfrāzēm par valdības iesaisti valsts izzagšanā, izsaimniekošanā u. tml., pārsvarā atkārtojot iepriekšējā komentārā teikto. I. Druviete un V. Požarnova savā jaunākajā pētījumā atzīst: „Kad indivīds izdara izvēli par labi konkrētam valodas variantam, to redz/zina pārējie sabiedrības locekļi, tādējādi gan indivīds, gan izvēlētais valodas variants sabiedrības redzējumā iegūst zināmu statusu. Uzvedības variants tiek izvēlēts ne tikai komunikācijas efektivitātes nodrošināšanai – izdarot izvēli, indivīds iztēlojas, kā konkrētā uzvedība viņu parādis citu acīs [...], ar šo uzvedību demonstrējot savu piederību noteiktam kolektīvam” [Druviete, Požarnova 2021: 36]. Ar šādu polarizēšanos tiek veidota vēlamā neobjektīvā un aizspriedumainā attieksme gan grupas iekšienē, gan ārpus tās, kas izpaužas savas grupas favoritismā un pārējo grupu noniecināšanā.

Komentāru analīze

Analizējot komentāru saturu, tika secināts, ka, izmantojot vārdu savienojumu *šī valsts*, aptuveni trešdaļā (280) komentāru vai nu netika iekļauta pandēmijas laika problemātika, vai nu šie komentāri bija veltīti citām valstīm. No pārējiem komentāriem (580) aptuveni sestā daļa (100 komentētāju) valodā pauða neitrālu vai valdības rīcībai pozitīvu attieksmi: atbalstīja valdības politiku un aicinājumus vakcinēties, izteica nožēlu par cilvēku neizglītotību un valsts veltigi izmantotajiem līdzekļiem par vakcīnām, vakcinācijas punktiem u. tml. Diemžēl lielākā komentāru daļa (aptuveni 480, tātad aptuvenā attiecība starp pozitīvajiem un negatīvajiem komentētājiem ir 1:5) bija negatīvi: ironiski vai pat sarkastiski, arī izsmējīgi, tajos tika iekļauti pazemināta stila leksikas vārdi. Lielākā daļa šo komentāru bija veltīti tieši vakcinācijas jautājumam, jo 2021. gada 15. novembrī Latvijā stājās spēkā prasība par valsts, pašvaldību iestāžu un kapitālsabiedrību darbinieku (amatpersonu), kā arī privātā sektora darbinieku obligātu vakcināciju. Tas izraisīja lielu sašutuma vilni tajā sabiedrības daļā, kas jau iepriekš bija izvairījusies no vakcinācijas vai apzināti to ignorējusi.

Covid-19 jautājumā jau sākotnēji sabiedrība nebija vienota: daļa sabiedrības neatzina vīrusa eksistenci un bīstamību, uzskatīja to par pasaules mēroga finanšu afēru, kritizēja Latvijas valdību par iesaisti šajos darījumos utt. Pēc vakcīnu pieejamības 2021. gada pavasarī un vasarā sabiedrība vēl uzskatāmāk sadalījās divās nesamierināmās nometnēs: vakcīnu atbalstītājos un noliedzējos.

Negatīvi komentāri par valsti

(spilgtākie piemēri par vakcināciju, noteiktajiem tirdzniecības ierobežojumiem; atsevišķos piemēros apzināti saglabāts autoru stils un pareizrakstība)

Darbu atņēma, strādāt nedrīkst, jo netaisos to žurgu potēt, mani veselu cilvēku ierobežo.

Šai valstij galvenais ir sodīt. (sašutums par ierobežojumiem tirdzniecībā)

Šī „brīvā demokrātiska” valsts DRĀŽ nevakcinētos pa pilno.

Šī valsts jau ir kā kauls riklē.

Ir viena lieta, kas šobrīd kāpj visstraujāk – tas ir cilvēku, kuri ienīst šo valsti, skaits.

Iedzina pēdējo naglu šī valsts izstrādājuma zārkā.

Jo tālāk jo trakāk šajā valstelē.

Tāpat ilgi nepastāvēs šī valstele ar mūžīgajiem čikstošiem pastalniekiem.

Tak ejiet jūs gudriši dir...t. Šajā valstī mirst tikai no vakcīnām, nevis covida.

Labāk pasūtīt šo valsti dirst, nekā laut tai sevi čakarēt.

Maz ticams, ka līdz nākamā gada rudenim šīs valsts izstrādājums izvilks.

Šīs valdības krahs ir neizbēgams.

Apsveicu visas urīngalvas, jums tas izdevās.

Pēc statusa arī jūs vairs neesat šajā valstī cilvēki, bet gan nošpricējami lopīņi vai vergi.

Vai tad šajā valstelē vispār bijusi demokrātija?

Jābrauc prom no šīs valsts, zajebal jau.

Man esot jāfakcinējas lai aizsargātu tos, kurus neaizsargā fakcīna?

Es biju lojāls šai valstij, tad tagad man ir pilnīgi vienalga.

Ziemeļkorejas tipa režīms!

Šī valsts ir meli un pelnījusi nāvi.

Šī valsts Latvijas Republika lēni iet uz izmiršanu.

Mani izolē no sabiedrības, jo nevakcinējos, bet tagad saliedētību gaidīs? Es nejūtos piederīgs vairs šai valsti un sabiedribai. Man jūs visi vienaldzīgi, arī šīs valsts liktenis. Manis pēc lai Latvija iet bojā. Ja nav govei piena, tad nav.

Mēs nevakcinēsimies. Ja paši to negribēsim. Jūs sevi pataisiet par izsmieklu. Fui. Kauns par jums. Jums tas viss nāks atpakaļ. Bet mums viss būs labi.

Es lai šitādu valsti aizsargātu? Piedodiet tautieši, man to nevajag. (komentārs par Valsts prezidenta aicinājumu stāties zemessardzē)

Raksturojot Latviju, izmantoti atvasinājumi *valstiņa*, *valstele* (atvasinājumā *valstiņa* piedēklis *-in-* lietots nevis ar pozitīvu, bet ar pretēju, nicinošu nozīmi, savukārt piedēklis *-el-* šajā gadījumā piešķir „pejoratīvu nokrāsu, lai paustu necieņu, nicinājumu, nepatiku” [LVG 2013: 225, 227], kā arī vārdu savienojums *valsts izstrādājums*, norādot, ka Latvija nav pelnījusi valsts nosaukumu. Vārds *valsts* un *brīva demokrātiska* vairākos komentāros tiek rakstīts pēdiņās, tā apliecinot, ka attiecīgie vārdi tiek lietoti pretējā nozīmē [Blinkena 2009: 401].

Atsevišķos komentāros pausta nožēla par patriotisma zudumu (*Dod dieviņ, lai mēs vēl kādreiz piedzīvotu nu jau gaistošo patriotismu; šajā valstī ar patriotismu ir cauri*), kā arī cīņām par neatkarību (*Kauns to cilvēku priekšā, kas gāja un stāvēja par šo valsti, par kuru citiem nācās maksāt ar asinīm; šis nav tas, kāpēc mans tēvs 90. uz barikādēm stāvēja; kad 80.–90. bijām vienoti; Žēl cilvēku, kas mira karā dēļ šīs valsts, domājot, ka viņi mirst par Latvijas brīvību un neatkarību. Vai šī ir tā valsts, kuras dēļ jāiet riskēt ar dzīvību?*).

Daudzi vārdi ir ar negatīvu semantiku, turklāt izteikto negatīvo nozīmi apliecina konteksts – šādas leksēmas jau ar savu pamatnozīmi padara negatīvu vēstījuma informatīvo fonu. Valstij tiek paredzēts krahs, bojāeja, nāve un izmiršana. Tieki izmantoti neliterāri sarunvalodas vārdi: *dirst, drāzt* [mlvv.tezaurs.lv], *uringalvas*; barbarismi *ubļudoki, zajebal*. Parādās atsevišķi jaundarinājumi ar valodas spēles paņēmienu – fonētisko deformāciju: *fakcinēties, fakcīna* (izmantots angļu vārds *fuck*) un *kakcīna* (latviešu valodā vulgārisms *kaka*). Empcionālu ekspresivitāti apliecina arī atsevišķi sakāmvārdi un frazeoloģismi (*kā kauls rīklē; pēdējā nagla zārkā*), arī metaforas (*bezjēdzīga bedre, zemē iemīta kultūra, atgrūdoša valsts*).

Tiek izmantoti personas vietniekvārdi *es* un *mēs* (arī locījumos *man, mani, mūs*), tādējādi veidojot kontekstuālo pretstatu starp *mēs-jūs* vai *mēs-viņi*, lai norādītu uz pretēju viedokļu grupām; parādītu *viņu* negatīvo portretu, kas, pēc teksta autora domām, krasī atšķiras no pozitīvā *mēs*. „*Mēs ļauj saplūdināt kopā citus subjektus un palielināt diskursīvo spēku, demonstrējot, ka viedokli pauž kolektīvs*” [Kruks 2002: 38]. Turklāt „ideoloģiskajos diskursos bieži vien tiek izmantota retorika un leksika, kas saistīta ar cīnas terminoloģiju: ienaidnieki – viņi, kas uzbrūk mums; *mēs*, kas aizstāvamies, ļaunā un labā cīņa” [Kļave, Šūpule 2013: 83].

Negatīvi komentāri par valdību

Valsti vada aunu bars.

Tas, ko runā Levits, ir šizofrēnija, kam ar veselo saprātu nav sakara.

Tagad vēl izrūga kaut kāds levits, kariņš.

Šīs valsts lielākā traģēdija ir Kariņš ar savu šluru.

levitiem, kariņiem, pavļutiem ir viena nepatiesība un propaganda, tas viss meli un meli.

Kariņš plānprātiņš, īpaši stulbs.

Valsti apsēduši tirāni, kas liek vakcinēties.

Atbildība tak nav jānes ne par ko šai kliķei šai valstī.

Kariņš, sāksim ar galveno! Šī ir mūsu, nevis jūsu valsts. Tev ar šo valsti sakars ir tikai tik, cik vari mēra laikā ar marodierismu nodarboties un izzagt šo valsti.

bondari, bordāni, pavļuti – bija skaidrs, ka viņiem nebūs intereses laika strādāt valsts labā.

Cik ilgi var medīki irst? Nekas nav tā, kā viņi ir š.

Kariņš, man kā nevakcinētai personai ar dabīgo imunitāti, uzskatu, ka nav man jāmaksā nodokļi šādā valstī un Jūsu valsts medicīniskie pakalpojumi saistībā ar covid 19 man nav vajadzīgi.

Es pats mīlu šo valsti. Bet ciest nevaru valdību, tur gan taisnība.

Pavļut, kariņš, levit, bordāni un co. Steidzami atstājiet šo valsti.

Reiram un Kariņam jāatkāpjas, kamēr šī valsts nav izputināta.

Par šādu valsts izzagšanu Šķēle ar Lembi varēja tikai sapņot.

Šajos komentāros valdība tiek raksturota kā aunu bars, stulbeņi, kliķe, kovidafēristi. Tieki pieminēta Valsts prezidenta un Ministru prezidenta izcelsme, kā arī norādīts, ka viņi ir tikai iebraucēji šajā valstī. Bez jau iepriekšminētā pretstatījuma starp *mēs-jūs* vai *mēs–viņi* tiek minēti un saukti konkrēti valdības amatpersonu vai ierēdņu uzvārdi. Vairākos komentāros tiek izmantota apelativācija. Apelativācija – sugarsvārdu darināšana no īpašvārdiem – ir visai izplatīts paņēmiens ne tikai vārddarināšanā, piem., terminu izveidē, bet arī kā ekspresivitātes līdzeklis publicistikas stilā. Rakstot konkrēto politiku uzvārdus ar mazajiem sākumburtiem, viņi tiek stilistiski pazemināti un noniecināti; lietojot šos uzvārdus daudzskaitlī, viņiem tiek piepulcināti līdzīgi domājošie un runājošie – tātad pretinieku nometne *viņi*.

Citos komentāros par emocionalitāti liecina tiešas uzrunas, vēršoties pie konkrētām personām, demonstrējot savu kategorisko attieksmi un nostājoties tiešā opozīcijā. Vairākkārt tiek pieminēta valsts izzagšana, izlaupišana, izputināšana, savīgie nolūki, rūpīgi izplānotā finanšu jeb kovidafēra. Atsevišķos gadījumos vulgārismus aizstāj eifēmismi, piem., **irst* un **irš*.

Neitrāli vai pozitīvi komentāri par valsti un valdību

Valsts drošības iestādēm jāpievērš uzmanība ORGANIZATORIEM.

Šī valsts ir devusi visiem iespēju vakcinēties.

Visiem, kas gūst labumu no šīs valsts, jau nu noteikti būtu jāvakcinējas.

Valdībai vasarā bija aktīvāk jārīkojas.

Man šī valsts ļoti patīk, ja salīdzina ar to, kāda bija pirms 30 gadiem.

Muļķu, kas nevakcinējas, šai valstī ir krietni vairāk kā vidēji Eiropā.

Tu arī esi šīs valsts pārstāvis. Pašam nav smadzenes, lai padomātu?

Latvijas valdībai diemžēl jārūpējas par tiem, kuriem šī valsts ir pilnīgi pie pakaljas, kuru liels vairums ienīst principā.

Sabiedrības tumsonīgākā daļa, tumsoņas nolika šo valsti uz ceļiem. Padara par apkaunojumu attīstīto valstu priekšā. Kādēļ valsts auklējas ar saviem kaitniekiem, tas gan nav skaidrs.

Kāpēc vārgulīgā koalīcija ar kaitniekiem auklējas? Cilvēki mirst, jālūdz ārvalstu palīdzība, ievainota ekonomika, parādi, bet antivakseri ļaunā priekā berzē rokas.

Kas jums liek divus gadus melot un blaut visādus murgus, nomelnot valsti, kurā dzīvojat. Valsti, kas ir jūs izaudzinājusi, valsti, ko paši ceļat. Sanāk, ka paši rejat uz sevi, jo jūs esat šī valsts, neviens cits!

Katrā sabiedrībā savi klauni!

Tādu dēļ kā tu šī valsts iet uz postu!

Paldies, ka grauj mūsu valsti, nevakcinētais Kremļa atbalstītāj!

Paldies, ka grauj mūsu valsti, nevakcinētā!!

Būtu interesanti uzzināt, cik no mums patiešām ir šīs valsts patrioti.

Šajā valstī ir tik žultaini un aprobežoti cilvēki.

Uzrunās vairāk tiek izmatota vienskaitļa 2. personas forma *tu*, visticamāk, tā ir atbilde uz iepriekš rakstītu komentāru. Dažās uzrunās tiek izmantota uzrunas grupa, piem., *nevakinētais Kremļa atbalstītāj!* Šajā gadījumā vārds *Kremlis* raisa asociācijas ar Krievijas valdību, tā norādot, ka liela daļa dezinformācijas par pandēmiju tika izplatīta tieši Krievijas medijos, kuriem ir liela ietekme uz Latvijas iedzīvotāju daļu. Kremļa izmantojums uzskatāms par metonīmiju. „Metonīmijas ir saistītas ar vārdu aizvietošanu no kāda semantiski tuva lauka, un vārda aizvietošana ir saistīta ar noteiktām asociācijām” [Klave, Šūpule 2013: 87].

Dažos komentāros atsevišķi vārdi rakstīti izcēlumā ar lielajiem sākumburtiem, tā pievēršot uzmanību konkrētās leksēmas lietojumam. Cilvēki, kas uzstājas pret vakcināciju, tiek saukti par *tumsoņām, klauniem, sabiedrības tumsonīgāko daļu* u. tml. Tieki izteikta arī neizpratne un nozēla par valdības iecietīgo un nogaidošo politiku pret antivakceriem, kā arī dusmas par valsts pašreizējo bezpalīdzīgo stāvokli. Dažu teikumu beigās tiek izmantotas vairākas izsaukuma zīmes, tā „cenšoties īpaši pasvitrot teikuma emocionālo raksturu” [Blinkena 2009: 371].

Nobeigums un secinājumi

Diemžēl pandēmijas laiks sabiedrību nav vienojis un saliedējis kopīgā mērķa – cīņas pret pandēmiju – vārdā. Pakļaušanās un uzticēšanās dažādiem apšaubāmiem informācijas avotiem, t. sk. informācijai, ko pauduši pat daži bijušie valdības pārstāvji un atsevišķi medīki, dezinformācijas izplatība un viltus ziņu ietekme, t. sk. arī no Krievijas plašsaziņas līdzekļu pusēs, – tie ir tikai daži no apstākļiem, kas jau pašā pandēmijas sākumā ne tikai Latvijā, bet arī citur pasaulē izplatīja neticību un šaubas par vīrusa nopietnību, lika apšaubīt valstī pieņemtos slimības ierobežošanas un drošības pasākumus, vēlāk – vakcīnu nepieciešamību un kvalitāti. Diemžēl izpaudās arī atsevišķu politiku nekompetence un nepārdomāta rīcība, kas, piem., pēc skandāla vakcīnu iepirkumā, rezultējās ar veselības ministres Ilzes Viņķeles demisiju. Taču tieši vairāku politiku nepārdomāti izteikumi, solijumi un rīcība krīzes situācijā izraisīja noteiktā sabiedrības daļā šaubas par veselības nozares un valsts vadītāju lēmumiem, uzdoti jautājumu: kam lai tic? Un kur lai atrod vainīgo?

Šāda sabiedrības attieksme nav tikai Latvijā. Piemēram, Lielbritānijā ekstrēmisma apkarošanas komisija rakstā „Covid-19: kā naidilni ekstrēmisti izmanto pandēmiju?” ziņo: „27. martā, kad inficēšanās apjoms bija vislielākais, uzņēmums „YouGov” ziņoja, ka 72% sabiedrības bija pārliecīnāti: valdība Covid-19 problēmu risina „loti” vai „samērā” labi. Pēc deviņām nedēļām – 29. maijā – šis rādītājs bija nokrities līdz 41%, liecinot, ka sabiedrības uzticēšanās līmenis valdībai strauji pazeminās” [Commission for Counter Extremism]. Secinājums: ekstrēmisti var izmantot uzticības mazināšanos valdībai un valsts institūcijām, lai izplatītu savus naidilnius un šķeltnieciskos vēstījumus.

Taču šāda lingvistiski agresīva, klaji aizskaroša sabiedrības attieksme ir bīstama, un tas ir nopietns signāls par trūkumiem valdības komunikācijā krīzes laikā. Šādiem komunikācijas trūkumiem var būt tālejošas sekas. ASV veiktajā pētījumā par verbālo agresiju [Pascual-Ferrá et al.] tiek norādīts, ka toksiskam diskursam tiešsaistē ir efekts arī ārpus tiešsaistes, jo tas apdraud veiksmīgu komunikāciju Covid-19 risku izziņošanā. Pētījuma autori norāda: toksiskums masku Valkāšanas kontekstā liecina par sabiedrības sašutumu; atsvešina cilvēkus no diskusijas, tādējādi panākot, ka aizvien lielāka sabiedrības daļa neiesaistās problēmas apspriešanā; veicina šaubas, līdz ar to iznīcinot uzticēšanos valsts veselības aprūpes iestādēm. Tādējādi tiek apgrūtināts sabiedrības veselības aizsardzības un riska komunikācijas profesionālu darbs, jo viņiem nākas konkurēt ar citiem informācijas avotiem, lai iegūtu mērķauditoriju uzmanību.

Rīgas Stradiņa universitātes profesore Gunta Ancāne intervijā Latvijas Radio, raksturojot Latvijas sabiedrības agresivitātes, neieictības un dusmu cēloņus, skaidro: „Mums ar tām dusmām ir tā, ka mēs esam iemācījušies tās turēt sevī bezgalīgi ilgi vai arī, kad vairs nevar, tad notiek tas, ko tautā sauc par dusmu izgāšanu. [...] Dzīvojot šajās divās galējībās – vai nu dusmas sevī apspiežot, vai pēc tam izgāžot –, abi ir nekonstruktīvi veidi, un mums dusmas nepalīdz sevi aizsargāt, un rezultātā iznāk, ka mums ir tādas specifiskas dusmas kā tautai, kas izriet no bezspēcības, bezpalīdzības izjūtas, no dziļa izmisuma, sarūgtinājuma, aizvainojuma, no sajūtas, ka lietas ir diktī nepatiessi un netaisnīgi, un, kā bērni saka, negodigi notiekošas. [...] veidojas tāds loti rigids – proti, neelastīgs – emociju komplekts” [Ancāne 2021].

Sabiedrības attieksme un uzvedība par valstī notiekošo ir pētīta arī Valsts pētījumu programmas speciālajā programmā Covid-19 seku mazināšanai „Dzīve ar Covid-19” [Dzīve ar Covid-19]. Šajā pētījumā tika izvērtēts valsts pārvaldes iestāžu darbs, informēšanas veidi, kanāli un viltus ziņu novēršana. Pētījuma gala ziņojumā [Dzīve ar Covid-19. Novērtejums] izteikti priekšlikumi veiksmīgākai valdības komunikācijai nākotnē.

Pētījumā konstatēts, ka Covid-19 laikā tika novērota haotiska komunikācija starp valsts pārvaldes institūcijām, valdību un sabiedrību. Valsts institūcijas nav gatavas krīzes situācijā rīkoties vienoti – komunikācija nesniedz vienotu, oficiālu un kompetentu skaidrojumu sabiedrības locekļiem par Saeimas un Ministru kabineta pieņemtajiem lēmumiem. Nav pieļaujams, ka vienu un to pašu informāciju izplata un dažādi interpretē vairākas valsts institūcijas vai amatpersonas.

Viens no efektīvākajiem risinājumiem pret Covid-19 dezinformāciju un cita veida naidīgām aktivitātēm informācijas telpā ir savu vēstījumu formulēšana un aktīva izplātišana, samazinot dezinformācijas īpatsvaru kopējā informācijas plūsmā.

Pētījumā tika norādīts, ka maldinošu informāciju izplata ne tikai naidīgi ārēji spēki, bet arī politiķi un valdības un institūciju pārstāvji, tāpēc dezinformācijas iero-bežošanas kontekstā ir būtiska arī izglītota un aktīva pilsoniskā sabiedrība, kas korekti vērtē arī valdības un institūciju komunikāciju un norāda uz konstatētajiem pārkā-pumiem.

Bet, atbildot uz jautājumu, vai pandēmijas laikā sašķeltajā sabiedrībā ir pamats runāt par kolektīvo apziņu, nacionālo identitāti un patriotismu, apstiprinošas atbildes diemzēl nav, jo katrai sašķeltās sabiedrības pusei ir bijuši savi atbalstītāji, savukārt pretējo pušu savstarpējā komunikācija bijusi aizskaroša, agresīva un naidīga. Šādos apstākļos, kontaktejoties no pretinieka pozīcijām, nav iespējams apzināties sevi kā vienotu nāciju un konstruēt nākotnes kolektīvo identitāti.

Šīs šaubas ir izteiktas arī kādā komentārā, iespējams, Ukrainas kara kontekstā, ar vairākiem retoriskajiem jautājumiem:

Negribas i sliktākajos murgos iedomāties kara situāciju. Ja šī valsts netiek galā ar infekcijas izplatītājiem, tad kā tad tā rikosies kara laikā? Glāblas, kas var? Grimstošo kuģi pametis pirmie kapteinis ar komandu?

Pirms vienpadsmit gadiem, rakstot par latviešu (paš)raksturojumu [Liepa 2011: 240], raksts tika pabeigts šādi: „Demokrātija, protams, nevar pastāvēt bez izteiksmes brīvības un mediju brīvības, taču leksikas izvēlei, runājot par atsevišķiem tematiem, piem., lojalitāti pret valsti un valstiskām vērtībām, jābūt īpaši pārdomātai.” Šī raksta nobeigumā šo teikumu nākas atkārtot un cerēt, ka pandēmijas un komunikācijas krīzes laikā piedzīvotās demokrātijas mācībstundas, kādas Latvija savos 30 atjaunotās neatkarības gados vēl nebija pieredzējusi, dos vērtīgas un paliekošas atziņas visām komunikācijā iesaistītajām pusēm.

AVOTI UN LITERATŪRA

- Ancāne, G. Latvijas Radio raidījums „Labrīt”. Pieejams: <https://latvijasradio.lsm.lv/lv/lr/arhivs/?adv=1&d=28&m=10&y=2021&d2=&m2=&y2=&channel=1&keyword=Ancāne>
- Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009.
- Commission for Counter Extremism. *How hateful extremists are exploiting the pandemic*. Available: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/906724/CCE_Briefing_Note_001.pdf
- Druviete, I., Požarnova, V. Valoda un identitāte. *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 29.–40. lpp.
- NEPLP\Latvijas Fakti 2021 – Pētījums par Latvijas iedzīvotāju medijpratību un mediju saturu lietošanas paradumiem. Pieejams: https://www.neplpadome.lv/lv/assets/documents/Petijumi/Pētījums_par_Latvijas_iedzīvotāju_medijpratību_un_mediju_satura_lietošanas_paradumiem_2021.pdf
- Dzīve ar Covid-19. Pieejams: <https://www.rsu.lv/projekts/dzive-ar-covid-19>
- Dzīve ar Covid-19. Novērtējums par koronavīrusa izraisītās krīzes pārvarēšanu Latvijā un priekšlikumi sabiedrības noturībai nākotnē (VPP-COVID-2020/1-0013). Pieejams: https://www.rsu.lv/sites/default/files/imce/Projekti/VPP_COVID/34_zinojums_final.pdf
- Klāve, E., Šūpule, I. Nacionālās un etniskās identitātes konstruēšana. *Nacionālā identitāte un diskurss: teorētiskās refleksijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 49.–88. lpp.
- Kruks, S. Subjekta konstruēšana politiķu runās: valsts vadītāju svētku uzrunu diskursīvā analīze. *Sastatāmā un lietišķā valodniecība*, 11. sēj. Rīga: LU Moderno valodu fakultāte, 2002, 20.–38. lpp.
- Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.
- Liepa, D. Latviešu (paš)raksturojums presē: sociolingvistiskais aspekts. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. 15(2). Liepāja: LiePA 2011, 232.–242. lpp.
- Mežale, E. Norādāmo vietniekvārdu lietojuma stilistikais un pragmatiskais aspekts. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 16. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2021, 119.–135. lpp.
- Mukāne, I. *Dusmas, ko izraisījis kovids. Kā pārvarēt jaunās plaisas sabiedrībā?* Pieejams: <https://jauns.lv/raksts/9viri/474051-dusmas-ko-izraisijis-kovids-ka-parvaret-jaunas-plaisas-sabiedriba>
- Pascual-Ferrá e.a. *Toxicity and verbal aggression on social media: Polarized discourse on wearing face masks during the COVID-19 pandemic*. Available: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/20539517211023533>

VIETNES

- Sketch Engine* [<http://nosketch.korpuss.lv/#concordance?corpname=barometrs>]
Vārdnicu serveris tezaurs.lv

Vilija CELIEŠIENĖ, Daiva ZAVISTANAVIČIENĖ
(Kaunas University of Technology)

Expressive Language Means in Online Media Headlines

Summary

Expressive Language Means in Online Media Headlines

Headlines that employ expressive language means (metaphors, figurative verbs, comparisons, phraseology, quotes, rhetorical questions, exclamations, etc.) have a rather strong emotional-expressive effect. However, they often create ambiguous meanings. This article examines headlines of the most popular Lithuanian ([delfi.lt](#), [15min.lt](#), [lrytas.lt](#)) and English ([foxnews.com](#), [cnn.com](#), [theguardian.com](#)) online news portals and the means of expressive language used in them as a way to interest and attract the reader. The aim is to identify and compare the trends in the use of these language tools in online media headlines in different languages.

Key words: *online media, headline, expressive language means, emotional-expressive impact*

Santrauka

Ekspresyviosios kalbos raiškos priemonės interneto žiniasklaidos antraštėse

Antraštės, kuriose vartojamos ekspresyviosios kalbos priemonės (metaforos, vaizdingieji veiksmažodžiai, palyginimai, frazeologizmai, citatos, retoriniai klausimai, sušukimai ir pan.) ne tik pasižymi gana stipriu emociniu-ekspresiniu poveikiu, bet neretai sukuria dviprasmiškas reikšmes. Šiame straipsnyje bus tiriamos populiausiai lietuviškų ([delfi.lt](#), [15min.lt](#), [lrytas.lt](#)) ir angliskų ([foxnews.com](#), [cnn.com](#), [theguardian.com](#)) interneto naujienų portalų antraštės ir jose vartojamos ekspresyviosios kalbos raiškos priemonės, kaip būdas sudominti ir pritraukti skaitytoją. Bus siekiama nustatyti ir palyginti minėtų kalbos priemonių vartosenos tendencijas skirtinį kalbų interneto žiniasklaidos antraštėse.

Raktiniai žodžiai: *interneto žiniasklaida, antraštė, ekspresyviosios kalbos raiška, emocinis-ekspresinis poveikis*

*

Introductory remarks

Headlines are one of the most important elements of online media. They are considered as intermediaries between the text and its readers [Dor 2003: 696]. Being a small part of textual composition, headlines play a crucial role in presenting the article and creating a preconceived opinion about it. According to R. Boduch [2010: 7], headlines should engage and induce a desire to read more, prompt readers' curiosity. To achieve this goal, authors often create headlines in which not only do the means of expressive language enliven and enrich the headlines with imagery and playfulness, help to make the reader more interested, but often create ambiguous meanings and perform a manipulative function.

Both journalists and linguists research headlines due to their importance and the stylistic tools used. The study of Lithuanian online media headlines was carried out by A. Aleksaitė [2014], she analysed expressive headlines of news portals. J. Brasiūnaitė [2010] delved into the heterogeneity of article headline texts, Nugaraitė [2015] studied

the effect and influence of headlines in media communication, D. Liepinytė-Kytrienė [2013] researched the impact of headline-factual statements on the reader, R. Koženaius-kienė [2009] revealed the manipulative function of headlines. However, very little comparative research has been done on the headlines of online news portals in different countries. S. Petronienė and I. Žvirblytė [2012] headline translation equivalence study and D. Vengalienė [2011] dissertation where the author analysed the headlines of Lithuanian and American online news comparing the irony used in them, based on the conceptual theory of blending have to be mentioned.

The aim of this article is to investigate the headlines of the most popular Lithuanian and English online news portals and the expressive language means employed in them as a way to interest and attract the reader. Syntactic and lexical means of expression are studied to find out the tendencies of the use of expressive means in the headlines of Lithuanian and English online news portals and to compare them. The object of the research is the means of expressive language in the headlines of articles published on Lithuanian (delfi.lt, 15min.lt, lrytas.lt) and English (foxnews.com, cnn.com, theguardian.com) online news portals.

Analysis of expressive language means in online media headlines

The study encompassed a total of 120 headlines, i.e. 60 Lithuanian and 60 English employing expressive language tools. Quantitative analysis of syntactic and lexical expressive means showed that both Lithuanian and English headlines are dominated by lexical expressive tools but there is a tendency in English portals to use headlines with syntactic expressive tools much more frequently (14% and 29% respectively).

The use of metaphorical nouns and figurative verbs dominate in Lithuanian headlines among lexical means of expression (see Figure 1). Together, these two groups account for more than half of all lexical expressive means analyzed. The frequency of these means of expression could be explained by the abundance of figurative words in Lithuanian that describe an action or object referring to reality and simultaneously providing a playful, imaginative, and distinctive assessment.

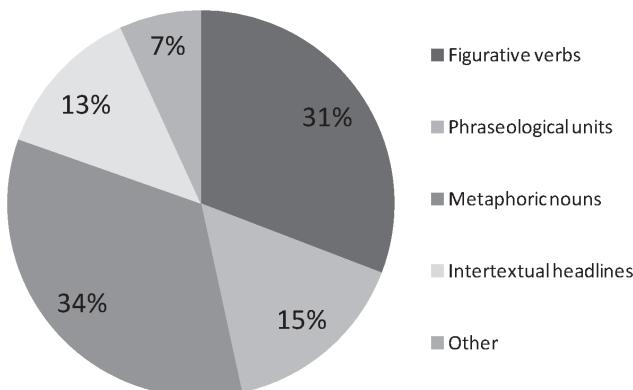

Figure 1. Expressive lexical tools in headlines of Lithuanian online news portals

The trend to use expressive means in English headlines differs significantly from Lithuanian headlines (see Figure 2). Intertextual headlines expressing the links between the article and other texts apparently dominate. Thus, the authors of English articles quite often employ one form or another of the expression of intertextuality in pursuance to make headlines impactful.

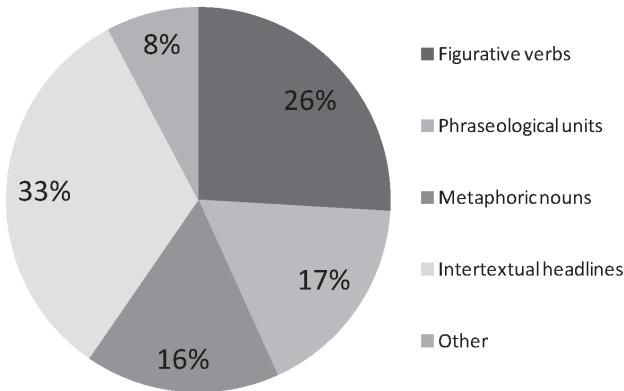

Figure 2. Expressive lexical tools in headlines of English online news portals

The authors of both Lithuanian and English articles seek expressiveness with the help of various language means, e.g. figurative verbs, metaphors, phraseological units, intertextual forms, syntactic means of expression, etc. While tendencies in the use of frequency of these means of expression in different language headlines often differ, all means of expressive language help authors to achieve greater or lesser impact on the reader.

Metaphors based on juxtaposition, comparison, and identification of unrelated objects or phenomena always enliven the headline, produce imagery and expressiveness, and therefore are popular among article authors (especially Lithuanians). In most online media headlines, certain characteristics of living persons are transferred to inanimate objects or phenomena. This method is called personification or personalization. Life, spirit, and feelings are attributed to those who do not have them, even to the headlines themselves, e.g.:

- *Šildymo kainoms tuštinant pinigines, siūlo pigesnę alternatyvą* (delfi.lt);
- *Pandemija smogė skaudžiai: tokų rodiklių nebuvo 60 metų* (delfi.lt);
- *Prieš 45 metus įvykdyto išpuolio kaltininkus vedė žadintuvas: laikas buvo pasirinktas neatsitiktinai* (l.rytas.lt);
- *Pigių oro linijų bendrovės atsitiesia: prognozuoja, kad vasarą skrydžiai turėtų pasiekti iki pandeminės lygi* (l.rytas.lt);
- *Po metų pertraukos grįžta Vilniaus knygų mugė: knygos laukia savo skaitytojų* (15min.lt);
- *Šeimos istorija atgimė sename bute* (15min.lt).

Adjectives that indicate a positive or negative direction become an important accent in English headlines. While these metaphorical adjectives are neither the most expressive nor cause much intrigue, they enrich the headline with their imagery. When adjective meanings are extreme describing very terrible or, on the contrary, joyful events, such words provide a stronger expressiveness and realise the emotional-expressive function of a language as well. The following are the instances:

- *The most awesome airport on earth is about to get more awesome* (cnn.com);
- *Harar unchanged: Inside Ethiopia's timeless city of mosques* (cnn.com);
- *Israelis go to polls after bitter election campaign* (theguardian.com);
- *Fleeing terror: A Yazidi family's horrifying tale* (cnn.com).

Not only do **figurative verbs** name a particular action but also provide additional emotional, expressive, or modal information to the headline reader. Both Lithuanian and English headlines are dominated by verbs with a permanent (systematic) imagery and their forms, for example: *skelti* (Eng. ‘to hit (to reply angrily, to snap, to snarl’ (LKŽ)), *šluoti* (Eng. ‘to sweep (to take everything away, to rob, to hijack’ (LKŽ)), *užuosti* (Eng. ‘to smell (to suppose, to feel, to find out’ (LKŽ)), *nuskinti* (Eng. ‘to pick up (to take, to appoint for himself/herself’ (LKŽ)), *plūsti* (Eng. ‘to flow (for many to go together, to keep pace’ (LKŽ)), *palaužti* (Eng. ‘to break (to overcome, to make weaker’ (LKŽ)), ‘to flock (to swarm, to unite’ (OALD)), ‘to blow (to waste money’ (OALD)), etc.

- *Nausėda skėlė valdantiesiems* (delfi.lt);
- *Lietuviai šluoja ne tik butus: ar bankai duoda paskolą populiarėjantiems sklypams?* (delfi.lt);
- *Estai jau užuodžia olimpinį auksą: 19-metė šalies pažiba neturėjo sau lygių* (l.rytas.lt);
- *Pirmą Pekino olimpiniu žaidynių medalį nuskyne devyniolikmetė* (15min.lt);
- *Consumers, Retailers Flock to Goat Meat as Beef Prices Stay High* (foxnews.com);
- *The Surprising Reason You Keep Blowing Your Budget* (foxnews.com).

Although contextual figurative verbs have a fairly strong emotional-expressive effect, they are not common in online headlines. Only systematic figurative verbs were found in the headlines of English online news portals. In Lithuanian expressive headlines, contextual verbs are rarely observed:

- *Atėjo laikas I. Šimonytei perkrauti Vyriausybę* (l.rytas.lt);
- *Tūkstantinė vilkikų eilė rodo, kad A. Bilotaitė „kuria“ dar vieną krizę prie Baltarusijos sienos* (l.rytas.lt);
- *Dažnējant ekstremaliems orams, kyla nejaukus klausimas: kiek gali „patempi“ namas, kuriame gyvenate?* (delfi.lt).

Being constant and expressive word combinations, **phraseological units** are frequently employed in expressive headlines. It has been noticed that modified (occasional) phraseological units with a negative connotation are often used in Lithuanian headlines. Such phraseological units seem to ‘awaken’ the reader, draw his/her attention to the question under discussion [Butkutė 2008: 46], e.g.:

- *Dukrai užsiminus apie slaugos namus mamos reakcija tragiška: ugnj dar pakurstė kaimynę* (delfi.lt) (*ugnj kurstyti* (Eng. ‘to instigate fire – to cause discord’ (FŽ));
- *Nevyniojo į vatą: įsipliekęs valdančiųjų ginčas prilygsta meksikietiškam serialui* (l.rytas.lt) (*į vatą vynioti* (Eng. ‘to wrap into wool – to retell in a better way avoiding to tell the truth’ (FŽ);
- *Paleista reforma užkūrė aistrių laužą* (l.rytas.lt) (*ugnj užkurti* (Eng. ‘to set a fire – to cause arguments’ (FŽ).

In English headlines, usual phraseological units are more frequent. According to L. Butkutė [2008: 46], they are weaker in realization of the emotional-expressive function of a language than modified phraseological units. However, interpretation, analogy, and other rhetorical means, adapting them to new realities and the spoken situation contribute to the implementation of the afore mentioned function:

- *With strike over, FairPoint shareholders ‘beating the drums’ to sell the company, analyst says* (foxnews.com) (*To beat the drums* – ‘to speak enthusiastically’ (OALD);
- *Melbourne has second thoughts on darts championships after mini riot* (theguardian.com) (*To have second thoughts* – ‘to change one’s mind, to reconsider the solution/choice; to think over something thoroughly’ (OALD);
- *Walk away from \$144 million? No sweat, Scherzer had it covered* (foxnews.com) (*no sweat* – ‘good, it is not difficult’ (OALD).

In both Lithuanian and English headlines, **intertextual relations** are usually revealed by quotations. In the headlines of both languages, retold (indirect) quotations are more common, quoting literally is less frequent using quotation marks. No headlines were found containing only a quotation.

According to J. Brasiūnaitė [2010: 84], the author using indirect quotations has more freedom to choose and write the words that seem most significant to him, the ones that express the main information of the text the best or can attract the reader’s attention, examples are as follows:

- *Ekspertai įvertino naujausius reitingus: S. Skvernelio politinė jėga – susirūpinimas socdemams* (15min.lt);
- *Europos Komisijos pirmininkė: ES visiškai pasirengusi tam atvejui, jei Rusija nutrauktų dujų tiekimą* (delfi.lt);
- *US Defense Secretary: Russia has made a decision* (cnn.com);
- *Hassett: Russia knows it's going to bear heavy cost imposed on them by Ukraine* (foxbusiness.com).

There have been allusions to literature quotations, films, or historical events in the headlines (especially in English ones). However, these headings will only be impactful if those who read them understand the allusion to the specified subject. The following are the instances:

- *Remigijus Žemaitaitis. Kiek kainuoja draugystė arba Landsbergio Taivano pokeris* (delfi.lt) – allusion to R. Gavelis novel „Vilniaus pokeris“;
- *Substitute teacher compares ‘Thin Blue Line’ to Confederate flag* (foxnews.com) – allusion to the movie „Thin Blue Line“;
- *Durham probe: Russiagate isn’t Watergate – here are key differences* (foxnews.com) – allusion to the political Watergate scandal of 1972.

In literal quotations, the author of the quotation is often indicated first, followed by a colon and the quotation is written in quotation marks:

- *Po pirmadienio ryto pūgos – R. Žemaitaičio pyktis ir kritika M. Skuodžiui: „Čia yra tragedija“* (l.rytas.lt);
- *Vilniuje viešintis Jungtinės Valstijos gynybos sekretorius: „Rusijos kariai yra pasiruošę smogti Ukrainai“* (delfi.lt);
- *Mark Wood: ‘IPL contract feels like a computer game – but it’s very real’* (theguardian.com);
- *Rooftop Revelations: ‘Put your heart into something that’s local, then you can bless locally’* (foxnews.com).

In online news portals of both languages, there were found headlines where a quotation was a part of a sentence merged into the entire headline but still separated by quotation marks. Thus, it creates the desired structure of the headline, e.g.:

- *Esporto atleista atleista po pareiškimo, kad „žemi vyrai neturi žmogaus teisių“* (15min.lt);
- *Boris Johnson says there is ‘extreme danger to the world’ from potential Russia invasion* (theguardian.com).

Literal quotations give headlines a sense of reality and truth. These are the words of a person closely related to the events described in the article and the main topic, so the readers tend to trust them more.

Rare means of expressive lexical language were also found, such as **non-standard vocabulary**, i.e. jargon, barbarisms, illegitimate neologisms. Although non-standard lexis provides a sufficiently strong expressiveness, it is not often used in both Lithuanian and English headlines. It has been noticed that Lithuanian authors tend to enclose jargon and barbarisms in quotation marks in the text:

- *I mokyklą be „mobiliako“ (= mobile telephone) – misija neįmanoma* (l.rytas);
- *Stepheno Curry tritaškių lietaus rekordas ir LeBron Jameso pergalinka „vinis“* (= the main throw) (l.rytas).

Neologisms are not separated by quotation marks in the text, e.g.:

- *Utenos aplinkosaugininkai vėl sulaikė lydekautoją* (= fisherman for pike) (delfi.lt);
- *Ties „Downing street 10“ šimonizmas* (= influence of the Prime Minister Šimonytė) matomas geriau (delfi.lt).

English headings contain mostly jargon words in their figurative meanings that are not separated in any way in the text, e.g.:

- *Hunter-Reay hoping for another pick-me-up* (= encouraging factor) at Alabama track, where he's won 2 straight (foxnews.com);
- *Stars who lost their mojo* (= appearance, physical attractiveness) (foxnews.com);
- *Out of their league: Ugly guys who date bombshells* (= a very pretty, sexy woman) (foxnews.com).

It is obvious that non-standard lexis performs an expressive function, i.e. it diversifies, enlivens the headlines, gives them colour, versatility or even surprise. Thus, it provokes certain emotions for the reader. However, its rare usage was probably due to the authors' fear of being accused of linguistic illiteracy.

As it was already mentioned, lexical means of expression dominate in both Lithuanian and English headlines. The use of **syntactic means** is much less frequent, although their use is noticeably more common in English portals. Dashes are most employed when writing these headlines as well as question forms (*Ukraina – jau užpulta, metas kalbėti apie sankcijas Rusijai* (l.rytas), *Bitcoin miners revived a dying coal plant – then CO2 emissions soared* (theguardian.com), (*Lietuviai šluoja ne tik butus: ar bankai duoda paskolą populiarėjantiems sklypams?* (delfi.lt); *What new charges, financial sanctions will come after protesters leave Ottawa?* (foxnews.com). Exclamation sentences and dots are rarely used (*Jei Rusija nepuls...* (delfi.lt); *Ką padovanoti Lietuvai? Kviečiame dalintis idėja!* (15min.lt); *This Is Going to Hurt’s Ambika Mod: ‘Whenever I did a caesarean I was buzzing!’* (theguardian.com).

Headlines in question form are probably the most influential and most encouraging for reading the article, as the reader is intrigued by the search for an answer when they see the question raised. Rhetorical questions, which make the reader think, communicate a particularly strong expressiveness:

- *Atrastas raktas į ilgesnį ir sveikesnį gyvenimą?* (l.rytas);
- *Kova už vertybinę politiką tuščiomis kišenėmis?* (delfi.lt);
- *Dreaming of an escape to the country?* (theguardian.com);
- *Scared to be ‘woke’?* (theguardian.com).

No significant differences (except quantitative differences) in the use of syntactic tools were observed studying the headlines of Lithuanian and English portals.

Conclusion

A headline is a short but very important part of an article usually determining the popularity of the article. The main functions of the headline are to name the article, to raise interest and persuade the reader to read it. To achieve this goal, authors often create headlines in which the means of expressive language not only enliven and enrich them with imagery and playfulness but also help to make the reader more interested and engaging.

Quantitative analysis of syntactic and lexical expression tools showed that both Lithuanian and English headlines are dominated by lexical expressive means. However, there is a tendency that headlines with syntactic expressive tools are used much more frequently in English portals.

Among lexical means of expression, the use of metaphorical nouns and figurative verbs prevailed in Lithuanian headlines. Both these groups accounted for more than a half of all lexical expressive means analyzed. The tendency of using expressive means in English headlines is noticeably different from Lithuanian headlines. Intertextual headlines communicating the links between the article and other texts are dominant.

Although trends in the frequency of the use of expressive means in different language headlines often differ, all of these means of expression help authors to strive for greater impact on the reader.

LITERATURE

- Aleksaitė, A. Ekspresyviosios antraštēs naujienų portale DELFI.LT. *Bendrinė kalba*. 2014, Nr. 87, p. 1–16. Available: http://www.bendrinekalba.lt/straipsniai/87/Aleksaite_BK_87_Straipsnis.pdf
- Boduch, R. D. *Great headlines – instantly!* ASIN: B001GL191Q, 1999, 280 p.
- Brasiūnaitė, J. Straipsnių antraščių tekstu heterogeniškumas. *Žurnalistikos tyrimai*. 2010, Nr. 3, p. 79–98.
- Butkutė, L. Frazeologizmų stilistinės ir retorinės išgalės politiniame diskurse. *Lituanistica*. 2008, T. 54, Nr. 2(74), p. 44–54.
- Dor, D. On newspaper headlines as relevance optimizers. *Journal of Pragmatics*. 2003, No 35, pp. 695–721. Available: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.232.8494&rep=rep1&type=pdf>
- Liepintytė-Kytrienė, D. Antraščių-faktinių teiginių poveikio priemonės interneto portale Delfi.lt. *Taikomoji kalbotyra*. 2013, p. 1–35. Available: www.zurnalai.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/download/17258/16424
- Koženiauskienė, R. Manipulavimas antraštēmis: teksto ir konteksto opozicija. *Respectus philologicus*. 2009, 16(21A), p. 50–56. Available: <https://www.lituanistika.lt/content/69353>
- Nugaraitė, A. Antraštēs poveikis ir įtaka medijų komunikacijoje. *Agora: politinių komunikacijų studijos*. 2015, p. 113–128. Available: <https://www.vdu.lt/cris/handle/20.500.12259/408>
- Petronienė, S., Žvirblytė, I. Headlines of online news articles: degree of equivalence in translation. *Kalbų studijos*, 21. 2012, pp. 64–73. Available: <https://www.lituanistika.lt/content/51198>
- Vengalienė, D. *Lietuvos ir Amerikos internetinių naujienų antraščių ironija remiantis koncepcualiųjų blendingo teorija: lyginamoji analizė*. Vilniaus universitetas, 2011, 66 p.

ONLINE SOURCES

<https://www.delfi.lt>
<https://www.15min.lt>
<https://www.lrytas.lt>
<https://www.foxnews.com>
<https://www.cnn.com>
<https://www.theguardian.com>

SOURCES

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*. Available: <http://www.lkz.lt/>
FŽ – *Frazeologijos žodynas*. Available: <https://ekalba.lt/frazeologijos-zodynai/apie/FRAZ%20%C5%BDodyna%20sandara>
OALD – *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford University Press, 2010.

Pieturzīmes emuāru virsrakstos

Summary

Punctuation Marks in Titles of Blogs

The Internet has changed the way we communicate. Social media play an important role in people's lives. A blog is a website, often updated daily, in which users post their thoughts or write about their experiences relating to a subject. Nowadays, blogs have various functions: informational, entertaining, and communicative. Blogs are characterized by multimodality – a combination of lingual and non-lingual means of expression, such as punctuation marks, emoticons, and images. Readers and Internet users first notice the title. Authors use different graphical approaches – punctuation marks, typeface, etc. to turn attention to the title. Punctuation marks are used to express emotions and attitudes in the text. The aim is to look at punctuation marks – ellipsis, dashes, double quotation marks, colon, full stops, exclamation marks, and question marks – in various syntactic constructions, such as sentences, nominative utterances, direct speech, and parenthesis, used in titles.

Key words: *punctuation marks, syntactic constructions, personal blogs, corporate blogs, title*

*

Ievads

Internets ir vieta, kuru var raksturot kā viss vienā: televīzija, telefons, telegrāfs u. c. [Baron 2002: 243] Sociālos medijus markē trīs elementi: digitālais saturs teksta un audovizuālā formā; lietotāji – indivīdi vai organizācijas, kas saturu rada, izplata un patērē; programmatūra, kas lietotājiem saturu ļauj publicēt, izplatīt un uz to reaģēt [Buholes 2021]. Komunikatori cits citu var sasniegt jebkurā pasaules vietā vien dažu sekunžu laikā, ja vien ir pieejams internets. Tas sniedz iespēju cilvēkiem savas domas paust publiski ērtā, auditorijai saistošā formā.

Timekļa vietnē veidotu saturu var apzīmēt dažādi – par emuāru, tīmekļa žurnālu, interneta dienasgrāmatu vai blogu [Emerberga 2018: 4; Newson et al. 2009: 31]. Terminu *blogs* latviešu valodā lieto sarunvalodā (cilme no angļu *blog*), bet *emuāri* – oficiāls termins, kas apstiprināts Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas sēdē 2007. gadā – prot. Nr. 294 (29.06.2007), prot. Nr. 296 (21.09.2007). Emuārs ir tīmekļa vietne, kurā tiek publicēta regulāri atjaunināta informācija par noteiktu tematu vai tematu kopu [AkadTerm]. Saturiskā ziņā emuāri var būt dažādi – individuālas dienasgrāmatas vai politisko kampaņu, uzņēmumu vai kopienu žurnāli [Brice 2010: 49; Tēzaurs]. Individuālie emuāri lielākoties ir kādas personas pārdomas par dzīvi, notikumiem. Savukārt kooperatīvie emuāri pastāsta par organizācijas būtību, ikdienu, notikumiem. Emuāri ir multimodāli, tie var saturēt tekstu, foto, video, hipersaites, saites uz citiem emuāriem. Informāciju emuāros var pievienot pats vietnes autors, to var pārrakstīt no citām vietnēm, ierakstam var pievienot komentārus un veidot diskusijas par atsevišķiem tematiem [AkadTerm; Ķiris 2013: 26]. Emuāri sabiedrībā veic gan informatīvo, gan izklaides, gan komunikatīvo funkciju, ar to palidzību ir iespējams izteikties,

kā arī saņemt atgriezenisko saiti no visas pasaules. Mūsdienās par emuāristu var kļūt ikviens. Emuāra veidošanas process bieži vien ir pakārtots tā auditorijai – lasītājiem.

Ikviens emuāra apmeklētājs vispirms pievērš uzmanību virsrakstam. Tā uzdevums ir ieinteresēt un ietekmēt lasītāju. Mūsdienās virsraksti kļūst aizvien informatīvāki, lasītājs ne vienmēr lasa tālāk arī pašu rakstu. Lai piesaistītu uzmanību virsrakstam, teksta autori izmanto dažādus grafiskus līdzekļus – interpunkcijas zīmes, emocīzīmes, burtstilu, lielos burtus. Pieturzīmes tekstā veic gramatisko, intonatīvo, stilistisko un teksteides funkciju.

Pētījuma mērķis ir, izmantojot aprakstošo un kvantitatīvo metodi, analizēt pieturzīmu lietojumu individuālo un kooperatīvo emuāru virsrakstos. Rakstā pievērsta uzmanība daudzpunktei, domuzīmei, pēdiņām, kolam, punktam, izsaukuma zīmei, jautājuma zīmei un pieturzīmu kombinācijām. Aplūkots pieturzīmu lietojums dažādās virsrakstos izmantotās sintaktiskās konstrukcijās, piemēram, izteikumos, nosaucējvienībās, tiešajā runā, iestarpinājumos u. tml. Pētījuma empirisko bāzi veido aptuveni 400 plašāku sintaktisku konstrukciju vienības, ekscerpēti piemēri no 17 emuāriem.

Daudzpunkte

Emuāru virsrakstos daudzpunkte lietota, lai piesaistītu lasītāju uzmanību, radītu interesi par to, kas ir pasts rakstā. Daudzpunkte var atrasties izteikuma vidū: *CELĀ ... UZ SEVIS APZINĀŠANOS* (monday.lv); *FAIL... JEB STĀSTI NO MANAS DZĪVES NR. 2* (dgfelton.wordpress.com) vai beigās: *ATLAUTIES GRIBĒT VISU...* (monday.lv); *Neiespējamā misija...* (maminuklubs.lv). Daudzpunkte var atrasties arī aiz pirmā virsraksta izteikuma. Nākamajā izteikumā sniegtā papildinformācija par ierakstā izlasāmo informāciju: *HOPERI NĀK... KO NU!* (monday.lv). Lai jau virsrakstā pateiktu maksimāli daudz, tajā ietilpināti vairāki izteikumi. Daudzpunkte likta aiz otrā: *Pieminot izcielo aktieri Žanu Polu Belmondo! Stāsts par viņa Alpine A108 kabrioletu un ne tikai to...* (autodroms.lv) vai trešā izteikuma: *Redzēt vairāk. Dzirdēt vairāk. Milēt vairāk...* (sieviesuklubs.lv). Gan individuālo, gan kooperatīvo emuāru virsrakstos tradicionālās daudzpunktes vietā mēdz lietot daudzpunkti, kas sastāv no četriem vai vairāk punktiem. Iespējams, ka šāda daudzpunkte radusies, pieturot tastatūras taustiņu. Arī šī daudzpunkte var atrasties gan izteikuma vidū: *PĪLES KRŪTINA AR NIMBU AP.... JEB DIEVIŠĶĀ GAISMA ST.PETRUSĀ* (estmilis.lv), gan beigās: *REIZ SENSENOS LAIKOS....* (estmilis.lv); *KARSTI....* (monday.lv). Nereti daudzpunktes vietā emuāru virsrakstos lietota divpunkte. Autors kļūst neuzmanīgs, ātri rakstot tekstu: *Padot roku pārmaiņu laikā..* (topivesels.lv); *Par mani īsumā..* (topivesels.lv). Redzami virsraksti, kuros trūkst atstarpes starp izteikuma daļām vai atsevišķiem izteikumiem. Tas norāda uz teksta autora vēlmi ātri nodot informāciju lasītājiem, piemirstot pievērst uzmanību interpunkcijas normām: *Ko sapratu par Lieldienām... jeb Jēzus ir Augšāmcēlies! Ingas Aulmanes pārdomas* (tuvuma.lv).

Domuzīme

Domuzīmi lieto virsrakstos, pievēršot uzmanību informācijai aiz tās. Tā iespējams izcelt atsevišķus virsraksta elementus. Šajos piemēros domuzīme aizstāj izlaistu saitiņu (*ir*). Domuzīme ne vienmēr lietota atbilstoši tās grafiskajam attēlojumam (tās vietā rakstīta defise): *VOM FASS - kvalitāte, ko var izgaršot!* (topivesels.lv); *Datu atlase – palīgs klientu datu bāzes analīze* (blog.lursoft.lv). Virsrakstos var būt iekļauts tiešas

runas teksts, kurā aiz domuzīmes uzdots jautājums teksta adresātam: *Veselīgā uztura mānijs – vai tiešām tik veselīgi?* (topivesels.lv). Aiz domuzīmes rakstīts arī nosaucošais jautājuma teikums (bez jautājuma zīmes teksta vienības beigās): *Gavēnis – kā man gāja* (topivesels.lv). Vietām domuzīme no pārējā izteikuma nav nošķirta ar atstarpēm no abām pusēm. Tas izskaidrojams ar teksta autora vēlmi ātri nodot informāciju lasītājiem: *Žāvētas aprikozes – kādā krāsā tām jābūt?* (topivesels.lv).

Pēdiņas

Emuāros ar vienu un to pašu nozīmi lieto gan apaļas (“ ”), gan taisnās (‘’’) pēdiņas. Kā redzams piemēros, apaļas un taisnās pēdiņas atvērtas un aizvērtas augšā. Kādā no kooperatīvajiem emuāriem pēdiņas likti arī virsrakstā iekļauti žargonismi – *fiča* ‘funkcionāla īpatnība; spilgtā iezīme’ [Tēzaurs], *atšūt* ‘atraidīt, atvairīt’ [MLVV]. Iespējams, ka tā teksta autors centies runāt lasītājiem saprotamā valodā, vienlaikus tekstā izceļot vārdu, kas neatbilst literārās valodas normām: *Pārdošanas piltuve jau sen ir mana “fiča”.* (blondie.lv); *Kā izdarīt tā, lai pirmā zvana laikā “neatšūtu”?* (blondie.lv). Sarunvalodas vārdus mēdz tekstā izcelt, liekot pēdiņās. Šāds tekstveides paņēmiens izmantots dažādos interneta žanros, tostarp emuāros. Pēdiņas likts sarunvalodas vārds *sačakarēt ‘sabojāt’* [MLVV]: *Kā “nesačakarēt” savu mājas lapu ar slīkti formatētu saturu?* (mozello.lv). Virsraksts var sastāvēt no lielajiem un mazajiem alfabetā burtiem. Pēdiņas likts vārds, kas tiek ipaši uzsvērts tekstā: *ĒDINĀŠANA ZEM “SISTĒMAS” jeb nekod rokā... un nespļauj akā...* (estmilis.lv).

Kols

Aiz kola seko piebilde, paskaidrojums par iepriekš minēto informāciju: *Pastkartes no Madeiras: kur bijām, ko darījām* (viensplusviens.lv); *Stambula: pārvietošanās un nakšņošana* (viensplusviens.lv); *Infografika: 2021. gada pirmie 9 mēneši biznesā* (blog.lursoft.lv). Kols lietots tiešās runas teikumos aiz piebildes. Trūkst pēdiņu un citu pieturzīmju. Izcēlumam lietoti arī lielie burti: *IESAKU: “FAMILY GUY”* (dgfelton.wordpress.com); *Profesors Ilmārs Hirss: Vājprātīga agresora valgos* (tuvuma.lv).

Punkts

Emuāru virsrakstos punkts lietots aiz konsituatīvi saistītiem izteikumiem – nosaučēvienībām –, kas tikai nosauc runas priekšmetu jeb tēmu, bet atšķirībā no teikuma neko par to nepaziņo. Tās lasītājam atvieglo teksta uztveri. Par nosaučēvienībām visbiežāk lieto lietvārda nominatīva un darbības vārda nenoteiksmes formu [VPSV 2007: 260; Kārkliņš 1972: 73–74; Lokmane 2005: 112]. Emuāru virsrakstos lietotas lietvārda nominatīva formas: *Diskusija. Vai vakcinēt bērnus?* (+AUDIO) (tuvuma.lv); *ĒSTMĪLIS. PAVISAM PRIVĀTI UN PAT MAZLIET INTĪMI!* (estmilis.lv) un darbības vārda nenoteiksmes formas: *Pilnveidot, nevis aizliegt. Valeriias pieredze – bērnunami, adopcija, audžuģimene* (tuvuma.lv). Virsrakstos pietiek ar tēmas pieteikumu un faktu vispārīgu konstatāciju, jo plašāku informāciju sniedz raksti [Kalnača 2007]. Par nosaučēvienībām varētu uzskatīt arī tēmas pieteikumus, kurus ievada prievārds *par*. Plašāka informācija sniepta emuāra ierakstā: *Par saknēm debesis. Intervija ar personāla vadības profesionāli Vandu Brūveli* (+AUDIO) [Papildināts] (tuvuma.lv); *Par teoloģiju praksē. Iesakām Bonijas un Marka Milleru-Maklemoru seminārus* (tuvuma.lv).

Izsaukuma zīme

Empīriskā materiālā tika konstatēti 90 izsaukuma zīmes lietojuma gadījumi. Analizes procesā secināts, ka visbiežāk lietota viena izsaukuma zīme (90%, 81 vienība) teikuma beigās. Šādi virsraksti redzami gan individuālajos: *Par laimīgu vistu olām!* (krustnaglina.lv); *BLOGAM 10 GADI – ATSKATS, STATISTIKA UN NĀKOTNES PLĀNI!* (dgfelton.wordpress.com), gan kooperatīvajos emuāros: *LĒNĀ INDE – MOBINGS!* (monday.lv); *Mūsu skaistule ir ieradusies!* (maminuklubs.lv). Virsrakstu var veidot arī divi izsaukuma teikumi pēc kārtas. Lai piesaistītu lasītāju uzmanību, virsraksts rakstīts ar lielajiem burtiem: *VEIDO TĪKLU! DARI TO VIEGLI UN INTERESANTI!* (monday.lv). Virsraksts rakstīts arī citās valodās, pārējais teksts – latviski. Aiz virsraksta likta izsaukuma zīme. Arī šādi virsraksti sastopami gan individuālajos: *I'm A Mess!* (viensplusviens.lv); *много шума из ничего – или фарс(p) на тему уличной еды!* (estmilis.lv), gan kooperatīvajos emuāros: *Digital Journey – ready for take off!* (digijourney.com). Puse virsraksta rakstīta angliski, puse – latviski. Izsaukuma zīme likta virsraksta beigās: *HOW I MET A MEAT CHEF AND ATE HIS MEAT VAI VIENKĀRŠI ODA GALĀI!* (estmilis.lv). Ar lielajiem burtiem rakstīts arī pirmais virsraksta izteikums. Aiz tā likta izsaukuma zīme: *SVARĪGI! Latvijā aizliedz visus pasākumus; dievkalpojumi skatāmi video formātā* (*papildināts*) (tuvuma.lv). Iekavās kā iestarpinājums var parādīties arī komentārs par iepriekš minēto informāciju, tā beigās likta izsaukuma zīme. Tas ir viens no veidiem, kā autors var padarīt tekstu ietilpīgāku, vērst lasītāja uzmanību uz teksta saturu un rosināt ielūkoties rakstā. Šādos iestarpinājumos bieži paustas teksta autora emocijas: *36. LINE. (Nevis kaut kāda tur 36. līnija)* (estmilis.lv). Emuāru ierakstus ievada virsraksti, aiz kuriem liktas divas vai trīs izsaukuma zīmes (9 vienības). Tā tiek pastiprināta emocionalitāte: *REĀLI RULLĒ!! VĪNA STUDIJAS RESTORĀNS.* (estmilis.lv); *LAIDZĪVO ITĀĻU KARALIS!!! ITALISSIMO!!!* (estmilis.lv).

Jautājuma zīme

Analizes procesā secināts, ka visbiežāk lietota viena jautājuma zīme teikuma beigās (97%, 87 no 90 vienībām): *Kas manā kosmētikas macīņā?* (Rudens/Ziema) (topivesels.lv); *KĀPĒC MAN SĀK NEPATIKT DŽ. K. ROULINGA?* (dgfelton.wordpress.com). Sastopami virsraksti ar jautājuma nozīmi, bet bez jautājuma zīmes teksta vienības beigās. Virsrakstus veido t. s. nosaucošie jautājuma teikumi, kas rāda, ka tekstā tiks sniepta atbilde uz virsrakstā izvirzīto jautājumu, saturā ziņā tie līdzinās stāstījuma teikuma veidā izteiktām paligteikumiem, kurus ievada jautājamais vārds [Blinkena 2009: 134, 155; Beitiņa 2009: 70; Moze 1997: 39]: *Kā es piedalījos festivālā "LAMPA"* (pipars.lv). Reizēm emuāros virsraksts tiek rakstīts angliski, pārējais teksts – latviski. Kā virsrakstu var izmantot citātu no dziesmas (šajā gadījumā grupas "The Killers" dziesma "Human"). Aiz virsraksta likta jautājuma zīme: *Are we human or are we dancer?* (vegas.lv). Virsraksts var sastāvēt no diviem teikumiem – viena jautājuma teikuma un viena izsaukuma teikuma. Šādi virsraksti rosina potenciālo lasītāju domāt par noteiktu jautājumu, piemēram, uzņēmuma popularizēšanu sociālajos tīklos vai strādāšanu īstajā vietā: *DARBINIEKS UN UZŅĒMUMA SOCIĀLIE TĪKLI! KĀ BŪT?* (monday.lv); *VAI ES DERU DARBAM? NĒ – VAI TAS DER MAN!* (monday.lv). Aiz virsraksta var būt trīs jautājuma zīmes (3 vienības). Tā teksta autors izteicis papildinformāciju: *KASHA....., BET VAI GOURMET???* (estmilis.lv).

Pieturzīmju savienojumi

Daudzpunkte lietota savienojumā ar izsaukuma zīmi pirms vai pēc tās. Ja izsaukuma zīme lietota pirms daudzpunktēs, tas norāda uz autora pārdomām teikuma beigās. Ja teksts būtu runāts, attiecīgajā vietā, iespējams, būtu pauze. Kā redzams, aiz izsaukuma zīmes lietota gan tradicionālā: *Katliņ, vāries!...* (vegas.lv), gan netradicionālā daudzpunkte: *URĀ PICA! PICU DARBNĪCA TEIKĀ* (estmilis.lv). Ja daudzpunktē atrodas pirms izsaukuma zīmes, tas norāda uz noklusētām teikuma beigām, respektīvi, struktūras ziņā teikums ir pabeigts, bet vēl seko autora pārdomas: *MI!...! Atvainojos Vill AMOR!* (estmilis.lv). Emuārista Pipara (Rojas Puķe) emuārā bieži sastopami ieraksti, kas pēc komunikatīvā tipa vienlaikus ir gan jautājuma teikumi, gan izsaukuma teikumi: *Lētākie VS dārgākie pelmeņi. Kuri garšīgāki?!* (pipars.lv); *Divu ražotāju DIP mērces. Kura gardākā?* (pipars.lv). Emuāra virsraksts tiek rakstīts arī ar lielajiem burtiem, aiz virsraksta lietota iepriekš minētā pieturzīmju kombinācija: *KAS NOTIKTU, JA HERMIONE, KATNISA, BAFIJA, LĪSBETA UN BELLA SATIKTOS?!* (dgfelton.wordpress.com).

Mūsdieni tekstos tiek izmantotas arī emocīzīmes – drukas zīmītes, kas ir pievienotas rakstītam tekstam un paredzētas emociju un attieksmes paušanai biežāk drukātā, retāk ar roku rakstītā tekstā [Ptaszynski et al. 2011: 1]. Tās dod iespēju tekstā izteikt emocijas, jūtas, domas, attieksmi. Emuāra virsrakstā lietots kola vai semikola un apalās iekavas savienojums. Šādi virsraksti izmantoti gan individuālajos: "VALODAS DETEKTĪVS" – *ideja valodas nodarbibām* :) (pilsetuteksti.blogspot.com); *Kad lingvistiskās ainavas pētījumi ierosina citus lingvistiskās ainavas pētījumus ;* (pilsetuteksti.blogspot.com), gan kooperatīvos emuāros: *Ēd, lūdzies, mili... jeb turpinām gaidit :)* (maminuklubs.lv).

Nobeigums

Emuāru virsraksti mēdz būt gan īsi, gan gari. Teksta autori cenšas jau virsrakstā pateikt maksimāli daudz, ieinteresēt un ietekmēt lasītāju. Lai piesaistītu lasītāja uzmanību virsrakstam, teksta autori izmanto dažādus grafiskus lidzekļus – interpunkcijas zīmes, emocīzīmes, burtveidolu, lielos burtus. Pieturzīmes gan individualajos, gan kooperatīvajos emuāros lietotas gan virsrakstu vidū (tostarp aiz iestarpinājumiem), gan beigās. Nereti, cenšoties pēc iespējas ātrāk nodot informāciju lasītājiem, autori aizmirst par interpunkcijas normām, atstarpēm tekstā. Aiz emuāra virsraksta lietotas emocīzīmes, piemēram, kola vai semikola un iekavas savienojums.

LITERATŪRA

Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm. LZA Terminoloģijas komisija. Pieejams: <http://digitalis.lv/term.php>

Baron, N. *Alphabet to Email: How Written English Evolved and where It's Heading*. London: Routledge, 2002, 243 p.

Beitiņa, M. *Mūsdieni latviešu literārās valodas sintakse: lekciju kurss filoloģijas studentiem*. Liepāja: LiePA, 2009. 70 lpp.

Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009. 155 lpp.

Brice, S. Emuāri – jauns informācijas resurss. *Bibliotēku pasaule*, 49. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/file/162547.pdf>

- Buholcs, J. *Sociālie mediji*. 2021. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/4805-soci%C4%81lie-mediji>
- Emerberga, R. *Blogi kā informācijas avoti*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte: Sociālo zinātņu fakultāte: Informācijas un bibliotēku studiju nodaļa, 2018.
- Kalnača, A. *Virsraksti interneta portālu ziņās*. 2007. Pieejams: lu.lv/filol/valoda/ind_3_publ_r_Andras.htm
- Kārkliņš, J. Dažas teksta sintaktiskās struktūras īpatnības. *Veltijums akadēmīkim Jānim Endzelīnam*. Rīga: Zinātne, 1972, 73.–74. lpp.
- Ķiris, T. *Interneta mārketingus un tā iespējas Latvijā*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte: Ekonomikas un vadibas fakultāte: Starptautisko ekonomisko attiecību katedra, 2013.
- Lokmane, I. *Konsituatīvo saistījumu tipi mūsdieni latviešu valodā*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē. Rīga: Latvijas Universitāte: Baltu valodu katedra, 2005.
- MLVV – *Mūsdieni latviešu valodas vārdnica*. Pieejams: <https://mlvv.tezaurs.lv/>
- Moze, M. *Latviešu valodas interpunkcijas prakse: mācību līdzeklis*. Rīga: LPA, 1997. 39 lpp.
- Newson, A., Houghton, D., Patten, J. *Blogging and Other Social Media: Exploiting the Technology and Protecting*. Gower House: Gower Publishing, 2009. 31 p.
- Ptaszynski, M., Rzepka, R., Araki, K., Momouchi, Y. Research on Emoticons: Review of the Field and Proposal of Research Framework. Conference: *The Seventeenth Annual Meeting of The Association for Natural Language Processing*, At Toyohashi, 2011.
- Tēzaurs. LU MII Māksligā intelekta laboratorija, 2009–2022. Vārdnīcu sastādījis A. Spektors. Pieejams: tezaurs.lv
- VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnica*. Riga: LU Latviešu valodas institūts, 2007. 260 lpp.

AVOTI

- krustnaglina.lv
dgfelton.wordpress.com
monday.lv
viensplusviens.lv
estmilis.lv
tuvuma.lv
topivesels.lv
pipars.lv
vegus.lv
maminuklubs.lv
autodroms.lv
mozello.lv
blondie.lv
pilsetuteksti.blogspot.com
sieviesuklubs.lv
blog.lursoft.lv
digijourney.com

Ilga MIGLA
(LU Latviešu valodas institūts)

Leksēma *putns* latviešu frazeoloģijā¹

Summary

Lexeme ‘Putns’ (Bird) in Latvian Phraseology

In previous Latvian phraseology studies, little attention has been paid to the lexeme ‘putns’ in phraseological units. However, dictionaries provide enough phraseological units with this lexeme.

The article deals with lexeme ‘putns’ in phraseological units in Latvian explanatory dictionaries and their meanings. Some phraseological units are included in all dictionaries. Some phraseological units have lost their relevance and are no longer included in the dictionaries of the latest editions. As electronic dictionaries are constantly being edited and supplemented, it is possible that at some point the explanations of phraseological units under different lexemes may differ. Material from Google indicates that the meaning of phraseological units may change over time or the order of the meanings may change.

The analysis of dictionaries shows that some phraseological units are not always fixed in all dictionaries as phraseological units, although they have the characteristics of phraseological units.

Key words: *phraseological units, lexeme ‘putns’ (bird) in phraseological units, explanatory dictionaries in Latvian, explanation of the meanings of words*

*

Ievads

Lingvistikā – arī frazeoloģijā – dzīvnieku nosaukumu pētniecība notiek dažādos aspektos. Dzīvnieku nosaukumi sastopami visās pasaules valodās, tie ir senākie pēc cīlmes. Nozīmīgu vietu šajā grupā ieņem putnu nosaukumi [Симакова 2004: 8]. Līdzšinējos latviešu valodas pētījumos nav pievērsta izteikta uzmanību putnu nosaukumiem, taču, ekscerpējot materiālu, nācās konstatēt, ka latviešu valodas frazeoloģismos minēti dažādu putnu nosaukumi. Materiālā sastopami ne tikai putnu nosaukumi, bet arī pieiekami daudz frazeoloģismu ar leksēmu *putns*.

Raksta mērķis: apkopot latviešu valodā lietotos frazeoloģismus ar leksēmu *putns*, kas fiksēti vārdnīcās (pamatā skaidrojošajās), ietverot ekscerptu klasifikāciju un analīzi, rezultātu apkopojumu un secinājumus.

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās fiksēti vairāki frazeoloģismi ar leksēmu *putns*. Tā kā materiāli vārdnīcām vākti dažādos laika posmos un vārdnīcas izdotas dažādos gadsimtos, var atšķirties frazeoloģismu lietojuma biežums.

LVV doti 3 frazeoloģismi ar leksēmu *putns* [LVV 2006: 896], MLVV_e – 4, LFV – 6 [LFV 2000: 984–986], LLVV iekļauti 8 frazeoloģismi (ņemot vērā apzīmējumu %), savukārt LLVV_e minēti vēl 4 citi frazeoloģismi, kuru nav LLVV, tātad kopumā vārdnīcā ir 12 frazeoloģismu.

¹ Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003) atbalstu.

Frazeoloģismi ar leksēmu *putns*

Vārdnīcās fiksēti vairāki salīdzinājumi: *brīvs kā putns gaisā; brīvs kā putns* [LFV 2000: 984], *kā putns zara galā* [LFV 2000: 986; MLVV_e], *kā putns kokā* (arī *zara galā, gaisā*) [LLVV 1987, 6²: 486; LLVV_e; tezaurs.lv; MLVV_e], (*tikpat*) *kā putns zara galā* [LVV 2006: 896]. Dažos leksikogrāfiskajos avotos ar frazeoloģismu *kā putns zara galā* raksturo kādu, kas ir nedrošā, nestabilā situācijā, pagaidu majvietā [ME III: 441; LFV 2000: 986]. MLVV_e salīdzinājums *kā putns zara galā* skaidrots citādi – ‘labi, bezrūpīgi’. LLVV, LLVV_e un tezaurs.lv frazeoloģismam rādīti vairāki varianti *kā putns kokā* (arī *zara galā, gaisā*) ar skaidrojumu ‘bez pienākumiem, saistībām, rūpēm’.

Pārskatot frazeoloģisma un tā variantu lietojuma biežumu pārlūkprogrammā google.com, redzams, ka *kā putns kokā* fiksēts 220 reizes, *kā putns zara galā* – 223 ar atšķirīgām nozīmēm:

Tavā vienpadsmitgadīgajā prātā tavs tēvs ir kā putns kokā: košs un skaļš, un tad projām. [Migere 2017]

Kontrakts uz desmit gadi, uz divpadsmit, dzīvo kā putns zara galā, rušina to pašu gabaliņu, ko tēvs savā laikā nolīdis. Kas mani var nodzīt no Brīviņu zemes? [Upīts]

Pārlūkprogrammā 617 lapās rodama forma *brīvs kā putns gaisā*:

Brīvs kā putns gaisā. Viņš ir pensionārs, vairs nav noteiktas darba stundas jānostrādā, tāpēc beidzot var pilnībā izmantot brīvo laiku un doties garos pārgājiens. [Gabre 2021]

Savukārt forma *kā putns gaisā* minēta 780 lapās:

Kristīgais cilvēks tādas lietas piedzīvo – kad viņš ir kā putns gaisā – šī paļāvība ir mūsu apliecība, ka Dievs ir dzīvs, bet ne mūsu filozofiskā konцепcija, kā pagāniem, kas neatzīst Viņa lidzdalību mūsu eksistencē. [Feldmanis]

Frazeoloģisma forma *tikpat kā putns zara galā* lieto, lai uzsvērtu, ka kādam nav drošs stāvoklis, amats un ir nedroša vieta [ME IV: 40], sastopama tikai divreiz un vienā avotā – A. Deglava romānā „Rīga”:

.. jumts vēl knapi savā sējumā varēja turēties. Tik daudz studenti saprata nobūves likumiem, ko var un ko nevar. [...] Neviens taču negrib galīgi atzāģēt to zaru, uz kura tikpat kā putns zara galā sēž...[Deglavs]

Arī izlokšņu vārdnīcās redzams nošķirums: (brīvs) *kā putns (putniņš gaisā (zara galā)* [SISV 2001: 187] ‘bez pienākumiem, saistībām, rūpēm’, bet (*dzīvo*) *kā putns zara galā* ‘saka, ja kāds atrodas nedrošā stāvoklī, neapskaužamā, šaubīgā situācijā’ [SISV 2001: 187] un *kuō putnys iz zora* ‘saka par cilvēku, kuram nav pastāvīgas dzīves vietas’ [KIV II 1998: 279].

Nemot vērā frazeoloģismu lielo lietojuma biežuma, to pamatformas un varianti iekļaujami mūsdienu latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās. Redzams, ka vārdnīcās noreāgēts uz frazeoloģisma nozīmes maiņu.

Frazeoloģisms *aizskriet kā (ar) putna* (arī *vēja*) *spārniem* ar nozīmi ‘loti ātri paitet (par laiku)’ [LLVV_e; tezaurs.lv] minēts divās vārdnīcās. Savukārt LLVV_e un MLVV_e pie šķirkļvārda *vējš rādīta* salīdzinātājdaļa *kā (ar) vēja* (arī *putna*) *spārniem* ar divām

nozīmēm: 1. ‘Loti ātri (virzīties).’ 2. ‘Loti ātri (paiet)’ – par laikposmu, MLVV_e salīdzinātājdaļa fiksēta tikai ar komponentu *vējš – kā (ar) vēja spārniem* un dotas iepriekšminētās nozīmes. Pie šķirkļvārda *putns* MLVV_e šobrīd salīdzinātājdaļai *kā ar putna spārniem* rādīta tikai viena nozīme – ‘loti ātri (nokļūt)’. Pat vienas elektroniskās vārdnīcas ietvaros vērojamas nekonsekvoences frazeoloģismu fiksējumos un nozīmu skaidrījumos; vārdnīca tiek nemitīgi papildināta un precīzēta.

Skatot salīdzinājuma *aizskriet kā (ar) putna spārniem* lietojumu google.com, jākonstatē to retais lietojums (ir tikai 2 piemēri no literatūras klasikas):

Dažreiz laiks aizskrēja ar visām balvām kā ar putna spārniem, dažreiz tas gulēja smags un nekustīgs kaulos kā liela guļa. [Brigadere]

Salīdzinājums A. Brigaderes darbā lietots ar nozīmi ‘ātri paiet (par laiku)’. Jaunākajās vārdnīcās, skaidrojot frazeoloģismu, šī nozīme būtu jāņem vērā.

MLVV_e, LLVV_e, tezaurs.lv minēts frazeoloģisms *netrūkst ne putna piena; trūkst tikai (arī vien) putna piena*, domājot, ka papilnam ir dažādi ēdieni, pārtikas produkti, ka netrūkst nekādu labumu, ka pārpilnībā trūkst tikai īstenībā neesošā, ko jokojot, ironizējot var piesolit. Lietojums rāda, ka vienlīdz daudz fiksētas abas formas. Dažādos portālos 59 reizes uzrāda frazeoloģismu nolieguma formā – *netrūkst ne putna piena*:

Piecpadsmit diennaktis strādāja [Zeltiņu raķešu bāzē Alūksnē] un palika dzīvojamā zonā. Tur bija sava viesnīca, savs veikals, deficītu veikals, kur netrūka ne putna piena. [Ādamsone 2021]

Tomēr nedaudz biežāk – 80 reizes – lietots frazeoloģisms *trūkst tikai putna piena:*
.. šepavārs nonāca grūtībās, jo pašlaik, kā viņš teica, tirgū trūkst tikai putna piena, un arī to, ja pameklētu, varētu atrast. [Šaitere 2009]

4 reizes minēta forma *trūkst vien putna piena:*

Mūsdienās, kad veikalos trūks vien putna piena, lielā vērtē ir tieši pašu darinātas lietas un dāvanas ..! [trude.lv 2021]

Redzams, ka vārdnīcās rādītas gan biežāk lietotās frazeoloģisma formas, gan mazāk izplatītā. Tikai LVV *putna piens* [LVV 2006: 896] minēta kā vārdkopa.

Frazeoloģisms *putna miegs* [LFV 2000: 714; LLVV 1987, 6: 486] vai – kā norādīts LLVV – tā biežāk lietotais variants *jautrs miegs* [LLVV 1987, 6²: 486] fiksēts vairākās vārdnīcās, bet LVV, LLVV_e, MLVV_e, tezaurs.lv un google.com tie nav atrodami.

Gan skaidrojošajās vārdnīcās [MLVV_e; LLVV 1987, 6²: 486; LLVV_e; tezaurs.lv – pēdējos divos avotos nav dota norāde, ka tas ir frazeoloģisms], gan 116 000 reizes pārlükprogrammā minēts frazeoloģisms *no putna lidojuma*:

Alūksne: Lai raudzītos no putna lidojuma nav nepieciešami spārni! [travel-news]

Biežais frazeoloģisma lietojums apstiprina nepieciešamību to iekļaut skaidrojošajās vārdnīcās.

Salīdzinājums *kā (arī gatavais) putnu biedēklis* (arī *putnubiedēklis*) raksturo cilvēku, kam ir nepievilcīgs, arī nekārtīgs izskats, ja kāds nepiemēroti ģērbies [SISV 2001: 19; LLVV 1987, 6²: 486; tezaurs.lv; LFV 2000: 137]; sastopams gan klasiskajā

latviešu literatūrā, gan sociālajās saziņas vietnēs. Senākajos literatūras avotos fiksēta forma *kā biedēklis* un *kā putnu biedēklis*:

*Viss vienās dūņās!... Atnāk mājās **kā biedēklis**, ģīmis un rokas – viss ar vienām dūņām. Piemircis **kā purvs!**... Kur nu drēbes, kur milti? [Apsišu Jēkabs]*

*Nav līdz mums Amora, kas acīm aizsietām. / Un izrakstītu tatārstopu rokā. / **Kā putnu biedēklis** prom dāmas baida. [Šekspīrs¹]*

20. gadsimta avotos dominē forma *kā putnu biedēklis*:

*Man mamma skolas laikos neļāva bieži mazgāt matus. Staigāju **kā putnu biedēklis**. Taukojas viņi tikpat ātri, cik mazgājot katru otro dienu. [dieviete.lv]*

Avotos nav izdevies atrast salikteņa *putnubiedēklis* lietojumu frazeoloģismos. Frazeoloģisma salīdzinājuma formai nav liels fiksējumu skaits. Tas izskaidro to, kāpēc MLVV_e tā vairs nav iekļauta.

Frazeoloģisms *nelaimes putns* uzņemts lielākajā daļā skaidrojošo vārdnīcu gan ar norādi, ka tas ir frazeoloģisms [LLVV 1987, 6²: 486; LFV 2000: 986; LVV 2006: 896; MLVV_e], gan bez tās [tezaurs.lv; LLVV_e]. Pārbaudot lietojumu, jāsecina, ka šis frazeoloģisms nav izplatīts: no 320 lapām, kurās fiksēta vārdkopa *nelaimes putns*, tikai 10 lapās tā lietota frazeoloģiskā nozīmē, piem.:

Nelaimes putns Kazinss pārrāvis ceļgalā krusteniskās saites. [Leta 2019]

LLVV iekļauts frazeoloģisms *rīta putns* [LLVV 1987, 6²: 486], kas raksturo cilvēku, kas mēdz no rītiem agri celties. Arī LLVV_e un tezaurs.lv veidotāji iekļāvuši vārdkopu, rādot to kā stabilu vārdu savienojumu. Ekscerpētajā materiālā redzams, ka frazeoloģisms rakstīts, liekot to pēdiņās, gan bez pēdiņām:

*Ja esi „**rīta putns**”, tad pastnieka profesija būs pašā laikā. [Tavai karjerai 2020]*

*Maniem mājiniekiem patīk ilgāk pagulēt, bet es esmu **rīta putns** – ap sešiem mostos gan darbdienās, gan brīvdienās. [Lūse 2020]*

Tā kā *rīta putns* ir nedalāma konstrukcija, lietota pārnestajā nozīmē, tad nav vajadzības to lietot pēdiņās.

MLVV_e un LVV veidotāji secinājuši, ka frazeoloģisms netiek bieži lietots un tādēļ nav iekļaujams neliela apjoma vārdnicās.

Frazeoloģisms *karātavu putns* raksturo cilvēku, kas ir nelabojams noziedznieks, likumpārkāpējs; fiksēts dažās mājaslapās:

*Šis puisis prot nomierināt. Šīs **karātavu putns**. Man šķiet, tādi pat jūrā ne-noslikst. Palīdzi viņam nokļūt karātavu cilpā, labo likteņlēmēj! [Šekspīrs²]*

*Diskusija par to, kas ir ētiski un kas ir juridiski pieņemams, būtu vien tukšas plāpas gadījumā, ja tās reālā dzīvē .. neskartu konkrētus cilvēkus .. Un kaut tas būtu „**karātavu putns**”, dzīves pabērns un sabiedrības padibene, kuru pirmās mājas, visticamāk, arī ir cietums. [Cīrulis 2012]*

Nelielais frazeoloģisma lietojuma biežums atspoguļojas arī vārdnīcās. Tas norādīts tikai LLVV [LLVV 1987, 6²: 486], vēlāk veidotajās vārdnīcās leksikogrāfi nav uzska-tījuši par nepieciešamu to iekļaut.

Secinājumi

Rakstā apkopoti frazeoloģismi ar leksēmu *putns* latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās un pārlūkprogrammā google.com. Jāsecina, ka vārdnīcas apjoms ietekmē iekļauto frazeoloģismu skaitu: ar 30 000 līdz 45 000 šķirkļvārdu doti 3 (LVV) vai 4 (MLVV_č) frazeoloģismi, ar vairāk kā 65 000 šķirkļvārdu (LLVV) – 8 frazeoloģismi. Daļa frazeoloģismu uzņemti visās vārdnīcās, daļa zaudējuši savu aktualitāti un nav vairs iekļauti jaunāko izdevumu vārdnīcās. Tā kā elektroniskās vārdnīcas nemītīgi tiek redīgētas un papildinātas, iespējams, ka kādā brīdī atšķiras skaidrojumi. Autoriem, redīgējot kādu šķirkli vārdnīcā, tas būtu jāņem vērā, lai izvairītos no nekonsekvences frazeoloģismu fiksējumos un nozīmju skaidrojumos. Materiāls, skatīs pārlūkprogrammā google.com, apliecinā, ka laika gaitā var attīstīties cita frazeoloģisma nozīme (piem., *kā putns kokā*) vai mainīties tā nozīmju secība.

Analizējot vārdnīcas, redzams, ka ne vienmēr kāds frazeoloģisms visās vārdnīcās ir fiksēts kā frazeoloģisms, lai gan tam piemīt frazeoloģismiem raksturīgās pazīmes, proti, leksiskā, semantiskā un sintaktiskā stabilitāte un pārsemantizējums.

LITERATŪRA

Adamsons 2021 – Adamsone, S. *Cinās pret PSRS laika kodolrākešu bāzes izdemolēšanu*. REtv.lv, 02.08.2021. Pieejams: <https://www.retv.lv/raksts/cinas-pret-psrs-laika-kodolrakesu-bazes-izdemolesanu>

Apsišu Jēkabs – Apsišu, J. *Bagāti radi*. Pieejams: <https://letonika.lv/literatura/Reader.aspx?r=189&q=Atn%C4%81k%20m%C4%81j%C4%81s%20k%C4%81%20bied%C4%93klis#2472506>

Brigadere – Brigadere, A. *Dievs, daba, darbs*. Pieejams: <https://www.letonika.lv/default.aspx?&q=da%C5%BEreiz>

Cīrulis 2012 – Cīrulis, E. *Pierādījumu ķīmija un attaisnojošs spriedums*. Delfi.lv 17.09.2012. Pieejams: <https://www.delfi.lv/news/versijas/ervins-cirulis-pieradijumu-kimija-un-attaisnojoss-spriedums.d?id=42674392>

Deglavs – Deglavs, A. *Rīga*. Pieejams: <http://www.korpuuss.lv/klasika/Senie/ADegl/ADe0117.htm> dieviete.lv – dieviete.lv *Pašas mati*. Pieejams: <https://forums.dieviete.lv/forums/topic/162098-/?sort=desc&pn=3#postid-1589024>

Feldmanis 1994 – Feldmanis, R. LK12:22-31. Pieejams: <http://www.robertsfeldmanis.lv/lv/?ct=ieraksti&fu=a&id=111>

Gabre 2021 – Gabre, A. *Vilis Bukss sola vēlu pavasari, bet jauku vasaru*. NRA.lv, 13.02.2021. Pieejams: <https://neatkariga.nra.lv/lasamgabali/339112-vilis-bukss-sola-velu-pavasari-bet-jauku-vasaru>

KIV – Reķēna, A. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. 2. sējums. Riga: Latviešu valodas institūts, 1998. Leta 2019 – Leta. *Nelaimes putns Kazinss pārrāvis celgala krusteniskās saites*. Delfi Sports 16.08.2019. Pieejams: <https://www.delfi.lv/sports/news/basketbols/nelaimes-putns-kazinss-parravis-celgala-krusteniskas-saites.d?id=51372055>

LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. Riga: Avots, 2000. LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. Atb. red. L. Ceplītis, M. Stengrevica. Riga: Zinātne, 1972–1996.

LLVV_č – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Kopš 2001. gada tiek veidota un uzturēta LU MII Mākslīgā intelekta laboratorijā.

Lūse 2020 – Lūse, L. *Anda Kariņa: Esmu premjerministra sieva, un man ir jārunā*. Pieejams: <https://www.santa.lv/raksts/ieva/intervijas/anda-karina-esmu-premjerministra-sieva-un-man-ir-jaruna-33142/>

LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*. 30 000 pamatvārdu un to skaidrojumi. Red. D. Guļevska, I. Rozenštrauha, D. Šnē. Rīga: Avots, 2006.

ME – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1.–4. sēj. Rīga: 1923–1932.

Migere 2017 – Migere, Z. *Būtnes ar sejām*. Pieejams: <https://www.punctummagazine.lv/2017/03/03/butnes-ar-sejam/>

MLVV_ē – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. LU Latviešu valodas institūts. Red. Dr. philol. I. Zuicena (līdz 2013), A. Roze (no 2014). Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv>

SISV2001 – Putniņa, M., Timuška, A. *Sinoles izloksnes salīdzinājumu vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2001.

Šaitere 2009 – Šaitere, T. *Klusā daba ar foreli un citi*. Diena 05.06.2009. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/sodien-laikraksta/klusa-daba-ar-foreli-un-citi-710653>

Šekspīrs¹ – Šekspīrs, V. *Romeo un Džuljeta*. Pieejams: <https://letonika.lv/literatura/Reader.aspx?r=381&q=k%C4%81%20putnu%20bied%C4%93klis#3643858>

Šekspīrs² – Šekspīrs, V. *Vētra*. Pieejams: https://www.kroders.lv/uploads/story/pdf_136.pdf

Tavai karjerai 2020 – *Tavai karjerai* 11.12.2020. Pieejams: https://m.facebook.com/TavaiKarjerai/posts/2615996611858756?locale=en_GB&refsrc=deprecated&_rdr

tezaurs.lv – *tezaurs.lv*. Vārdnīcu sastādījis A. Spektors. LU MII Māksligā intelekta laboratorija, 2009–2022. Pieejams: <https://www.tezaurs.lv/>

travelnews.lv – *travelnews.lv*. *Alūksne: Lai raudzītos no putna lidojuma nav nepieciešami spārni!* Pieejams: <https://m.travelnews.lv/?pid=130376>

Trude.lv 2021 – *trude.lv*. *Tavas lieliskās lūpukrāsas meistarklase*. Pieejams: <https://www.trude.lv/e-veikals/params/category/0/item/1058417/>

Upīts – Upīts, A. *Zaļā zeme*. Pieejams: <https://letonika.lv/literatura/default.aspx?q=%22%20k%c4%81%20putns%20zara%20gal%c4%81%20%22&cs=0>

Симакова 2004 – Симакова, О. *Лексико-семантическая группа «Орнитонимы» (на материках русского и французского языков)*. Автореф. дис. Орел: 2004. Pieejams: https://new-disser.ru/_avtoreferats/01003296730.pdf

Silga SVIĶE, Sintija OZOLINA, Linda OZOLA-OZOLINA
(Ventspils Augstskola)

Dot vārdu, lai nosauktu: Latvijā selekcionēto rododendru šķirņu nosaukumi¹

Summary

Naming of Plants: names of rhododendron cultivars bred in Latvia

‘Skaidrīte’, ‘Polārzvaigzne’, ‘Latvija’ and ‘Dzeguzēns’ are some names of rhododendron cultivars bred in Latvia. The breeders have not chosen the names by accident, in fact, they are chosen intentionally. They are based on a characteristic of the rhododendron variety concerned, which distinguishes it from other specimens of the same species; it is often the colour of the blossom, for instance. Names of renowned individuals are also quite common etymons for rhododendron cultivars.

The study provides an insight into the matters of plant name terminology, as well as designations to various taxonomic categories in Latvian, with a description of their meaning and use given. The study contains an overview on word formation principles in English and Latvian, as well as an analysis of the compliance of the Latvian names to the international standards. Research on the rhododendron cultivar names bred in Latvia has been done, classifying and describing the names by a set of their specific semantics and corresponding features.

Key words: *naming of plants, cultivar names, plant taxonomy, terminology*

*

Ievads

Dažādiem latvisko augu nosaukumu pētniecības aspektiem pievērsušies vairāki valodnieki, piemēram, Inese Ēdelmane [1968, 1983, 2005], Ilga Jansone [2011], Linda Kurmiņa [2010], Silga Sviķe [2020], Viesturs Šulcs [2003], Edgars Vimba [1973], bet augu šķirņu nosaukumu pētniecība līdz šim nav guvusi lielu popularitāti. Lai aktualizētu šo tēmu, bez augu nominācijas terminoloģijas jautājumu aplūkošanas izpētīti arī rododendru šķirņu nosaukumi. Pētījuma iecere ir apkopot un analizēt Latvijā selekcionēto rododendru šķirņu nosaukumus, kā arī iizzināt selekcionāra šķirņu nosaukumu došanas motivāciju. Darbā izmantotas dažādas metodes un paņēmieni: teorētisko atziņu analize; analizējamo datu ekscerpēšana no katalogiem un sarakstiem, to kvalitatīvā un kvantitatīvā analize pēc pētījumā raksturotās metodoloģijas.

Pārskats par pētījumā izmantotajiem pamatterminiem

Pirms pētījuma empīriskajā daļā veiktās šķirņu nosaukumu analīzes sniegts īss ieskats izmantoto pamatterminu skaidrojumā.

Zinātnes nozari, kurā pēta augsti organizētu hierarhisku istenības objektu elementu klasifikācijas un nomenklatūras principus un metodes, sauc par taksonomiju [VPSV

¹ Pētījums izstrādāts Latvijas Zinātnes padomes projektā „Viedais bioloģijas speciālās leksikas informācijas sistēmu komplekss lingvistiskās daudzveidības pētniecibai un saglabāšanai” (Nr. Izp-2020/1-0179).

2007: 386]. Ar terminu *taksonomija* saprot arī šo klasificēto zinātnisko apzīmējumu kopumu [turpat]. Augsti organizētas zinātnes – botānikas – taksonomijas pamatkategorijas, piemēram, *valsts*, *nodalijums*, *klase*, *rinda*, *dzimta*, *gints* un *suga*, ir sakārtotas noteiktā hierarhiskā sistēmā. Tām nosaukumus dod atbilstoši Starptautiskajam alģu, sēnu un augu nomenklatūras kodeksam (angļu – *International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants (ICN)*). *Taksons* (grieķu – *taxis*) botānikā ir augu kopums, kam raksturīgas kopīgas īpašības un pazīmes, kuru dēļ tas atbilst noteiktais taksonomiskajai kategorijai. Ar apzīmējumu *taksons* saprot arī apzīmētās klasifikācijas vienibas nosaukumu, kas norāda tā vietu klasifikācijas sistēmā [ZTV 2001: 659].

Augu un dzīvnieku sistemātikā ar apzīmējumu *gints* (latīnu – *genus*) saprot pamat-taksonu, kas apvieno tuvu radniecīgas sugas [ZTV 2001: 254]. *Suga* ir svarīgākā taksonomiskā vienība dzīvo būtņu sistemātikā [LKV 2002: 41096]; jēdzienu *suga* pirmais formulējis un tā nosaukumu latīnu valodā *species* ieviesis angļu botāniķis Džons Rejs 1693. gadā [LPE 1987: 339]. Sugā ietilpst tādi organismi, kurus raksturo līdzīgas pazīmes, suga ir „*pakļauta ģintij kā augstākai vienībai*” [LVV 2006: 1054]. Jau 1884. gadā latvisko botānikas terminu apkopotājs un darinātājs Jānis Ilsters [1884: 63] darbā „Latviešu botāniski nosaukumi, krāti un sastāditi no J. Ilstera” kā latīniskā *species* latviskās atbilstības piedāvā *suga* jeb *kārta*, bet mūsdienās ir nostiprinājies tieši termins *suga*.

Šķirkļvārda *šķirne* pirmā nozīme dabaszinātnēs „Latviešu konversācijas vārdnīcā” [LKV 2002: 41714] tiek skaidrota ar vārdu *suga*, turklāt šajā darbā dota piezīme, ka „*ikdienas valodā par sugām sauc arī mājkustonu šķirnes*” [LKV 2002: 41098]. Mūsdienu izpratnē termina *šķirne* enciklopēdiskajā definējumā izšķir skaidrojumus augkopībā un dzīvniekkopībā. Augkopībā *šķirne* ir selekcijas celā iegūta kultūraugu kopa ar iedzimstošām saimnieciski vērtīgām īpašībām. Izšķir vietējās jeb tautas selekcionētās *šķirnes* un selekcionētās *šķirnes* [LPE 1987: 416]. Savukārt Augu *šķirņu* aizsardzības likumā *šķirnei* dots šāds definējums: „*Šķirne ir kultūraugu kopums, kas botāniskā taksona (botāniskās sistemātikas) robežas ierindota pēdējā vietā neatkarīgi no tā, vai ir pilnībā ievērotas selekcionāra tiesību piešķiršanas prasības. To var definēt kā genotipu vai genotipu kombināciju raksturojošu izpausmi, kā kopumu, kas no jebkura cita augu kopuma atšķiras vismaz ar vienu izteiku īpašību. Šķirne tiek uzskatīta par vienību, kura pavairojot paliek nemainīga*” [Augu *šķirņu* aizsardzības likums 2002]. No valodniecības zinātnes pētniecības skatupunkta *šķirne* definēta: „*Kadas augu vai dzīvnieku sugars īpaši selekcionēta grupa, kas ar vēlamām īpašībām, produktivitāti u. tml. atšķiras no citām tās pašas sugars augu vai dzīvnieku grupām*” [LVV 2006: 1070].

Apkopojot iepriekš sniegtos definējumus un skaidrojumus, šajā pētījumā ar terminu *šķirne* saprot selekcijas rezultātā izveidotu krāšnumaugu kopu ar raksturīgām īpašībām – rododendru *šķirnes*. Pētījuma empiriskajā daļā raksturoti un analizēti šo kultūraugu *šķirņu* nosaukumi.

Ar *nosaukumu* tiek saprasts „*vārds, vārdkopa, garāks vārdu savienojums, kādā priekšmets, parādība vai cits objekts ir nosaukts, lai to atšķirtu no līdzīgiem (priekšiem, parādībām vai citiem objektiem)*” [VPSV 2007: 261]. *Šķirnes nosaukums* jeb *epitets* (angļu – *epithet*) ir auga nosaukuma pēdējais komponenti [ICNCP 2016: 131]. Savukārt priekšlikumus par auga *šķirnes* nosaukumu Augu *šķirņu* aizsardzības likuma izpratnē iesniedz selekcionārs, kas ir selekcionējis attiecīgo *šķirni*, bet selekcionāra tie-

sības tiek piešķirtas, ja šķirnei ir dots nosaukums, kas atbilst Augu šķirņu aizsardzības likuma 20. pantā minētajiem noteikumiem.

Pētījumā empīriskajā daļā analizēti augu *Rhododendron* Latvijā selekcionēto šķirņu nosaukumi. Rododendri ir dekoratīvi ēriku dzimtas mūžzaļi vai vasarzaļi krūmi ar krāšņiem dažādu krāsu ziediem. Vārda *Rhododendron* izcelsme ir saistāma ar sengrieķu *rhódon* – ‘roze’ un *déndron* – ‘koks’ [BW 2000: 474]. Šīs augu ģints nosaukums anglu valodā ir *rhododendron*, vācu valodā – *Rhododendron*, krievu – *рододендрон*.

Rododendru audzēšana un selekcija Latvijā

Lai raksturotu rododendru šķirņu nosaukumus, nepieciešams gūt arī īsu ieskatu šo augu audzēšanā un selekcijā Latvijā. Balstoties uz Latvijas Zinātņu akadēmijas mājaslapā sniegtu informāciju, Latvijā agroklimatiskajiem apstākļiem piemērotu rododendru šķirņu radīšanas pirmsākumi saistāmi ar 1957. gadu, kad ar to introdukciju un selekciju sāka nodarboties profesors Rihards Kondratovičs (1932–2017). Pirmajos darba gados viņš ir pārbaudījis vairāk nekā 400 savvaļas sugu piemērotību Latvijas agroklimatiskajiem apstākļiem, izveidojis ap 100 rododendru savvaļas sugu un šķirņu kolekciju, vēlāk uzsākot arī jaunu šķirņu veidošanas darbu. R. Kondratovičs kompleksi pētījis rododendru ieviešanas problēmas – pavairošanas metodes, augšanas, attīstības, kā arī slimību un kaitēkļu novēršanas paņēmienus, piedalījies piemērotas agrotehnikas izstrādē ar galveno mērķi izveidot jaunas augsti dekoratīvas, ziemcietīgas un Latvijas apstākļiem piemērotas rododendru šķirnes.

Sākotnēji rododendru izpēte un selekcija notika Latvijas Universitātes (LU) Botāniskajā dārzā. Liela uzmanība tika pievērsta sugu un šķirņu kolekcijas izveidei, lai veicinātu jaunu šķirņu izstrādāšanu. Tālākā procesa gaitā sākās rododendru hibridizācija, taču Botāniskā dārza teritorija liedza veikt šo darbu pilnībā. Kopš 1980. gada 1. jūlija rododendru selekcija notiek R. Kondratoviča dibinātajā Rododendru selekcijas un izpētes audzētavā „Babīte”, kas atrodas Babītes pagasta Spilvē. Baltijas valstis tā ir vienīgā oficiālā brīvdabas rododendru sugu un šķirņu kolekcija, kurā iespējams sekmīgi veidot jaunas šķirnes [Kondratovičs, Riekstiņa 2019: 5]. Daļa no audzētavā aplūkojamām rododendru šķirnēm ir jaunas un tiesi šajā audzētavā radītas, kas ir iekļautas Starptautiskajā rododendru šķirņu reģistrā (angļu – *The International Rhododendron Register and Checklist*; pieejams vietnē <https://www.rhs.org.uk>), kuru uztur Lielbritānijas Karaliskā dārzkopības biedrība (angļu – *Royal Horticultural Society*). Tieši šādi minētajā reģistrā reģistrēti šķirņu nosaukumi ir izraudzīti empīriskās daļas pētījumam.

Būtisku ieguldījumu rododendru šķirņu izpētē, raksturošanā un datu apkopošanā devusi LU pētniece Gunta Riekstiņa, kura norāda, ka ar rododendru selekciju un audzēšanas tehnoloģiju izpēti nodarbojusies arī LU vadošā pētniece, R. Kondratoviča skolniece Dace Gertnere (1946–2010), tomēr D. Gertneres šķirnes nav tikušas oficiāli reģistrētas.

Nemot vērā, ka rododendru selekcionāru pamatuzdevums ir izveidot jaunas un skaistas rododendru sugars, kas izturētu Latvijas agroklimatiskos apstākļus, kopš 1957. gada Latvijā tiek veikti šo sugu krustojumi un izaudzēti vairāki tūkstoši iespējamo hibrīdu. Ik gadu no tiem tiek atlasīti rododendri, kuriem tālāk veic atšķirīguma, viendabīguma un izturības testus. Sekmīgu pārbaužu rezultātā tiek noformētas rododendru šķirnes un jaunajiem hibrīdiem tiek dots vārds. Lai šķirni reģistrētu, tai nepieciešams

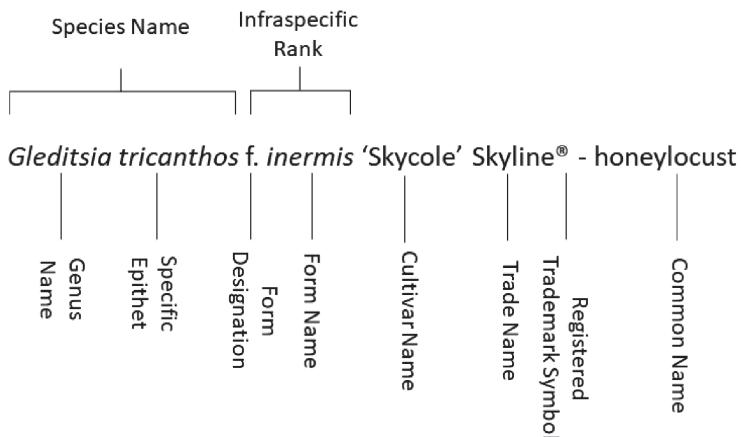
starptautiskajām prasībām atbilstošs, oriģināls un skanīgs nosaukums, kas pēc iespējas labāk raksturo konkrēto šķirni [Kondratovičs, Riekstiņa 2019: 5].

Augu nosaukumu veidošanas principi angļu un latviešu valodā

Šajā raksta sadaļā, galvenokārt balstoties informācijā, ko piedāvā Pensilvānijas štata universitātes pētnieki [Writing Plant Names 2020], sniegts apkopojums par augu nosaukumu veidošanu angļu valodā, kā arī raksturoti noteikumi augu nosaukumu veidošanai latviešu valodā.

Veidojot augu nosaukumus angļu valodā, tiek izmantoti divi galvenie kodeksi: jau rakstā iepriekš minētais Starptautiskais algū, sēnu un augu nomenklatūras kodekss (ICN) un Starptautiskais kultūraugu nomenklatūras kodekss (angļu – *The International Code of Nomenclature for Cultivated Plants* (ICNCP)), kurā apkopoti noteikumi dārzkopības, lauksaimniecības jomu kultūraugu nosaukumu veidošanā.

Angliskajos augu nosaukumos dzimtas nosaukums rakstāms ar lielo sākumburtu bez specifiska fonta. Kā redzams 1. attēlā, kurā shematiški attēlota augu nosaukuma struktūra, ģints nosaukums (angļu – *genus name*) ir rakstāms ar lielo sākumburtu un slīprakstā – *Gleditsia*, bet specifiskais sugu raksturojošais epitets (angļu – *specific epithet*) rakstāms ar mazo burtu un slīprakstā, kas kopā veido bināru sugars nosaukumu – *Gleditsia tricanthos*. Auga nosaukumā var būt arī pasugas, varietātes vai formas apzīmējums. Pasugas, varietātes vai formas apzīmējumu angļu valodā norāda ar saisinājumiem „subsp.”, „var.” un „f.”, kas rakstāmi ar mazajiem burtiem un netiek slīpināti; aiz šiem saisinājumiem tad rakstāms pasugas, varietātes vai formas nosaukums slīprakstā – „f. inermis”. Auga hibrīda statusu norāda ar zīmi „x” (reizināšanas zīme) vienkāršā jeb neslīpinātā rakstā. Ja šī zīme nav pieejama, tad to var aizvietot ar latīņu alfabēta burtu „x”.

1. attēls. Auga nosaukuma struktūra angļu valodā (avots: Writing Plant Names, 2. lpp.)

Angļu valodā vārds *cultivar* (šķirne) ir veidots no vārdiem *cultivated variety* (latviski burtiskā tulkojumā – kultivēta šķirne); šķirnes izveide ir augu atlase un audzēšana, kurā iesaistījies cilvēks. Šķirnes nosaukums norādāms aiz sugars nosaukuma vienkāršā

rakstā, to neslīpinot, tas liekams vienpēdiņās – ‘Skycole’. Šķirnes nosaukumā katrā vārda pirmais burts rakstāms ar lielo sākumburtu. ICNCP kā formālu kategoriju atzīst arī šķirņu kopu, nosaukumā to var apzīmēt kā šķirņu grupu.

Lai gūtu dažādas mārketinga priekšrocības, jaunu augu šķirņu ieviesēji arvien biežāk šķirnēm dod vēl citus, ar šķirni nesaistītus nosaukumus, kuri var būt juridiski aizsargātas preču zīmes – „Skyline (R)/®”. Dažos gadījumos šie nosaukumi var arī neatbilst ICNCP šķirņu nosaukumu veidošanas prasībām, tādēļ augu nosaukumos jānorāda gan šķirnes, gan preču zīmes nosaukums. Tomēr preču zīmes nosaukums nav uzskatāms par auga nosaukuma daļu.

Attiecībā uz sugas nosaukuma pareizrakstību angļu valodā pastāv dažādi profesionālie standarti, taču nav starptautiska kodeksa, kas stingri noteiktu to formu. Tomēr dārzniecības jomā pastāv savas prakses: ja augu sugas nosaukumu lieto sugas līmenī, tad sugas nosaukums attiecas uz visām šīs sugas dārzkopības šķirnēm. Sugas nosaukumā angļu valodā nedrīkst iekļaut vārdus, kas raksturo atsevišķu šķirņu īpašības, piemēram, lapu vai ziedu krāsu. Lai gan praksē ir vērojama atšķirīga pieeja, tomēr pamatā sugu nosaukumi angļu valodā tiek rakstīti ar mazo sākumburtu un netiek slīpināti vai likti pēdiņās (1. attēlā – *honeylocust*) [sk. Writing Plant Names 2020].

Augu nosaukumu veidošanu latviešu valodā nosaka Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Botānikas terminoloģijas apakškomisijā apstiprinātie botānikas terminu veidošanas 12 principi. Tajos citu starpā ir norādīts, ka organismu ģints nosaukumu latviešu valodā lieto daudzskaitī un botānikā katrai ģintij ir tikai viens latviskais nosaukums, kuru nedrīkst lietot citām ģintim. Ja jāveido jauns ģints nosaukums, drīkst lietot esošos citu ģinšu nosaukumus, no tiem veidojot salikteņus, bet nav ieteicams veidot salikteņus, kuros ietverts augstākas taksonomiskās vienības (kārtas, klases, tipa utt.) latviskais nosaukums. Savukārt sugas nosaukumu lieto vienskaitī, piemēram, rododendru ģintij un sugai nosaukumi ir šādi:

Rhododendron L – rododendri (rododendru ģints)

Rhododendron catawbiense Mich. – Katawbas rododendrs

Vēl šajos norādījumos ir minēts, ka vienas ģints apzīmēšanai lieto tikai vienu latvisko nosaukumu, bet augu sugas nosaukums ir binārs, ko veido sugas epitets (viens vai divi vārdi), kam seko ģints epitets (ģints nosaukums). Ja kāds nebinārs sugas nosaukums ir ar ļoti senām tradīcijām, tad to saglabā. Tāpat kā sugām, veido arī pasugu un varietāšu latviskos nosaukumus, bet augu formām latviskos nosaukumus neveido [Stalažs 2004].

Atbilstoši starptautiskajām normām, kas minētas raksta iepriekšējā nodalā, šajos Botānikas terminoloģijas apakškomisijā apstiprinātajos noteikumos ir norādīts, ka šķirņu nosaukumus netulko, bet tos raksta vienpēdiņās aiz latviskā nosaukuma ar taisniem latīņu burtiem, piemēram:

Rhododendron ‘Vilhelmine Petkevičs’ – rododendrs ‘Vilhelmine Petkevičs’

Rhododendron simsii ‘Vizma’ – Simsa rododendrs ‘Vizma’

Ja auga nosaukums nav agrāk publicēts, tad veido jaunu latvisko nosaukumu. Nosaukumos ieviesušās kļūdas drīkst labot, un ir noteikts, ka „jāsaglabā senie tautas

nosaukumi, kas ir latviešu valodas kultūras mantojums un letonikas vērtību sastāvdaļa” [Stalažs 2004].

Attiecibā uz jaunu taksonu nosaukumiem latviešu valodā ir sniepts ieteikums vispirms tulkot latīnisko nosaukumu, bet, ja šis tulkojums nav piemērots, tad izmanto citas valodas nosaukuma paraugu. Savukārt, ja tiek izmantoti latviskoti latīnu nosaukumi, tad to dara tikai ģintim, bet sugu epitetus tulko. Ja nav tulkojams ne latīniskais, ne citas valodas nosaukums, tad sugas epitetu veido pēc sugas dabiskās izplatības teritorīālā nosaukuma un šādi rīkojas, ja tulkojums sakrīt ar jau pastāvošu nosaukumu. Ja dabiskā izplatība ir vienāda divām sugām, tad izmanto īpašas pazīmes, ar kurām sugas atšķiras dabā, un šo atšķirīgo pazīmi ietver sugas nosaukumā kā sugas epitetu [Stalažs 2004].

Šķirņu nosaukumu došana un to veidošanas principi

Valodniecibā vārdu savienojuma *dot vārdu* nozīmi, kad tiek piešķirts vārds vai nosaukums, sauc par *nomināciju*, kas ir „*priekšmeta, parādības, darbības, īpašības u. tml. apzīmēšana ar kādu valodas vienību (piemēram, ar vārdu, vārdu savienojumu)*” [LLVV-e 2001]. Augu šķirņu nosaukumu došanu regulē un nosaukumu veidošanas principus nosaka jau iepriekš minētais Starptautiskais kultūraugu nomenklatūras kodekss (ICNCP 2016), kurā ļoti detalizēti ir atrunāti dažādi nosaukumu veidošanas gadījumi. Arī Latvijas selekcionāriem jāvadās pēc šiem noteikumiem, lai selekcionētās šķirnes attiecīgi varētu reģistrēt starptautiskajos šķirņu reģistros. Būtiskākie no šķirņu nosaukumu veidošanas noteikumiem ar atsevišķiem piemēriem ir raksturoti turpmāk.

Saskaņā ar minēto kodeksu atbilstošs un reģistrā reģistrējams nosaukums ir tāds, kas atbilst šādām prasībām:

- nosaukums ir oriģināls, skanīgs un tāds, kas pēc iespējas labāk raksturo konkrēto šķirni;
- nosaukums var būt jaunvārds, piemēram, Latvijā selekcionētā siltumnīcas acālijā ‘Eldze’, jo šis nosaukums ir darināts no personas priekšvārda un uzvārda *Elga Dzelz* daļām, siltumnīcas acālija ‘Dzige’, jo šis nosaukums ir darināts no personvārda *Dzintra Getliņa*, brīvdabas rododendrs ‘Muaniz’, jo šis nosaukums ir darināts no personvārda *Miua Nizamutdinova*;
- nosaukums nedrīkst būt aizvainojošs, mulsinošs, kādas priekšrocības nesošs (piemēram, neatbilstoši nosaukumi ir ‘Germany’s Best’, ‘Tax Free’);
- nosaukums nedrīkst būt pārāk garš (tam jābūt no mazāk kā 30 rakstzīmēm), nedrīkst būt grūti izrunājams vai sarežģīti pierakstāms (piemēram, neatbilstošs būtu nosaukums ‘Diplomgartenbauinspektor’);
- nosaukums ir tāds, kurā nav iekļauts citu augu taksonu nosaukums, kā arī rododendru ģints nosaukums (piemēram, sākotnēji Latvijā selekcionētam brīvdabas rododendram tīcis dots nosaukums ‘Rīgas Rododendrs’, bet, lai reģistrētu reģistrā, tas labots uz ‘Rīga’);
- ja kā šķirnes nosaukums tiek dots dzīvas personas vārds, tad jāsaņem šī cilvēka piekrišana;
- šķirnes nosaukumā ir jāsaglabā diakritiskās zīmes, ja tādas ir valodā, kādā nosaukums ir dots (piemēram, noteiktīgi jāsaglabā divi punkti jeb umlauts virs patskaņa „o” rododendra šķirnes nosaukumā *Rhododendron ‘Goldkopfchen’*, tomēr tas tā nav vietnē www.latvijasstadi.lv pieejamajā sarakstā);

- šķirnes nosaukums nedrīkst ietvert simbolus, piemēram, preču zīmes simbolu „®, kas tomēr dažos apskatītajos avotos šādi ir pierakstīts, piemēram, vietnē www.latvijasstadi.lv *Rhododendron ‘Buhumil Kavka ®’*;
- katram šķirnes epiteta vārdam jāsākas ar lielo sākumburtu, izņemot gadījumus, ja attiecīgās valodas tradīcijas un noteikumi nosaka citādas prasības. Lai gan latviešu valodā nav tradīcijas rakstīt katru patstāvīgu vārdu ar lielo sākumburtu, tomēr šādi šķirņu nosaukumi ir reģistrēti, piemēram, ‘*Babītes Baltais*’, ‘*Babītes Kompaktais*’;
- šķirņu nosaukumus aizliegts tulkot; tas ir kodeksa pārkāpums, kas var radīt jucekli šķirņu klasifikācijā. Norādīt šķirnes tulkojumu drīkst tikai ar nolūku, lai saprastu attiecīgo šķirnes nosaukumu, vienlaikus obligāti norādot to oriģinālrakstībā. ICNCP nosaka, ka ir pieļaujama šķirņu nosaukumu transliterācija;
- jaunajam šķirnes nosaukumam jāatsķiras no jau esoša vismaz par 2 rakstzīmēm. Jāpiekrīt LU Botāniskā dārza Rododendru selekcijas un izmēģinājumu audzētavas „*Babīte*” pētnieces G. Riekstiņas uzskatam, ka vārdu došana varētu būt ļoti aizraujoša nodarbe un liela daļa nosaukumu tiek atrasti, iedvesmojoties no paša auga, piemēram, mēģinot aprakstīt tā ziedu krāsu, formu, ziedēšanas laiku vai citas konkrētā auga pāzīmes [Šenberga 2020]. Turpmākajā sadāļā raksturoti pētījumā ekscerpētie rododendru šķirņu nosaukumi.

Rododendru šķirņu nosaukumu analīze

Pētījuma empiriskajā daļā analizēti Latvijā selekcionēto rododendru šķirņu nosaukumi, kas ekscerpēti no R. Kondratoviča, G. Riekstiņas monogrāfijas „Rododendri. Latvijas Universitātē izveidotās rododendru šķirnes (1957–2017)”, LU Rododendru selekcijas un izmēģinājumu audzētavas „*Babīte*” tīmekļvietnes (<https://www.rododendri.lu.lv/>), LU Botāniskā dārza tīmekļvietnē publicētās informācijas par siltumnīcas acālijām (<https://www.botanika.lu.lv/lv/par-mums/augu-kolekcijas/acalijas/>), kā arī rododendru pētnieces G. Riekstiņas piedāvātā rododendru šķirņu apkopojuma no viņas personīgā arhīva. Ekscerpēts 131 brīvdabas rododendru šķirņu nosaukums un 26 siltumnīcas acāliju šķirņu nosaukumi, kopā veidojot 157 šķirņu nosaukumu kopumu, kas glabājas Ventspils Augstskolas Tulkosānas studiju fakultātes īstenoto pētījuma materiālu arhīvā.

Cilvēkus, dabas baudītājus un pētniekus nereti ir interesējusi autora jeb šajā gadījumā selekcionāra vai šķirnes izveidotāja motivācija, dodot attiecīgajai jaunajai šķirnei nosaukumu, ko publikācijās dēvē arī par *vārdu* [Šenberga 2020]. Šķirņu nosaukumu analīzēšanai izmantotas personvārdu un vietvārdu pētījumos izmantotās teorijas un pieejas, piemēram, Paula Baloža [2008, 2018] un Ojāra Buša [1985] pētījumi. P. Balodis [2008: 7–8], pamatojoties uz O. Buša semantikas jēdziena un struktūras skaidrojumu, formulē izpratni par motivatīvo vai etimoloģisko semantiku, kā arī, balstoties šajā teorijā, raksturo un salīdzina personvārdus. Savukārt O. Bušs [1985: 57] norāda, ka šādu motivatīvo semantiku ir iespējams konstatēt tikai pēc īpašvārda cilmes noskaidrošanas.

Tā kā šajā pētījumā netiek raksturota rododendru šķirņu nosaukumu cilme, tad ekscerpētie nosaukumi analizēti pēc to īpašās semantikas, ar ko saprot šķirnes nosaukuma īpašo nozīmi, kas raksturo nosaukuma devēja jeb nosaukuma izveidotāja (selekcionāra) motivāciju – pamatojumu nosaukuma došanas brīdī, kad īpašvārds vai sugasvārds tapis par attiecīgās šķirnes nosaukumu.

Nosaukumu došanas motivācija galvenokārt ir ekstralingvistisku faktoru (kas pastāv ārpus valodas, bet ir nozīmīgi attiecīgajam nosaukuma došanas gadījumam) noteikta. Ekscerpētie nosaukumi analizēti, izmantojot pieeju „*no nosaukuma jeb vārda uz apzīmējamo jēdzienu*”.

Ekscerpētie rododendru šķirņu nosaukumi pēc iepriekš pētījumā definētās īpašās semantikas jeb motivācijas grupēti piecās grupās. Jāatzīmē, ka šāds grupējums ir nosacīts un nepretendē uz pilnību, bet balstās tikai šajā pētījumā raksturotajā iedalījuma aprakstā.

1. grupā ietilpst tādi rododendru šķirņu nosaukumi, kuru pamatā ir personvārdi (64%); nosaukuma došanas motivācija ir veltijums šīm personām. Te izšķiramas šādas apakšgrupas ar turpmāk attēloto nosaukuma veidošanas modeli:

- priekšvārds + uzvārds (10%), piemēram, ‘Aivars Lasis’, ‘Dita Krenberga’, ‘Dimash Qudaibergen’;
- priekšvārds (34%; no tiem sieviešu vārdi 38 jeb 70%, vīriešu – 16 jeb 30%), piemēram, ‘Austra’, ‘Baiba’, ‘Imants’, ‘Jānis’;
- vietvārds, institūcijas nosaukums + priekšvārds (11%), piemēram, ‘Babītes Aiga’, ‘LU Solveiga’;
- amats, goda nosaukums, uzruna + uzvārds (3%), piemēram, ‘Profesors Kondratovičs’, ‘Doktors Babarikins’;
- literāru darbu, pasaku, folkloras tēlu vārds (4%), piemēram, ‘Ringla’, ‘Sprīdītis’, ‘Feja’, ‘Sarkangalvīte’;
- neologismi, kuru etimons ir personvārds (2%), piemēram, ‘Eldze’ (Elga Dzene), ‘Dzige’ (Dzintra Geltiņa), ‘Miuāniz’ (Miua Nizamutdinova).

2. grupā ietilpst nosaukumi, kuru pamatā ir vietu, teritoriju vai to daļu nosaukumi (8%). Šo nosaukumu došanas motivācija ir veltijums šķirnes izveidotājam nozīmīgām vietām, piemēram, ‘Kurzeme’, ‘Latgale’, ‘Rīga’, ‘Sēlija’, ‘Polonia’.

3. grupā ir tādi nosaukumi, kurus veido iestāžu, organizāciju, dienesta pakāpju, amatu, goda nosaukumi (10%). Motivācija ir veltijums šīm organizācijām vai iestādēm, piemēram, ‘Selga’, ‘TTT’, ‘Zinātņu Akadēmija’, ‘Emeritus’.

4. grupā ir tādi nosaukumi, kurus veido debess ķermeņu, dabas parādību nosaukumi vai dabas stihiju apzīmējumi. Šādu šķirņu nosaukumu došanas motivācija ir šķirnes īpašo pazīmu asociatīvs raksturojums (6%), piemēram, ‘Saule’, ‘Uguns’, ‘Saulriets’.

5. grupā ir nosaukumi, kuru pamatā ir vārdi, kas raksturo kādu no attiecīgās šķirnes īpatnībām. To došanas motivācija ir šķirnes īpašo pazīmu tiešs raksturojums (12%), piemēram, ‘Agris’, ‘Vēlziņa’, ‘Rubīns’, ‘Violetā Zvaigznīte’, ‘Babītes Kompaktais’.

Ekscerpētie šķirņu nosaukumi iedalāmi divās grupās pēc to rakstura un attieksmes pret apzīmēto reāliju: tie var būt konotatīvi un denotatīvi. Konkrēto šķirni raksturojoši jeb konotatīvi nosaukumi ir, piemēram, ‘Babītes Kompaktais’, ‘Babītes Sarkanais’, jo tos raksturo šķirnes izveidošanas vieta un auga kompaktā forma, auga ziedu krāsa, kā arī ‘Violetā Zvaigznīte’, jo šī nosaukuma pamatā ir auga ziedu krāsa un forma.

Apskatot tikai šķirņu nosaukumus, bez šķirnes izveidotāja paskaidrojuma par konkrēto nosaukumu nereti nav iespējams precīzi noteikt, vai nosaukums ir konotatīvs vai denotatīvs. Turklāt pirms konstatējums var būt maldinošs, piemēram, rododendra šķirne ‘Agris’, kur nosaukuma pamatā varētu būt vīrieša personvārds, tomēr izveidotājs devis šādu nosaukumu auga agrās ziedēšanas dēļ. Līdzīgi ir ar nosaukumu ‘Vēlziņa’,

kas šķirnei dots, pateicoties auga vēlajai ziedēšanai. Konotatīvs nosaukums var būt arī ar asociatīvu raksturu; tas nozīmē, ka nosaukums dots pēc līdzības vai asociācijas ar attiecīgā vārda apzīmēto jēdzienu, piemēram, šķirnes ‘Saulriets’, ‘Uguns’, ‘Dzirkstelīte’. Konotatīvi nosaukumi ir 4. un 5. grupā ierindotie nosaukumi, kurus raksturo asociatīvas un tiešas konotācijas. Šie nosaukumi raksturo auga īpašās pazīmes un doti, lai izceltu attiecīgās šķirnes īpašo, atšķirīgo.

Pētāmajā nosaukumu kopumā ir arī denotatīvi nosaukumi, jo tie tikai nosauc konkrēto šķirni, piemēram, reālu personu vārdi ‘Kārlis Ulmanis’, ‘Jānis Sproģis’, ‘Dita Krenberga’, bet tiem nepiemīt konotatīvā jeb raksturojošā aspekta. Denotatīvi nosaukumi ir 1., 2. un 3. grupā ierindotie. Šo nosaukumu došanas motivācija ir veltījums.

Kvantitatīvi vislielākā ir 1. grupa – 64%; tajā iekļauti rododendru šķirņu nosaukumi, kuru pamatā ir personvārdi. No šīs grupas 6 apakšgrupām vislielākā ir sieviešu priekšvārdū nosaukumu grupa – 70%, savukārt nākamā lielākā ir vīriešu priekšvārdū grupa – 30%, bet 3. lielākā 1. grupas apakšgrupa ir nosaukumi, kas veidoti no vietvārda vai institūcijas nosaukuma un personvārda (priekšvārda) – 11%.

Nobeigums un secinājumi

Šajā pētījumā apkopoti un pēc pētījumā definētās īpašās semantikas jeb motivācijas analizēti 157 Latvijā selekcionēto rododendru šķirņu nosaukumi, izveidojot 5 šķirņu nosaukumu grupas. Lielākā no tām ir šķirņu nosaukumi, kuru pamatā ir personvārdi (63%), no kuriem lielāko apakšgrupu veido nosaukumi, kuru pamatā ir sieviešu priekšvārdi. Kopā šādi nosaukumi, kuru pamatā ir sieviešu priekšvārds, ir 38, kas veido 24% no kopēja analizēto nosaukumu kopuma. Šķirnes izveidotājs rododendru šķirņu nosaukumus lielākoties devis, vadoties pēc t. s. „es perspektīvas”. Tas nozīmē, ka šķirnēm doti selekcionāram tuvu cilvēku, piemēram, ģimenes locekļu, vārdi vai tādu iestāžu, organizāciju nosaukumi, kas bijušas nozīmīgas viņa dzīvē. Rododendru šķirnēm nosaukumi ir doti arī pēc īpaša pasūtījuma. Pētāmajā materiālā ir tādi šķirņu nosaukumi, kas īpašā veidā raksturo attiecīgās šķirnes atšķirīgo pazīmi vai izcelsmes vietu, kā arī nosaukumi, kas ir saistīti ar selekcionāra kolēgiem vai radiniekiem, piemēram, šķirnēm doti viņu vārdi.

Pētījumā aplūkotais materiāls varētu noderēt dažādu nozartekstu tulkošājiem, piemēram, tulkojot zinātniskās publikācijas par augu nosaukumiem vai šķirņu aprakstus, kad noteikti ir jāzina arī šķirņu nosaukumu veidošanas pamatprincipi. Pētījumā izmantotās pieejas un gūtie secinājumi varētu būt izmantojami arī citu kultūraugu šķirņu nosaukumu raksturošanai un salīdzināšanai. Pētījums noteikti ir izvēršams un detalizētāk veicama terminoloģijas jautājumu izpēte.

AVOTI UN LITERATŪRA

Augu šķirņu aizsardzības likums. LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74. 2002. gada 17. maijs.

Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/62175-augu-skirnu-aizsardzibas-likums> [skatīts 26.03.2022.].

Balodis, P. *Latviešu personvārdū etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. [Promocijas darbs]. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008.

Balodis, P. *Ne tikai Bērziņš, Kalniņš, Ozoliņš... Latviešu personvārdū etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2018.

- Bušs, O. Īpašvārdu semantika. (Interpretācijas mēģinājums). *Valodas aktualitātes*. Rīga: Zinātne, 1985, 49.–57. lpp.
- BW – *Botanisches Wörterbuch*. 12. Aufl. Schubert, R., Wagner, G. Stuttgart: Eugen Ulmer, 2000.
- Ēdelmane, I. Ārstniecības augu terminoloģija. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 4. laid. Rīga: Liesma, 1968, 103.–107. lpp.
- Ēdelmane, I. Augu nosaukumi K. Milenbaha un J. Endzelīna Latviešu valodas vārdnīcā. *Valodas aktualitātes*, 1983. Rīga: Zinātne, 1983, 48.–57. lpp.
- Ēdelmane, I. Latviešu valodas terminoloģiskie augu nosaukumi 20. gadsimtā. *Linguistica Lettica*, Nr. 14. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2005, 189.–196. lpp.
- ICNCP – *The International Code of Nomenclature for Cultivated Plants*, 9th edition. Scripta Horticulturae 18, June, 2016.
- Ilsters, J. Latviešu botāniski nosaukumi, krāti un sastādīti no J. Ilstera. *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas raksti*, 2. Jelgava: [b.i.], 1884, 64.–80. lpp.
- Jansone, I. Pienenes (taraxacum) nosaukumi: [par auga nosaukuma „pienene” izceļsmi]. *Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*, Nr. 19. Daugavpils Universitāte, 2011, 35.–50. lpp.
- Kondratovičs, R., Riekstiņa, G. *Rododendri*. *Latvijas Universitātē izveidotās šķirnes (1957–2017)*. Rīga: Latvijas Universitātes apgāds, 2019.
- Kurmiņa, L. Jāņa Ilstera publikācijās apkopoto botānikas nosaukumu īpatnības. *Vārds un tā pētišanas aspekti: rakstu krājums*. 14 (2). Liepāja: Liepājas Universitāte, 2010, 158.–164. lpp.
- LKV – *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Faksimilizdevums. 21. sēj. A. Švābe, A. Bümanis, K. Dišlers (galv. red.) Rīga: Antēra, 2002.
- LLVV-e – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. [Digitalizētā versija]. Šķirklis „nominācija”. Atb. red. L. Ceplītis, 2001. Pieejams: <https://llvv.tezaurs.lv/mwe:12093> [skatīts 26.03.2022.]
- LPE – *Latvijas padomju enciklopēdija*. 9. sēj. Singo-Trien. Atb. red. P. Jērāns. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1987.
- LVV – *Latviešu valodas vārdnīca: 30 000 pamatu vārdu un to skaidrojumu*. Atb. red. D. Guļevska, I. Rozenštrauhā, D. Šnē. Rīga: Avots, 2006.
- Sviķe, S. Latviskie augu nosaukumi terminu vārdnīcā un valodas lietojumā. *Valoda – 2020. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XXX Zinātnisko rakstu krājums. Atb. red. S. Polkovņikova. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2020, 282.–288. lpp.
- Stalažs, A. Botānikas terminoloģijas apakškomisijā apstiprinātie botānikas terminu veidošanas principi. *Terminoloģijas jaunumi*. 2004. gada 9. decembrī. Rīga: LZA Terminoloģijas komisija.
- Šenberga, G. Puķu vārdi, koku vārdi. *Ielas Stāsti*, 2020. gada 2. novembrī.
- Šulcs, V. Latviešu valodas augu nosaukumu atbilstība nosaukumam latīņu valodā. *Latvijas vegetācija* 7. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 5.–13. lpp.
- Vimba, E. Augu latvisķas terminoloģijas veidošanas principi. *Agronomijas terminu vārdnīca*. Sast. aut. kol. K. Bamberga vad. Rīga: Zinātne, 1973, 654.–658. lpp.
- VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojotā vārdnīca*. Sast. aut. kol. V. Skujiņas vad. Rīga: Valsts valodas aģentūra, LU Latviešu valodas institūts, 2007.
- ZTV – *Zinātnes un tehnoloģijas vārdnīca*. Galv. red. D. Guļevska. Rīga: Apgāds „Norden AB”, 2001.
- Writing Plant Names*. The Arboretum at Penn State. 2020. gada 6. decembrī. Pieejams: <https://www.publicgardens.org/sites/default/files/documents/Resource/final-writing-plant-names06092020.pdf> [skatīts 26.03.2022.]

Flora kaķu vārdos

Summary

Flora in Cat Names

The article provides an analysis of cat names or felinonyms, where these cat names are derived from different plants or their parts. From the data set of 19,592 felinonyms, these are approximately 3 %. Next to the usage of the general lexemes ‘puķe’ (*flower*) and ‘oga’ (*berry*), there are other 107 names of plants or their parts.

The aim of the article is to find out the motivations behind the will to derive the cat name from a name of a plant or their parts. Respondents have answered the question: *Why have you chosen to put this particular name to your cat?* Even though the motivations behind it could be various, there is no doubt that it is the closeness of Latvians to nature that counts.

The analysis of the motivations within the research has shown that the dominant motivation is linked to the cat’s physical appearance, but the use of plant or their parts’ names has been motivated by other factors, for instance, the will to have a specific felinonym, cat’s appearance and behavior, euphony, the time when the cat is born or has joined the household, the place the cat has been found, phonetic or semantic associations, etc.

The research in socio-onomastics in the field of zoonyms allows to conclude that cat names are not simply derived from flora semantics, since the names of a plant or their parts within felinonyms can also appear in an indirect manner or in other cases the linkage to the flora could also be only presumed.

Key words: *onomastics, socio-onomastics, zoonymy, cat names, felinonyms, motivation*

*

Kaķu vārdi jeb felinonīmi ir viens no onomastikas apakšnozares zoonīmikas izpētes objektiem. Turpinot pirms gada aizsākto kaķu vārdu izpēti [sk. Štrausa 2021a; Štrausa 2021b; Štrausa 2021c; Ģermanis, Štrausa 2021], šajā rakstā uzmanība pievērsta felinonīmiem, kuros parādās dažādu augu un to daļu nosaukumi. Šāds kaķu vārdu darināšanas veids gan nav samērā populārs – no 19 592 apzinātajiem felinonīmiem, ko 2020. gada nogalē raksta autore savāca, izveidojot nelielu aptauju sociālajā tīklā Facebook.com, tādu ir apmēram 3%. Neviens no tiem nav arī desmit vispopulārāko felinonīmu vidū (*Pūka, Rūdis, Muris, Bella, Mince, Poga, Mika, Mia, Simba, Lote*).

Latviešu valodā floras semantikas vārdi ir izplatīti visos onīmu līmeņos. No dažādu augu un to daļu nosaukumiem darināti gan antroponīmi (piemēram, priekšvārdi *Lilija, Madara, Jasmina* [sk. Balodis 2018: 140–158], *Krese, Lavanda, Orhideja, Rezēda* [Balode, Plēsuma 2015: 229, 230], uzvārdi *Klaviņš, Aboliņš, Kāposts, Rieksts* [sk. Balodis 2018: 410–450], iesaukas *Burkāns, Oduvančiks* [Butāne-Zarjuta 2015: 340, 346], *Maganeņa, Kabacs, Bürkuonu Vaļa* [Zuģicka 2011: 113]), gan dažādi toponīmi (piemēram, *Priēžu dīķis, Vīksnu leja, Kviešu dīķelis, Linu lāma Blīdenē* [Dambe 2012: 35–38]), gan zoonīmi (piemēram, suņu vārdi *Dadzis, Cidonija, Magnolija, Burkāns, Kastanis* [SVK], govju vārdi *Balande, Māllepe, Krese, Jasmīne, Stīkene* [Zemzare 2011:

221], *Magone*, *Plūme*, *Brūklene*, *Goba*, *Pujene*, *Zemene* [Štrausa 2008: 164]). Izņēmums nav arī kaķu vārdi. Vairāku kaķu vārdu etimons pat ir apelatīvs *flora*.

Felinonīmos līdzās vispārīgo leksēmu *puķe* un *oga* izmantojumam parādās 107 augu vai to daļu nosaukumi. Visbiežāk kaķu vārdi darināti no dažādu puķu (*floskis*, *krokuss*, *begonija*, *tulpe*, *ūdensroze*, *madara* u. c.) nosaukumiem (arī floras motivētu [priekš]vārdu grupā latviešu valodā visizplatītākie ir puķu nosaukumi [Balodis 2018: 140]), taču ir arī no koku un krūmu (*ceriņš*, *jasmīns*, *kadiķis*, *egle* u. c.), augļu un ogu (*plūme*, *mellene*, *bumbieris*, *apelsīns*, *persiks*, *kivi* u. c.), dārzenu (*gurķis*, *burkāns*, *kabacis*, *tomāts* u. c.) un garšaugu (*baziliks*, *dille*, *pētersīlis* u. c.) nosaukumiem darināti felinonīmi. Tātad kaķu vārdu izvēlē sastopami gan plāvās vai mežos, gan dārzos un dobēs atrodamu augu nosaukumi; ir gan vietējie augi, gan eksotiskāki, kuru augļi nereti ir kļuvuši par neatnemamu mūsu ēdienu kartes sastāvdaļu.

Tomēr ne visi šajā rakstā iekļautie kaķu vārdi ir floras semantikas felinonīmi, jo auga nosaukums felinonīmā var parādīties pastarpināti. Piemēram, vairāku kaķu vārdu izvēli motivējis floras semantikas vietvārds (*Kīrsis* pie sava vārda tīcīs, jo, vedot viņu uz mājām, kaķēns iemurrājies pie Kīršu ielas, *Roze* nākusi no Rožu ielas, *Riekstiņš* dzīvojis mājās, kuru nosaukums ir „Riekstiņi”). Dažkārt kaķim vārds dots par godu kādam populāram cilvēkam, nosaucot kāji šā cilvēka uzvārdā (kāds cits *Kīrsis* nosaukts par godu alpīnistam Teodoram Kīsim) vai aizgūstot kaņa vārdu no kāda filmas vai grāmatas varoņa vārda (*Lapiņš* savu vārdu ieguvis par godu seržantam Lapiņam no filmas „Seržanta Lapiņa atgriešanās”, bet *Margrietiņas* vārds aizgūts no kādas bērnu grāmatiņas, kurā tā sauc zaķa māsu). Tikai pastarpināti flora parādās arī felinonīmā *Bārbele*, jo tā etimons ir hrematonīms („kaņa vārda izvēli raisīja atmiņas – mammai mājās uz galda blodiņa vienmēr bija konfektes „Bārbele””).

Veicot felinonīmu socioonomastisko izpēti, pamanāmi arī daži kaķu vārdi, kam saistība ar floru ir tikai šķietama, resp., ja anketās nebūtu atklāta felinonīmu izvēles motivācija, visbiežāk tie tiktu uzskatīti par floras semantikas onīmiem. Piemēram, izlasot, ka runci sauc *Kociņš*, visticamāk, domātu, ka šā felinonīma etimons ir *koks* [kuoks] ‘daudzgadīgs augs ar augstu, koksnainu (parasti vienu) stumbru, zariem un saknēm’ [MLVV]. Nav gan zināms, kā šā kaņa vārdu izrunā ([kuociņš] vai [kociņš]), tomēr anketā sniegtā atbilde („paņēmām no patversmes gandrīz baltu kaķi laikā, kad bija Jūrmalas mēra Trukšņa lieta par iespējamo kokaīna lietošanu”) norāda, ka tā etimons ir žargonvārds *koks* [koks] ‘kokaīns’ [Bušs, Ernstsons 2006: 238].

Šā raksta mērķis ir noskaidrot, kāpēc kaķu vārdi darināti no dažādu augu un to daļu apzīmējumiem. To atklājuši respondenti, sniedzot atbildes uz jautājumu *Kāpēc kaķim izvēlēts tieši šāds vārds?* Lai gan iemesli šādai vārdu izvēlei ir dažādi, nenoliedzamas ir arī latviešu tuvās attiecības ar dabu, kur būtisku lomu spēlē gan augi, gan dzīvnieki. Salīdzinājumam jāteic, ka felinonīmu, kuros parādās dažādu dzīvnieku nosaukumi, procentuāli ir vairāk nekā felinonīmu, kuros iekļauti augu un to daļu nosaukumi (5,4% : 3%), taču etimonu dažādība lielāka ir pēdējiem, savukārt no vārddarināšanas viedokļa tie ir vienveidīgāki, izteikti dominējot pirmatnigajiem nosaukumiem (piemēram, *Burkāns*, *Citrons*, *Čiekurs*, *Kabacis*, *Mango*). Arī no sufiksālajiem derivātiem ir gandrīz tikai ar deminutīva piedēkli darināti felinonīmi (*Ķirbītis*, *Pupiņa*, *Avenīte*, *Dadžītis* u. c.). Lai gan lielākoties kaķu vārdi darināti no latviešu valodas leksēmām,

dažkārt pamanāma arī angļu valodas ietekme, par ko liecina, piemēram, felinonīmi *Blackberry* ('kazene'), *Deizija* ('margrietiņa' jeb 'pīpene') vai *Cherry* ('ķirsis').

Populārākais šo vārdu izvēles faktors ir kaķa ārējais izskats. Daudzu kaķu vārda izvēli motivējusi kažoka krāsa, kas radījusi asociācijas ar kādu augu vai tā daļu. Piemēram, *Ieva*, *Jasmina* un *Kreimene* ir balti kaķi kā šo ziedu augi, *Ķirbis*, *Magone*, *Mango*, *Persiks*, *Burkāns*, *Apelsīns* – rudi kaķi. Pelēcigi kaķi nosaukti, piemēram, par *Pūpolu*, *Pieneņpūku*, *Lavandu* („kažociņa krāsa līdzinās lavandu sudrabainajam lapojumam”). *Mellenes* ir gan melnas, gan pelēkzilas, gan melnbaltas (kā mellenes pienā). Trīskrāsaini kaķi ir *Pupa*, *Pupiņa*, *Lapa* („trīskrāsaina kā rudens lapa”) un *Lapiņš* („balts ar oranžiem un melniem pleķiem – kā sniegs uz rudens lapām”). Asociācijas ar dabā pamanāmajām krāsām motivējušas arī citu kaķu vārdu izvēli, piemēram, *Čeri* ir „melns kā gatavs ķirsis”, *Ķimene* – „ķimeņu krāsā”, *Rudzītis* – „nogatavojušos rudzu krāsā”. Felinonīma izvēli var būt motivejīs gan kaķa ārējais izskats kopumā (piemēram, *Alise* – „smalka, balta, skaista kā mazās viengadīgās vasaras puķes”, *Dadzis* – „baltās spalvas kaķa melnajā kažokā izskatās kā dadža adatas”, *Godži* – „rozīgs un pliks (līdzīgs godži ogām)”, *Pūpolīte* – „maza, apaļa, ar mīkstu, pelēku kažociņu”, *Pienene* – „balta un pūkaina kā pieneņpūka”, *Persiks* – „pūkains kā persiks, bet nav persika krāsā”, *Čerijs* – „mazs un apaļš kā ķirsītis” u. tml.), gan konkrētas ķermēņa daļas (piemēram, *Mētra* – „viņai ir zalganas acis”, *Ķirbis* – „acis apaļas un oranžas kā ķirbis”, *Pupa* – „ir lielas, ovālas acis”, *Puķzirnītis* – „ir raibs deguntiņš”, *Palma* – „ausis smukas kā palmas lapas”, *Kirbītis* – „bijā tik loti pārbarots, ka viņa vēders bija apaļš kā ķirbis”, *Bumbieris* – „viņam ir maza galva un resns vēders”, *Dille* – „skaistas strīpiņas uz pierītes, gluži kā dilles zieds”, *Fuksija* – „balts plankums uz muguras, kas kaķēna vecumā atgādināja fuksijas zieda pumpuru”).

Augu un to daļu nosaukumu izmantošanu felinonīmu darināšanā pamudinājusi arī vēlme pēc neparasta vārda (piemēram, *Ananass*, *Apelsīns*, *Avene*, *Čiekurs*, *Dille*, *Godži*, *Kivi*, *Mango*), kaut gan par zināmu unikalitāti runāt šoreiz nevar, jo visu šajā motivācijas grupā iekļauto felinonīmu īpašniekiem ir vārdabrāļi vai vārdamāsas. Tomēr ir vairāki citi felinonīmi, kuri uzskatāmi par zināmā mērā unikāliem, kaut arī šis aspekte motivācijā nav uzsvērts. Proti, no kaķiem, kam dots viens vārds, vārdabrāļu vai vārdamāsu nav *Asperāgam*, *Bambusam*, *Bazilikam*, *Begonijai*, *Brūklenei*, *Cigoram*, *Čiekurzilei*, *Daikonam*, *Driģenei*, *Fuksijai*, *Gurķim*, *Kabacim*, *Kaktusam*, *Kaņeppei*, *Kāpositiņam*, *Kreimenei*, *Lavandai*, *Mirabellim*, *Peonijai*, *Pētersilim*, *Puansetijai*, *Puķzirnītim*, *Rabarberam*, *Runkulim*, *Sakurai*, *Samtenei*, *Saulespuķei*, *Tulpītei*, *Ūdensrozei* un *Vizbulītei*. Savukārt vispopulārākie felinonīmi, kuros iekļauts kāda auga vai tā daļas nosaukums, ir *Persiks* (57; vēl vairāku *Persiku* izvēli ietekmējusi filma „*Ledus laikmets*”), *Mellene* (56), *Mango* (35), *Dadzis* (20) un *Čiekurs* (16).

Kā viena no motivācijām felinonīma izvēlē norādita vārda labskanība (*Brūklene*, *Cidons*, *Čia*, *Čiekurzile*, *Čili*, *Kaņepē*, *Ķirsis* u. c.). Dažkārt uzsvērts, ka vārdam jābūt samērā īsam (divzilbigam), lai kaķi būtu vieglāk pasaukt un uzrunāt.

Rakstura un uzvedības motivēti felinonīmi, kuros iekļauti augu vai to daļu nosaukumi, nav bieži sastopami (piemēram, *Driģene* – „hiperaktīva”, *Čilli* – „diezgan mežonīgs”, *Dadzis* – „patīk ar nagiem iekerties cilvēka apģērbā un nelaiš to vaļā pat tad, kad cilvēks mēģina pārvietoties”). Vienu daļu šīs grupas felinonīmu motivējusi kaķēna patika uzskatīties kādu augu tuvumā vai to izpēte (piemēram, *Dille* – „bērnībā slēpās

dillēs un tās izraustīja”, *Puke* – „vasarās patīk dzīvoties pa puķu dobēm”, *fon Aronijs* – „skraidīja un pētīja atvestos aroniju stādus”, *Čili* – „loti patika grauzt čili stādus”, *Mango* – „karājas telpaugos”).

Felinonīmos iekļautas arī dažādas ziņas par kaķu saimniekiem resp. vārda devējiem, piemēram, kaķi nosaucot savas garšīgākās ogas vai augļa vārdā (*Aronija, Mango*) vai iecienītāko puķu vārdā (*Floksis, Lilija*). Kaķa vārda izvēle saistīta arī ar saimnieces profesiju, nodarbošanos (dārzniece kaķi nosaukusi par *Kresi*, bet ēdināšanas uzņēmuma darbiniece – par *Daikomu*). Pastarpināti ar floras semantiku saistīti arī felinonīmi *Čerija* un *Dille*, kas darināti no saimnieču iesaukām.

Vairākiem no nāves izglābtiem kaķiem vārda izvēlē svarīga izrādījusies dzīvnieka atrašanas vieta (piemēram, *Avene* – „atrasta avenēs”, *Mellene* – „atradu krūmmelleņu krūmos”, *Rabarbers* – „atrasts rabarberos”, *Pukite* – „atradu puķu dobē”, *Floksis* – „atradām dārziņu teritorijā, kur no bailēm slēpās flokšos”, *Kāpostiņš* – „atradu rudenī dārzā, ejot pēc kāpostiem”, *Pauls Plūmiņš* – „atradām dārzā zem plūmes”).

Līdzās vietai būtiska loma felinonīmu izvēlē ir arī laikam, kad kaķis piedzimis vai ienācis ģimenē (piemēram, *Ķirbitis* – „pie mums ieradās rudenī”, *Krokuss* – „piedzimis martā, kad zied krokusi”, *Peonija* – „piedzima ap peoniju ziedu laiku”, *Upene* – „piedzima ap dārza upeņu nogatavošanās laiku”, *Mellenīte* – „piedzimusī melleņu laikā”), konkrētizējot arī dienu vai datumu (*Pūpols* – „piedzima Pūpolsvētdienā”, *Madara* – „uzdāvināja uz Jāniem (madaru ziedēšanas laikā)”, *Ķirbis* – „kaķa vārda diena ir manā un vīra iepazīšanās datumā”). Saistībā ar kādu konkrētu datumu kaķa vārds izraudzīts arī no kaķu vārdu kalendāra („kaķu vārda dienas kalendārā dēla dzimšanas dienas datumā ir ierakstīts *Dadzis*”) vai personvārdu kalendāra, šajā gadījumā gan atkal uz floras semantiku norādot pastarpināti („tajā dienā, kad kaķenīti paņēmām, kalendārā bija vārdi Magda un Magone; tā kā kaķenīte ir melna, izvēlējāmies *Magoni*”). Viena kaķa vārda izvēles faktors ir relatīvi nejaušs impulss, kas gūts, šķirstot kaķu vārdu kalendāru (*Deizija* – „skatījos kalendārā vārdus, un šis likās vispiemērotākais mūsu mīlulītei”).

Lomu kaķa vārda izvēlē var spēlēt arī televīzija vai radio, piemēram, *Čiekurs* pie vārda ticis, jo „tolaik populāra bija „Labvēlīgā tipa” dziesma par Čiekuru, Egles dēlu”, bet par *Burkānu* šāds stāsts: „Ieradās mūsmājās, saslimis ar vīrusu. Cīniņš ar slimību bija diezgan ilgs, pašiem brīžiem šķita, ka tas nekad nebeigsies. Divus mēnešus kaķis dzīvojās ar dažādiem vārdiem, kas nekādi „nelipa”. Tolaik televīzijā regulāri tika atskāņota ondo.lv reklāma, kuras beigās skanēja: „Nenokar burkānu!” Nezinu, kā vadīts, draugs pēc kārtējās antibiotiku potes sabužināja kaķēnu un teica: „Nenokar burkānu!” Tas kļuva par ikdienišķu uzmundrinājumu kaķim, līdz nemanot kaķēns kļuva par Burkānu.”

Vairāki kaķi piedzīvojuši vārda maiņu galvenokārt divu iemeslu dēļ: vai nu sākotnēji noteikts nepareizais dzimums (*Begonija* < *Begemots*, *Kokoss* < *Palma*), vai kaķis ģimenē ienācis jau ar vārdu, taču jaunajiem saimniekiem tas nav paticis (*Avenīte* < *Avēna*, *Čeri* < *Seri*, *Deizija* < *Daša*, *Kimene* < *Klāra*). Lielākoties vārdi mainīti uz fonētisko līdzību pamata, lai vismaz kāda skaņa abiem vārdiem būtu vienāda. Vienā gadījumā (*Kokoss* < *Palma*) vārda maiņa notikusi uz semantisko asociāciju pamata.

Zināmā mērā spēle ar valodu un tiesī fonētiskās līdzības bijis iemesls vēl dažu kaķu vārdu izvēlē, piemēram, *Bellas* meita nosaukta par *Billi Dilli*, no upes izvilkta

kaķenīte ir *Upene*, persiešu šķirnes kaķis – *Persiks*, ruds runcis ir *Runkulis*, bet kāds cits kaķītis – *Kadiķitis*. Savukārt *Palma* pie vārda tika, jo kaķa vārda devēja nesen bija kļuvusi par vecmāmiņu Almai. Nedaudz biežāk gan pamanāma kaķu vārdu saskaņošana uz semantisko asociāciju pamata. Turklāt šāda vārdu saskaņošana var kļūt arī zināmā mērā par ģimenes tradīciju, dodot vienas semantiskās grupas vārdus ne tikai viena metiena kaķeniem (piemēram, *Kivi* un *Persiks*, *Olive* un *Persiks*, *Klava* un *Lapa*, *Pipars* un *Pupa*, *Papriks* un *Tomāts*), bet arī dažādu paaudžu kaķiem (mamma *Mellene*, meita *Upene*; mamma *Rozīte*, meita *Tulpīte*) vai saskaņojot ar ģimenē jau esošo vai bijušo kaķu vārdiem (*Persiks*, *Mango* un *Kivi*; *Roze* un *Jasmīna*). Jāpiemin, ka var tikt mantots arī kāda cita dzīvnieka (ne vienmēr kaķa) vārds, piemēram, *Dadzis* pie vārda ticus, jo vārda devējam bērnībā bijis suns ar šādu vārdu.

Viens no nerakstītiem likumiem, ko dažkārt (sevišķi šķirnes kaķiem) iegaumē, – visiem vienā metienā dzimušiem kaķeniem dot vārdu, kas sākas ar kādu noteiktu sākumburtu. Šī motivācija bijusi arī *Jasmīnas*, *Kivi*, *Mango* un *Olives* vārda izvēlē.

Ne visos gadījumos kaķa vārda izvēles motivācija ir zināma – sevišķi, ja kaķis ģimenē ienācis jau ar vārdu (piemēram, *Cigors*, *Citrons*, *Čiekurs*, *Aronija*, *Kresīte*, *Sīpolis*).

Lai arī ne vienmēr konkrētai felinonīma izvēlei meklēti noteikti iemesli, piemēram, dodot kaķim kādu tradicionālu kaķu vārdu (*Muris*, *Mince*, *Mika* u. tml.), ir gadījumi, kad kaķa vārda izvēli noteikušas arī vairākas motivācijas, piemēram: *Kadiķis* – „atrasts Kadiķu ielā, un viņa iemīlotākā gulēšanas vieta ir dārzā zem kadiķa”, *Sakura* – „balta kaķenīte, tika paņemta ķiršu ziedēšanas laikā”, *Ķirbitis* – „ruds kaķis, ar kuru iepazināmies Halovīna naktī”, *Pūpols* – „pelēks un pūkains, dzimis Lieldienās”, *Rudzis* – „atradām klaiņojam pa mežu un lauku, un viņš murrā kā rudzus plaujošs kombains”, savukārt kaķis, kura vārda devēji bija nolēmuši dot savam mīlulim kādas pukēs vārdu, bet nevarēja izšķirties, kurš tas varētu būt, savu izvēli izdarīja, pamanot, ka mazajam kaķēnam ļoti patīk spēlēties ar ūdens krānu. Tā kaķēns tika nosaukts par *Ūdensrozi*.

Jāpiebilst, ka netrūkst arī kaķu, kam doti vairāki vārdi. Šādos gadījumos reizēm kaķa vārdi līdzinās divkomponentu personvārdu sistēmai, kur otrā vārda funkcija, šķiet, ir līdzīga uzvārda funkcijai, piemēram, *Alberts Pūpols*, *Ansis Pūpols*, *Augusts Ozolinš*, *Augusts Klaviņš*, *Bella Dillīte*. Reizēm arī piešķirts saimnieka uzvārds, kā tas ir, piemēram, *Luidži Zirnīm*.

Arī pa kādai asprātībai un jokam pamanāms šīs grupas felinonīmu izvēlē, piemēram, par *Banāna* vārda izvēles motivāciju teikts: „Tas radās kā joks, lai kaimiņi domātu, kādēļ neļausim bērnam uz skolu ķemt līdzi banānu.” Bet *Pētersiļa* izvēles motivācija ir visai poētiska: „Kaķis pie manis nonāca no patversmes kā svaigs malks gaisa pēc liela triecienu manā dzīvē. Bija jādod svaigs un zaļš vārds!”

Kā redzams no analīzētajiem piemēriem, dabas nozīme latvieša dzīvē pamanāma pat felinonīmu darināšanā, bet kaķu saimnieku aptaujāšana par izvēlētā vārda došanas iemeslu ļauj ieskatīties iegūtajos rezultātos dzīļāk, jo tieši *zoonīmu socioonomastiska izpēte ļauj saskatīt daudz ko tādu, kas paliek nepamanīts, analizējot vien zoonīmu sarakstu* [Bušs 2019: 321], un izvairīties no daudziem hipotētiskiem vai pat maldīgiem secinājumiem.

LITERATŪRA

- Balode, L., Plēsuma, I. Retie personvārdi Latvijā trešās tūkstošgades sākumā. *Onomastica Lettica. 4. laidiens*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2015, 220.–251. lpp.
- Balodis, P. *Ne tikai Bērziņš, Kalniņš, Ozoliņš... Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2018.
- Bušs, O. *Mozaika: onimu un apelatīvu cilme, nozīme, lietojums*. Darbu izlase. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2019.
- Bušs, O., Ernstsone, V. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga: Norden AB, 2006.
- Butāne-Zarjuta, J. Daugavpils Universitātes studentijas iesauku derivācija. *Onomastica Lettica. 4. laidiens*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2015, 338.–350. lpp.
- Dambe, V. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2012.
- Ģērmanis, A., Štrausa, I. Toponīmi kā kaķu vārdu izvēles motivētāji Latvijā. *Latvijas Universitātes 79. starptautiskā zinātniskā konference. Geogrāfija. Geoloģija. Vides zinātnē*. Referātu tēzes. Rīga: Latvijas Universitāte, 2021, 68.–72. lpp.
- MLVV – Mūsdienī latviešu valodas vārdnīca. [skatīts 01.03.2022.] Pieejams: <https://mlvv.tezaurs.lv/>
- SVK – *Sunu vārdu kalendārs*. [skatīts 01.03.2022.] Pieejams: <https://infozoo.lv/sunu-vardi/sunu-vardu-kalendars/>
- Štrausa, I. Ar ēdieniem saistīta leksika kaķu vārdos Latvijā. *Akadēmīka Jāņa Endzelīna 148. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Baltijas onīmi: no sendienām līdz mūsdienām”*. Tēzes. / International Scientific Conference „Baltic onyms: from past to present” to commemorate the 148th anniversary of the academician Jānis Endzelīns. Abstracts. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2021a, 43.–44. lpp.
- Štrausa, I. Ieskats kaķu vārdu izvēles motivācijā. *Vārds un tā pētišanas aspekti: rakstu krājums*, 25. Liepāja: LiePA, 2021b, 147.–156. lpp.
- Štrausa, I. Kaķu vārdi un to izvēles motivācija Dobeles novadā. *Valoda – 2021. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXXI Zinātnisko rakstu krājums*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2021c, 254.–259. lpp.
- Štrausa, I. Ko stāsta govju vārdi Ukrā pagastā? *Linguistica Lettica*, 17. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2008, 157.–176. lpp.
- Zemzare, D. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2011.
- Zuģicka, I. Iesaukas mūsdienī Latgalē. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 6. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2011, 108.–127. lpp.

• • • • •

Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”
Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Vienības iela 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija